

İNSAN&İNSAN

BİLİM KÜLTÜR SANAT VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

YIL/YEAR: 6 SAYI/ISSUE: 20 BAHAR/SPRING 2019 ISSN: 2148-7537

MAKALELER / ARTICLES

ERKAN DOĞAN: *II. Meşrutiyet Döneminden Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarına Halkçılık Fikrinin Gelişimi / The Evolution of Populism from the Second Constitutional Period to the Early Republican Era*

MEHMET ZEKİ DUMAN: *Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri / Relation between Army and Politics in Turkey and Ideological Origins of Military Coups*

EBRU AĞAOĞLU ERCAN / NAGİHAN ÇAKAR BİKİÇ: *Kadın Rollerinin Televizyon Dizilerinde Yer Alma Biçimlerine İlişkin Bir Karşılaştırma: Paramparça ve Medcezir Örneği / A Comparison of Female Roles in TV Series: The Cases of the "Paramparça" and "Medcezir" Series*

EKMEL GEÇER / ESRA KIYMAZ: *Kadın Hakları ve Algısının İdeolojik Örüntüsü: KADEM Örneği / The Ideological Surroundings of Women's Rights and Perception: The Case of KADEM*

GÖKHAN KERSE: *İş Becerikliliği ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: "İşe İlişkin Değişiklikler, Memnuniyeti Artırabilir mi?" / The Relationship between Job Crafting and Job Satisfaction: "Can Changes in Work Increase Satisfaction?"*

AHMET KESİCİ: *Eğitimde Postmodern Durum: Yapılandırmacılık / Postmodern Situation in Education: Constructivism*

HARUN KIRILMAZ / PELİNSU BUKET GÜLER: *Benlik Saygısı ve Organ Bağışı Tutumu İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma / Self-Respect And Organ Donation Attitude Relationship: A Research on University Students*

AYNUR KÖSE / MUSTAFA YILMAZ: *Türkiye Siyasetini Değerler Üzerinden Okumak: 14 Mayıs 1950 Seçimi / Reading Turkey Politics on Values: May 14, 1950 Elections*

SAVAŞ MARAŞLI: *16. Yüzyıl Osmanlı Kitap Sanatlarında Farklı Bir Uygulama: Şâh u Gedâ Mesnevisinin Çiçek Baskılı Kâğıtları / A Different Practice in 16th Century Ottoman Book Arts: Flower Print Papers of Şâh u Gedâ Mathnawi*

MEHMET TALHA PAŞAOĞLU: *İslami Devrim Nedir?: 1979 İnan Örneği / What is Islamic Revolution?: The Case of Iran (1979)*

EVİN ERDEN TOPOĞLU: *J. S. Bach'in Çello Süitlerine İlişkin Bir Literatür İncelemesi / A Literature Review of J. S. Bach's Cello Suites*

FARUK Y. TURİNAY: *Terörle Mücadele Kanunu'na Göre Mutlak ve Nispi Terör Suçları / The Absolute and Relative Crimes of Terrorism according to the Turkish Counter Terrorism Law*

MUTLU YILDIRIM: *Gelişmiş Batı Demokrasilerinde Sivil-Asker İlişkilerine Dair Farklı Çözümler / Different Solutions for Civil-Military Relations in Advanced Western Democracies*

İNSAN&İNSAN

BİLİM KÜLTÜR SANAT VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

JOURNAL OF SCIENCE, CULTURE, ART AND THOUGHT

Hakkında

İNSAN&İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi üç ayda bir elektronik olarak yayımlanan erişime açık hakemli bir dergidir. Bahar, Yaz, Güz ve Kış sayıları Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarında yayımlanır.

İNSAN&İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi çok alanlı bir dergidir. Çevre, edebiyat, eğitim, etik, felsefe, hukuk, iktisat, iletişim, işletme, sanat, siyaset, şehir, tarih, toplum, uluslararası ilişkiler, yönetim ve yöntem bilim alanlarında insana dair, özgün bakış açısına sahip akademik araştırma, inceleme ve çalışmalara yer verir. Dergiye gönderilen yazılar yayın kurulunun ön değerlendirmesinden sonra, anonim en az iki hakem tarafından incelenir.

İNSAN&İNSAN Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) TR DİZİN'de 2017 yılından itibaren taranmaktadır. ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences), BASE (Bielefeld Academic Search Engine), DOAJ, InfoBase Index, OAJI, CiteFactor Academic Scientific Journals, Scientific Indexing Services (SIS), Journal Factor, International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF), International Citation Index (ICI), Cosmos Impact Factor, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Academic Resource Index (ResearchBib), International Institute of Organized Research (I2OR), Google Scholar Index ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır. Dergimizde yayınlanan makaleler Dergipark Akademik altyapısında dijital olarak arşivlenmektedir.

About

İNSAN&İNSAN Journal of Science, Culture, Art and Thought is an open access double peer reviewed journal which is published quarterly. The spring, summer, fall and winter issues are published in April, July, October and January respectively.

İNSAN&İNSAN Journal of Science, Culture, Art and Thought is a multidisciplinary journal. It includes academic researches, investigations and studies with a unique, human-related viewpoint on environment, literature, education, ethics, philosophy, law, economics, management, communications, art, politics, city, history, society, international relations, administration and methodology.

The papers sent to the journal are reviewed by two anonymous referees minimum after the preliminary evaluation of the editorial board.

İNSAN&İNSAN is indexed by TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) (Social Sciences and Humanities Database) TR DİZİN, ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences), BASE (Bielefeld Academic Search Engine), DOAJ, InfoBase Index, OAJI, CiteFactor Academic Scientific Journals, Scientific Indexing Services (SIS), Journal Factor, International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF), International Citation Index (ICI), Cosmos Impact Factor, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Academic Resource Index (ResearchBib), International Institute of Organized Research (I2OR), Google Scholar Index and Türk Eğitim İndeksi (Turkish Education Index). The articles published in the Journal are archived digitally in the Dergipark Akademik infrastructure.

İNSAN&İNSAN, Yıl/Year: 6 Sayı/Issue: 20 Bahar/Spring 2019

ISSN : 2148-7537

Elektronik Yayın Adresi : www.insanveinsan.org

Sahibi / Publisher:

Okur Yazar Derneği, Osmanağa Mahallesi, Süleymanpaşa Sok. No. 30, Kat 4/40
34710 Kadıköy, İstanbul Türkiye

İletişim / Contact: bilgi@insanveinsan.org

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Fatih Demir
Celal Bayar Üniversitesi

Editörler/ Editors

Arş. Gör. Dr. Ali Mınarlı
Marmara Üniversitesi
Dr. Halil Emre Deniz
Buşra Erimli
E-posta: editor@insanveinsan.org

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. H. Emre Baęce
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel Dede
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Can Erbil
Boston College

Prof. Dr. Abdullah Özkan
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Ebubekir Ayan
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih Demir
Celal Bayar Üniversitesi

Doç. Dr. Harun Kırılmaz
Sakarya Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İsmail Aytaç
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin Bacak
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. H. Emre Baęce
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Kaya Bayraktar
Yalova Üniversitesi

Prof. Dr. Filiz Aydoęan Boschele
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Güven Büyükbaykal
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel Dede
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Nesrin Kula Demir
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Adem Doğan
Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Can Erbil
Boston College

Prof. Dr. Ayhan Gençler
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşen Akkor Gül
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Muhsin Halis
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Esra Hatipoęlu
Nişantaşı Üniversitesi

Prof. Dr. Metin Işık
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Özer Kanburoęlu
İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Kutay Karaca
Nişantaşı Üniversitesi

Prof. Dr. Emine Koyuncu
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Sadık Öncül
Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Birsen Örs
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Barış Özdal
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah Özkan
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Seçkin Özmen
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Burcu Pelvanoęlu
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Prof. Dr. Fikri Salman
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Kemalettin Şahin
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Rıdvan Şentürk
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Şimşek
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Şirin
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah Taşkesen
Bingöl Üniversitesi

Prof. Dr. Turgay Uzun
Muęla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Haldun Yalçınkaya
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Prof. Dr. Bahattin Yaman
Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün Yolcu
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Sayım Yorgun
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Banu Akdenizli
Northwestern Üniversitesi

Doç. Dr. Salih Akkanat
Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Emre Ateş
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Anıl Ertok Atmaca
Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Artun Avcı
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Ebubekir Ayan
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Meryem Ayan
Pamukkale Üniversitesi

Doç. Dr. Ülkü Ayşe Oğuzhan Börekci
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih Demir
Celal Bayar Üniversitesi

Doç. Dr. Barış Doster
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Fahri Erenel
İstinye Üniversitesi

Doç. Dr. Şakir Eşitti
Ardahan Üniversitesi

Doç. Dr. Nilfen Gökçen
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Filiz Erdemir Göze
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Burcu Kümbül Güler
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Uğur Gündüz
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Gülcan Işık
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Oğuz Işık
Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Tolga Kara
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. İhsan Karlı
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Nazım Kartal
Sinop Üniversitesi

Doç. Dr. Bedrettin Kesgin
Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Hikmet Kırık
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Harun Kırılmaz
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Kocaoğlu
Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Selçuk Koç
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe Koncavar
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Oya Korkmaz
Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Mahmut Masca
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Doç. Dr. Pınar Seden Meral
Beykoz Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Özçağlayan
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Hilmi Özkaya
Uşak Üniversitesi

Doç. Dr. Armağan Öztürk
Artvin Çoruh Üniversitesi

Doç. Dr. İrfan Paçacı
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Veli Polat
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan Samur
Mardin Artuklu Üniversitesi

Doç. Dr. Doğa Başar Sarıipek
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Şükrü Sim
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Lütü Sunar
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Köksal Şahin
Sakarya Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu
Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Soyalp Tamçelik
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Hacı Yunus Taş
Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Coşkun Taştan
Polis Akademisi

Doç. Dr. Yıldırım Torun
Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. İnci Yakut
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Bora Yenihan
Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Sinem Yıldırım al
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Yılmaz
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Aslı Yurdigül
Erzurum Atatürk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şevket Kamil Akar
İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ferda Alper Ay
Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Göksel Aymaz
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Edip Asaf Bekaroğlu
İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Budak
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman Çalık
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Adem Çelik
Kafkas Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Oktay Çetin
Piri Reis Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elif Demoğlu
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakkı Cenk Erkin
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Devrim Ertürk
Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zühal Fidan
Aksaray Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şenel Gerçek
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Gök
Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya Gökçek
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Erdinç Gülbaş
Esenyurt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Bilge Gürsoy
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Güven
Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bülent Kabaş
Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Kaban Kadioğlu
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İsmet Bihter Karagöz
Gelişim Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Berna Karagözoğlu
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Atahan Birol Kartal
Beykent Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yasin Keleş
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul Korkmaz
Aksaray Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Köktürk
Piri Reis Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın Lüleci
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Haldun Narmanlıoğlu
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Alparslan Nas
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Otrar
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Seçil Özay
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Özcan
Gümüşhane Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Yurttaş Özcan
Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Lale Özdemir
Marmara Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Dr. Öğr. Üyesi Arzu Özsoy Özmen
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mert Sunar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Feryade Tokan Şenol
Yeditepe Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sefa Usta
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Uzun
Fırat Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nilgün Çelebi Yıldız
Marmara Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Esra Cizmeci
Yalova Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Aysel Ay
Marmara Üniversitesi

Dr. Ahmet Tetik

Arş. Gör. Ali Hikmet Korkmaz
Ahi Evran Üniversitesi

İNSAN&İNSAN, Yıl/Year: 6 Sayı/Issue: 20 Bahar/Spring 2019

Bu Sayının Hakemleri / Referees of this issue

Prof. Dr. Sibel Çoban
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Muhsin Halis
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Abdulvahap Akıncı
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Ebru Alparslan
Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Orhan Baytar
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Nalan Bükler
Işık Üniversitesi

Doç. Dr. Nazım Kartal
Sinop Üniversitesi

Doç. Dr. Sabahattin Tekingündüz
Mersin Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Güray Alyörük
Aksaray Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Arslanoğlu
Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zafer Aykanat
Ardahan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Murat Aytaş
Selçuk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Güliz Dinç
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şehnaz Biçer Özcan
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Cüneyt Özşahin
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ata Pesen
Siirt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Sunay
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Usta
Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sefa Usta
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Oktay Yanık
Yüksek İhtisas Üniversitesi

Dr. Zuhale Akmeşe
Dicle Üniversitesi

Dr. Deniz Demir
Marmara Üniversitesi

Dr. Ece Baykal Fide
Marmara Üniversitesi

Dr. Ertuğrul Zengin
Dumlupınar Üniversitesi

İÇİNDEKİLER CONTENTS

MAKALELER ARTICLES

-
- ERKAN DOĞAN
II. Meşrutiyet Döneminden Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarına Halkçılık
The Evolution of Populism from the Second Constitutional Period to the
Early Republican Era 131
-
- MEHMET ZEKİ DUMAN
Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri
Relation between Army and Politics in Turkey and Ideological Origins of
Military Coups 145
-
- EBRU AĞAOĞLU ERCAN / NAGİHAN ÇAKAR BİKİÇ
Kadın Rollerinin Televizyon Dizilerinde Yer Alma Biçimlerine İlişkin Bir
Karşılaştırma: Paramparça ve Medcezir Örneği
A Comparison of Female Roles in TV Series: The Cases of the "Paramparça"
and "Medcezir" Series 165
-
- EKMEL GEÇER / ESRA KIYMAZ
Kadın Hakları ve Algısının İdeolojik Örüntüsü: KADEM Örneği
The Ideological Surroundings of Women's Rights and Perception: The Case of
KADEM 185
-
- GÖKHAN KERSE
İş Becerikliliği ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: "İşe İlişkin Değişiklikler,
Memnuniyeti Artırabilir mi?"
The Relationship between Job Crafting and Job Satisfaction: "Can Changes in
Work Increase Satisfaction?" 205
-
- AHMET KESİCİ
Eğitimde Postmodern Durum: Yapılandırmacılık
Postmodern Situation in Education: Constructivism 219
-

HARUN KIRILMAZ / PELİNSU BUKET GÜLER

*Benlik Saygısı ve Organ Bağışı Tutumu İlişkisi: Üniversite Öğrencileri
Üzerine Bir Araştırma*
*Self-Respect And Organ Donation Attitude Relationship: A Research on
University Students*

239

AYNUR KÖSE / MUSTAFA YILMAZ

Türkiye Siyasetini Değerler Üzerinden Okumak: 14 Mayıs 1950 Seçimi
Reading Turkey Politics on Values: May 14, 1950 Elections

263

SAVAŞ MARAŞLI

*16. Yüzyıl Osmanlı Kitap Sanatlarında Farklı Bir Uygulama: Şâh u Gedâ
Mesnevisinin Çiçek Baskılı Kâğıtları*
*A Different Practice in 16th Century Ottoman Book Arts: Flower Print
Papers of Şâh u Gedâ Mathnawi*

289

MEHMET TALHA PAŞAOĞLU

İslamî Devrim Nedir?: 1979 İran Örneği
What is Islamic Revolution?: The Case of Iran (1979)

307

EVİN ERDEN TOPOĞLU

J. S. Bach'ın Çello Sütlerine İlişkin Bir Literatür İncelemesi
A Literature Review of J. S. Bach's Cello Suites

325

FARUK Y. TURİNAY

Terörle Mücadele Kanunu'na Göre Mutlak ve Nispi Terör Suçları
*The Absolute and Relative Crimes of Terrorism according to the Turkish
Counter Terrorism Law*

337

MUTLU YILDIRIM

Gelişmiş Batı Demokrasilerinde Sivil-Asker İlişkilerine Dair Farklı Çözümler
*Different Solutions for Civil-Military Relations in Advanced Western
Democracies*

351

II. Meşrutiyet Döneminden Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarına Halkçılık Fikrinin Gelişimi

ERKAN DOĞAN*

do.erkana@gmail.com

ORCID-ID: 0000-0002-0928-3049

Öz: Türkiye'de halkçılığın kökenlerini II. Meşrutiyet dönemine kadar götürebilmemiz mümkündür. Bu ideolojinin ilk biçimlerini Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi Türk milliyetçisi entelektüellerin yazılarında görebiliriz. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de, halkçılığın bu erken dönem tarihinin kaderi Türk milliyetçiliğinin tarihi tarafından belirlenmiştir. Halkçılık, Türk milliyetçiliğini oluşturan ve besleyen önemli unsurlardan bir tanesidir. Dayanışma (tesanüt) kavramının Gökalp tarafından, Durkheim sosyolojisi yoluyla, halkçılığın söylemine katılmasıyla birlikte Türk halkı, imtiyazsız ve sınıfsız bir kitle olarak tahayyül edilmeye başlanmıştır. Bu miras erken Cumhuriyet döneminin yönetici elitleri tarafından devralınmıştır.

Anahtar kelimeler: Halkçılık, Dayanışma, Milliyetçilik, II. Meşrutiyet Dönemi, Erken Cumhuriyet Dönemi.

Giriş

Kemalizmin altı okundan biri olan ve 1937 yılında diğer beş ilkeyle beraber anayasada yer alan halkçılık ilkesinin Türkiye'deki kökenlerini II. Meşrutiyet yıllarına kadar götürmek mümkündür. Kemalizmin halkçılık ilkesinin, II. Meşrutiyet döneminin Türkçü aydınlarının formüle ettiği halkçılık anlayışından ödünç aldığı çok şey olmuştur. Halkçılığın II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına uzanan tarihsel gelişimi içerisinde çeşitli kırılmalara uğramış, ilk ortaya çıktığı anda sahip olduğu içeriğin yerini, zaman içinde farklı bir içerik almış, halkçılık kavramı yeni kurulan cumhuriyet rejiminde yeni işlevler üstlenmiştir.

Halkçılık fikrini Osmanlı entelektüel hayatına sokan isimlerin aynı zamanda Türkçülüğün önde gelen savunucuları olması II. Meşrutiyet ve erken cumhuriyet dönemi halkçılığını karakterize eden önemli bir gelişme olarak görülebilir. Bu dönemin halkçılık anlayışı, Türk milliyetçiliğini oluşturan ve onu besleyen unsurlardan biri olarak

* Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

karşımıza çıkar. Bu açıdan bakıldığında halkçılığın bu topraklardaki erken dönem tarihini milliyetçiliğin tarihinden ayırabilmek pek mümkün görünmemektedir. Halkçılığın izlerini ilk ortaya çıktığı dönemlerde Gökalp, Akçura gibi isimlerin çalışmalarında, Yeni Felsefe Mecmuası, Genç Kalemler, Türk Yurdu, Halka Doğru gibi dergilerde, Türk Ocağı, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti gibi oluşumlarda görmek şaşırtıcı değildir. Bu çalışmada, Türkiye’de halkçılığın II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet dönemine kadar kat ettiği gelişimin niteliği Türk milliyetçiliği ile ilişkisi içerisinde anlaşılmalı çalışılacaktır.

Türkiye’deki Halkçılığın Kökenleri

Niyazi Berkes II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan halkçılık ideolojisinin, 19. yüzyılda şekillenmiş olan Rus popülizminin (narodnizm) Osmanlı’ya ulaşan serpintilerinden etkilendiğini belirtir. Berkes’in haklı olarak gözlemlediği gibi, burada ilginç olan, fikirsel düzeyde Batı Avrupa’dan beslenen Osmanlı aydınlarının şimdiye kadar kendi düşünsel dünyaları üzerinde hiç etkisi olmamış olan başka kaynaktan gelen fikirlerden (dolaylı da olsa) etkilenmiş olmalarıdır. Berkes’e göre Rusya’daki halkçılık hareketinin Osmanlı aydınları üzerindeki etkisi üç dolaylı yoldan gerçekleşmiştir: Bir taraftan Rus halkçılığından etkilenmiş olan Balkan ve özellikle Bulgar aydınları yoluyla, diğer taraftan Hüseyinzade Ali gibi Rusya’dan gelen Türk kökenli aydınlar vasıtasıyla ve son olarak Ermeni aydınlarının başlattığı sosyalist Hınçak akımının etkisiyle.¹

II. Meşrutiyet dönemi halkçılığının ortaya çıkmasında etkili olmuş olan Rus narodnizmi² Kırım savaşı ve Rusya’da köleliğin kaldırılması ile doğmuş, 1860’lı ve 70’li yıllarda güç kazanmıştır. 1881’de Çar II. Alexandır’ın öldürülmesi ile doruğa ulaşmış, bundan sonra hızla gerilemiştir. Rus narodnizmi teorik ifadesini Herzen, Çernişevski, Lavrov, Bakunin, Tkacev, Mihaylovski gibi düşünürlerin savunduğu görüşlerde bulmuştur. Bu düşünürlerin savunduğu ortak düşünce “köylü sosyalizmi” idi. Bu yaklaşıma göre Rusya kapitalist aşamayı atlayarak köylülük aracılığıyla sosyalizme varabilirdi. Andrzej Walicki 19. yüzyılda Rus devrimci hareketine damgasını vurmuş olan Rus popülizmini şöyle tanımlamaktadır: “Popülizm’ terimine birden çok ve farklı anlamlar yüklenmiştir. Sözcüğün en geniş anlamıyla ‘popülizm’, köylülerin ve küçük üreticilerin çıkarlarını dile getirmiş olan ve Rusya’nın kapitalist gelişme aşamasını geçirmesinin zorunlu olmayıp, bu aşamayı atlayabileceği görüşünü savunan, ister reformcu isterse devrimci tüm Rus demokratik ideolojilerine verilen addır.”³

II. Meşrutiyet dönemindeki aydınlar da esin kaynağı olan Rusya’daki “halka doğ-

1 Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975, s.230-232. Bu konuda ayrıca bakınız, İlhan Tekeli ve Gencay Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, *Toplum ve Bilim*, 6-7 (1978), s.57-58; Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, *Toplum ve Bilim*, 1 (1977), s.92-93.

2 Rus narodnizmi konusundaki değerlendirmeler için bakınız, M. Asım Karaömerlioğlu, “Rus Popülizmi Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, 88 (2001); Franco Venturi, *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in 19th Century Russia*, New York: Grosset & Dunlap, 1966; Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanmadan Marksizme*, çev., Adam Şenel İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

3 Walicki, *Rus Düşünce Tarihi*, s.341.

ru” hareketi bu yıllarda doğmuştu. Bu hareketin çekimine kapılmış Rus aydınları, köylüleri kendi fikirlerine kazanmak için kitleler halinde kırsal bölgelere akın ettiler. Venturi bu dönemin Rus popülistlerinin ruh halini şu çarpıcı sözlerle aktarmaktadır: “1874’teki ‘Çılgın Yaz’ diye bilinen dönem boyunca yüz binlerce genç erkek ve kadın... evlerini, zenginliklerini, ünlerini ve ailelerini terk etti. Neşe, coşku ve kişinin hayatı boyunca bir kez duyabileceği ve kaybedince bir daha bulamayacağı bir inanç ile kendilerini harekete adadılar. Fakat ortada henüz bir siyasi hareket yoktu. Bu daha çok bir dini hareket gibiydi ve böyle bir hareketin tüm bulaşıcılığını taşıyordu. Bu sadece pratik bir sonuca ulaşma uğraşı değil, aynı zamanda derinden duyulan bir görevi yerine getirme uğraşı, ahlaki bir mükemmellik arzusu idi.”⁴

II. Meşrutiyet dönemi halkçılığını etkileyen bir dizi kaynağın ortak esin noktası Rus narodnizmiydi. Bu açıdan bakıldığında halkçılığın Türkiye’deki bu erken dönemi Rus narodnizminden dolayı olarak etkilenmişti ve bu etkiyi mesela o dönemde önde gelen entelektüellerin kullanıma soktuğu “halka doğru” kavramında görebilmekteyiz. Bununla beraber, birincisi birçok yönüyle ikincisinden ayrılmaktaydı. Bir kere Rus halkçılığı, düşünsel ve siyasi düzeyde devlet iktidarından görece bağımsızlaşmış muhalif aydınların bir ürünüydü ve amaçlarına ulaşma konusunda oldukça radikal bir siyaset yapma tarzını benimsemişlerdi. Daha önemlisi bu hareket, her ne kadar Batı türü bir kapitalizme ve yine Batı türü bir sosyalizm anlayışına karşı olmuşsa da, alt sınıfların ve özellikle köylülerin çıkarlarını savunan bir tür Rusya’ya özgü sosyalizm anlayışını benimsemişlerdi. Bu haliyle kendilerini kısmi reform talepleriyle sınırlandırmamışlar, Çarlık rejiminin topyekûn bir değişimini arzulamışlardı.

II. Meşrutiyet döneminin halkçılığına bakıldığında bu özelliklerin pek geçerli olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Türk halkçılığı bir değişim ve modernleşme anlayışına sahipti ama Rusya örneğinde olduğu gibi köklü ve radikal bir sosyal ve siyasi değişim öngörmemişti. Değişimin öznesi olarak modernleşmeci bürokratik-entelektüel elit görülüyordu. Ayrıca, halkçılık anlayışlarını toplum içindeki sınıf farklılıklarını ve çatışmalarını absorbe edecek güçlü bir milliyetçilik söylemiyle beslemişlerdi. Bu farklılaşmaya neden olan şey II. Meşrutiyet halkçılığının Rus narodnizminden sonra gelen bir diğer kaynağında aranmalıdır: Fransız solidarizmi. İleriki sayfalarda daha ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi halkçılık kavramı, dönemin önde gelen entelektüellerinden olan Gökalp’in söyleminde solidarist korporatizm kavramıyla birlikte birbirlerinin yerine kullanılabilecek şekilde ele alınmıştır. Fransız sosyologu Durkheimden ilham alınarak oluşturulmuş bu tesianütçülük anlayışı temel olarak hem liberalizme hem de Marksizm’e karşı çıkmaktaydı. Türkiye’de Batı’daki şekliyle modern sınıfların varlığı reddedilmekte ve farklı toplum kesimlerinin her birinin kendine özgü sorumluluğunu yerine getirdiği milli bir dayanışma fikri savunulmaktaydı.

Türkiye’deki erken dönem halkçılığının aldığı bu şekli daha genel bir sosyal ve ekonomik analiz çerçevesinde ele alan kimi yorumlar, Türkiye’nin kendine özgü kapitalistleşme (ve daha genel anlamda modernleşme) sürecinin sebep olduğu koşullar

⁴ Venturi, *Roots of Revolution*, s.503.

ve bunları aşmak için halkçılığın ideolojik ve siyasal bir araç olarak kullanması ihtiyacına referansla açıklar. Mesela, Tekeli ve Şaylan halkçılık ideolojisinin Türkiye topraklarındaki şekillenişini belirleyen temel sürecin Türkiye’de kapitalizmin gelişimi olduğunu ifade ederler. Halkçılığın kapitalizmin gelişimi sırasında mülksüzleşme tehlikesiyle karşı karşıya kalan orta sınıfların tepkisinden kaynaklandığını, genel olarak halkçılık ideolojisini bu sınıfların dünyaya bakış açısı olarak değerlendirmek gerektiğini belirtirler.⁵ Türkiye’de popülizmin entelektüel ve siyasal olmak üzere iki evresinden bahseden Toprak, 1908-50 arası dönemin entelektüel bir halkçılık süreci olduğunu, takip eden halkçılığın ise siyasal bir nitelik taşıdığını belirtir. Halkçılığın genel olarak geciken kapitalizmin sebep olduğu koşulların bir ürünü olduğunu ifade eden Toprak, entelektüel boyut taşıyan birinci dönem halkçılığını kastederek, bu halkçılığın “bir ulus-devlet oluşum sürecinde ‘küçük burjuva’ diye nitelendirilebilecek, kapitalist yapılanmada gecikmeden ve uyumsuzluktan kaynaklanan, ancak geleceği kadar köktenci öğeleri de içeren, kente düşman köye dost, ulusal değerleri kırdan arayan, sınıfları yadsıyan dayanışmacı” bir tür popülizm olduğunu belirtir.⁶ Sınıfları yadsıyan bu türden bir halkçılığın milliyetçilikle eklenmesi pek şaşırtıcı değildi. Köker, Türkiye’deki halkçılık anlayışının da içine sokulabileceği “Üçüncü Dünya popülizmi”nin, halkçı öğelerle milliyetçiliği birleştirdiğini, bu anlayışın millet ve halkı özdeşleştirdiğini belirtmektedir.⁷ Köker, bu popülist milliyetçiliği (ya da milliyetçi popülizmi) “ortaya çıktığı toplumların çoğunda var olan içsel bölünmeleri, farklılıkları, hatta eşitsizlikleri, bütünleşmiş bir siyasal topluluğu ifade edecek biçimde oluşturulan millet kavramıyla aşma çabası olarak” değerlendirmektedir.⁸

II. Meşrutiyet Döneminde Halkçılık

Selanik, 1908’den sonra (bir Osmanlı şehri olmaktan çıktığı 1912’ye kadar) İmparatorluğun siyasal ve fikir merkezlerinden biri olmuştu. Dönemin en önemli siyasal organizasyonu olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin merkezi, 1912 yılında İstanbul’a taşınana kadar Selanik’teydi. Toprak’ın deyişiyle, “Osmanlı topraklarında fikir hareketleri açısından İstanbul’a rakip kent Selanik’ti.”⁹ II. Meşrutiyet dönemi halkçılığının ilk örneklerini bu şehirde bulmak bu açıdan şaşırtıcı değil. Selanik’te çıkan ve Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ali Canib gibi isimlerin yayınladığı Genç Kalemler ve Yeni Felsefe Mecmuası dergileri “yeni hayat” düsturu etrafında hem lisanî Türkçülüğün hem de halkçılığın ilk örneklerini vermişlerdi. Selanik’teki Türkçülük yaklaşımı, yine bu şehirde ortaya çıkan yeni lisan anlayışını merkezine almıştı. Yeni hayat (yeni iktisat, yeni aile, yeni felsefe, yeni, ahlak, yeni siyaset, yeni hukukla beraber) yeni bir lisanı gerektiriyordu ve arayış ancak halka doğru giderek realize edilebilirdi.¹⁰

Selanik’te ortaya çıkan Türkçülükle harmanlanmış bu halkçılık yaklaşımının bir

5 Tekeli ve Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, s.46.

6 Zafer Toprak, “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, *Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, s.62-63.

7 Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s.116.

8 Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, s.117.

9 Zafer Toprak, *Türkiye’de Popülizm: 1908-1923*, İstanbul: Doğan Kitap, 2013, s.117.

10 “Yeni hayat” kavramı için bakınız Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973, s.261-269. Ayrıca bakınız, Toprak, *Türkiye’de Popülizm*, s.122-162.

benzer versiyonu yine aynı zamanlarda İstanbul'da ortaya çıkmıştı.¹¹ Bu konudaki ilk ciddi adım Ağustos 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti'nin kurulmasıyla atılmıştı. Kurucuları arasında Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura gibi isimlerin olduğu dernek bir süre sonra kendini lağvedip Mart 1912'de kurulan yeni bir derneğe Türk Ocağı'na katılmış ve yeni derneğin yayın organı da Türk Yurdu adını almıştı.¹² Panславizm ve Rus popülizminden etkilenmiş olarak Rusya'dan gelip Osmanlı fikir hayatına katılan Müslüman aydınlar bu erken dönem Türkçülüğünün ve halkçılığın oluşmasında bu cemiyetler ve yayın faaliyetleri yoluyla önemli bir rol oynamışlardı. Halkçılığın ve Türkçülüğün Osmanlı'daki kaynaklarına ilişkin bir değerlendirmede bulunduğu Yeni Mecmuada yayınlanan bir yazısında bu rolü teyyit eden Ziya Gökalp, Hüseyinzade Ali'yi kastederek şunları söylemektedir: "Ali Bey Petersburg Darülfünunu'nda iki tesir altında kalmıştı: Panславizm, sosyalizm. Ali Bey Panславizmden Pantürkizm mefkuresini çıkardığı gibi, sosyalizmden de halkçılık ahlakını aldı."¹³ Bu dönem halkçılığının öne çıkardığı "halka doğru" kavramı bir süre sonra bir süreli yayına dönüştü ve Nisan 1913'den Nisan 1914'e kadar Türk Yurdu dergisinin bir eki olarak yayınlandı. Onu takip eden süreli yayın Türk Sözü'nün mottosu ise "halka doğru gitmek ve halk için çalışmak" idi.

Merkezinde Yusuf Akçura'nın bulunduğu Türk Yurdu etrafında şekillenen bu yayın faaliyetlerinin içinde Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Mehmet Fuat Köprülü gibi dönemin önde gelen Türkçü ve halkçı entelektüelleri yer almaktaydı.¹⁴ Bu isimler II. Meşrutiyet dönemi halkçılığı açısından önemli sayılabilecek bir yayın olan Halka Doğru dergisinde de yazmaktaydı. Türk Yurdu'nun içinden çıkan Halka Doğru dergisinin yayınlanmak istenmesinde, Akçura'ya göre, milli bilinç ve ruhun daha geniş halk kesimlerine de yayılmasına hizmet etmek isteği bulunmaktadır.¹⁵ Akçura, aydınlar ve halk arasındaki ilişki hakkındaki görüşlerini kaleme aldığı "Halka" başlıklı bir dizi makalede "halkın içinde yaşayan, ona yardımcı olan, onunla konuşan dertlerini dinleyen, sorularına cevap veren" bir yaklaşımı yüceltiyordu. Akçura, "Biz Halka Doğru diye ad taktığımız bu cerideyi halk için, halka faydalı olmak için çıkarıyoruz" diyordu.¹⁶ Halkın karşı karşıya kaldığı sorunların çözülebilmesi için, halka giderek ona önderlik edebilecek okumuş insanlara ihtiyaç vardı. Bu konuda Türk halkçılara örnek olarak Sırp, Bulgar ve Rum aydınlarını gösteriyordu: "Atina'da öğrenimini tamamlayan genç Osmanlı Rumları Anadolu'ya dönüp köylere ve kasabalara kadar gidiyorlar, oralarda okullar

11 Toprak, Selanik'te Genç Kalemler ve Yeni Felsefe Mecmuası dergileri etrafında oluşan Türk milliyetçiliği ile İstanbul'da Türk Yurdu etrafında şekillenen milliyetçilik akımı arasındaki farklara dikkat çeker ve şu değerlendirmeyi yapar: "Selanik yitirdikten sonra İstanbul'daki 'yurtçuluk'la Selanik'teki reel Türkçülük kaynaşacak, ancak Selanik daha sonraki gelişmelerde hâkim konuma gelecekti." Toprak, *Türkiye'de Popülizm*, s.138.

12 Türk Yurdu ve Türk Ocağı cemiyetleri ve Türk Yurdu dergisi için bakınız Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.15-68.

13 Bu ifade Gökalp'in "Türkçülük Nasıl Doğdu?" makalesinde yer alır. Bu makale için bakınız, Ziya Gökalp, *Yeni Mecmuası Yazıları*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2018, s.311-318.

14 Akçura ve Türk Yurdu'na ilişkin olarak bakınız, François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.67-71.

15 Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s.108.

16 Aktaran Toprak, *Türkiye'de Popülizm*, s.173.

açıyorlar, eğitim ve tıp konusunda öğrendiklerini yayıyorlar; bir başka deyişle halka gidiyorlar. Rumların hastalıklarına deva olacak ilaçlar veriyorlar ve cehaleti ortadan kaldırmaya çalışıyorlar.”¹⁷

Niyazi Berkes, Türkiye’deki halkçılığın bu erken aşamasında, Türk milliyetçiliği ve halkçılık (ve sosyalizm) arasındaki ilişkiyle ilgili olarak ilginç bir değerlendirmede bulunur. Berkes, meşrutiyetin ilk yıllarında Genç Kalemler ve Yeni Felsefe Mecmuası etrafında şekillenen Yeni Hayat çevresinin halkçılık akımının ilk temsilcisi olduğunu ve sosyalizan eğilimler barındığını iddia eder, Genç Kalemler dergisi etrafında şekillenen halkçılık, halk ile devlet (ve aydınlar) arasındaki uçurumu esasen bir dil meselesi olarak görmekte, bu nedenle aydınların halk diline dönmesi gerektiğini savunmaktadır. Berkes’e göre Genç Kalemler “Türkçülük fikrinin öncüsü olarak gösterilir. Bu ancak kısmen doğrudur; çünkü onun asıl yansıttığı fikir halkçılıktır.”¹⁸

Berkes, II. Meşrutiyet ile beraber aydınların önceki yıllarda olduğu gibi yine esas olarak Osmanlıcılık, İslamcılık ve Batıcılık akımları içinde yer aldıklarını ama bu tarihle beraber ilk defa bir dördüncü akımın, toplumculuğun, aydınlar arasında güç bulduğunu, bu toplumculuğun kendisini halkçılık olarak gösterdiğini belirtmektedir.¹⁹ Berkes, yeni şekillenmeye başlayan bu halkçılığın temelsiz Osmanlı milliyetçiliğinden kurtulma çabasının bir ürünü olarak değerlendirmektedir.²⁰ Bir tür romantik karakter taşısa da, zaman zaman kendisini dilticilik çalışmalarıyla sınırlandırsa da (çünkü dönemin halkçıları halk ile aydınlar arasındaki uçurumun aydınların halk diline dönmesiyle aşılabileceğini düşünmekteydiler) bu ilk dönem halkçılığı, bir düzeyde sınıfsal ve toplumcu bir içerik taşımakta; aydınların halka yönelmesi, onunla bütünleşmesi, onu aydınlatması gerektiğini savunmakta, böylelikle halkın sorunlarına çözüm bulunacağını belirtmekteydi.

Fakat sosyalizan karakterler taşıyan, bu haliyle Rus narodniklerinin halkçılık anlayışıyla çeşitli düzeylerde benzerlikler gösteren hareket etkisini yavaş yavaş yitirdi ve yerini Türkçülük akımına bırakmaya başladı. Berkes’e göre diğer düşünce akımları içerisinde yer alan kimselerin, yeni şekillenmekte olan halkçılığa yönelik saldırıları daha doğum aşamasında olan bu yeni fikirleri bir tür mutasyona uğratmıştı: “Uyducu Batıcılar, Osmanlıcılar, İslamcılar, yani bütün alafranga aydınlar halkçılara hakaret ya da alay etmek için onlara ‘Türkçü’ adını taktılar. (‘Türk’ o zaman kaba cahil halk demektir. Osmanlıcılarla İslamcılar okumuş kibar kişiler olduklarından kendilerini Türk saymazlardı.) Halkçılık yavaş yavaş Türkçülük-milliyetçilik-kavmiyetçilik-ırkçılık olarak tanınmaya başladı. ‘Halkçıların kendileri de yavaş yavaş bunları birbirine karıştırmaya başladılar.’²¹ Halkçıların uğradığı düşünsel mutasyonda etkili olan yalnızca söz konusu üç akımın taraftarları değildi. Diğer taraftan, bu dönemin halkçılarının, Rusya’dan göç eden Türk asıllı entelektüellerin milliyetçi fikirlerinden yoğun bir biçimde etkilenmeleri, aynı zamanda halktan uzak oluşları ve toplumsal

17 Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s.110.

18 Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s.62.

19 Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s.229-30.

20 Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s.61.

21 Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s.235.

sınıflarla organik bağlar kuramamaları onların yaşadığı düşünsel dönüşümü hızlandırmaktaydı.²²

Bu koşullar altında gelişme imkânı bulamayan halkçılık akımının kendisini bir tür mayın tarlası içinde bulduğunu belirten Berkes, Ziya Gökalp'in, "halkçılık akımını, bu mayın tarlalarında dolaştırma dolaştırma yeden güçlü bir düşün, kavram ve terim ustası olarak" ortaya çıktığını belirtmektedir.²³ Halkçılık anlayışı, Türkçülük anlayışına doğru kaydıkça ve artık Türkçülüğün ülkülerinden biri olarak tarif edilmeye başlandııkça Gökalp'in fikirleri Yeni Hayat çevresi içerisinde daha etkin hale gelmekteydi. *Türkçülüğün Esaslar* kitabında, Türkçülüğün ilk unsurlardan birinin halka doğru ilkesi olduğunu belirtir Gökalp.²⁴ Halka doğru gitmesi gerekenler ona göre bu milletin aydınlarıdır. Aydınlar da medeniyet, halkta ise milli kültür vardır. Dolayısıyla halka gitmenin iki amacı bulunmaktadır: "harsın canlı bir müzesi" olan "halktan harsi bir terbiye almak için" ve "halka medeniyet götürmek için."²⁵ Aydınların aldıkları eğitim milli kültürden yoksundu, okudukları okullar halk okulları, milli okullar değildi. Bu nedenle, "milletimizin güzideleri milli harstan mahrum olarak yetiştiler, gayri millileşerek yetiştiler."²⁶ Bu gayri milliliğin ilacı halka gitmek, halkın içine girmek ve halkla yaşamaktır.²⁷ Bunun karşılığında münevverler halka değerli bir armağan olarak Batı medeniyetini götürmeliydi. Yine aynı kitabında milli mücadele yıllarını kastederek şunları söylemektedir: "Türkiyede Tanrı'nın kılıcı halkçıların pençesinde ve Tanrı'nın kalemı Türkçülerin elindeydi. Türk Yurdu tehlikeye düşünce, bu kılıçla bu kalem birleştiler... Gelecekte de daima halkçılıkla Türkçülük ele ele verip ülküler âlemine doğru birlikte yürüyeceklerdir. Her Türkçü siyasal alanda halkçı kalacaktır. Her halkçı da kültür alanında Türkçü olacaktır... Siyasette uğraşımız halkçılık ve kültürde uğraşımız Türkçülüktür."²⁸

Gökalp halkçılığı yeni biçimiyle tarif ederken ihtiyaç duyduğu kavramsal araçları genel olarak Fransız solidarist düşüncesinden²⁹, özel olarak da Durkheim'ın fikirle-

22 Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s.235-36.

23 Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s.236.

24 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınevi: İstanbul, 1968, s.40.

25 Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.42.

26 Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.43.

27 Bu uzun alıntı Gökalp'in milli kültüre ulaşmak için halka gitmekle neyi kastettiğini anlamamıza yardım edecek nitelikte: "Ne yapmalıdır? Bir taraftan halkın içine girmek, halkla beraber yaşamak, halkın kullandığı kelimelere, cümlelere dikkat etmek. Söylediği darbimeselleri, an'anevi hikmetleri işitmek. Düşünüşündeki tarzı, duyuşundaki üslubu zapt etmek. Şiirini, musikisini dinleyerek, raksını, oyunlarını seyretmek. Dinî hayatına, ahlâki duygularına nüfuz etmek. Giyinişinde, evinin mimarî- v sinde, mobilyalarının sadeliğindeki güzellikleri tadabilmek. Bundan başka, halkın masallarını, fıkralarını, menkıbelerini öğrenmek. Halk kitaplarını okumak. Korkut Ata'dan başlayarak âşık kitaplarını, Yunus Emre'den başlayarak tekke ilahilerini, Nasreddin Hoca'dan başlayarak orta oyununu aramak bulmak lâzım. Halkın cenknameler okunan eski kahvelerini, ramazan gecelerini, cuma arifelerini, çocukların her sene sabırsızlıkla bekledikleri coşkun bayramlarını yeniden diriltmek, canlandırmak lâzım. Halkın sanat eserlerini toplayarak milli müzeler vücuda getirmek lâzım. İşte, Türk milletinin güzideleri, ancak uzun müddet halkın bu milli hars müzeleri ve mektepleri içinde yaşadıkdan ve ruhları tamamıyla Türk. harsiyle meşbu olduktan sonradır ki, millileşmek imkânına nail olabilirler." Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.43

28 Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.166.

29 Zafer Toprak Fransız solidarizmini, "teşebbüs serbestiyeti ve mülkiyetin dokunulmazlığına gölge düşürmeden liberalizmle sosyalizm arası bir 'orta yol' aramayı amaçlayan, ekonomide devlet müdahaleciliğini öneren, sosyal mevzuatı gündemine alan, toplumsal yaşamda sınıf çatışmasının gereksizliğine inanan, çelişkiden arınmış,

rinden ödünç almıştı. Berkes'e göre Gökalp, "halkçılığı Marksist sosyalizmden ayırarak Durkheim'ın sosyolojizmine bulayıp ondan tam Osmanlı İmparatorluğunun batacağı sıralarda 'tesanütçülük' dediği solidarizm ve mesleki temsilcilik ilkesine ulaştırdı."³⁰ Gökalp'in müdahalesiyle yeni bir anlam kazanan halkçılık artık dönemin uluslaşma sürecini, milli iktisat politikasını ve toplumsal dayanışma ilkesini kapsayan bir ideoloji haline geldi.

Gökalp'in halkçılığa verdiği yeni içeriğin en ilgi çekici taraflarından biri de bu yeni haliyle halkçılığın artık sınıfsal bir bakış açısını dışlamasıdır. Toprak ilginç bir gözlemlerde bulunarak, II. Meşrutiyet'in ilk yarısında şekillenen halkçılığın dünya savaşıyla birlikte yeni bir evreye girdiğini; savaş öncesi halkçılığının halk kavramını sınıfsal bir bağlamda kullandığını ve alt gelir gruplarına yönelik bir içeriğe sahip olduğunu belirtmektedir. Dünya savaşıyla birlikte durum değişmiş, kavram bir tür değişime uğrayıp sınıfsal içeriğini kaybetmiştir.³¹

Durkheim'ın toplumsal dayanışma anlayışına dayanan Gökalp halkçılığı birbirleriyle çelişen toplumsal sınıflar yerine uzlaşan meslek zümrelerini koymakta, sınıf mücadelesini yadsıyarak, meslek grupları arasında uyum ve dayanışmaya öngörmektedir: "Bir cemiyetin dâhilinde bir takım tabakaların yahut sınıfların bulunması, dâhili müsavatin bulunmadığını gösterir. Binaenaleyh, halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak, cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız işbölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektir. Yani halkçılık, felsefesini bu düsturda icmal eder: Sınıf yok meslek var!"³² Durkheim'ın korporatist dayanışmacılığından hareket eden Gökalp'e göre, sınıf çatışmaları devrini meslek devri izleyecek; sınıf çatışmaları devrinin halkçılığı olan siyasal halkçılığın yok edemediği toplumsal sınıfları, bir sonraki devrin, meslek devrinin, halkçılık anlayışı yani toplumsal halkçılık ortadan kaldıracaktır.³³

Erken Cumhuriyet Döneminde Halkçılık

II. Meşrutiyet döneminin halkçılık anlayışının kendi içinde yaşadığı bu dönüşüm ve ulaştığı sonuçlar, cumhuriyet dönemi halkçılığının şekillenmesinde çeşitli düzeylerde etkili olmuş, bu kavramı değişen koşullar içerisinde yeniden kullanıma sokmak isteyen Cumhuriyet kadroları için bir kalkış noktası olmuştur.

Milli mücadele yıllarında ve onu takip eden erken Cumhuriyet döneminde halkçılık kavramı çeşitli biçimlerde gündemde kalmaya devam etmiştir. Milli mücadele yıllarında, bu mücadelenin önder kadroları farklı sosyal sınıfların desteğini almak, bu mücadeleye destek veren Sovyetler Birliği ile yakınlaşmayı sağlamak gibi gerekçe-

uzlaşma esasına dayalı organik dayanışmayı (tesanüdü) benimseyen, laik eğitimi savunan, pasifist, uzlaşmacı bir ideoloji" olarak tanımlamaktadır. Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce", s.95.

30 Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s.237. Solidarizm hakkında Gökalp şunları söylemektedir: "Türkler, hürriyet ve istiklâli sevdikleri için, iştirakçi olamazlar. Fakat, müsavatperver olduklarından dolayı, fertçi de kalamazlar. Türk harsına en uygun olan sistem solidarizm, yani tesanütçülüktür." Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.162.

31 Zafer Toprak, "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler", *Toplum ve Bilim*, 24(1984), s.75.

32 Aktaran Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce", s.92.

33 Zafer Toprak, "Türkiyede Korporatizmin Doğuşu", *Toplum ve Bilim*, 12(1980), s.43-44.

lerle halkçılık kavramını siyasal söylemlerinde ön planda tutmayı tercih etmişlerdir. Bu dönem aynı zamanda sol içerikli bir söyleme sahip siyasi çevrelerin de milli mücadeleye içerisinde etkili oldukları yıllardır. Hareket içerisindeki bu muhalefetin etkisini azaltmak isteyen milli mücadelenin merkezindeki kadrolar açısından halkçılığın siyasal tartışmalarda ön plana geçmesinin, pragmatik gayeler de taşıdığı söylenebilir. Fakat hangi gerekçelerle olursa olsun milli mücadelenin sürdüğü 1920'lerin başında halk, halkçılık, halk egemenliği, halk hükümeti gibi kavramlar hem resmi metinlerde, hem de meclis içindeki tartışmalarda karşımıza çıkmaktaydı. Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddesi, "Hâkimiyet bilâ kaydü şart millerindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstennittir"³⁴, egemenliğin kaynağı olarak halka işaret ediyordu. Aralık 1921'de mecliste yaptığı bir konuşmasında Mustafa Kemal Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na referans veriyor, "bizim hükümetimiz... hâkimiyet-i milliyeyi, irade-i milliyeyi yegâne tecelli ettiren bir hükümettir... İlmî, içtimai noktasından bizim hükümetimizi ifade etmek lâzım gelirse; 'Halk hükümeti' deriz" diyordu. Aynı konuşmada halkçılıkla ilgili olarak şunları söylüyordu:

Fakat mesleki içtimai itibariyle dahi düşündüğümüz zaman biz hayatını, istiklâlini kurtarmak için çalışan erbab-ı sayız, zavallı halkız. Mahiyetimizi bilelim. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız. Binaenaleyh, her birimizin hakkı vardır. Salâhiyeti vardır. Fakat çalışmak sayesinde biz hakkı iktisab ederiz. Yoksa arka üstü yatmak ye hayatını say'dan muarra geçirmek isteyen insanların bizim heyeti içtimaiyemiz içerisinde yeri yoktur, hakkı yoktur. O halde ifade ediniz efendiler; halkçılık, nizamı içtimaisini say'ine, hukukuna istinad ettirmek isteyen bir mesleki içtimaidir.³⁵

Milli mücadelenin kazanılmasından sonra, yeni bir devletin ve rejimin kurulduğu yıllarda halkçılık, sınıfsal farklılıkları reddeden, milleti kaynaşmış bir bütün olarak gören yaklaşımı destekleyen bir prensip olarak tanımlanmaya başlandı. Halk Fırkası'nın daha cumhuriyetin ilanından önceki aylarda oluşturulmuş olan 1923 tarihli tüzüğünün "Umumi Esaslar" başlığı altında toplanmış olan maddelerinde, fırkanın siyasal hattını belirleyen yaklaşımın halkçılık olduğu belirtilmiştir. Burada halkçılık sınıfsal ayrımları dışlayan, sınıflar üstü, hiç bir gruba imtiyaz tanımayan ve vatan- daşların kanun önünde eşitliğini savunan bir anlayış olarak tarif edilmiştir. Halk Fırkası'nın 1923 tüzüğünde halkçılıkla ilgili olarak şunlar yazmaktadır: "Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavata kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vazetmekteki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertlerdir."³⁶ Halkçılık partinin daha sonraki yıllarda kaleme alınan resmi metinlerinde de benzer (hatta aynı) biçimlerde tanımlanmıştır. Partinin 1927 tarihli tüzüğünde halkçılık şöyle tarif edilmiştir: "Fırka... kanun nazarında mutlak bir müsavata kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir ce-

34 <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1921/1921ilkmetin/1921-ilkhali.pdf>.

35 Aktaran, Toprak, *Türkiye'de Popülizm*, s.409.

36 Aktaran, Taha Parla, *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.25.

maatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul eyler.”³⁷ 1931 tarihli parti programında yapılan halkçılık tanımı bu tarifin nerdeyse aynısıdır.³⁸

Cumhuriyet Halk Partisi'nin hem memlekette hem de mecliste iktidar tekeline tek başına elinde tuttuğu, tek parti iktidarının kurumsallaşmasına yönelik temel adımların atıldığı 1930'lu yıllarda halkçılık anlayışına daha korporatist bir içerik kazandırılmıştır. Sınıf mücadelesini tamamen yadsıyan, meslek grupları arasında dayanışmayı öngören, toplumsal dayanışma anlayışına bağlı bir halkçılık fikri Kemalist tek-parti yönetiminin temel dayanaklarından biri haline gelmiştir. Partinin 1931 programında, klasik Kemalist halkçılık tanımının yanı sıra, bu tanımı tamamlayıcı nitelikte açıklamalar yer almaktadır. Programda halkın ayrı ayrı sınıflardan oluşan bir topluluk olmadığı fakat iş bölümü içerisinde “muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia” olduğunun altı çizilmekte, Gökalp'in “sınıf yok meslek var” sözünden esinlenerek “sınıf yok işbölümü var” denilmektedir.³⁹ Parla'ya göre sınıf farklılıklarını, hatta onların varlığını bile reddeden bu korporatist halkçılık anti-liberal ve anti-sosyalist bir içeriğe sahiptir.⁴⁰

“Sınıf yok, işbölümü var” diyen parti, bu işbölümünün ortaya çıkardığı “çalışma zümreleri”nin içerisine küçük çiftçileri, küçük sanayi erbabı ve esnafı, amele ve işçiyi, serbest meslek erbabını, büyük arazi ve iş sahiplerini ve tüccarları katmaktadır. Bu sınıflandırmayla amaçlanan sınıf mücadelesi yerine “içitimai intizam ve tesanüt temin etmek... ve menfaatlerde ahenk tesis eylemek”tir.⁴¹ Fakat Parla'nın haklı olarak belirttiği gibi: “Bu sınıflandırmanın meslek zümreleriyle bir ilgisi yoktur; sosyal sınıf kesimleri, üretim ilişkilerindeki konumlarına göre tasnif edilmiştir. ‘Sınıf yok’ sloganı, aslında ‘sınıf var, çatışma yok’ demektir.”⁴²

Tekeli ve Şaylan'a göre tek-parti döneminin Durkheimcı dayanışma sosyolojisine dayanan halkçılık anlayışının tek-parti rejimi açısından işlevsel bir anlamı vardır: Eğer ülkede sınıflar ve dolayısıyla onlar arasında süren mücadeleler olsaydı bu toplumsal sınıfların çıkarlarını korumak için farklı farklı siyasal partilerin olması doğaldı. Fakat Türkiye topraklarında farklı sınıflar ve dolayısıyla onların birbiriyle çatışan çıkarları olmadığına göre iktidardakiler açısından başka partilere gerek yoktu.⁴³ 1931 yılında parti genel sekreteri olan ve partinin bir düzeyde ideoloğluğuna soyunan Recep Peker, İnkılâp *Dersleri*'nde, halkçılık anlayışlarının sınıf ihtilaline, sınıf mücadelesini yaratan doktrinlere karşı olduğunu söylerken; halkçılık zihniyetlerinin ulusu birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul etmek anlamına geldiğini belirtmektedir.⁴⁴ Halkı ulusla özdeşleştiren ve onu yekpare bir bütün olarak gören Peker şunları söylemektedir:

37 Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, İstanbul: Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1931, s.4.

38 Bakınız, CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara: TBMM Matbaası, 1931, s.31.

39 CHF Nizamnamesi ve Programı, s.32.

40 Parla, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi, s.42.

41 CHF Nizamnamesi ve Programı, s.32.

42 Parla, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi, s.43.

43 Tekeli ve Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, s.79.

44 Recep Peker, İnkılâp *Dersleri*, Ankara: Ulus Basımevi, 1935, s.54.

[B]ir takım zümre ve sınıfların kendi menfaatlerine uygun olarak öne sürmek isteyecekleri bir takım telakkilerden doğarak ulusun politika yaşayışında engeller ve muvaffakiyetsizlikler çıkaracak, dağınık, karışık partiler hayatının meydana alması ve devam etmesi; devletin bu kadar ihtisas, kıymet, güven, kafa, el ve gönül birliği isteyen çetin ve büyük işlerini zorlaştırmaktan, karıştırmaktan, t[ö]kezletmekten başka şeye yaramaz. Her şey uluslaşmışken parti de uluslaşmalıdır: Liberal devlet tipinin dağınık partileri yerine ulusun bütün isteklerine omuz vermiş, bütün tehlikeleri göğüslemiş, yapanı ile, satanı ile, alanı ile, toprakta, fabrikada, lab[o]ratuvarında çalışanı ile, köyde ve ken[tt]e yaşayanı ile, bütün halk yığınlarının ihtiyaçlarını duyup anlayarak çalışma sinesinde bunlara yer ve değer vermiş, ulusal bir partili idarenin muvaffak olacağı [bir] devirdeyiz.⁴⁵

Cumhuriyet dönemi halkçılığının bir diğer özelliği ise devletçilik ilkesiyle olan ilişkisidir. Gökalp kendi kavramsallaştırması içerisinde halkçılığı, siyasal tabakalaşmaların kalmadığı ama iktisadi tabakalaşmanın varlığını sürdürdüğü siyasal halkçılık dönemi ve iktisadi tabakalaşmaları da ortadan kaldıracak toplumsal halkçılık dönemi olarak ikiye ayırmaktadır. Gökalp, toplumsal halkçılığın sınıf farklarını ortadan kaldırmak için devletçilik anlayışından yararlanması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, bu aşamada devletçilik ve halkçılık birbirini tamamlayan bir ideolojik bütün oluşturmaktadır. Oysa Tekeli ve Şaylan'a göre cumhuriyet dönemi halkçılığı, devletçilik ve halkçılık ilkelerini birbirinden ayırmak konusunda titiz davranmış, devletçiliğin sınıf farklarının doğmaması ve halkçılığın gerçekleşmesi için bir araç olarak kullanılması fikrini benimsememiştir.⁴⁶

1931 yılında parti programına konulan devletçilik ilkesi, bu programda, özel girişimcilik esas tutulmakla beraber kısa zamanda "milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için... -bilhassa iktisadi sahada- Devleti fiilen alakadar etmek" olarak tanımlanmaktadır.⁴⁷ 1930'larda devletçilik anlayışı etrafında iktidar bloğu içerisinde süren tartışmalarda⁴⁸ taraflar devletçiliği geçici bir sistem olarak görmekle kalıcı bir sistem haline gelmesini savunmak arasında saflaşmış olmasına rağmen, her iki tarafın da ortak olarak savundukları yaklaşımlar vardır: Her iki taraf da devletçiliği yalnız iktisadi alanla sınırlamayı tercih etmekte ve özel girişimciliğin varlığını (değişen şiddetlerde de olsa) sürdürmesi gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla tarafların hiçbirisi aslında devletçiliği iktisadi alanla sınırlı olmayan bir toplumsal sistem olarak görmemekte, halkçılık anlayışıyla devletçilik ilkesi arasında bir ilişki kurmaya pek yanaşmamaktadır. Dolayısıyla ortada sınıf farklılaşmalarını, hatta sınıfları reddeden bir halkçılık anlayışı olmasına rağmen, bu amacı gerçekleştirecek yapısal adımlar atılmamaktadır.

Bu dönemin devletçilik tartışmalarında halkçılık ve devletçilik ilkeleri arasındaki ilişkiyi daha tutarlı bir hale getirmeye çalışan, devletçiliği salt bir iktisadi model olma-

45 Peker, *İnkılab Dersleri*, s.69-70.

46 Tekeli ve Şaylan, "Türkiyede Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", s.63.

47 CHF *Nizamnamesi ve Programı*, s.31.

48 Dönemin devletçilik tartışmaları için bakınız, Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi: İstanbul, 1974, s.164-226.

nın ötesinde, bir toplumsal sistem olarak gören, dönemin Kadro dergisi çevresinin pozisyonu ilginçtir.⁴⁹ İktidar bloğuyla dolaylı ilişkileri olan ve Kemalizme tutarlı bir ideolojik içerik kazandırmaya çalışan Kadrocular, sınıf farklılıklarını ve çatışmalarını reddeden tek-parti dönemi halkçılığının bu hedefinin devletçilik ilkesiyle beraber gerçekleştirilebilmesinin imkânlarının doğmuş olduğuna inanmaktadırlar. Köker'in belirttiği gibi Kadrocular, "devletçiliği, halkçılık ilkesinde içerilen sınıfsız, imtiyazsız, 'dayanışmacı' bir toplumun yaratılması amacıyla savunmaktadırlar." Kadroculara göre "devletçiliğin gerekli kıldığı planlama, planlamada düzenlenecek olan işbölümü esasları, Türk toplumunun sınıfsızlığında temellenebilecek ve iktisadi kalkınmanın yaratabileceği sınıf çatışması da böylece engellenmiş olacaktır."⁵⁰ Fakat Kadrocuların dönemin halkçılık anlayışını tutarlı bir ideolojik içeriğe kavuşturma çabaları iktidar tarafından onay bulmamış, iktidar kendi bildiği yolda ilerlemeye devam etmiştir.

Sonuç

Türkiye'de halkçılık anlayışının doğuşu ve dönüşümü ilginç bir seyir izlemiştir. Siyasal iktidara karşı gelişen muhalif bir ideoloji ve ezilen sınıfların çıkarlarının temsilcisi bir hareket olma özelliği göstermemiş olan halkçılık anlayışı, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde iktidar bloğu içerisindeki ya da bu bloğa yakın olan aydınlar arasında etkili olmuş; bu dönemlerin siyasal iktidarlarının siyasal görüşlerinin önemli eksenlerinden birini oluşturmuştur. İlk şekillenmeye başladığı zamanlarda, Berkes'in ifadesiyle, sosyalizan bir boyut taşıyan halkçılık anlayışı, kısa zaman sonra bu özelliğini yitirmiş, daha çok Türkçülüğe, milliyetçiliğe doğru kaymış, sınıfları reddeden, toplumsal dayanışmacılık zemini üzerinden tarif edilmeye başlanmıştır. Halkçılığın II. Meşrutiyet yıllarında yaşadığı bu dönüşüm, Cumhuriyet yıllarında da ödünç alınmış, bu dönemin halkçılık anlayışının tarif edilmesinde kullanılmıştır. Milleti halkla özdeşleştiren, sınıf çatışmalarını ve hatta sınıfları yadsıyan bir halkçılığı benimseyen bu dönemin kadroları halkçılık ilkesini, aynı zamanda, dönemin tek-parti iktidarının meşrulaştırılmak için kullanmışlardı.

Kaynakça

- Berkes, Niyazi. *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.
- Boratav, Korkut. *Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1974.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*. Hakimiyeti Milliye Matbaası: İstanbul, 1931.
- CHF Nizamnamesi ve Programı*. Ankara: TBMM Matbaası, 1931.
- Georgeon, François. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1968.
- Gökalp, Ziya. *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973.
- Gökalp, Ziya. *Yeni Mecmua Yazıları*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2018.

49 Kadrocular ve firkipleri için bakınız, Mustafa Türkeş, *Kadro Hareketi, Ulusçu Sol Bir Akım*, Ankara: İmge Kitabevi, 1999; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro", *Toplum ve Bilim*, 24 (1984).

50 Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, s.195.

- Karaömerlioğlu, M. Asım. “Rus Popülizmi Üzerine”. *Toplum ve Bilim*, 88 (2001): 235-250.
- Köker, Levent. *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Parla, Taha. *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Parla, Taha. *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Peker, Recep. *İnkılab Dersleri*. Ankara: Ulus Basımevi, 1935.
- Tekeli, İlhan ve Gencay Şaylan, “Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”. *Toplum ve Bilim*, 6-7 (1978): 44-110.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, “Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro”. *Toplum ve Bilim*, 24 (1984): 35-67.
- TeşkilatıEsasiyeKanunu*, <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1921/1921ilkmetin/1921-ilkhali.pdf>.
- Toprak, Zafer. “II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık”. *Toplum ve Bilim*. 1 (1977): 92-123.
- Toprak, Zafer. “Türkiye'de Korporatizmin Doğuşu”. *Toplum ve Bilim*, 12 (1980): 41-49.
- Toprak, Zafer. “Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler”. *Toplum ve Bilim*. 24 (1984): 69-81.
- Toprak, Zafer. “Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları”. *Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya Armağın*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.
- Toprak, Zafer. *Türkiye'de Popülizm: 1908-1923*. İstanbul: Doğan Kitap, 2013.
- Türkeş, Mustafa. *Kadro Hareketi: Ulusçu Sol Bir Akım*. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Üstel, Füsün. *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Venturi. *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in 19th Century Russia*. New York: Grosset & Dunlap, 1966.
- Walicki, Andrzej. *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanma'dan Marksizme*. Çev., Adam Şenel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

The Evolution of Populism from the Second Constitutional Period to the Early Republican Era

ERKAN DOĞAN

Abstract: *The origins of Turkish populism can be extended back to the Second Constitutional Period. We can find the first formulations of this ideology in the writings of nationalist intellectuals like Ziya Gökalp and Yusuf Akçura. In this sense, it can be argued that the fate of populism in the Turkish context is determined by the history of Turkish nationalism from its early stages on. Populism was considered as one key constituting element of Turkish nationalism. With the incorporation of the idea of solidarism into the populist idiom via Durkheimian sociology by Gökalp, Turkish people were imagined as an unprivileged and classless nation. This legacy was also continued by the ruling elite of the early Republican period.*

Keywords: *Populism, Solidarism, Nationalism, Second Constitutional Period, Early Republican Era.*

Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri

MEHMET ZEKİ DUMAN
zekiduman@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-9369-9337

Öz: Türkiye’de ordu-siyaset ilişkileri ve bu ilişkilerin tarihsel, toplumsal ve ideolojik kökenlerine bakıldığında, iç ve dış politikadaki belirleyiciliği yanında, kendisini devletle özdeşleştirmiş, siyaseten toplumun üzerinde konumlandırılmış, ideolojik açıdan modernleşmenin, batıllaşmanın ve Kemalizm’in öncülüğünü üstlenmiş olan bir ordu profiliyle karşılaşmaktayız. Türkiye’nin bir ordu-millet devleti olması ve kurucu unsurlarının genellikle askerlerden oluşması, bir yandan sivil iradenin emrinde olması gereken ordunun hegemonik bir güç haline gelerek siyaset üstü bir konuma gelmesine, diğer yandan demokratik, çoğulcu ve sivil bir yönetim anlayışının oluşmasına engel olmuştur. Ordunun anayasal düzeyde kendisini konumlandırma ve tanımlama biçimi, Türkiye’de darbelerin sıkça yaşanmasının ve sivillerin iktidar olsalar bile muktedir olamamalarının en önemli nedenidir. Bu nedenlerin ideolojik kökenlerine inmeyi amaçlayan bu çalışma, “Türkiye’de neden askeri darbeler olur?” sorusuna cevap vermeye çalışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Askeri darbeler, Ordu-siyaset ilişkisi, Devlet-millet kültürü, Demokratikleşme, Hukuk devleti.

Giriş

Askeri sosyolojinin en önemli konularından biri olarak karşımıza çıkan ordu-siyaset ilişkisi ve bu ilişkinin tarihsel, toplumsal ve siyasal boyutları hakkında bugüne kadar çok fazla araştırma yapılamamasının en temel nedeni, devletin kurucu unsuru olması yanında, katı kurallara ve hiyerarşik bir yapıya sahip olan ordunun kendi içinde kapalı bir özellik göstermiş olmasıdır. Zira ordu mensupları, kendilerini bir yandan rejimin teminatı, diğer yandan devrimlerin kollayıcısı olarak gördükleri için ülke yönetiminde de söz sahibi olmaları gerektiğine inanmışlardır. Bu inançtan hareketle meşru şiddet tekeli elinde bulunduran silahlı kuvvetler, yasalar çerçevesinde kendilerine tevdi edilen görev ve sorumlulukları yerine getirmekle sınırlı kalmamış,

* Doç. Dr., Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Bu makale, 26-28 Mayıs 2017 tarihleri arasında, Adnan Menderes Üniversitesi tarafından düzenlenen “27 Mayıs 1960’dan 15 Temmuz 2016’ya Darbeler, Geçmişten Günümüze Darbe Olgusu ve Millet Egemenliği Kültürü” Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

kimi zaman durumdan vazife çıkarmak suretiyle sivil otorite üzerinde tahakküm kurmaya çalışmıştır.

Tarih boyunca askerin devletle ve siyasetle olan ilişkisi hep tartışılmalıdır. Bu ilişkiye atfen bir kurum olarak ordunun devlet düzeni içinde nasıl bir rol alması, hangi yetki ve sorumluluklara sahip olması ama daha da önemlisi yönetim mekanizması içinde kimi zaman ülkenin yüce çıkarları uğruna siyasete müdahalesinin nasıl engellenmesi gerektiği sorusu/sorunu her zaman güncel bir tartışma konusu olarak gündeme gelmiştir. Zira demokratik seçimlerle iktidara gelen siviller, seçilmiş olmaktan kaynaklı yönetme erkini kullanırken, bazen sınıfsal bazen de ideolojik nedenlerden olsa gerektir, bu erki devre dışı bırakacak askeri müdahalelere karşı her zaman teyak-kuz halinde bulunmak zorunda kalmıştır. Ancak bu teyak-kuz hâli, çoğu kez, ülkenin bağımsızlığını ve ulusun bütünlüğünü gerekçe göstererek ihtilal yapan askerlerde çok fazla işe yaramamıştır.

Ordular, kurumsal ayrıcalıkları yanında devletten aldıkları güçle de her zaman siyasal yaşamın güçlü bir öznesi olmayı bilmişlerdir. Örgütlü bir yapı olarak toplumun kültürel tahayyülündeki militer değerlerinden beslenmiş ve bu sayede hegemonik konumunu sürdürmeyi başarmıştır. Buna karşın sivil otorite, her ne kadar ordunun yetkilerini hukuk içinde sınırlandırmaya çalışmış olsa da, ordu, genellikle devletle ilgili konularda söz söyleme hakkını kendisinde görmüş, bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak siyasete müdahale etmekten çekinmemiştir. Dünyada birçok örneği olduğu gibi ordular, düzenin kurucu unsuru olduklarına inandıkları için sadece ülkelerinin savunma ve güvenliğinden sorumlu olmamışlardır, aynı zamanda yönetim ve siyasetle ilgili konuları da kendilerine vazife bilmişlerdir.

Modern ordular, gerek hiyerarşik yapıları ve kapalı grup özelliğini taşımaları, gerekse itaat ve disiplin içinde yetişmeleri ve ideolojik eğitimden geçmeleri gibi yapısal özelliklerinin yanında toplumda en güçlü örgütlü yapı olmaları nedeniyle de sivil otoriteler karşısında her zaman potansiyel bir tehdit oluşturmuşlardır.¹ Nitekim Du-verger² orduların devletlerin kurucu unsuru olarak öne çıktıklarını ve kimi zaman iktidar mücadelesine girmekten çekinmediklerini belirtir. Ona göre profesyonel ordular, aldıkları eğitim ve disiplin nedeniyle sürekli bir hükümet darbesi potansiyelini taşımaktadırlar. Oysa “tüm amaçları ve varlık nedenlerinin sadece devlete mutlak bağlılık/devleti de kendine mutlak bağlamak ve devletin her türlü tehdide karşı korunması olan ordu, silahsız toplumun silahlı efendilerine boyun eğmelerini ve efendinin halk içinde güvenle iktidarını devam ettirmesini sağlamak için vardır.”³

Silahlı gücü elinde bulundurmak, orduyu diğer kurumlardan farklı ve ayrıcalıklı kıldığı gibi, hegemonik üstünlüğü çoğu kez ona toplumsal ve siyasal olaylarda inisiyatif kullanma fırsatını da vermiştir. Dolayısıyla ordular, kendilerini toplumdan soyutlamadıkları gibi üyelerinin yaşamları da sadece kışlada geçmemektedir. Nitekim tarih bize çoğu kez devleti kuran bir güç olarak ordunun, rejimin koruyucu sıfatıyla

1 Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.421-422.

2 Maurice Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, çev., Bülent Tanör, İstanbul: Dönem Yayınları, 1965.

3 Maurice Duverger, *Politikaya Giriş*, çev., Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık Yayınları, 1964, s.123-126.

hareket ettiğini, hegemonik meşruiyetini toplumun inanç ve değerlerinden ziyade kendi sınıfsal yapısından, ideolojik duruşundan veya ilkelerinden aldığını ve bundan dolayı sivil otoriteyle arasında kimi zaman gizli, kimi zaman açıktan bir çatışma yaşandığını göstermiştir.

Roma praetorian muhafızlarının tarihi, bu çatışmanın tarihteki ilk örneğini/arke-tipini oluşturmaktadır. Bilindiği gibi başlangıçta iç muhaliflere karşı kendisini ve yönetimini koruması için imparator Augustos tarafından kurulan seçkin muhafız ordusu, çok geçmeden istediği gibi imparatoru tahtan indiren ya da tahta çıkaran, desteğini en fazla para verene satan bir güç olmaya başlamıştır.⁴ Aynı zamanda imparatoru devirdiği için ordunun tarihteki ilk darbesi olarak da kabul edilen bu olay, zaman içinde asker ve sivil otorite arasındaki güvensizliğin temelini atmış ve o günden bugüne darbeler, toplumsal bir olgu olarak siyasal yaşamımızın önemli bir parçası haline gelmiştir.

Askeri darbeler neden olur? Özellikle de gelişmekte olan ülkelerde veya üçüncü dünya ülkelerinde darbelere neden sıkça rastlanır? Bu sorulara farklı cevaplar vermek mümkündür elbette, ancak esas soru(n), darbeleri gerçekleştiren ordunun hegemonik konumunun kökenlerinin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır. Zira ordunun siyasi değişime karşı silahla karşı koymasının ve toplumun rızası olmadan sivil yönetimi devirmesinin nedenlerini ortaya koyacak güçlü analizlere ihtiyacımız bulunmaktadır. Siyaset bilimciler⁵ askeri darbelerin bazı özel koşulların neticesinde meydana geldiği konusunda hemfikirdirler. Bu özel koşullar; ekonomik gerilik, sivil yönetimlerin meşruiyetini kaybetmesi, ordu ve hükümet arasındaki ihtilaf ve darbe lehindeki uluslararası konjonktürdür.

Nitekim dünyada gerçekleşen her on darbeden dokuzunun azgelişmiş ülkelerde meydana gelmesi tesadüf değildir. Örneğin 1960'tan bu yana büyük çoğunluğu üçüncü dünyada olan 56 ülkenin askeri hükümet tecrübesi yaşadığına tanıklık ettik. Aynı şekilde toplumda yaygın yoksulluğun ve sosyal eşitsizliğin derinleşmesi, bir yandan hükümetin halk nezdindeki güvenini kaybetmesine, diğer yandan ordunun ekonomik gelişmeyi sağlama vaadiyle adım atmasına bir gerekçe oluşturmuştur. Ordu, muhtemelen sivil otoritenin toplumsal meşruiyetini kaybettiğini gördüğü zaman darbeye yeltenmektedir.⁶ Dolayısıyla darbeler, ekonomik gelişmişlik açısından üst düzeydeki ülkelere ziyade alt düzeydeki ülkelere yaygındır.⁷

Nasıl ki askeri darbelerin sıklığı ile az gelişmişlik arasında doğrudan bir ilişki söz konusuysa aynı şekilde darbelerin demokrasi kültürü ve siyasal kurumsallaşma düzeyiyle de ilişkisinin olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle demokratik kültürün toplumsal tabanda kurumsallaşmadığı ya da yeterli ağırlığa sahip olmadığı yönetimler-

4 William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, çev., Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 1996, s.255.

5 Bu konuda şu kaynaklara bakılabilir: Samuel P. Huntington, "Political Development and Political Decay" *World Politics*, 17/3 (1965): 386-430; Henry Kissinger, *World Order*, New York: Penguin Books, 2014; Francis Fukuyama, *Political Order and Political Decay*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2014.

6 Andrew Heywood, *Politics*, New York: Palgrave Macmillan, 2007, s.411.

7 Samuel P. Huntington ve Jorge I. Domínguez, *Siyasal Gelişme*, çev., Ergun Özbudun, Ankara: Ankara Siyasal İlimler Derneği Yayınları, 1975, s.13.

de ordu değişimin önünü kesebildiği gibi bazen de değişimin itici gücü olabiliyor. Bu anlamda demokrasi ile darbe bir terazinin iki kefi gibidir, birisi alçalmadan diğeri yükselmez.⁸ Örneğin dünya düzeyinde bakıldığında darbelerin adeta gelenek halini aldığı toplumlarda siyasal kurumsallaşma düzeyinin oldukça düşük kaldığını, demokratik teamüllerin yeterince yerleşmediğini ve siyasetin de özerkleşmediği görüyoruz.⁹

Askeri darbelerin demokrasi ve ekonomik gelişmişlikle ilişkisini anlayabilmek için, bugüne kadar dünyada meydana gelmiş olan darbelerin hangi kıtalarda/ülkelerde gerçekleştiğine bakmamız yeterlidir. Örneğin 1950'den bugüne darbelerin coğrafi ve oransal dağılımına bakıldığında ilk sırayı Afrika kıtasının (101) %42.8) aldığını, Afrika'yı, Latin Amerika (70) %29.7), Orta Asya/Asya (36) %15.3), Ortadoğu/Arap Yarımadası (21) %8.9) ve Avrupa (8) %3.4) takip ettiğini görüyoruz.¹⁰ I. Dünya Savaşından bugüne toplamda 475 askeri darbe girişimi yaşanmış ve bu darbe girişimlerinin 236'sı amacına ulaşırken, 239'u başarısız olmuştur. Son 50 yıl içinde Avrupada herhangi bir darbe girişimi yaşanmazken, darbe girişimlerinin büyük bir çoğunluğu Afrika'da ve Latin Amerika'da gerçekleşmiştir.¹¹

Türkiye'nin durumuna bakıldığında çok partili seçim sistemine geçtiğimiz 1946'dan bugüne Ordu'nun, 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında olmak üzere toplamda dört kez yönetime müdahale ettiğini, gündelik yaşamda çoğu kez "siyasal yargıçlığa" soyunduğunu, siyasal oyunda sınırları belirleyen ve bunlara uyulmasını sağlayan bir tür vasi gibi hareket ettiğini görüyoruz. Aynı şekilde birleştirici, hatta yeniden yapılandırıcı bir güç olarak ortaya çıkan Ordu'nun, sonuçta "ulusun ta kendisi", "anavatanın ve vatanseverlik inancının bekçisi", ulus devletinin birliğinin, bağımsızlığının ve istikrarının güvencesi olarak kendisini takdim ettiğini görüyoruz.¹² Coğrafi ve oransal dağılımına baktığımızda şöyle bir tabloyla karşılaşılıyor.

Dolayısıyla hegemonik bir güç olarak Ordu'nun Türkiye'de sadece kurucu bir unsur, rejimin teminatı veya resmi ideolojinin bekçiliğini yapan bir sıfatla öne çıkmadığını, aynı zamanda devletin gerçek sahibi olduğuna ve ülkeyi koruma ve kollama misyonunu taşıdığına inanarak hareket ettiğini söylememiz mümkündür. Bu açıdan "ordu neden darbe yapıyor" sorusunun altında yatan toplumsal ve ekonomik nedenler yanında, özellikle ideolojik nedenler bilinmeden, söz konusu askeri darbeleri anlamamız da pek mümkün görünmüyor. Bu soruya yerinde cevap verebilmek için de ordunun yasalardan bağımsız olarak kendi kendisini nasıl tanımladığına ve bu tanımdan hareketle kurumsal kimliğine ve tarihsel rolüne dayanarak kendisini sivil irade karşısından nasıl gördüğüne bakmamız gerekiyor.

8 Özcan Yeniçeri, *Genç Osman'dan Menderese Darbe ve Demokrasi*, Ankara: Kripto Yayınları, 2015, s.372.

9 Huntington, "Political Development and Political Decay", s.386.

10 Bengi Cengiz, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Dünyadaki Darbeler ve Darbe Girişimleri", son güncelleme 07 Ağustos, 2018. <http://www.dogrulukpayi.com/bulten/ikinci-dunya-savasi-ndan-sonra-dunyadaki-darbeler-ve-darbe-girisimleri>.

11 "Dünyada 1950'den Beri 475 Askeri Darbe Girişimi Oldu", Haberler.com, son güncelleme 15 Ağustos, 2018. <https://www.haberler.com/dunyada-1950-den-beri-475-askeri-darbe-girisimi-10427351-haberi/>.

12 Levent Ünsaldı, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, İstanbul: Kitap Yayınları, 2008, s.13.

Osmanlı Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi

Cumhuriyet döneminde yaşanan askeri darbelerin kökeni Osmanlı İmparatorluğu'na kadar dayandırılabilir. Örneğin Osmanlı padişahlarının yaklaşık üçte biri askeri müdahaleler sonucu tahtan indirilmiştir.¹³ Özellikle III. Selimden itibaren askerler, yönetim üzerinde hegemonik bir güç olmaya başladıkları için genellikle sınıfsal çıkarları nedeniyle padişahın reformist politikalarına karşı çıkmışlar veya isyan ederek yönetime el koymuşlardır.¹⁴ Cumhuriyet rejiminin kurucuları da geç Osmanlı döneminin askeri kadrolarından teşekkül etmiştir. Bu dönemde neredeyse kurucu kadronun tümünün asker kökenli olması, hem bir kurum olarak ordunun, hem de silahlı gücü elinde bulunduran askerin ülke yönetiminde öncelikli bir yer edinmesini sağlamıştır.

Osmanlı'da askerin siyasetle ilişkilerini anlamak için öncelikle imparatorluğun toplumsal ve siyasal yapısını bilmek gerekir. Osmanlı, yöneten ve yönetilen arasında keskin bir ayrımın yaşandığı, toplumda ekonomik sermayeden çok askeri statüye yönelik değerlerin ağır bastığı, Avrupa'nın aksine devlet ve toplum arasında kilise, loncalar veya özerk şehir yönetimleri gibi ara ya da tampon yapıların bulunmadığı, genellikle mülkiyetin tümüyle devlete ait olduğu ve dolayısıyla yerli bir aristokrasinin olmamasından dolayı bütün yetkileri elinde bulunduran bir yönetiminin söz konusu olduğu bir imparatorluktur. Bu imparatorluk yapısı, doğal olarak mutlak gücü elinde bulunduran devlete karşı zayıf bir sivil toplumun oluşmasına yol açmıştır ki, böylece zaman içinde sivil iradenin muktedir olmasını sağlayacak demokratik bir kültürün oluşması da engellenmiştir.¹⁵

Böylece Osmanlı patrimonyal yönetim sistemi içinde devletle özdeşleşen ordu, toplumda olduğu kadar siyasette de ayrıcalıklı ve öncelikli bir yer edinmiştir. Ordunun bu öncelikli yerini anlamak için Osmanlı'nın sınıfsal yapısına daha yakından bakmak gerekir. İmparatorluğun toplum yapısına baktığımızda ise üç farklı yönetici zümresiyle karşılaşmaktayız. Bunlardan birincisi, daha çok kırsalda yaşayıp, tarımla uğraşan ve elde edilen gelirin bir kısmını devlete veren *Tımarlı Sipahiler*, ikincisi, kent merkezinde özellikle başkentte yaşayıp profesyonel memurlardan oluşan *Kapıkulları*, üçüncüsü de din, eğitim ve adalet gibi işlerle uğraşan *Ulema*dır. Devletin, eyalet ve donanma kuvvetlerini oluşturan, doğrudan padişaha bağlı olup profesyonel orduyu oluşturan kapıkulları ise, Osmanlı ordusunun adeta belkemiğini oluşturmuştur.

Osmanlı toplumunun ayırıcı bir özelliği olarak öne çıkan bu sınıfsal yapı, aynı zamanda imparatorluğun çok kültürlü yapısını yıllarca belli bir dengede tutma-

13 Osmanlı döneminde toplamda 12 padişah isyan veya darbe sonucu tahttan indirilmiş (beş tanesi öldürülmüş, bir tanesi zehirlenmiş) altmışa yakın sadrazam da darbeyle öldürülmüştür (Erol Maraşlı, *Türkiye'de Askeri Darbe Teşebbüsleri*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2015, s.113).

14 Yeniçeriler, ulema ile ittifak içinde konumlarını tehdit edebilecek her tür toplumsal veya siyasal, askeri reforma karşı muhalefet etmişlerdir (Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev., Sedat C. Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.32).

15 Ergun Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s.128-129.

yı başarmıştır. Ta ki, Batı karşısında askeri yenilgilerin oluşturduğu büyük toprak kayıplarının siyasal iktidarı reformlara zorlamasına kadar. Reformlar karşısında ule-mayla ittifak yapan askerler, Nizam-ı Cedit döneminden itibaren kimi zaman açık-tan kimi zaman da gizliden devleti yönetmiştir.¹⁶ Osmanlıda toplumsal ve siyasal örgütlenmenin inşa olunmasında esas dayanağın devletle özdeşleşmiş bir ordunun oluşturması,¹⁷ askerin batıda olduğu gibi sadece güvenlik işleriyle değil, saray ve bü-rokrasiyle de ilgilenmesini ve devlet zaafa düştüğünde padişahla pazarlığa girilerek iktidarın belirlenmesinde aktif rol almasını da sağlamıştır.¹⁸

Bu açıdan bakıldığında Osmanlıda silahlı kuvvetlerin siyasal sürecin ana öznesi ol-masının, hatta padişahları tahttan indirip tahta çıkarılmasında egemen bir rol oy-namasının, Türk yönetim ve idare geleneğinin adeta temel özelliğini oluşturduğu-nu söyleyebiliriz.¹⁹ Yönetim ve idare yapısı içinde ordunun devletle özdeşleşmesi ve toplumda askerlik mesleğinin yüceltilmesi, Osmanlı toplumunun karakteristik bir özelliği olarak okunabilir. Hatta kimi yazarlar,²⁰ Osmanlıda askerin siyasal iktidar üzerinde baskı kurmasının ve Batıda gelişen endüstriyel kapitalizme ayak uydura-mamasının dolayısıyla ekonomik açıdan gelişmemesinin temel nedeninin, devle-tin ticarete önem vermemesine ve askerlik mesleğini adeta kutsallaştırmış olmasına bağlamışlardır. Hatta 18. yüzyıldan kalma bir belgeden hareketle Steinhaus²¹ şu çar-pıcı tespitlerde bulunuyor:

Osmanlı İmparatorluğunda genel olarak ticaret hiç bir zaman Müslümanla-rın uğraşı olmamıştır. Onlar ticareti Rumlara, Ermenilere ve özellikle impa-ratorluğa en iyi alışveriş olanaklarını sağlayan Musevilere bırakmışlardır... Dolayısıyla endüstri ve burjuva devrimlerini hazırlayan önkoşulların Osmanlı İmparatorluğunda hiçbir zaman oluşmaması dış etkenlere bağlanamaz. Bu ge-lişmenin asıl nedenlerini Türk Devleti'nin sosyal tarihsel oluşumunda ve top-lum yapısında aramak gerekir. Osmanlı toplumu her ne kadar farklı kimlik ve kültürlerden oluşsa da merkezi yönetim ve idare Türklerden oluşmuş ve Türk-ler, yukarıda da belirtildiği gibi ekonomi ve ticaretle uğraşmak yerine askerlik mesleğiyle ilgilenmişlerdir.

Türk modernleşmesi üzerine yazdığı eserlerle tanınan Feroz Ahmad de,²² Osman-lının kendi dönemi içinde çok fazla şey ifade etmeyen ticaret yerine imparatorluğu ayakta tutan askerlik mesleğine önem verdiğini ve askeri yenilgilerin başlaması üze-rinde de gerilemeye başladığını iddia etmiştir. Ona göre Osmanlılar, her ne kadar ekonomi açısından ticaretin önemini kavrasalar da aslında hiç bir zaman sadece ti-carete sınıflarının çıkarlarıyla ilgili olmadıkları gibi, ekonominin hızlı büyümesine dair bilinçli bir ilgi de göstermediler. İmparatorluğun yönetici sınıfının karakteristik

16 Fikret Başkaya, *Yediyüz*, Ankara: Ütopya Yayınları, 1999, s.18.

17 Erhan Afyoncu, Ahmet Önal ve Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016, s.11.

18 Şükrü Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, s.23.

19 Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993, s.174.

20 Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s.14-19.

21 Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, çev., Mehmet Akkaş, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1995, s.22-23.

22 Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*2006, s.21-23.

özelliği, tutucu ve statükoya bağlı olmalarıydı, bu yüzden de bir tüccar sınıfının ortaya çıkarak devleti dönüştürüp eski yönetici seçkin tabakayı yerinden etmesine izin vermezlerdi.

Bu tespitler bize tıpkı diğer imparatorluklarda olduğu gibi ama daha fazla bir biçimde Osmanlı'da askerliğin ne anlama geldiğini ve fetih mantığına dayanan imparatorluğun ne derece orduya dayandığını göstermektedir. Osmanlıda ordunun devletin belkemiğini oluşturması, askerlik dışı işlerle uğraşan köylülerin ve diğer üreticilerin devlete ve askerlik işinde kendisiyle işbirliği yapan sınıflara bağımlı olmasına da yol açmıştır. Bu durum, Osmanlı'da ikili bir sınıf yapısını doğurmuştur. Birincisi savaştan ve aynı zamanda bürokrasiyi de oluşturan yönetici konumundaki askeri sınıf, ikincisi de daha çok asker dışındaki reaya ve kent merkezindeki sınıflardır.²³ Ancak, sosyal örgütlenme açısından en avantajlı sınıf, aynı zamanda doğrudan padişaha bağlı olmasına karşın özellikle gerileme dönemiyle beraber kendi sınıfsal çıkarlarını her şeyin üstünde gören seyfiye sınıfı olmuştur.

Kanuni dönemine kadar İmparatorluğun sınıfsal, yönetsel ve bürokratik yapısında ciddi bir sorun yaşanmamıştır. Ancak, 18. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde toprak kayıplarının artması üzerine bazı idari ve askeri kurumlarda reform yapılması düşüncesi gündeme gelmiş, ancak sınıfsal çıkarlarına aykırı olması nedeniyle ulema ile ittifak kuran seyfiye (asker) kesimi, bu reformlara şiddetle karşı çıkmıştır.²⁴ Nitekim Osmanlı'da darbe geleneğini başlatan olaylar zincirinin imparatorluğun gerilemeye başladığı, eşitsizliğin, yoksulluğun rüşvet, adam kayırma ve israfın arttığı bir dönemde başlaması tesadüf değildir. Yaşanan sorunların siyasal iktidarı reformlara zorlaması, yukarıda da vurgulandığı gibi orduyu bir hayli rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık, bir yandan padişahın yapısal reformlara gitmesini, diğer yandan ordunun modernleşmesini engellemiştir.

Osmanlının askeri düzenini ve idari yapısını değiştirmeyi hedefleyen girişimler, arkasına ulemanın da gizli desteğini alan ve mali açıdan da devlete yük olmaya başlayan yeniçerileri farklı arayışlara sevk etmiştir. Burada ordu, silah zoruyla iktidar üzerinde baskı kurarken, ulema da kurulu düzenin ideolojik aygıtı olarak işlev görmüştür. Padişahın, hareket kabiliyetini ve teknolojik üstünlüğünü kaybettiği için savaşlarda sürekli yenilgi almaya başlayan ve yönetimin emirlerini dinlemeyen askeri sistemi değiştirmeye kalkışması, mevcut düzende ısrar eden ve ordunun belkemiğini oluşturan yeniçerilerin önce isyan etmesine, ardından padişahı devirmeyi amaçlayan darbe girişiminde bulunmasına yol açmıştır. Darbe yapmak suretiyle iktidarı baskı altına almayı amaçlayan subaylar, orduyu da siyasallaştırmış ve siyasallaşan ordu, ilk darbe girişimini 1859'da Kuleli Vakası olarak bilinen olayda yapmış, sonra II. Meşrutiyet 1908'de, 31 Mart Olayıyla 1912'de Halaskar Zabitan Hareketi'nde ve 1913'te Bab-ı Ali Baskını'yla siyasete müdahale etmeye devam etmiştir.²⁵

23 Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999, s.215.

24 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev., Yasemin S. Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004; H. Kemal Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s.63-68.

25 Konu hakkında şu kaynaklara bakılabilir: Sina Akşit, *31 Mart Olayı*, Ankara: İmge Kitabevi, 2015; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017; Metin Heper, *Türkiye'de Devlet*

Başta Enver Paşa ve Talat Bey olmak üzere bir grup İttihat ve Terakki üyeleri tarafından 1908'de Bab-ı Ali Baskınıyla gerçekleştirilen darbe olayı ve sonraki yıllarda siyasi tarihimizde aktif rol alacağı anlaşılan ordu,²⁶ Türkiye'de darbelerin adeta gelenek halini almasına ve askeri vesayetin kalıcı hale gelmesine neden olmuştur. Burada, bu geleneğin fiili başlatıcısı konumundaki İttihat ve Terakki Cemiyetinin özel rolü üzerinde durmakta yarar var. Zira cemiyet, Osmanlı'nın yıkılmaya başladığı ve herkesin çözüm arayışına girdiği bir dönemde tarihi bir görev üstlenmiştir. "Osmanlı Devleti nasıl kurtulur?" sorusunun sorulduğu bu dönemde, sonradan İttihat ve Terakki kadrosunu oluşturacak Jön Türkler, devletin inşa sürecinde fikirleriyle öne çıkmıştır.

Milliyetçiliğin yayılmasıyla Osmanlı'nın toprak kaybetmeye başlaması, Avrupadaki Türk aydınlarının ülke sorunlarını görüşmek üzere bir araya gelmesini sağlamıştır. Bir zamanlar üç kıtaya hükmeden Osmanlı'nın yıkılmasına seyirci kalamayan aydın, asker ve bürokratlar, yeni bir kuşağın sesi olarak örgütlenmeye²⁷ ve devletin özerkliğini ve coğrafi bütünlüğünü korumanın yollarını aramaya başlamışlardır. Aslında burada Jön Türklerin öncülüğünde yapılmak istenen şeyin, yani özünde devleti kurtarmak düşüncesinin, geleneksel düzeni ve bürokrasinin ayrıcalıklı konumunu değiştirmeden korumanın sembolik formülü haline gelmesine yol açtığı söylenebilir.²⁸ Nitekim İttihat ve Terakki açısından devleti kurtarmak, var olan geleneksel düzenin yeni aktörler eliyle yeniden inşa etmek anlamına gelmiştir.

Türk politik yaşamında İttihat ve Terakkinin başlattığı hareket, hem geç Osmanlı'nın hem de erken Cumhuriyet döneminin siyasal yapısı üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. Zira İttihatçılar, ülkenin gidişatından kaygı duydukları için dağılmakta olan Osmanlı'nın yerine Türk etnisitesine dayalı yeni bir ulus-devlet inşa etme arayışına girmiş²⁹ ve bu arayışın neticesinde Avrupadaki aydınlar, çökmekte olan imparatorluğun geleceğini görüşmek üzere bir araya gelerek örgütlenmişlerdir. Örgütlenen aydınlar, yapmış oldukları görüşmeler ve tartışmalar neticesinde kendi içinde iki farklı gruba ayrılmışlardır. Birinci grup, Ahmet Rıza önderliğinde 1895'ten beri Avrupada Osmanlıca ve Fransızca dillerinde Meşveret adında bir gazete çıkaran, kendilerine Jön Türk adını veren ve sonradan İttihat ve Terakki adıyla örgütlenen kesimdir.³⁰ Genellikle pozitivist bir dünya görüşüne sahip aydınların yer aldığı bu kesim, merkezi bir yönetimin ve Türk ulusçuluğuna dayalı milli bir devletin kurulması fikrini savunmuşlardır.

İttihatçıların başını çeken Ahmet Rıza, devletçiliğin, merkezîyetçiliğin, ilerleme ve gelişmenin yolunu, öncelikle devleti kurtarmaktan ve düzeni sağlamaktan geçtiğine inanmıştır.³¹ Dönemin milliyetçilik akımlarından ziyadesiyle etkilenen ve kurtuluşu Türk ulusçuluk bilincinin yaratılmasında gören Rıza, öncelikle yıkılmaya yüz tutmuş

Geleneği, çev., Nalan Soyarık, Ankara: Doğu Batı, 2006.

26 Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s.43.

27 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.403.

28 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.78.

29 Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, der., Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.221.

30 Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.131.

31 Cengiz Aktar, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, çev., Temel Keşoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993, s.38.

imparatorluğun toprak kayıplarının durdurulması için askeri reformlara hız verilmesini savunmuştur. ‘Türklerin Türklerden başta dostu yoktur’ şiarından beslenen bir düşünceyi hararetle savunurken, zamanın ruhuna ve çağın gereklerine uygun yeni bir Türk devletinin temellerinin atılmasını istemiştir. İttihatçılar, bu düşünceden hareketle önce düzeni sağlamak suretiyle millet egemenliğini tesis etmeyi sonradan da Türk ulus-devletini kurmayı öğütlemişlerdir. İttihatçıların savunduğu fikirler, sonradan başta Atatürk olmak üzere kurtuluş savaşını başlatan kurucu kadrolar ve bazı asker-sivil bürokratlar tarafından da benimsenmiştir.

Avrupadaki aydınların bir kısmı Osmanlının kurtuluşu ve geleceği konusunda İttihatçılardan farklı bir yol takip etmişlerdir. İkinci grup içinde yer alan bu aydınların başını Prens Sabahattin çekmiştir. Sabahattin, Devlet-i Âli'yenin kurtuluşunu, temelde adem-i merkezîyetçilik denen sistemde yani yerinden yönetim denilen idari yapının güçlendirilmesinde görmüştür. Bunun yanında eğitim ve bürokratik kurumların reforme edilmesi, merkezi yönetimin adli, idari ve askeri bazı yetkilerini yerel otoriterlerle paylaşması, devletçilikten vazgeçilerek şahsi teşebbüsün güçlendirilmesi, üretim ve yatırımın desteklenmesi daha da önemlisi bireye itaat kültürünü aşmak suretiyle onu devletin kapısına muhtaç bırakan eğitim sisteminin liberalleştirilmesi istenmiştir.

Avrupadaki aydınların “Osmanlı nasıl kurtulur?” soruna verdikleri cevap, birinci grubu oluşturan milliyetçilerle ikinci gruptaki liberalleri karşı karşıya getirmiş ve bu karşılaşmadan İttihatçılar galip gelerek, hem fikirleriyle hem de kadrolarıyla devletin kurucu felsefesini ve cumhuriyetin epistemolojisini inşa etmişlerdir. İttihatçılar, çökmekte olan imparatorluğu yeniden ayağa kaldırmanın mümkün olmadığını gördüklerinden olsa gerektir, yeni bir ulus-devlet yaratmanın çabasını vermişlerdir. İttihatçılar, düşündüklerini gerçekleştirmek için öncelikle devleti ele geçirmeyi, bunun için de siyasi iktidarı yönetimden uzaklaştırmayı hedeflemişlerdir. Bu hedefe ilk kez, 1908’de gerçekleştirdikleri darbeyle ulaşmışlardır. Yönetime el koymak suretiyle devletin ele geçirilmesi, devletin ordu, ordunun da devlet haline gelmesi sağlamıştır³² ve o günden bugüne darbeler Cumhuriyet dönemine de sirayet ederek siyasi hayatımızın adeta ayrılmaz bir parçası oluvermiştir.

Cumhuriyet Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi

1908’de yapılan darbeyle yönetimi ele geçiren İttihatçılar Cumhuriyet rejiminin temellerini atmış, Osmanlı ordusunun subayları olarak kurtuluş mücadelesini vermiş ve nihayetinde Türkiye devletini kurmuşlardır. Devleti kuran bir güç olarak ordu, bu dönemde de gerek ideolojisiyle, gerek felsefesiyle siyasetin ana aktörü olmayı sürdürmüş, sosyal, ekonomik ve toplumsal yaşamı düzenlemeye ve modernleşme hareketlerine öncülük etmeye çalışmıştır. Zira bu dönemde Osmanlı’dan aşkın bir devlet ve zayıf bir sivil toplum mirası alındığı için ülkenin inşa edilmesinde sivil bürokrasi ile askerler arasındaki zımnî ittifak da devam etmiştir. Siyasetin ve toplumun askeri bürokrasi tarafından dizayn edilmesi, aynı şekilde Osmanlının aşkın devlet geleneğinin sürdürülmesi, cumhuriyet rejiminin de ordu-devlet halini almasına neden olmuştur.

32 Halis Çetin, *Modernleşme ve Türkiye’de Modernleşme Krizleri*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003, s.195.

Ordu, sivil toplum ve burjuvazi gibi sınıfsal ve örgütsel yapıların olmadığı bu dönemde koşullar gereği üstüne vazife olmayan memleket meselelerine de el atmaya mecbur hissetmiştir. Bu açıdan bakıldığında şimşekleri üzerine çekmiş ve sürekli eleştiri yağmuruna tutulmuş olan ordunun neden kışlasında oturmadığı sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşama müdahale etmek zorunda kaldığı anlaşılıyor. Ancak anlaşılmayan bir şey varsa, o da, ordunun sivil alana müdahalesini bir alışkanlık haline getirmesi ve bunu kendisinde bir hak olarak görmesidir. Dünyamız artık yüz yılın başındaki bir dünya değildir, her kurum gibi askerler de değişen koşullara göre harekete etmek zorundadır. Maalesef ordu mensupları, devletin kurucu ve kollayıcısı olduklarına inandıkları için sivil otoritenin tasarruflarına da karışabilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de ordunun tarihsel mirasının üç ana ögesinden söz etmek mümkündür. Birincisi, yukarıda da vurgulandı, Osmanlı’dan itibaren ordunun neredeyse tümüyle devletle özdeşleşmesi, ikincisi ordunun modernleşmenin ve batılılaşmanın öncüsü olması, üçüncüsü de, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ordunun sadece devletin güvenliği ile ilgili değil, aynı zamanda günlük politikanın içeriğine de müdahale etme alışkanlığını sürdürmesidir.³³ Devlet güvenliği gerekçe gösterilerek sivil yaşama yapılan her tür müdahale Türkiye’de demokrasinin, insan hakları ve hukukun gerilemesine neden olmuştur. Nitekim neredeyse her on yılda bir yapılan askeri müdahaleler, Türkiye’nin muasır medeniyet seviyesine çıkma hedefini, çağdaşlaşma ve modernleşme çabasını sekteye uğratmış, sivil siyasetin ve demokratik kurumların güçlenmesini engellemiştir.

Ordunun tarihten getirdiği ve güçlü bir biçimde bağlı olduğu ‘devletin sahibi olma’ kültü, zaman içinde adeta bir gelenek halini almış ve bu gelenek ordunun kışlasında durmayıp sivil otoriteler karşısında sürekli teyakkuzda bulunmasına neden olmuştur. Bu psikolojik hâl nedeniyle devletin veya rejimin güvenliğiyle ilgili en ufak bir durum sezildiğinde devletle kendisini özdeşleştiren ordunun müdahaleci yanı ortaya çıkarmıştır. Bu durum aynı zamanda Osmanlı’daki ‘devlet nasıl kurtulur’ sorusunun Cumhuriyet rejiminde ‘devlet nasıl korunur’ sorusuna dönüşmesine neden olmuştur.³⁴Oysa milli mücadele sonrasında askerin konumu, devlet içindeki rolü ve siyasetle olan ilişkisi hakkında tartışmalar gündeme geldiğinde Atatürk başta olmak üzere devletin kurucu kadroları, ordunun tümüyle siyaset dışında kalması gerektiğinde ittifak etmişlerdir.

Erken cumhuriyet döneminde ordunun siyaset dışı kalması gerektiği fikri, Türkiye’nin demokratikleşmesi açısından elzem görülmüştür. ‘Ne partinin silaha, ne de silahın partiye kumanda etmemesi gerekir’ görüşü, Cumhuriyet kadroları tarafından ilkesel olarak kabul görmüştür. ‘Ordu, siyasete bulaşmamalı’ yaklaşımının ortaya çıkmasında daha öncesinde yaşanan II. Meşrutiyet deneyiminin ve Birinci Mecliste ordu üzerinden yürütülen muhalefetin de etkisi olmuştur. Yöneticiler, siyasal iktidarın kaynağı olarak orduyu değil, parlamentoyu göstermiş, ulusal egemenliği ve milli iradeyi temsil edecek yegâne kurum olarak da meclisi işaret etmiştir. Ancak, ulusal

33 Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, s.14.

34 Çetin, *Modernleşme ve Türkiye’de Modernleştirme Krizleri*, s.232.

çıkartılabilir ve devletle özdeşleşmiş bir ordu yapısının kendi içinde özerkleşmesi yanında siyasetten de uzaklaşması mümkün olmadığından³⁵ ordunun kışlasında durması ve siyasete bulaşmaması gerektiği fikri bir türlü hayata geçirilememiştir.

Yukarıda da vurgulandığı gibi Atatürk de ordu mensubu olmasına karşın askerinin siyasetle herhangi bir bağının olmaması gerektiğini düşünmüştür. Aslında Atatürk, bir yandan orduyu siyasal arenanın “itiş kakış”ından uzakta tutmak ve siyasetin bir aracı haline gelmesini önlemek, diğer yandan orduya olan saygının ve güvenin devam etmesini, cumhuriyetin ve rejimin bekçiliğini yapmasını ve ulusal güvenliği sağlarken de sivil otoritenin emrinde olmasını istemişti. ³⁶ Bu açıdan bakıldığında milli mücadele döneminde asker ile sivil otorite ilişkisini tanımlayan kurucu modelden şu açılardan söz edilebilir: Öncelikle, silahlı kuvvetler dolayısıyla ordu hem devlet içinde özerkliğini sürdürmüş hem de kendi içinde merkezileşmiştir. Buradaki özerkleşme, aslında ordunun bir yandan devlet içinde, diğer yandan sivil iktidar karşısında özerk bir alana sahip olmasını ifade eder. Diğer bir deyişle özerk alanda ordunun kendi işleyişini kurmada sivil iradeden bağımız davranmasıdır. Her ne kadar yasalarda askeri otoritenin sivil otoritenin emrinde olduğu yazılsa da uygulamada ilişkiler çoğunlukla tersine işlediği için askeri kimlik siyasi kimliğin üzerinde egemen olmuştur. Merkezileşme hâli ise, ordu içindeki yetkilerin hiyerarşik biçimde tek elde toplandığı ve bu yetkilerin yasal olarak sorumluluktan muaf tutulduğu duruma işaret eder.³⁷ Türkiye’de kendi içinde hem özerkleşmiş hem de merkezileşmiş bir ordunun varlığı, hükümetlerin askeri kurumları rahat bir biçimde denetleyememesine yol açmıştır.

Devlet mekanizması içerisinde özerkliğe ve aşırı merkezîyetçi bir kurum içi örgütlenmeye sahip olan ordunun,³⁸ gerek ayrıcalıklı konumuyla kendisini sivil denetimden açmak istememesi, gerekse ekonomik bir aktör/zümre/sınıf olarak özerk alanını genişletmeye çalışması³⁹ bazen bünyesinde barındırdığı cuntaların devlet yönetimini ele geçirmesine neden olmuştur.⁴⁰ Ancak ordunun siyasete müdahale etmesinin kurumsal gerekçeleri yanında özellikle askerlik süreci içinde alınan ideolojik eğitimin de payı büyük olmuştur. Son derece katı bir eğitimden geçen askerler, her ne kadar sivil otoriteye itaat ettiklerini söyleseler de, kendileri açısından bunun bir sınırı yoktur. Aslında bu sınır, sivil otoritenin genellikle de silahlı kuvvetler tarafından bir ideoloji haline getirilen Kemalizm’in ilkelerine uyup uymadığı noktasında belirlenmektedir. Ordu, Kemalizm’in yorumuyla sivil iktidara bir takım görevler yükler ve bu görevler aksatıldığında ya da yerine getirilmediğinde ordu açısından hükümetlere müdahale etmenin hem gerekçesi, hem de meşruiyeti oluşur.⁴¹

35 Oya Çitçi, “Ordu-Siyaset İlişkileri: 1920-1938”, *Amme İdaresi Dergisi*, 39/4 (2006), s.41.

36 Hepar, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, s.101.

37 Ali Bayramoğlu, “Asker ve Siyaset”, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, der., Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları, 2004, s.64.

38 Hale Akay, “Türkiye’de Asker-Sivil İlişkileri: 2000-2011 Dönemine İlişkin Bir Değerlendirme”, https://www.hyd.org.tr/attachments/article/123/asker_sivil_hale_akay.pdf.

39 Hamit Bozarslan, *Türkiye’nin Modern Tarihi*, çev., Heval Bucak, İstanbul: Avesta Yayınları, 2008, s.129.

40 Mehmet Kabasakal, *Türkiye’de Siyasal Yaşam, Dün, Bugün, Yarın*, der., Mehmet Kabasakal, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s.133.

41 Serdar Şen, *Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, İstanbul: Noktakitap, 2005, s.116.

Dolayısıyla askerlik boyunca verilen ideolojik eğitimin hem askerin dünya görüşünü ve yaşam biçimini, hem de sivil otoriteyle olan ilişkisini belirlediği söylenebilir. Burada Kemalizm'in asker-bürokrat zümre tarafından hegemonik konumlarını meşrulaştırmak için ideolojik bir araç olarak kullanıldığını söylemeye gerek yok.⁴² Zira Kemalizm cumhuriyet dönemi boyunca hem modernleşmenin⁴³ hem de rejimin güvencesi olarak görülmüştür. Ordu, Kemalizm'in bu işlevi yanında milliyetçi ideolojinin yeniden üretiminin ağırlıklı bir aktörü olarak da öne çıkmıştır. Bu işlev Cumhuriyet tarihi boyunca değişmiş, ancak azalmamış, aksine artmıştır. Milli Güvenlik Kurulu'nda yer alan askerler, günlük siyasetin belirleyicisi olarak öne çıkmaya, Türk milliyetçiliği ideolojisini hegemonize etmeye ve bununla beraber milliyetçiliğin hegemonik bir ideoloji olmasını temin etmeye çalışmıştır.⁴⁴ Dolayısıyla Türkiye'de askeri darbelerin sıklıkla yaşanmasının en önemli nedeninin, ordunun Kemalizm'e yüklediği ideolojik anlam ve Kemalizm'i araçsallaştırması olduğu söylenebilir.

Türkiye'de Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri

Osmanlı'nın merkezîyetçi devlet geleneğini olduğu gibi devralan Cumhuriyet rejimi, asker-sivil ilişkileri açısından sürekli sorunlar yaşamıştır. Ordu, sivil irade üzerindeki hegemonik konumunu ve kurumsal ayrıcalıklarını kaybetmemek, sivil otorite de askeri vesayeti ortadan kaldırmak suretiyle demokrasiyi güçlendirmek ve millî iradeyi egemen kılmak için sürekli mücadele vermiştir. Geç Osmanlı döneminden başlayıp günümüze kadar devam bu mücadelede askerler genellikle darbe yaparak yönetime el koymuşlardır. Asker ve sivil yönetim arasındaki mücadelenin temelinde her ne kadar sınıfsal bir çatışma olduğu düşünülse de, aslında bu mücadelenin en önemli yanının ideolojik nedenler olduğu söylenebilir. Bu ideolojik nedenleri şu başlık altında toplamak mümkündür.

1. Türkiye'de askeri darbelerin ideolojik nedenlerinden birisi, Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarının kendilerini devletin asli unsuru olarak görmeleridir. Bu ideolojik bakış açısı, yani bir kurum olarak ordunun kendisini devletle özdeşleştirilmesi, başta siyaset olmak üzere diğer kurumlara güvenmemesi anlamına gelir ki, askerler aldıkları eğitim nedeniyle her ne kadar sivil otoritenin emrinde olduklarını söyleseler de pratikte buna pek uymamışlardır. Burada devleti kuran bir güç olarak ordunun aynı zamanda devletin asli sahibi olduğunu düşünmesi ve kendisini romantik bir sahiplenme duygusuna kaptırması, kimi zaman darbe girişiminde bulunmasının ideolojik nedenini oluşturmuştur.
2. Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları, gerek askeri okullarda edindikleri formasyon, gerekse mesleki yaşamlarında aldıkları eğitim nedeniyle olsa gerektir, özellikle ülke sorunları konusunda her zaman tavrını, rengini ortaya koymuşlardır. Ordu mensuplarının başta askeri okullarda yetiştirilme tarzları ve vatan uğruna savaşma-

42 Ömer Laçiner, "Türk Militarizmi-I", *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, der., Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları, 2004, s.21.

43 Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*, İstanbul: Birikim Yayınları, 2014, s.71.

44 Ayşegül Altınay ve Tanıl Bora, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, ed., Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.159.

ları olmak üzere; modernist, pozitivist, milliyetçi ve devletçi bir pedagojiden geçmeleri,⁴⁵ onların sadece halktan farklı düşüncelerini değil, aynı zamanda ülkenin idaresinden ekonomisine, eğitiminden savunmasına kadar tüm süreçlerde siyaseti yönlendirmesine de neden olmuştur.

3. Türkiye’de ordu, gerek Osmanlı’dan gelen köklü geleneği ve sivil irade üzerindeki hegemonyasıyla, gerekse milliyetçi söylem tarafından göklere çıkarılan ve zorunlu askerlik uygulamasının kendisine sağladığı destekle meşruiyetini güçlendirdiği için⁴⁶ sivil otorite karşısında yönetilen bir güç olmayı pek istememiştir. Zira aşkın devlet geleneği tarafından kuşatılan ordu, zamanla hem hegemonik konumunu güçlendirmiş hem de sivil irade üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Ayrıca ordunun tarihsel geçmişinin köklü, toplumsal desteğinin güçlü olması, kendisini hem eleştirilemez ve sorgulanamaz bir pozisyonda görmesine, hem de değişimin ve modernleşmenin öncüsü olarak hareket etmesine yol açmıştır.

4. Askeri müdahalelerin meydana gelmesinde rol oynayan diğer ideolojik bir neden de ordunun, devletin ve rejimin sürekli bir tehdit durumuyla karşı kaşıya olduğunu iddia etmesidir. Askerler, 1960’tan beri yapmış oldukları her darbeye, bir yandan ülkenin sivil otorite eliyle siyasal istikrarsızlığa sürüklendiğini ve toplumsal çatışmaların önüne geçilemediğini gerekçe göstermiş, diğer yandan Kemalizm’i bir hegemonik söylemsel araç olarak kullanarak kendisini savunmaya çalışmıştır.⁴⁷ Nitekim her darbe sonrasında ordu, sivil iradenin Kemalizm’den saptığı ve devrim kanunlarına ihanet ettiği gerekçesini öne sürerek sivilleri suçlamıştır. Ayrıca uzun yıllar İç Hizmetler Kanunu’nun ilgili maddesinin arkasına sığınarak Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve kollamak amacıyla darbe yaptığını iddia etmiştir

5. Türkiye’de gerçekleşen darbelerin gerekçelerine baktığımızda ordunun her zaman rejimin tehlikede olduğu savını öne sürdüğünü görürüz. Ordunun bu türden bir savunma yapmasının temel nedeni, Türk Silahlı Kuvvetlerinin dönüştürücü bir kamu felsefesinin (Kemalizm’in) kurucu, taşıyıcı ve yayıcı bir ajanı olarak, laiklik, modernlik ve çağdaş medeniyete ayak uydurma şeklinde algıladığı rejimin temel payandalarının muhafızlığı rolünü tarihsel olarak özümsemiş ve içselleştirmiş olmasından kaynaklandığını ve bu payandaların tehlikeye girdiğini gördüğü anda da, biçimi ne olursa olsun müdahale etmekten çekinmediğini görüyoruz.⁴⁸

6. Ordunun sürekli güvenlik ve tehdit riskini öne çıkarması, bir yandan siyaset üzerinde daha fazla etkin olmasını, diğer yandan ülkenin iç ve dış politikalarında daha aktif olmasını sağlamıştır. Bu durumun en bariz örneği, 1980’lerden beri Türkiye’nin en önemli sorunu haline gelen ve bir türlü çözüme kavuşturulamadığı için de git-tikçe kronikleşen Kürt meselesinde ordunun takındığı tutumdur. Söz konusu sorun karşısında politika geliştirme önceliğini elinde bulunduran ordu, “teröre ve bölücü-

45 Jacop M Landau, *Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi*, çev., Meral Alakuş, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999, s.35.

46 Ünsaldı, *Türkiye’de Asker ve Siyaset*, s.15.

47 Çiler Dursun, “Türkiye’de Darbelerin Simgesel Ekonomisi”, *Doğu Batı Dergisi*, 21 (2002), s.3.

48 Ümit Cizre, “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, der., Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları, 2004, s.140-153.

lüğe karşı mücadele eden “milli güç” imajıyla toplumsal meşruiyetini tazeleyip güçlendirme olanağı bulmuştur.⁴⁹ Bunun yanında Atatürk devrimlerini, laiklik ve Türk milliyetçiliğini iç ve dış düşmanlardan koruma misyonunu edinmesi, ordunun siyasetteki ayrıcalıklı ve hegemonik konumunu pekiştiren bir diğer faktör olmuştur.⁵⁰ Kısaca darbelerin en önemli ideolojik nedeninin, ordunun sürekli bir düşman fobisi içinde hareket ederek iç ve dış düşmanlarla örülü bir coğrafyayı korumaya çalıştığını iddia etmesidir denilebilir.

7. Türk Silahlı Kuvvetlerinin halkın daveti ve talebi üzerine yönetime el koyduğu iddiası, askeri darbelerin ideolojik nedenlerinden ve gerekçelerinden birini oluşturmuştur. Ordu, her defasında aslında darbe yapmak istemediğini buna mecbur bırakıldığını, aksi durumda devletin ve rejimin tehlikeye girebileceğini iddia etmiştir. Nitekim darbe sonrasında komutanlar basına verdikleri demeçte, ülkede yaşanan krizin daha fazla derinleşmemesi ve olağanüstü koşulların ortadan kaldırılması için ordunun yönetime el koyduğunu iddiasında bulunmuşlardır. Bu iddianın en somut örneği, Kenan Evren’in 2 Temmuz 1987’de basına verdiği beyanattır. Evren “Silahlı Kuvvetler akıllarına estiği için darbe yapmazlar. Millettin davet etmesi üzerine yaparlar. Millet 12 Eylül’ü istedi, (orduyu harekete geçmeye) zorladı. Darbe, büyük bir zorlamayla gerçekleştirildi. Bu olmasaydı 12 Eylül’e kadar beklemeydik”⁵¹ diyerek topluma darbenin gerekçesini izah etmeye çalışmıştır.

8. Türkiye’de darbelerin sıkça yaşanmasının bir diğer ideolojik nedeni de, toplumda bazı kesimlerin ülke sorunlarının çözümünde sivil iradeye ve demokratik kurumlara güven duymadıkları için olağanüstü özellikleri olduğuna inandıkları TSK’nin nihai anlamda sorunları en iyi çözebilecek kurumun olduğunu düşünmeleri ve en ufak bir krizde askerleri yönetime el koyması için davet etmeleridir. Nitekim her dönemde darbeleri alkışlayan ve hükümete karşı oldukları için askeri vesayeti isteyen kesimler olmuştur.⁵² Zaten ordu bugüne kadar gerçekleştirdiği darbelerde vesayet gücünü söz konusu kesimlerin ki, -bunların başında yargı, bürokrasi, medya, üniversite, bazı sivil toplum kuruluşları gelmiştir- kendilerine verdiği destekten almıştır.⁵³ Ordu, siyaset üzerinde vesayet kurulmasını isteyen kesimlerin taleplerini darbe yaparak geri çevirmemiştir.

9. Darbelerin ideolojik nedenleri arasında bulunan “demokrasinin yeniden inşa edilmesi ve milli iradenin egemen kılınması” iddiası, darbe sonrasında ordu tarafından sıkça dile getirilmiştir. Genellikle siyaset yazınında askeri müdahalelerin demokrasiyi ortadan kaldırmak için değil, demokrasiyi daha fazla işler hale getirmek için

49 Ahmet İnsel, *Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye: Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü*, çev., Ayşegül Sönmezsoy, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996, s.339.

50 Begüm Burak, “Osmanlıdan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, *History Studies*, 3/1 (2011), s.45-67.

51 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev., Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1995, s.298.

52 Abdulvahap Akıncı, “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/2 (2013), s.56.

53 Ahmet T. Kuru, “Türkiye’de Askeri Vesayetin Yükseliş ve Düşüşü: İslamcılık Kürtçülük ve Komünizm Korkuları”, *Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik*, der., Ahmet T. Kuru ve Alfred Stepan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s.58.

yapıldığı,⁵⁴ aynı şekilde ordunun iktidarın bekçisi olmadığını ve olamayacağı, esas amacın bir an önce ülkede asayişin sağlanarak sükûnet içinde iktidara gelecek bir hükümetin Türk Silahlı Kuvvetlerinin teamüllerine ve hassasiyetlerine (Atatürk ilkeleri, laiklik, Türk milliyetçiliği vb) riayet etmek koşuluyla ülkeyi yönetmesi olduğu tezi savunulur.

10. Aslında Türk Silahlı Kuvvetlerinin darbe sonrasında ve düzeni tesis ettikten sonra yeniden demokrasiye geçmek ve yönetimi sivil iktidarlara bırakmak istemesinin temel nedeni, ordunun toplumda oluşan prestij kaybını azaltmaya çalışmasıdır. Askeri müdahale dönemlerinin kısa süreli olmasının nedeni de budur. Zira ordunun uzun süre yönetimde kalması halinde bir yandan uluslararası arenada insan hakları ihlallerinin gündeme gelmesi mümkün olabilecek, diğer yandan ordunun siyasal, ekonomik ve askeri başarısızlıklarının müsebbibi olarak görülme riski doğabilecektir.⁵⁵ Bu riskleri göze almak istemeyen ordu, müdahale sonrasında ortalık yatışır yatışmaz tekrar yönetimi sivillere bırakarak hem kurumsal kimliğinin hem de toplumdaki saygınlığının zedelenmesini önlemiş olmaktadır.

Sonuç

Türkiye’de genellikle ordu-siyaset yazınında üzerinde ittifak edilen temel husus, askeri bir geleneğe sahip olan Osmanlı’nın duraklama dönemine kadar sivil ve asker ilişkilerinde bir denge yaşadığı, ancak imparatorluğun gerilemesiyle beraber ordunun hem siyaset üzerinde hegemonya kurduğu, hem de askeri alanda yapılan reformlara şiddetle karşı çıktığı yönündedir. Savaşlarda yaşanan yenilginin ve büyük toprak kayıplarının müsebbibi olarak görülen ordunun modernize edilmeye çalışılması, sınıfsal çıkarını imparatorluğun menfaatleri üzerinde gören askerlerin sivil iradeye müdahale etmesine neden olmuştur.

1908’de II. Meşrutiyetin ilanına yol açan Jön Türk darbesi zaman içinde adeta bir gelenek halini alarak cumhuriyet dönemine de sirayet etmiştir. Silahlı kuvvetlerin gerek yasalarda gerekse sivil hükümetler karşısında kendisini mutlak bir güç olarak tanımlaması, devletin asli unsuru ve koruyucusu olduğunu iddia etmesi ama daha da önemlisi siyasetin kurucu bir öznesi gibi hareket ederek hem modernleşmenin öncülüğünü hem de Kemalist rejimin koruyuculuğunu üstlenmesi, sadece sivil otorite nezdinde değil aynı zamanda toplum karşısında da hegemonik konumunun güçlenmesine neden olmuştur. Ordu, geleneksel ve kurumsal gücünü sivil irade üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmıştır.

Tarihsel açıdan Türkiye’nin en eski kurumu olan ordu, kendisini devrimlerin takipçisi, devletin ve rejimin koruyucusu olarak gördüğü için çoğu kez sivil otoritelerle görüş ayrılıkları yaşamış, toplumsal, siyasal ve ekonomik yaşamı ilgilendiren konularda demeçler vermiş, siyasetteki ağırlığı yanında savunma ve iktisadi faaliyetlerde de aktif rol almıştır. Bir kurum olarak ordunun, siyasete müdahalesinin istisna olmaktan çıkarak adeta bir kural haline gelmesini, sadece silahlı gücü elinde bulun-

⁵⁴ Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, s.251-252.

⁵⁵ Cizre, “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, s.369.

durmasıyla açıklanamaz. Hiç şüphesiz ki, meydana gelen darbelerin özel ve genel sebepleri olmakla birlikte en önemlisi ideolojik olanıdır.

Askeri darbelerin en önemli ideolojik nedeni, ordunun anayasa ve yasalarda kendisini tanımlama ve görme biçimidir. Zira ordunun, dokunulmayan, denetlenmeyen ve dolayısıyla özerk bir yapı olarak kendisini siyaset üstü ve hikmetinden sual edilmez bir konumda görmesi, Türk siyasal hayatındaki önceliğinin ve bir kurum olarak da hegemonik gücünün pekişmesine neden olmuştur. Ordunun sürekli tehdit algısına dayalı politik bir duruşu olmuştur. Bu tehdit algısının hedefleri dönemsel olarak değişse de, ordunun ulusal güvenlik adı altında gücünü muhafaza etmek, kurumsal kimliğini ve kazanımlarını sürdürmek için özel bir çaba harcadığı da bir gerçektir. Bu çabaların neticesinde ordu, dinamik bir güç olarak hem askeri açıdan güçlenmiş hem de sivil iktidarlar üzerindeki vesayetini sürdürmüştür.

Türkiye’de ordu, bugüne kadar birçok kez darbe yapmış, birçok kez de darbe girişiminde bulunmuştur. Gerçekleştirilen her darbe sonrasında sivillere yaptırılan anayasalarla ordunun hegemonik üstünlüğü devam etmiştir. Son elli yılda silahlı kuvvetlerin sürekli siyasete müdahale ederek yönetime el koyması, bir yandan Türk demokrasisinin büyük bir darbe yemesine, diğer yandan muhalefet ve sivil toplumun gelişmemesine neden olmuştur. Türkiye’de demokratik, çoğulcu ve şeffaf bir sivil yönetimin oluşmamasının en önemli nedeni, ordunun kendisini devletle özdeşleştiren bir anlayışa sahip olması yanında toplumun da devleti aşkın bir konumda görmeye devam etmesidir.

Ancak son yıllarda Avrupa Birliği ile yapılan müzakereler ve bu müzakerelerde Kopenhag Kriterleri çerçevesinde yasal düzenlemelerin yapılması, demokrasi ve sivil siyaset adına önemli kazanımlar sağlamıştır. Bu anlamda yapılan reformlarla, askeri sistem revize edilmiş, sivil hükümetler karşısındaki hegemonik yapı kırılmış, ordunun iç güvenliği sağlamadaki kurumsal rolü azaltılmış, hukuk sistemi içindeki yetkileri daraltılmış, başta savunma harcamaları olmak üzere mali konularda hesap verebilirliği sağlanmış ve bütçe konusundaki dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Uyum paketleri çerçevesinde yapılan değişiklikler, Türkiye’de askeri vesayetini azalmasını sağladığı gibi, sivil otoritenin egemenliğini ve demokratik teamüllerin kurumsallaşmasını da güçlendirmiştir.

Kaynakça

- Afyoncu, Erhan, Ahmet Önal ve Uğur Demir. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri İsyenlar ve Darbeler*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.
- Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. Çev. Sedat C. Karadeli. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye’nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal Yayınları, 1995.
- Akay, Hale. “Türkiye’de Asker-Sivil İlişkileri: 2000-2011 Dönemine İlişkin Bir Değerlendirme” https://www.hyd.org.tr/attachments/article/123/asker_sivil_hale_akay.pdf. (Erişim 29.01.2017).

- Akıncı, Abdulvahap. “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve e-Muhtıra”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 15/2 (2013): 39-58.
- Akşit, Sina. *31 Mart Olayı*. Ankara: İmge Kitabevi, 2015.
- Aktar, Cengiz. *Türkiye'nin Batılılaştırılması*. Çev. Temel Keşoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Akyaz, Doğan. *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Altınay, Ayşegül ve Tanıl Bora. “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Başkaya, Fikret. *Yediyüz*, Ankara: Ütopya Yayınları, 1999.
- Bayramoğlu, Ali. “Asker ve Siyaset”. *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*. Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu. İstanbul: Birikim Yayınları, 2004.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Bora, Tanıl. *Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları, 2014.
- Bozarslan, Hamit. *Türkiye'nin Modern Tarihi*. Çev. Heval Bucak. İstanbul: Avesta Yayınları, 2008.
- Burak, Begüm. “Osmanlıdan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”. *History Studies*. 3/1 (2011): 45-67.
- Cengiz, Bengi. “İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Dünyadaki Darbeler ve Darbe Girişimleri”. Son güncelleme 07 Ağustos, 2018. <http://www.dogrulukpayi.com/bulten/ikinci-dunya-savasi-ndan-sonra-dunyadaki-darbeler-ve-darbe-girisimleri>.
- Cizre, Ümit. “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”. *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu. İstanbul: Birikim Yayınları, 2004.
- Çetin, Halis. *Modernleşme ve Türkiye’de Modernleştirme Krizleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003.
- Çitçi, Oya. “Ordu-Siyaset İlişkileri: 1920-1938”. *Amme İdaresi Dergisi*. 39/4 (2006): 17-44.
- Dursun, Çiler. “Türkiye’de Darbelerin Simgesel Ekonomisi”. *Doğu Batı Dergisi*. 21 (2002): 137-138.
- Duverger, Maurice. *Diktatörlük Üstüne*. Çev. Bülent Tanör. İstanbul: Dönem Yayınları, 1965.
- Duverger, Maurice. *Politikaya Giriş*. Çev. S. Tiryakioğlu. İstanbul: Varlık Yayınları, 1964.
- Fukuyama, Francis. *Political Order and Political Decay*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2014.
- Haberler.com. “Dünyada 1950’den Beri 475 Askeri Darbe Girişimi Oldu”. Son güncelleme 15 Ağustos, 2018. <https://www.haberler.com/dunyada-1950-den-beri-475-askeri-darbe-girisimi-10427351-haberi/>.

- Hale, William. *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. Çev. Ahmet. Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, 1996.
- Heper, Metin. *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Çev. Nalan Soyarık. Ankara: Doğu Batı, 2006.
- Heywood, Andrew. *Politics*. New York: Palgarave Macmillan, 2007.
- Huntington, Samuel P. "Political Development and Political Decay". *World Politics*. 17/3 (1965): 386-430.
- Huntington, Samuel P. ve Jorge Dominguez. I. *Siyasal Gelişme*. Çev. Ergun Özbudun. Ankara: Ankara Siyasal İlimler Derneği Yayınları, 1975.
- İnsel, Ahmet. *Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye: Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü*. Çev. Ayşegül Sönmezsoy. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.
- Kabasakal, Mehmet. *Türkiye'de Siyasal Yaşam, Dün, Bugün, Yarın*. Der. Mehmet Kabasakal. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Karatepe, Şükrü. *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Karpat, H. Kemal. *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Keyder, Çağlar. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Kissinger, Henry. *World Order*. New York: Penguin Books, 2014.
- Kuru, Ahmet T. "Türkiye'de Askeri Vesayetın Yükseliş ve Düşüşü: İslamcılık Kürtçülük ve Komünizm Korkuları". *Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik*. Der. Ahmet T. Kuru ve Alfred Stepan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Laçiner, Ömer. "Türk Militarizmi-I". *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*. Der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları, 2004.
- Landau, Jacop M. *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, çev. M. Alakuş, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999.
- Maraşlı, Erol. *Türkiye'de Askeri Darbe Teşebbüsleri*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2015.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. Der. Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Özbudun, Ergun. *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Öztürk, Metin. *Ordu ve Politika*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Sencer, Muzaffer. *Osmanlı Toplum Yapısı*. İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999.
- Steinhaus, Kurt. *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*. Çev. Mehmet Akkaş. İstanbul: Sarmal Yayınları, 1995.
- Şen, Serdar. *Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*. İstanbul: Noktakitap, 2005.
- Ünsaldı, Levent. *Türkiye'de Asker ve Siyaset*. İstanbul: Kitap Yayınları, 2008.

Yeniçeri, Özcan. *Genç Osman'dan Menderese Darbe ve Demokrasi*. Ankara: Kripto Yayınları, 2015.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Yasemin S. Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Relation between Army and Politics in Turkey and Ideological Origins of Military Coups

MEHMET ZEKİ DUMAN

Abstract: *In view of the historical, social and ideological relations of army-politics and origins of these relations in Turkey, in addition to its determinant potency army identified itself with the state and positioned itself over the society politically and ideologically pioneered modernization, westernization and by Kemalism. The fact that Turkey is an army-nation state and its constitutional elements are usually made of military persona created an army which should be under the order of civil government to have a supra-political position by becoming a hegemonic power on the one hand and prevented the formation of a democratic, pluralistic and civilian society on the other hand. The way the army positions itself and defines itself at the constitutional level is one of the most important reasons for the frequent occurrence of clashes in Turkey and the inability of civilians to be powerful even if they are in power. This study aimed at disclosing the ideological origins of these causes and tries to answer the question “Why do military coups take place in Turkey?”.*

Keywords: *Military coups, Army-politics relation, State-nation culture, Democratization, State of law.*

Kadın Rollerinin Televizyon Dizilerinde Yer Alma Biçimlerine İlişkin Bir Karşılaştırma: Paramparça ve Medcezir Örneği

EBRU AĞAOĞLU ERCAN*
ebru.agaoglu@nisantasi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5842-8582

NAGİHAN ÇAKAR BİKİÇ**
n.cakar@iku.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-7023-0504

Öz: Bu çalışmanın amacı, kadına toplum tarafından atfedilen kadınlık rollerinin, diziler üzerinden yeniden üretilmesinin örneklerini incelemek ve medyanın kadınlarla ilgili cinsiyetçi stereotipler sunduğunu ve patriarkal toplumdaki ikincil konumlarını pekiştirdiğini ortaya koymaktır. Bu çalışmada, ataerkil yapıya ait kodları yeniden üreten “Paramparça” dizisi ve buna karşın güçlü kadın temsiline yer verşi açısından “Medcezir” dizisi örneklem olarak seçilmiştir. Bu noktadan hareketle örnekleme dahil edilen iki dizinin aynı yayın dönemine denk gelen sezonları seçilmiş; diziler nitel veri analizi yöntemiyle senaryo, söylem ve görüntü/gösterge açısından incelenmiş ve örnekleme dahil edilen iki dizinin kadın karakterleri elde edilen veriler ışığında karşılaştırma yapılarak, feminist kuram açısından yorumlanmıştır. Kadınların gerçek haliyle dizilerde neden temsil edilmediği, dizilerde yer alan kadın karakterlere rağmen, filmlerde erkek egemen söylemin nasıl devam ettirildiği, bu söylem içinde kadınların nasıl resmedildikleri ve gerçek yaşamdaki kadın deneyimlerinin dizilerde neden göz ardı edildiği çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Feminist teori açısından Gülnur Savran Acar, Christine Delphy, Heidi Hartmann gibi feminist yazarların bakış açıları ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Medya, Kadın, Paramparça Dizisi, Medcezir Dizisi.

Giriş

Kitle iletişim araçlarında kadının ele alınış biçimi, toplumun bir yansıması şekindedir. Erkek egemen sistemi özümsemiş toplumlarda kadın algısı, özellikle televizyon programlarına yansımaktadır. Kitle iletişim araçları eşitlikçi bir dünya tasavvuru yaratmakta kilit öneme sahip araçlardır. Bununla birlikte ülkemizde kitle iletişim araçları, kadınlar hakkında cinsiyetçi kalıpları yeniden üreterek, erkek egemen sistemin devamlılığını sağlamaktadır.

Bu makalede, ana akım medyada yer alan dizilerde, kadınların yer alışı biçimleri incelenmiştir. Toplumun Kadın sorunlarına yönelik bakış açısının gelişmesi ve kadın

* Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, M.Y.O., Fotoğrafçılık ve Kameramanlık Bölümü.

** Arş. Gör. Dr. İstanbul Kültür Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, İletişim Tasarımı Bölümü.

mücadelesiyle birlikte kadının statüsünde değişiklikler meydana gelmesine rağmen, medyanın kadını sunuş biçiminin, kadına herhangi bir güç ve statü ilişkisi kazandırmaktan çok uzak olduğu görülmektedir.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında çalışmaların çoğunda dikkat çeken nokta, kadınların hangi medya mecrasında olursa olsun eril bakış açısı altında ele alındığı, nesne, cinsel obje ve toplumda yer alan stereotipler içinde yer bulmasıdır.¹ Bu durum günümüzde, ana akım medyada yer bulan dizilerde kadınların birçoğunun cinsellik, aldatılma, kıskançlık, annelik, saflık ve masumiyet gibi kavramlar çerçevesinde ele alındığının somut bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın dizilerin genel olarak güçlü, iddialı, ekonomik bağımsızlığını elde etmiş kadınları ise agresif, dominant ve hastalıklı gösterdiği görülmektedir. Erkek egemen zihniyet tarafından, kadınlar için sistematik olarak üretilen kalıpların dışına çıkanlara yönelik bir cezalandırma söz konusudur.

Kadın hareketi ve feminist teori, kadınların erkekler tarafından ezilme biçimleri üzerine araştırmalarda bulunmuş ve hem teorik hem de pratik düzeyde mücadelede bulunmuştur. Erkek egemenliği toplumsal ilişkilerin ve üretim sisteminin tamamına nüfuz edecek kadar yaygınlaşmış boyuttadır. Kadınların ezilmesinin çeşitli boyutları vardır ve en önemlileri kadınların emek gücü, ev içi üretim, cinsellik (ve annelik) kategorileridir. Bu kategoriler birbirlerini de belirleyerek erkeğin kadın üzerindeki tahakkümünün yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Medyada kadının sunuluşu en çok bu alanlar üzerinden gerçekleşmektedir.

Türk dizilerinin genel eğilimi, kapitalizmin ve bilgi çağının etkisine rağmen kadını “kutsal anne” ve “bakım veren eş” kalıplarına hapseden bir çizgidedir. Bu sayede hem erkekler hem de kapitalist sistem ücretsiz olarak sistemin yeniden üretilmesini (hem işçinin günlük hayatının, hem de yeni nesillerin bakımının sağlanması bakımından çifte bir yeniden üretim söz konusudur) sağlamaktadır. Ancak yine kapitalizm ve teknolojinin ilerlemesi, yıllardır verilen kadın mücadelesinin etkisi ile kadınlar toplumsal üretime katılmakta, annelik ve eş kalıplarının dışında alternatifleri sorgulamaktadır. Bu durum cinsiyetçi sistemin egemen olduğu her kurum ve yapıda, huzursuzluğa yol açmıştır. Özellikle televizyon dizilerinin senaryolarında bu rahatsızlık; stereotiplere uyanların kutsandığı, tersine bu rollerin dışına çıkan, sorgulayan, eşitlik isteyen kadınların ise ihtiraslı, dominant, kavgacı vb. şekilde yansıtılması ile kendini göstermektedir. Hemen her gün bir kadının öldürüldüğü günümüzde kadına yönelik şiddetin kaynağının, en çok da kadının erkek karşısında güçlenmesi nedeniyle olduğu gözlenmektedir. Medyada kadınların çarpıtılmış ve ideolojik sunumları, erkek şiddetini meşrulaştırmanın yolunu açmaktadır. Bu sebeple bu tarz dizilerin incelenmesi ve deşifre edilmesi önemlidir.

¹ Zuhal Akmeşe ve Kemal Deniz “Kadına Yönelik Cinsiyetçi Söylemin İnternet Haber Portallarında Yer Alma Biçimleri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1 (2015), s.311.

Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Erkek Egemen Sistem

Toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyete dayalı iş bölümü ve biyolojik cinsiyetler arasındaki toplumsal ilişkileri vurgulamaktadır. Bu kavram sadece kadının değil, erkeğin de pozisyonuna işaret etmektedir.² Bu bağlamda cinsiyet erkek ve kadın arasındaki biyolojik farklılığı belirten bir kavram iken, “toplumsal cinsiyet”, farklı kültürlerde, tarihin farklı zamanlarında ve farklı coğrafyalarda kadınlara ve erkeklere toplumsal olarak yüklenen roller ve sorumlulukları kapsayan daha geniş bir tanım olmaktadır. Cinsiyete dayalı iş bölümü ise, kadın ve erkek arasındaki iş bölümünün, hem cinsel hem de toplumsal ve kültürel yapısını ifade etmektedir.³ Cinsiyete dayalı iş bölümü, kadını ev içinde gerçekleştirilmesi gereken, ev içi çalışma ve üremeyle ilgili işlerle yükümlü tutarken, erkeği de ev dışındaki, kamusal alan ya da üretim ile ilgili işlerle sorumlu tutmaktadır. Kadın ev ve çocuk bakımı ile ilgili görevlendirilirken, evin geçimi erkeğin işi olarak görülmektedir.

Cinsiyetin biyolojik niteliğinden farklı olarak kadın ve erkeğin toplum içindeki algılanışları, o toplumun kendilerine attığı kadın ve erkek olma biçimlerini belirtmektedir. Birey, toplumun kendisine sunduğu bu tanımlamalardan bazılarını kabul ederken bazılarını reddetmektedir. Çeşitli kimlikler arasındaki bu tür gerilimler, pek çok sosyal çatışmanın da temelini oluşturmaktadır.⁴

Feministler, “kadın hakları”, “kadın hareketi” gibi kavramlardan yola çıkarak kendi tanımlamalarını oluşturmaya çalışmışlardır.⁵ Bir terim olarak “kadın”, temel cinsel ve üremeyle ilgili işlevlerle bağlantılı olumsuz nosyonlarla yüklü olduğu, ayrıca “bakire olmayan” anlamıyla cinsel ahlaka ilişkin bir kaygıyı yansıttığı için feministler kadın kavramına pozitif bir anlam yükleyerek ve böylesi bir ikilemi dışlayarak yeniden oluşturmaya çalışmışlardır.⁶

Gül Aktaş ise kadın hareketini şu şekilde açıklamaktadır:⁷

Aile kurumundaki birçok sorumluluğun kadına ait olması ve aile içi rollerde kadınların fazla sorumluluk alması kadını kamusal ve sosyal alandan soyutlamaktadır. Ataerkil toplumların tümünde de geçerli olan bu yapı cinsiyetçi iş bölümünün izlerini günümüzde de görmek mümkündür. Bu bakış açısı kadını öncelikle ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu tutmaktadır. Kadınların büyük bir çoğunluğu da bu nedenle üretimden ve iş hayatından uzak kalmakta ve kendi özel alanında yaşamaya zorlanmaktadır. Dolayısıyla, sistemin kendisi cinsiyetçidir ve toplumsal iktidar ataerkil politikalar üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle radikal kadın hareketi, cinsiyet, toplumsal sınıf, aile, evlilik, aşk, kültür gibi geniş bir yelpazede toplumsal sistem ve iktidar ilişkilerini inceler.

2 İlkay Savcı, “Toplumsal Cinsiyet ve Teknoloji”, A.Ü. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54/1 (1999), s.123-142.

3 Caroline Taborga ve Lecah Bearyl, *Cins Bakışlılığı*, çev., Ertuğrul Kürkçü, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, 2000.

4 Nuri Bilgin, *Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yayıncılık, 1994.

5 Gül Aktaş, “Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30/1 (2013), s.61.

6 Ayşe Durakbaşa, *Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

7 Aktaş, “Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği”, s.63.

Feminist teori kadına sosyal, siyasal ve kültürel alanda vurgu yapan iki kavram üzerinde durmaktadır. Bunlardan birincisi “patriarkal” diğeri ise kültür kavramı olmaktadır. Bu bağlamda feministler, erkek egemen sisteme karşı bir duruş sergilemişlerdir. Feministler, kapitalist ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan metalaşma sürecinin patriarkal düzeni yeniden ürettiğini savunur. Kadının metalaştırılmasına farklı bir yaklaşım geliştiren feministler, erkek egemen kültürün kadın cinselliğine yüklediği anlamları eleştirerek ancak feminist bir yöntemle kadınların kültür içerisindeki konumlarının dönüştürülebileceğine işaret etmektedir.⁸ “Kültür” kavramına bakıldığında ise feministler “kültür”ün bir biriyle uyuşmayan anlamlarını incelemişlerdir. Çünkü farklı “kültür”ler kadınlara farklı iktidar alanları sunarak, hem ayrımcı, hem de güçlenme kaynağı olabilmektedir.

Feminist teori, kadınların cinsiyetçi toplumsal düzen yapısı içinde değersizleştiklerini varsaymakta ve bunun nedenini sorgulamaktadırlar.⁹ Bu sorgulamayı yaparken de, cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayrıma dikkat çekmektedir. Kadın ve erkek arasında biyolojik olarak belirlenen farklar cinsiyet kavramı olarak değerlendirilirken, cinsel kimliğin toplumsal kurgulanışı ise toplumsal cinsiyet kavramı olarak değerlendirilebilmektedir. Ostergaard’a göre, cinsiyet biyolojik olarak belirlenmiştir ve doğuştan gelmektedir. Toplumsal cinsiyet ise biyolojiye bağlı değildir toplumda var olan kültürel, dini, ideolojik sistemlerin güçlendirdiği, geniş bir toplumsal işbölümünün görüntüsü olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰

Molyneux’e göre feminist teoride toplumsal cinsiyete dayalı bu iş bölümü salt teknik bir iş bölümü olarak görülmemektedir.¹¹ Bu durum erkekleri üst, kadınları ikincil konuma yerleştirmekte ve kadınların çalışma yaşamında daha düşük ücretlerle çalışmalarına ve erkeklere ekonomik olarak bağımlılıklarına sebep olabilmektedir. Bu bağlamda toplumsal yaşamın her alanında işleyen patriarkal sistem erkeğe üstünlük tanımakta ve onu güçlü kılmaktadır.

Toplum tarafından kabul edilmiş davranışsal kurallar olan normlar ve kültürel değerler sosyalizasyon süreci ile ferde kazandırılmakta ve ergenlik dönemi ile birlikte ailenin yanı sıra akranlar, okul, işyeri ve kitle iletişim araçlarının öneminin arttığı kabul edilmektedir.¹²

Feminist kuramsal yaklaşımda, toplumsal cinsiyet kavramı yanında genel bir sistem eleştirisi yapılmaktadır. Patriarkalın kelime anlamı erkek egemen sistemdir. Erkeklerin güç sahibi olması ve o gücü sürdürebilmesidir. Sözcük olarak tam karşılığı babanın kurallarıdır. Bir sistem olarak erkek egemenliği, ailede, devlette, dinde, kapitalizmde, eğitimde ve diğer sosyal yapılarda tezahür eder.¹³ Bazı feminist akımlar

8 Süheyla Kırca, “Feminist Kültürel Çalışmalarda Kuram ve Yöntem Tartışmaları: Dünyadan Türkiye’ye Açılan Pencere”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 14 (2001), s.28.

9 Dilek İmançer, “Feminizm ve Yeni Yönelimler”, *Doğu Batı Dergisi*, 19/5 (2002), s.156.

10 Lise Ostergaard, “Gender”, *Gender and Development. A Practical Guide*, der., Lise Ostergaard, London, Newyork: Routledge, 1992, s.1-10.

11 Maxine Molyneux, “Ev Emeği Tartışması ve Ötesi”, *Kadının Görünmeyen Emeği: Maddeci Bir Feminizm Üzerine*, der., Gülnur Savran ve Nesrin Tura, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992, s.119.

12 Haluk Özbay ve Emine Öztürk, *Gençlik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

13 Kamile Dinçsoy, “Patriyarka-Kapitalizm İlişkisi Yazınından Örnekler”, *Feminist Politika Dergisi*, 18 (2013), s.20-22.

erkek egemenliği kapitalizmin bir sonucu olarak görürken, bazı yaklaşımlar ise, her sınıftan bütün kadınların erkekler tarafından sömürüldüğünü iddia ederek, patriarkal başlı başına bir üretim tarzı olarak kabul eder.

Heidi Hartmann patriarkal kavramının maddi temellerini kabul etmekle beraber onu ayrı bir üretim tarzı olarak görmez. Bu anlamda radikal feministlerden farklıdır. Hartmann bu sistemi, erkeklerin kadınlar üzerinde tahakküm kurmalarını sağlayan hiyerarşik ilişkiler ve erkek erkeğe dayanışmayı içeren toplumsal ilişkiler dizisi olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Ama patriarkalın üretim ilişkileri boyutu da söz konusudur. Buradan bakıldığında kapitalizm ve erkek egemenliği ilişkisi içindedir. Erkeklerin kadınlara baskı uygulayarak egemen oldukları patriarkal sistemde, kadınların üretkenliği hem ev içinde hem de ücretli işlerde kontrol altında tutulmaktadır.¹⁵ Bunun sonucu olarak kadınların ezilmesine ve ikincil konuma düşmelerine sebep olmaktadır.

Kadınların ezilmesinin maddi ve ideolojik iki temeli vardır. İdeolojik temel patriarkalın en önemli destek noktasıdır ve bu dayanak olmadan patriarkal güçlü bir şekilde ayakta duramamaktadır. Kadınların erkeklere tabi olması üç noktanın patriarkal tarafından kontrol altında tutulmasıyla olmaktadır.¹⁶

Bunlardan biri kadınların emek-gücünün kontrol altında olmasıdır. Patriarkal ve dolayısıyla onun uygulayıcısı erkekler, kadınların çalışıp çalışmayacaklarına, hangi iş yerinde çalışacaklarına, ne zaman çalışacaklarına karar vermektedirler. Kadınların emek-gücünü sürekli denetlemektedir. Bu denetleme sadece ailedeki eş tarafından yapılmamaktadır; iş yaşamında kadınların terfi etmekteki güçlüğü, ucuz iş gücü olarak kullanılmaları da, kadınların emek güçlerinin denetimini sağlayan unsurlardır. O halde kadınlar sadece aile içerisindeki baskının altında ezilmemektedir, ev dışındaki hayat da aile içindeki kadar etkili denetleme mekanizmasıdır.¹⁷

Kadınların ezilmelerinin diğer bir maddi temeli ise cinselliklerinin denetlenmesidir. Cinselliğin denetlenmesi aynı zamanda emek-gücünün de denetlenmesine yarar sağlamaktadır. Çünkü ancak cinselliği kısıtlanmış olan kadınlar, emek-güçlerini kontrolünü patriarkala teslim edebilmektedirler. Örneğin iş yerinde taciz yaşıyor olması, onu eve geri döndürüp ev içine hapsedebilmektedir. Kadınların ne zaman kiminle cinsel ilişkiye gireceği, cinsel ilişkiye girmek için hangi kuralları yerine getirmesi gerektiği, kaç kişiyle birlikte olabileceği, giydiği giysinin nerelerinin ne kadar açık olabileceği hep patriarkalın denetimindedir. Üçüncü olarak kadınların doğurganlıkları da denetlenmektedir. Kaç çocuk yapacağı, çocuk yapıp yapmayacağı denetim konusu olmaktadır, “kutsal annelik” kavramına, “kötü annelik” suçlamalarına maruz kalmaktadırlar.¹⁸

Cinsellik, doğurganlık ve emek gücü patriarkalın maddi temelini oluşturmaktadır.

14 Heidi Hartmann, *Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği*, çev., Gülşat Aygen, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.

15 Elif Özlem Özçatal, “Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2011), s.25.

16 Dinçsoy, “Patriyarka-Kapitalizm İlişkisi Yazınından Örnekler”, s.20-22.

17 Gülnur Acar Savran, *Beden Emek Tarih (Diyalektik Bir Feminizm için)*, İstanbul: Kanat Kitap, 2004, s.36-46.

18 Savran, *Beden Emek Tarih (Diyalektik Bir Feminizm için)*, s.36-46.

Aile, patriarkal sistemde çok önemli bir yere oturmaktadır. Çünkü aile, hem patriarkalın üretildiği, hem de cinsiyetçi bir iş bölümü ve ideoloji ile çocukların yetiştirildiği, dolayısıyla yeniden-üretim devamlılığının sağlandığı yer olmaktadır. Christine Delphy, aileyi kadınların bir sömürü alanı olarak tanımlamaktadır.¹⁹ Kimi düşünürlere göre bu doğru olmasa da, aile, patriarkal açısından çok önemli bir kale olmaktadır. Delphy'e göre her durumda aile kadınlar için faydalı bir kurum olmamaktadır.²⁰

Kadınlık Rollerinin Yeniden Üretimi ve Medya

Toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenildiği ve yeniden üretildiği temel araçlardan en önemlisi kitle iletişim araçlarıdır. Bilinen yazılı tarihin büyük bölümünde erkekler tarafından ezilen, bir başka deyişle kapitalizmden çok öncelerinden bu yana varlığını sürdüren cinsiyetçi sistemi yeniden üretmesi bakımından iletişim araçları önemli bir çalışma alanı olmaktadır. Teknolojinin ilerlemesiyle kadın ve erkek arasındaki mücadele başka bir boyuta evrilmiştir. İletişim araçlarında kadının temsili, kadınlık rollerinin yeniden üretimi inceleme konusu olmaktadır.

Medya metinlerinde yer alan içerik toplumsal değerlerden beslenerek, daima gerçekleri yansıtmayarak çoğunlukla kendi gerçekliğini üretebilmektedir. Özellikle diziler de medyanın ürettiği bu gerçekliği kurgusal olarak izleyiciye aktarmaktadır. Son yıllarda kamusal ve özel alanda çok konuşulan Türk televizyon dizileri bu duruma örnek gösterilebilmektedir.

Bu bağlamda dizilerde kullanılan kadın karakterler göz önünde bulundurulduğunda, genellikle belirli kadın tiplerinin kullanıldığı, bunlar dışında rollerde yer alan kadınların da dizinin ilerleyen bölümlerinde “normalleştirildiği” veya toplum tarafından belirlenmiş toplumsal cinsiyet rollerine uygun hale getirildiği görülmektedir.²¹

Joan Scott'a göre toplumsal cinsiyet kavramı, cinsler arasındaki kavranabilen farklılıklara dayalı toplumsal ilişkilerin kurucusu ögesi ve iktidar ilişkilerini belirgin kılmının asli yoludur.²² Dolayısıyla medyada yer alan içerikler, toplumsal yapıdaki ilişkilerden yola çıkılarak üretilmektedir. Medyanın cinsiyetçi bakış açısı, yer verdiği kadın ve erkek rolleri üzerinden tekrar kurgulanarak yine topluma yansıtılmaktadır.

Kamunun düşünce ve fikirleri de, medyanın gerçekleri sunma şekline kaçınılmaz olarak etkilenmektedir. Belirli toplumsal cinsiyete dayalı yargısal kalıpları dolduran veya vurgulayan medya, aslında toplumsal cinsiyet farkına dayanmayan, ancak toplum tarafından belirlenen rolleri kadınlara ve erkeklere yüklemektedir. Haber programlarında, televizyon dizilerinde ve video oyunlarında kadın ve erkeği karakterize eden yargısal kalıpların kullanımı yaygındır. Bazı reklamlarda çıplak ve uygun olma-

19 Christine Delphy, *Baş Düşman Patriyarkanın Ekonomi Politikası*, çev., Handan Öz ve Lale Aykent, İstanbul: Saf Yayıncılık, 1999, s.22, 145.

20 Delphy, *Baş Düşman Patriyarkanın Ekonomi Politikası*.

21 Derya Gün Ünlü ve Pınar Aslan, “Türk Televizyon Dizilerindeki Kadın Rollerine Kadınların Gözünden Bakmak”, *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2017), s.191.

22 Joan Scott, *Toplumsal Cinsiyet/Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*, çev., Aykut Tunç Kılıç, İstanbul: Agora Yayıncılık, 2007, s.38.

yan biçimde kullanarak, kadınların haysiyetini ihlal eden sayısız örnek bulunmaktadır.²³

Liesbet Van Zoonen ise, toplumsal gerçekliğin sadece kadın medyasında inşa edilmediğini, aynı zamanda erkeklerin de kendilerini, kadın olmadıkları üzerinden tariflemek için medyadan yararlandıklarını ifade etmektedir.²⁴

Kadınların medyadaki temsil eksikliğinde yaşanan bu eşitsizlik, medyada kadının klişe rollerle temsil edilmesi, şiddet içeren küçültücü kadın imajına sıkça yer verilmesi gibi farklı biçimlerle toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretmektedir. Bu bağlamda medyanın toplumda mevcut cinsiyet ayrımcılığının devamlılığını sağladığı ve mevcut eşitsizlikleri güçlendirdiği üzerinde durulmaktadır.²⁵ Baker de bu görüşe paralel olarak, medyanın kadın imajını, güçlü olamayan, genellikle olumsuz karakter özellikleri çerçevesinde ötekileştirerek verdiğini belirtmektedir.²⁶

Bu açıklamalardan yola çıkarak, medya şirketlerinin karar verme süreçlerinde kadınların katılımının yetersiz olduğu, kadınların medya üzerinde temsil eksikliğinin devam ettiği aynı zamanda eşit haklar ve fırsatlar verilmediği ortaya çıkmaktadır.

Karşılaştırma Yapılacak Diziler Hakkında Bilgi

Paramparça Dizisi Genel Bilgi

Star TV, Pazartesi, 20:00 / 2014 / Sezon: 1 (Dizinin tamamı 3 sezon sürmüştür).

Yapımcı: Hülya Vural, Gökhan Tatarer, H. Hakan Eren, Endemol Türkiye

Oyuncular: Nurgül Yeşilçay, Erkan Petekkaya, Ebru Özkan, Cemal Hünel, Cihan Canova, Tolga Tekin, Güneş Emir, Alina Boz, Leyla Tanlar, Burak Tozkoparan.

Yazar: Yıldız Tunç, Murat Lütfü, Metin Ali

Yönetmen: Cevdet Mercan²⁷

Dizinin genel konusu:

Dilara ve Gülseren aynı hastanede doğum yapan iki annedir. İsim benzerliği nedeniyle ailelerin kız çocukları karışır. Cihan ve Dilara'nın büyüttüğü Cansu bir kaza geçirir ve böylelikle gerçek açığa çıkar. Hazal'ı ise Gülseren büyütüştür ve kendi kızı olmadığından haberi yoktur. Cihan ve Dilara kendi kızlarını aramaya başlar ve bu arayışın sonucunda Gülseren'i bulurlar. Çocukların bir nevi değiş tokuş edilmesi sürecinde, Cihan ve Gülseren'in aralarında aşk ilişkisi başlar. Bu durumu engellemek isteyen Dilara ve Cihan'ın babası,

23 Aylin Görgün Baran, Canet Tuba Sarıtaş ve Birsen Şahin Kütük, "Medyada Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinin İçerik ve Sunum Açısından Analizi: Beyazgazete.com Örneği", *Sosyoloji Konferansları (Prof. Dr. Fügen Berktaş'a Armağan Özel Sayı)*, 55 (2017), s.110.

24 Liesbet Van Zoonen, *Feminist Media Studies*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 1994, s.113-117.

25 KSGM, *Politika Dökümanı Kadın ve Medya Ulusal Eylem Planı*, Ankara: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008, s.5.

26 Chriss Barker, *Cultural Studies: Theory and Practice*, Los Angeles, London, New Delhi: Sage Publications, 2012, s.316-317.

27 "Paramparça", İMDB, erişim 30 Eylül, 2018, <https://www.imdb.com/title/tt4075038/>.

sürekli entrikalara başvurur. Bu arada Gülseren'in eski eşi ve görünçesi de bu durumdan faydalanmak için ellerinden geleni yapacaklardır. Bu süreçte önce Dilara'nın yakın arkadaşı olan Avukat Candan, daha sonrasında Dilara ile aralarının bozulması nedeniyle üçüncü bir cephe olacak, Gülseren'in eski kocasıyla beraber Cansu'nun velayetini almak için dava açacaktır.²⁸

Medcezir Dizisi Genel Bilgi

Star TV, Cuma, 20:30 / 2013 / Sezon: 1 ve 2

Yapımcı: Kerem Çatay, Ay Yapım

Oyuncular: Çağatay Ulusoy, Serenay Sarıkaya, Barış Falay, Hazar Ergüçlü, Aybüke Pusat, Barış Alpaykut, Taner Ölmez, Aslı Orcan, Şebnem Dönmez, Murat Aygen, Can Gürzap

Yazar: Ece Yörenç

Yönetmen: Ali Bilgin²⁹

Dizinin genel konusu:

İstanbul'un gecekondu mahallesi Tozludere'de yaşayan Yaman, ağabeyi yüzünden bir suça karışır. Aslında çalışkan bir öğrenci olan Yaman, o hayattan kurtulmak için çırpınmaktadır ama olaylar istemediği şekilde gelişir. Kendisini bir suçun ortağı olarak bulur. Avukat Selim Serez ile tanışan Yaman, ondan büyük iyilik görür. Selim, suç işlemiş bu genç çocuğun potansiyelini görür ve ona yardımcı olmaya karar verir. Geleceği için çırpınan bu genç adamda kendi geçmişini görür. Ona kendi ailesiyle beraber yaşama teklifinde bulunur. Yaman Selimin teklifini kabul eder ve hiç bilmediği bir dünyaya adım atar. Ancak Tozludere'deki eski hayatı onu bir türlü bırakmaz. Yeni bir çevrede tutunmaya çalışırken yaşadığı zorluklara, eski ilişkileriyle yaşadıkları sorunlar eklenirken, bir yandan da aşkı tadacaktır.³⁰

Kadınların Emek Gücü Denetimi – Ev Emegi Tartışmaları Açısından Karşılaştırma

Paramparça Dizisinde Emek Gücü

Paramparça dizisinde iki ana kadın karakter, birbirlerinden farklı ekonomik sınıflardan gelmelerine rağmen, her ikisi de Cihan'a ekonomik olarak bağımlı gösterilmektedir. Cihan'ın resmi nikâhlı karısı Dilara, zengin üst sınıftan gelmesine, hatta ailenin yalılarda oturmasını sağlayan zenginliğin kaynağı Dilara'nın babası, yani Cihan'ın kayınpederi olmasına rağmen, Dilara yine de Cihan'a bağımlıdır. Dizide bölümler boyunca Dilara, aile şirketlerinin yönetimi için Cihan'ın önemini vurgulamış, evliliklerinin bitmesi gibi bir durumun neredeyse iflasa yol açacak bir gidişata yol açacağını vurgulamıştır. Hatta Dilara'nın Cihan'dan ayrılmak istememesinin tek nedeni neredeyse bu durum gibi gösterilmektedir. Dilara'nın üst düzey şirket yöneticiliği konusuna yabancı olmadığı ve tipik bir ev kadını olmayıp iyi eğitim aldığı açıktır.

28 "Paramparça", IMDB, erişim 30 Eylül, 2018, <https://www.imdb.com/title/tt4075038/>.

29 "Medcezir", Ay Yapım, erişim 30 Eylül, 2018, <http://www.ayyapim.com/medcezir>.

30 "Medcezir", Ay Yapım, erişim 30 Eylül, 2018, <http://www.ayyapim.com/medcezir>.

Servetlerinin kendi ailesinden geldiğinin de farkında olan Dilara, buna rağmen dizide Cihan'sız ekonomik statüsünü kaybedecek pozisyonda gösterilmektedir. Dizide Cihan sürekli işinin başındadır, bir lokantalar zinciri yönetir. Cihan çoğu zaman bu lokantada görevini yaparken, toplantılara girip imzalar atarken görülür. Dilara'nın bu şirkette hisseleri olmasına rağmen hiçbir toplantıya katılırken görülmemektedir. Neredeyse misafir gibi lokantaya uğrar, hiçbir kararla ilgili fikir beyan etmez. Tüm yetkiyi Cihan'a bırakmış gibidir. Oysa bu durum Dilara karakteriyle çelişmektedir. Çünkü Dilara karakteri erkekle eşit söz hakkına sahip olmak isteyen, geri planda kalmayı kabul etmeyen ve bu yüzden kocasından sürekli dominant olma suçlaması alan biridir. İş hayatından bu kadar elini eteğini çekip tüm alanı Cihan'a bırakması çelişkilidir.

Ayrıca Dilara sürekli evde oturan, boş zamanlarında "lüzumsuz" dernek toplantılarına giden, sürekli dışarıda gezip çocuklarını ihmal eden ve üretken olmayan bir kadın olarak gösterilmektedir. Evde de hiçbir iş yapmamakta, tüm ev işleri hizmetliler tarafından yapılmaktadır.

Daha yoksul bir karakter olan Gülseren de, ekonomik olarak Cihan'a bağımlıdır. Gülseren Cihan ile tanışmadan evvel bir işe sahiptir. Ayrıca yıllar boyu sürekli çalışarak çocuğunu tek başına büyütüştür. Ancak bu durum Gülseren'in sürekli övünerek bahsettiği bir durum olsa da, büyüttüğü kızı Hazal'ın sorunlu bir karakter olması, Gülseren'in geçmişteki iş hayatı yüzünden kızıyla ilgilenememesine bağlanmaktadır. Gülseren, işinde cinsel taciz durumu yaşaması üzerine istifa eder ve işsiz kalır. Burada cinselliğin kadınların iş hayatı üzerindeki etkileri görülür. Cinselliğin denetlenmesi aynı zamanda emek gücünün de denetlenmesine neden olmaktadır. İş yerinde taciz yaşayan bir kadın, eve geri dönüp, ev içine hapsedilme durumu yaşamaktadır. Cihan, iki kere aynı durumu yaşayıp işsiz kalan Gülseren'e gizlice iş bulur. Daha sonra oradan ayrılıp arkadaşı ile börek dükkânı açan Gülseren'e, Cihan yine gizlice yardım eder. Kendi lokantası için büyük meblağlarda börek sipariş ederek para kazanmasına ve işi büyütmesine yardımcı olur. İlerleyen zamanlarda daha büyük bir pastane açmak isteyen Gülseren ve arkadaşına, kredi çekmeleri için yardımda bulunur. Bir ara Gülseren'e ev tutar, kirasını ve tüm masraflarını karşılar. Kısacası Cihan sürekli Gülseren'i ekonomik olarak destekler, onun üzerindeki gizli veya açık koruyucu eldir.

Gülseren, Dilara'ya göre daha suskun, masum, erkeğe göre geri planda duran bir karakterdir. Dizide onun daha geleneksel, "evine bağlı" bir kadın oluşu, hem kıyafetlerle hem de ev işlerini kendisinin yapması ile vurgulanır. Dilara'nın evde yemek yapmaması dizide olumsuz olarak vurgulanmasa da, Gülseren'in yemeğini kendisinin yapıyor olması sürekli övgü ile bahsedilmektedir. Dilara ve Cihan çiftinin oturduğu yalıda, yemekler yine kadın hizmetliler tarafından yapıldığı halde, Cihan hayatında ilk defa Gülseren'in evinde "kadın eli değmiş" yemek yiyor gibi davranmaktadır. Yemekleri annesinin yemeklerine benzeterek över. Cihan'ın algısında eş kavramı yemek yapma olayı ile bütünleşmiştir. Cihan Gülseren'in Cansu'ya yemek yapmayı öğretmesini de büyük tezahüratla karşılar. Gülseren, Cihan'ın tüm masraflarını ödeyip, hizmetliler tuttuğu evde kalırken de kendi yemeğini kendisi yapma konusunda titizlenir. Oysa güvenlik ve alışveriş için de bir görevli vardır, Gülseren ondan hizmet

almayı sorun etmez. Ama yemekleri başka bir hizmetli yapmaz, bu konu defalarca vurgulanır. Dizide aile sıcaklığını oluşturan şeyin, evde kadının yemek yapması olduğu öne çıkarılmaktadır. Diğer yalıdaki soğuk ve mesafeli ortamın nedeni buymuş gibi gösterilmektedir.

Cansu: “Yoğurdu da annem mayaladı. Ben de öğrendim nasıl yapıldığını”.

Cihan: “(...) Babaannen de yapardı. (...) Harika Gülseren aynen anneminki gibi olmuş valla.

Gülseren: “Afiyet olsun”³¹

Medcezir Dizisinde Emek Gücü

Dizide kadınların büyük çoğunluğu çalışmaktadır. Oldukça zengin bir cemiyet hayatının anlatıldığı dizide çalışmayan kadınlar (Sude ve Ender dışında), çalışan kadınlara göre daha geri plandadır. Dizinin başrol oyuncusu Mira, henüz öğrenci iken moda sektöründe önemli bir çıkış yapar. Hatta Mira'nın açtığı atölye, ekonomik olarak zor durumda olan babası Faruk'a bile yeni bir iş ortamı yaratır. Burada genç bir kadının, babasına iş hayatı bakımından yol göstermesi söz konusudur. Arkadaşı Eylül de boş durmaz, moda bloğu sayesinde edindiği stil danışmanlığı ile ilgili işlerle ilgilenir. Bu iki genç kadın daha üniversiteyi bitirmemiş oldukları ve ekonomik olarak refah durumunda olmalarına rağmen, boş durmazlar. Sedef karakteri çok zengin bir babanın holdinginin mirasçısı olmasına rağmen, babasıyla çalışmak istemediği için bir ara lokanta açar. Daha sonrasında holdingde çok önemli görevlerde çalışır. Sude karakteri, dizide “erkek kazanır, kadın yer” anlayışının temsilcisi olsa da, Asım Şekip Kaya ile evlendikten sonra o da holding yöneticilerinden olur, önemli görevler alır. Konulara hâkim olabilmek için geç vakitlere kadar odasına kapanır ve çalışır. Sude ve Sedef holdingde toplantılara katılan, hırslı, karar mekanizmalarında yer alan, önemli başarılarla imza atmış kadınlardır. Ender ve Sedef aileden gelen zenginlik sayesinde, birlikte oldukları erkeklerden daha zengindirler. Sude alt sınıftan gelmesine rağmen, eski kocası Faruk'a göre ekonomik olarak hep daha avantajlıdır, ona gerektiğinde borç, gerektiğinde akıl verir. Dizinin diğer ucunu temsil eden Tozludere'de yaşayan, ya da köken olarak Tozludere'li olan kadınlar da iş hayatında aktiftir. Meslek hayatları sekteye uğrasa bile mutlaka yeniden iş bulurlar, erkeklere bağımlı değillerdir. Gazino şarkıcısı olan Nevin, başlangıçta Hasan'ın koruması altında olsa da sonrasında çocuk bakıcılığı ve büfe işletmeciliği gibi işler yaparak bu bağımlılıktan kurtulur. Ayşe ve Leyla sınıf atlama hırsları içinde olsalar da, dizide bu durum olumsuz olarak sunulmaz. Kendi ayakları üstünde durmaya çalışan iki kadın olarak gösterilir. Kısacası dizideki kadınlar, ister başrol ister yan rol olarak, hangi ekonomik sınıfa ait olurlarsa olsunlar, güçlü karakterlerdir. Bu kadınların “Paramparça” dizisinden farklı olarak iş dışında da birçok hobisi vardır. Mira piyano çalar, Eylül'ün çok aktif bir moda bloğu vardır. Birçok davetin organizasyonunda görev alırlar, yardım toplarlar. Zengin ailelerin kızları olmalarına rağmen, alışveriş düşkünü teknoloji bağımlısı boş tipler değillerdir. Sude'nin çok yoğun dernek çalışmaları vardır. Sedef yoga yapar,

31 Paramparça Dizisi, 1. Sezon, 12. Bölüm, 2014.

gece hayatını sever. Barlara davetlere gider. Paramparça dizisinde gece arkadaşlarıyla çıkıp ailesini “ihmal” eden Dilara’ya göre Sedef, eğlenceli, anlayışlı, gezmesini tozmasını bilen “kafa” teyze olarak sunulur. Arabası olan kadınlar, arabalarını kendileri kullanır.

Cinselliğin Denetlenmesi

Paramparça Dizisinde Cinselliğin Ele Alınışı

Gülseren karakteri kıyafetleri ile masumiyet timsali olarak gösterilirken, Dilara mas-külen tarzıyla “dominant, erkekleşmiş kadın” olarak lanse edilir. Dilara da etek, elbise gibi daha kadınsı kıyafetler giyer ancak çoğu kez pantolon ile görürüz. Bu durum Gülseren’de hiçbir zaman görülmez. Gülseren sürekli olarak etek, elbise türü kıyafetleri seçer. Etek boyu her zaman diz kapağının altıdır. Evde bile eşofman veya pantolon giymez. Oysa bir başka yan karakter olan görünce Keriman’ı, evde eşofman türü kıyafetlerle görürüz. Gülseren’in kıyafetleri alt sınıfa özgüdür, hiçbir şekilde iddialı değildir. Buna karşılık Dilara ve avukat Candan, bir diğer yan karakter Solmaz çok renkli giyinen, cesur renklerde rujlar kullanan, dekolte kıyafetleri tercih eden kadınlardır. Ancak bu kadınların hiçbiri dizide olumlu karakterler değildir. Entrikacı, yalancı, güvenilmez, hem soğuk hem de fettan tiplerdir. Gülseren, Cihan’la aşk ilişkisine uzun zaman direnir. Cihan’la tam olarak boşanmadan ilişkiye girmek istemez. Cihan’ın metresi olarak yaftalanmak onu çok yıpratır. Gülseren dizide namus kavramını sürekli dile getirir. Yıllarca namusunu nasıl koruyarak çalıştığını anlatır. Gülseren ilişkisini açık açık yaşamaz, suskundur. Duygularını çok zor ifade eder. Neredeyse dilsiz gibidir. İlişkide Cihan aktif, Gülseren pasiftir. Cihan koruyucu, Gülseren korunandır. Cihan Gülseren’i en fazla alnından öper. Birkaç kere dudağından öpmeye kalktığında, Gülseren sessizce başını öne eğer. Sanki daha önce hiç evlenmemiş ve cinselliği hiç yaşamamış gibidir. Gülseren kutsal anneliğini ön plana çıkarır ve sanki yetişkinlerin aşk ve cinsel hayatı olamayacağına kanıtı gibidir.

Gülseren: “Senin evine dönmen lazım. Çocuklarımızın mutluluğu için senin evine dönmen lazım. En iyisi bu anlamıyor musun?”

Cihan: “Anlamıyorum Gülseren. (...) Sen neyi suçluyorsun, hayatımı, kaderimi kendini mi? (...)”

Gülseren: “Kendimi suçluyorum. (...) Özkan bunu niye yapıyor? (...) Bizim aramızdaki şeyi öğrendikten sonra böyle oldu. (...) Derdi bizi hazmedemiyor. (...) Bak ben sana bir şey söyleyeceğim. Kızlarımızın mutluluğu için bunu yapmamız lazım. Biz anne babayız. Bizim kendi mutluluğumuzu düşünmeye hakkımız yok. Biz çocuklarımızın mutluluğunu düşüneceğiz”.³²

Avukat Candan soğuk ama fettan kişiliği ile sunulur. Bir kadın olarak dizide cinsel ilişki yaşayan tek karakterdir. Ama hem kendi sınıfından biriyle beraber olmayışı, hem de adama (Özkan’a) tek gecelik ilişki nesnesi muamelesi yapması nedeniyle olumsuz resmedilir. Candan ne yapılacağına, nasıl görüşüleceğine karar verir, Öz-

32 Paramparça Dizisi, 2014, 1.Sezon, 27. Bölüm.

kan'ın söz hakkı yoktur. Candan ekonomik gücünü kullanarak Özkan'ı ezmektedir. Candan'ın eski kocası, Cihan'ın arkadaşıdır ve gün sohbet ederlerken Candan ile evli oldukları süreçte kendisini aldatmış olduğundan bahseder. Hem de bu konuyu Cihan'a dert yanarak anlatır. Oysa Cihan da hala evliyken bir başka kadınla aşk yaşamaktadır. Senaristler Cihan'la Gülseren'in cinsel ilişkiye girmemesini bu durumu meşrulaştırmak için kullanmaktadır. Oysaki Dilara için Cihan'ın bir başka kadına âşık olması, bir başka kadınla cinsel ilişkiye girmesinden çok daha yıkıcıdır. Ama dizide ve senaryoda bu konu üzerinde durulmaz.

Medcezir Dizisinde Cinselliğin Ele Alınışı

Dizi evlilik dışı veya öncesi cinselliğin yaşanması konusunda oldukça cesur adımlar atmıştır. Mira ve Yaman, Eylül ve Mert evlenmeden önce birlikte olurlar. Bu sahneler oldukça romantik ve aşk dolu resmedilmiştir. Gençlerin yanlış yolda olduklarını ima eden en ufak bir diyalog veya sahne yoktur. Mira ve Yaman cinsel birliktelik yaşadktan sonra mecbur oldukları için değil, birbirlerine âşık oldukları için evlenirler. Gençlerin cinsel birliktelikleri birkaç kere gösterilir. Hatta Mira evlenmeden önce hamile kalmak için uğraşır. Dizide bu durum da genç kadının kendi bedeni üzerinde karar hakkı olarak ele alınır. Ailesi sadece sahip olduğu ölümcül hastalığa bir zarar getireceği endişesiyle kızlarını eleştirirler. Cinsellik üzerinden denetleme veya hesap sormaya kalkışmazlar. Yaman karakteri başlangıçta biraz daha maço özellikler gösterirken dizinin ikinci sezonundan itibaren bu özellikleri terk eder. Baskıcı ve kavgacı Yaman karakteri dizide hiçbir kimse tarafından beğenilmez ve eleştirilir.

Birinci sezonun sonuna doğru Selim'in karısı Ender'in, kocasını aldattığı muameleleri dolaşır. Karakterin ölümü ile sonuçlanan bu durumda, hiçbir zaman Ender aldatan kadın olarak lanetlenmez. Sude, Asım Şekip Kaya ile evliyken kocasını aldatır. Hatta bu ilişkiden evlilik dışı bir çocuğa hamile kalır. Sude entrikacı yapısı ve sürekli yalan söylemesi nedeniyle sevilmeyip eleştirilse de bu hamilelik yüzünden yerin dibine batırılmaz. Dizide Sude ile sürekli empati kurmayı sağlayan bir ortam söz konudur.

Sedef'in erkeklerle ilişkisi, Las Vegas'ta evlenip sonradan boşanmak istemesi, aşırı özgür ruhlu olup, birçok erkekle birlikte olması, evli bir adamla ilişkiye girmesi hiçbir şekilde negatif sunulmaz. Zaten dizinin tüm yetişkinleri aktif aşk ve cinsel hayatlara sahiptir. Kimse çocukları için âşık olmaktan da cinselliklerinden de vazgeçmez. Dizideki erkeklerin en yaşlısı Asım Şekip Kaya'nın bile yarı yaşında kızlarla sevgili olur. Yine kendinden oldukça genç olan Sude ile âşık olarak evlenir.

Paramparça Dizisinde Anneliğin Sergilenişi

Dizide Dilara ve Gülseren'in annelikleri birbiriyle yarışırılır. "Kutsal anne" ve "kötü anne" kavramları, bu karakterler üzerinden yeniden üretilir. Dizide babalık konusu da çok önemlidir. Cihan muhteşem bir baba olarak sunulur. Ancak Cihan, ekonomik gücünü kullanarak diğer babayı ezmektedir. Cihan, Dilara'ya defalarca Gülseren'in öz kızını görmeye hakkı olduğu konusunda uyarması ve bu konuda tartışmaya girmesine rağmen, kendisi Cansu'yu öz babasına göstermemektedir. Gereğe olarak da

Özkan'ın güvenilmez ve sabıkalarla dolu geçmişini öne sürer. Cansu'nun iki annesi olabilir, iki kadın bu durumu ve birbirlerini kabullenmek zorunda kalmıştır. Ancak Cihan, Cansu'ya tek babası olduğunu ve o kişinin de kendisi olduğunu sert bir ifadeyle söyler. Anneler söz konusu olduğunda son derece adaletli olan Cansu, Cihan'ın ifadelerini sevinçle kabul eder. Oysa dizide Özkan'ın Cansu'ya karşı hiçbir negatif hareketi olmamıştır. Ama Cihan, kavramsal olarak bile bir başka babanın varlığını kabul edemez. Senaryonun işleyişi de izleyicilere bu durumu sorgulatmaz.

Dizinin şefkatli ve örnek annesi anaç Gülseren'dir. Dilara ise annelik konusunda da mesafeli, tatminsiz, sevgisiz ve aşırı kuralcı olarak sunulur. Oysa Dilara, çocukların tüm sorunları ile ilgilenmektedir. Cihan, çocuklara sınır koyma konusunda Dilara'yı sürekli sabote etmektedir. Çok anlayışlı baba rolü ile çocukları yapılmaması gereken şeyler konusunda cesaretlendirmektedir. Henüz ehliyeti olmayan oğluna araba alarak neredeyse ölümüne sebep olacaktır. Bu duruma her anne gibi itiraz eden Dilara, yine aşırı kuralcı ve katı olmakla suçlanır. Çocuklar annelerine karşı soğuk ve nefret doludur. Ozan sürekli annesini suçlar. Cansu'yu Dilara'ya neredeyse hiç sarılırken görmeyiz. Cansu'nun bir anda anne olarak benimsediği kişi Gülseren'dir. Bu da aslında yıllar boyu Cansu'ya annelik etmiş Dilara'ya oldukça haksızlıktır. Birinci sezonun sonlarına doğru senaryoda Dilara'nın anneliği konusunda bir yumuşama söz konusu olmuş, bizzat Cihan'ın ağzından Dilara'nın anneliği övülmüştür.

Cansu: "Dadıları saymazsak saçımı ilk tarayan sensin".

Gülseren: "Nasıl? Annen hiç saçını taramadı mı?"

Cansu: "Benim annem sensin"³³

Ozan: "Sen nereye gidiyorsun böyle?"

Dilara: "Dışarı çıkıyorum, Candan'la buluşacağız, partiye gideceğiz".

Ozan (gülerek): "Partiye gidiyorsunuz"

Dilara: "Bir sakıncası mı var Ozan?"

Ozan: "Yok canım ne sakıncası olsun? Hayatımızda derdimiz tasamız yok ki. Ev ev olmaktan çıkmış, senin hiçbir şey umurunda değil, hiçbir şeyden haberin yok. Böyle devam et."³⁴

Ozan babasının evi terk etmiş olduğunu, evli iken başka bir kadınla ilişki yaşadığını bildiği halde onu hiç suçlamaz. Cihan da evde mevcut değildir, hatta türlü sorunlarla ve çocuklarla ilgilenmeyi Dilara'ya bırakmıştır. Sürekli Gülseren'in peşindedir. Ancak Ozan babasından çok annesinin dışarıda olmasını dert eder. Birinci sezonun son bölümlerinde Dilara'nın anneliğinin yüceltmeye karar verilmesi akla şu soruyu da getirir: bütün kadınlar ne karakterde olursa olsun iyi anne olmak zorunda mıdır? İyi - kötü anne / baba tanımlamalarının yerine daha gerçekçi tipler gösterile-

33 Paramparça, 1.Sezon, 10. Bölüm, 2014.

34 Paramparça, 1.Sezon, 15. Bölüm, 2014.

mez mi? İdeal anne tahayyülü kimler tarafından oluşturulmaktadır? Dizide her iki kadının da annelikleri, hem kendileri, hem de başkaları tarafından (bu kişi özellikle Cihan) sürekli sorgulanmaktadır. Kadınlar annelik mevzusu yüzünden kendilerini yemektedir. Bu konuda “Paramparça” dizisinin annelik rolleri klişeler üzerine kuruludur. Daha gerçekçi anne tiplerinin olabileceğini “Merhamet” (2013 – 2014) ve “Medcezir” dizileri göstermiştir.

Medcezir Dizisinde Anneliğin Sergilenişi

Medcezir’in birinci sezonunda Yaman’ın annesi Nevin karakteri, geleneksel annelik şablonunun dışına çıkan bir karakterdir. Yaman’ı beraber olduğu adam için evden kovar, başı beladan kurtulmaz, kendisi ile birlikte Yaman’ı da bu belaların içine bulaştırır. Meslek olarak gazino şarkıcısıdır, güven telkin etmez. Dizinin ikinci sezonuna doğru, Yaman ve Nevin’in ilişkisi düzelir. Nevin kendini geliştirir, çocuk bakıcılığı işine geçer. Sonrasında oğlu ile kimi meselelerden dolayı arası bozalsa da ilişkilerini düzeltmeyi başarırlar. Nevin, ideal kusursuz anne tipi değildir. Hataları vardır, çocuklarına hayat dersini öğretmeye çalıştığı kadar onlardan da bir şeyler öğrenir. Dizinin başlarında bir erkeğe manevi olarak bağımlı olmadan yapamaz bir durumda iken, kocasını terk edip yalnız başına yaşama cesareti gösterir. Sonrasında kocasına dönüşü, zayıflık belirtisi değil, bir tercih meselesidir. Çocuklarının hep yanında olmaya çalışmakta ama kimi zaman davranışlarıyla onlara köstek olabilmektedir. Medcezir dizisinde kadın karakterler, annelikleri üzerinden çok fazla sorgulanmamaktadır. Nevin’in anneliği ilk sezonda ameliyat masasına yatırılmış olsa da, davranışlarının nedeni de bir şekilde izleyiciye aktarılmaya çalışılmıştır. Özellikle seyircinin, Yaman’ın aracılığıyla Nevin’le empati kurmasını sağlamaya yönelik bir çaba söz konusudur.

Ender, birinci sezonun sonunda kocasını aldatan kadın olarak kaza geçirerek ölmüş olsa da, anneliğine dair hiçbir olumsuz eleştiri getirilmemiştir. Dizide Ender’in problemi kocasıyla, bu ilişki, oğluyla olan ilişkisinden ayrılır. Oğlu da annesinin hatırasını bozmaz, onu kötü hatırlamaz. Dizinin en kötü karakteri olan Sude’nin anneliği, sadece bir başka anne olan Nevin tarafından sorgulanır. Nevin Sude’yi, kızlarını hiç düşünmeden, evliyken bir başka adamla ilişki yaşayıp ondan hamile kaldığı için eleştirir. Sude’nin, kızı Mira ile arası bu olay yüzünden korkunç derecede bozular. Mira annesiyle yaşamamak için evi terk eder. Ama Sude her şeye rağmen kızlarını severken, onların iyiliğini düşünürken ve onlar için duygulanırken gösterilir. Sude için kızları çok önemlidir, onlara karşı duyguları çok samimidir. Kızlar da aralarında ne geçerse geçsin, anneleri kötü duruma düştüğünde onun yardımına koşarlar. Sude sadece anne olmakla kalmayan, âşık olan, cinselliğini yaşayan bir kadındır. Dizide olumsuz tavırlarıyla ön plandadır ama anneliği konusunda karalanmaz. Dizinin diğer anneleri de çocuklarıyla ilgilenmeyen, kendini alışverişe vurmuş zengin kadın klişelerinden uzak resmedilmiştir. Dizideki baş ve yan rollerdeki anneler, ister Tozlu-dere’li ister Altıncöy’lü olsun erkekler (koca veya oğul) tarafından baskı altında tutulan, sözünü söyleyemeyen kadınlar değildir. Kadınlar kusursuz veya tamamen hatalı tipler değildir, dizide tüm yönleriyle gösterilmişlerdir.

Sonuç

Siyasal, sosyal ve ekonomik unsurlar altında şekillenen erkek egemen ideoloji, medya iletileri yoluyla yayılmakta; kitle iletişim araçları, sistemin dayattığı kadınlık rollerinin benimsenmesinde önemli rol oynamaktadır. Kadınlar birbirinden farklı medya ortamlarının içinde yer alsalar da, cinsiyetçi kalıpların içine sıkışmaktan kurtulamamaktadır. Her ne kadar aile, toplumsal kurumlar, eğitim gibi faktörler toplumsal cinsiyet rollerini oluşumunda etken olsa da, medyanın belirleyiciliği de merkezi önemdedir.³⁵

Toplumsal cinsiyet insanların biyolojik kimliğinden farklı olarak, toplum veya kültürün kadına ve erkeğe yükledikleri anlam doğrultusunda belirlenmektedir. Ataerkil zihniyetin egemen olduğu toplumlar, erkeği kadına göre daha değerli ve üstün ilan etmiştir. Kadınlar ikinci sınıf, zayıf, kırılabilir niteliktedir. Ev işleri ve çocuk bakımı gibi görevler kadına zimmetli olarak yansıtılmaktadır. Erkek kamusal alanda hâkimiyet gösterirken, kadın evle sınırlı olan özel alana hapsedilmektedir. Kadın aile içinde, sistemin yeniden üretimi için bakım emeğini ve insan türünün yeniden üretimi için çocuk büyütme faaliyetini karşılıksız olarak gerçekleştirmektedir. Kadınlar ev dışında çalışsalar bile cinsiyetçi işbölümünün dayattığı rollerden kurtulamamaktadır. Kadını “eş”, “kutsal anne” kalıplarının içine yerleştiren erkek egemen sistem, kadınların fiziksel görünümünü ve cinselliğini de denetim altında tutmaktadır. Kadınlar kendileri için öngörülmuş rollerde en iyi performansını gerçekleştirmek için çırpınırken, bir de toplumun ve medyanın pompaladığı ideal güzellik kalıplarına uygun olma baskısını hissetmektedir.³⁶

Erkek egemen ideolojinin kadınları nasıl denetlediğinin izleri, bu çalışmada, kültürel bir ürün olan Paramparça televizyon dizisinde aranmıştır. Alternatif bir örnek olarak ise Medcezir dizisi ile karşılaştırma yapılmıştır. İki dizi kadının emek gücü (hem ev içi, hem ev dışı emeği), cinsellik ve annelik temaları üzerinden ele alınmıştır. Paramparça dizisinde geleneksel ataerkil kadın ve erkek rolleri pekiştirilirken, Dilara karakteri özelinde, ev içi emeğini ücretli olarak başka birine yaptıran, “ideal ev kadını – anne” kalıplarının dışına çıkan kadınlar kötülenmektedir. Ev işlerini “evin kadını”nın bizzat kendisi tarafından yapılması durumu yüceltilmektedir. Özellikle yemek yapma eyleminin, ideal eş ve annelik göstergesi olarak ortaya çıktığı birçok sahne söz konusudur. Kadınların “bakım veren” rolünde kalmaları, hayatını paylaştığı kişilere ve özellikle çocuklara karşı olan sevgiyi belirleyen bir etken olarak sunulmaktadır. Böyle bir zorunluluk erkekler için söz konusu değildir. Hatta erkeklerin bakım hizmetlerini “beceremeyecekleri” düşünülerek, bu işleri ücretli olarak başka birilerine yaptırmaları veya başka bir yerden hizmet almaları (lokanta vb.) normal karşılanmaktadır. Hem Dilara hem de Cihan, ev içi emeğini ücretli olarak başka insanlardan hizmet olarak alırken, bu durum Dilara’nın bir eksikliği gibi yansıtılmaktadır. Çocukları sadece annelerini sorgulamaktadır. Medyada bu tarz kadın tiplerinin

35 Akmeşe ve Deniz, “Kadına Yönelik Cinsiyetçi Söylemin İnternet Haber Portallarında Yer Alma Biçimleri”, s.316.

36 Akmeşe ve Deniz, “Kadına Yönelik Cinsiyetçi Söylemin İnternet Haber Portallarında Yer Alma Biçimleri”, s.318.

vurgulanması, zaten bir kadın işi olarak ön görülen bakım işinin, kadının üzerine iyice zimmetlenmesinden başka bir işe yaramamaktadır. Ayrıca bu durum, çalıştığı için çocuğunu bakıcıya veya kreşe bırakmak zorunda kalan, temizlik, yemek gibi işlerde yardımcı çalıştırmak isteyen kadınlarda vicdani yükler oluşturmaktadır.

Paramparça dizisinde cinsellik, doğurganlık, ev içinde cinsiyetçi işbölümü, yani özel alan konusu ağırlık taşımakla beraber, kadınların çalışma hayatına dair de sahneler mevcuttur. Dizinin iki başat karakteri Dilara ve Gülseren ister çalışsın, ister çalışmasın, ister yoksul, ister aileden varlıklı olsun, ekonomik olarak bir erkeğin (Cihan) desteğine ihtiyaç duyarlar. Dizide kadınlar, emek gücünü satma noktasına geldiğinde bile, bir erkek desteği olmadan var olamamaktadır. Ayrıca Gülseren'in kendi başına var olma mücadelesi hep erkekler yüzünden (taciz, eski koca vb.) sekteye uğrar. Kadınların emek piyasalarında dezavantajlı oldukları bir gerçektir. Ancak dizi bu dezavantajı ortadan kaldıran bir figür olarak "kahraman erkeği" öne sürmektedir. Medcezir dizisinin kadınları ise hangi ekonomik sınıftan olursa olsun emek gücü açısından daha güçlü karakterler olarak gösterilmiştir. Bu dizide de kadınlar, dışarıdaki hayat konusunda erkeklerden daha zor koşullar içindedir. Ancak sorunları planlarıyla, hırslarıyla, kadın dayanışmasıyla, kısacası pasif değil aktif bir pozisyonda kalarak çözmektedirler.

Cinselliğin ele alınmasında üreme ve doğurganlık konusu iki önemli eksendir. Paramparça dizisinde kadınların annelik üzerinden yarıştırılması ve yargılanması söz konusudur. Hâkim rolüne soyunan kişi Cihan'dır. İki kadını annelik üzerinden sürekli kıyaslayıp eleştirmektedir. Kötü ve iyi annelik tanımları kadınlara birer kart gibi dağıtılmaktadır. Annelik kadınların cinselliklerini de belirlemektedir. Kadınlara ve özellikle annelere atfedilen masumiyet, saflık, şefkat, ağırbaşlılık gibi özellikler Gülseren karakteri üzerinden verilmektedir. Gülseren arzulanan, Cihan arzulayan konumdadır. Buna rağmen Gülseren'in cinselliği ön plana çıkarılmaz. İkisi arasındaki şehvet, şefkate dönüştürülmüştür. Cinselliği ön planda olan kadınlar tehlikeli ve sakıncalı olarak mimlenmiştir. Medcezir dizisinde ise kadınların cinselliği yaşama biçimleri yargılanmaz. Kadın karakterler iyi veya kötü deneyimler yaşamalarına rağmen annelikleri üzerinden sorgulanmamaktadır. Hala ana akım medyada yer alan dizilerdeki yaygın eğilim olması nedeniyle, kadınların cinsellik ve annelik üzerinden, "melek" ya da "şeytan" olarak kutuplaştırılmadığı senaryolara daha çok ihtiyaç bulunmaktadır.

Paramparça dizisinde Dilara karakteri üzerinden erkekle daha eşit söz hakkı isteyen kadınlar aşağılanmaktadır. Dizide erkeğin karşısında sessiz, adeta dilsiz olmak kutsanmakta, kadınlara yumuşaklık, ağırbaşlılık uysallık tavsiye edilmektedir. Oysa erkekler sinirlenebilir, dövülebilir (Cihan herkesin kafasını gözünü patlatır), bu onların hakkıdır. Kadınlar böyle davrandıklarında ise saldırgan ve itici olarak lanse edilir. Paramparça dizisinde iyilik atfedilen Gülseren ve yakın arkadaşı Derya dışında tüm kadınlar "çok konuşan"dır. Keriman kavgacı ve cazgırdır, Candan avukat olduğu için sert bir üslupla konuşmaktadır, Dilara deyim yerindeyse hiç susmamakta ve sürekli her konuda fikir beyan etmektedir. Cihan'ın Dilara'ya en çok yaptığı işaret "sus" işaretidir.

“Otoriter ama sevgi dolu” Cihan, kadını koruyan, başı belada olduğunda hep kurtaran, kadının ve kız çocuklarının üzerinde hâkimiyet kuran, erkek egemen sistemi temsil eder. Dilara ve Gülseren kadın olmayı anne olmaya indirgeyen, ya erkeğin peşinde ya da çocuklarla resmedilen bir kalıbın içindedir. Bu kadınlar özne değildir, hiçbirinin özel merakı, hobisi yoktur, okul başarılarından bahsedilmez. Kafaları sadece çekirdek ailelerini korumaya odaklıdır. Paramparça dizisinde iki kadın, bir erkek için mücadele etmektedir. Dizinin hikâyesi hastanede çocukların karışması durumu olarak başlasa da, sonrasında Cihan için verilen mücadeleye dönüşmüştür. Dizideki Cihan merkezli bu savaş, kadınların toplumdaki ikincil konumlarını pekiştirmektedir. Kızların pozisyonu da annelerinin projeksiyonu gibidir (Gülseren – Cansu, Dilara – Hazal).

Buna karşılık Medcezir dizisi alternatif kadın karakterler yaratma konusunda Türk dizi tarihinde bir soluk olmuştur. Türkiye’de dizi sektöründe hala geleneksel erkek egemen kalıplar direnç içindedir ancak bunu kıran dizilerin olabileceğini Medcezir dizisi göstermiştir.

Kaynakça

- Akmeşe, Zuhul ve Kemal Deniz. “Kadına Yönelik Cinsiyetçi Söylemin İnternet Haber Portallarında Yer Alma Biçimleri”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8/1 (2015): 311-326.
- Aktaş, Gül. “Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 30/1 (2013): 53-72.
- Baran, Aylın Görgün, Canet Tuba Sarıtaş ve Birsen Şahin Kütük. “Medyada Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinin İçerik ve Sunum Açısından Analizi: Beyazgazete.com Örneği”. *Sosyoloji Konferansları. (Prof. Dr. Fügen Berktaş’a Armağan Özel Sayı)*. 55 (2017): 107-132.
- Barker, Chriss. *Cultural Studies: Theory and Practice*. Los Angeles, London, New Delhi. Sage Publications, 2012.
- Bilgin, Nuri. *Kimlik Sorunu*. İzmir: Ege Yayıncılık, 1994.
- Delphy, Christine. *Baş Düşman Patriyarkanın Ekonomi Politikası*. Çev., Handan Öz ve Lale Aykent. İstanbul: Saf Yayıncılık, 1999.
- Dinçsoy, Kamile. “Patriyarka-Kapitalizm İlişkisi Yazınından Örnekler”. *Feminist Politika Dergisi*. 18 (2013): 20-22.
- Durakbaşa, Ayşe. *Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Hartmann, Heidi. *Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği*. Çev., Gülşat Aygen. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.
- İmançer, Dilek. “Feminizm ve Yeni Yönelimler”. *Doğu Batı Dergisi*. 19/5 (2002): 151-171.
- Kırca, Süheyla. “Feminist Kültürel Çalışmalarda Kuram ve Yöntem Tartışmaları: Dünyadan Türkiye’ye Açılan Pencere”. *Toplum ve Bilim Dergisi*. 14 (2001): 25-32.

- KSGM. *Politika Dökümanı Kadın ve Medya Ulusal Eylem Planı*. Ankara: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008.
- Molyneux, Maxine. “Ev Emeği Tartışması ve Ötesi”. *Kadının Görünmeyen Emeği: Maddeci Bir Feminizm Üzerine*. Der., Gülnur Savran ve Nesrin Tura. İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992.
- Ostergaard, Lise, “Gender”. *Genderand Development. A Practical Guide*. Der., Lise Ostergaard. London, Newyork: Routledge, 1992.
- Özbay, Haluk ve Emine Öztürk. *Gençlik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Özçal, Elif Özlem. “Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı”. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 1/1 (2011): 21-39.
- Savcı, İlkay. “Toplumsal Cinsiyet ve Teknoloji”. *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 54/1 (1999): 123-142.
- Savran, Gülnur Acar. *Beden Emek Tarih (Diyalektik Bir Feminizm için)*. İstanbul: Kanat Kitap, 2004.
- Scott, Joan. *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*. Çev., Aykut Tunç Kılıç. İstanbul: Agora Yayıncılık, 2007.
- Taborga, Caroline ve Lecah Bearyl. *Cins Bak Sözlüğü*. Çev., Ertuğrul Kürkçü. İstanbul: IPS İletişim Vakıf Yayınları, 2000.
- Van Zoonen, Liesbet. *Feminist Media Studies*. London, Thousand Oaks, New Delhi. Sage Publications, 1994.
- Ünlü, Derya Gün ve Pınar Aslan. “Türk Televizyon Dizilerindeki Kadın Rollerine Kadınların Gözünden Bakmak”. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi. 1/2 (2017): 191-206.

İnternet Kaynakları

- Ay Yapım. “Medcezir”. Erişim 30 Eylül, 2018. <http://www.ayyapim.com/medcezir>.
- Internet Movie Database. “Paramparça”. Erişim 30 Eylül, 2018. <https://www.imdb.com/title/tt4075038/>.

A Comparison of Female Roles in TV Series: The Cases of the “Paramparça” and “Medcezir” Series

EBRU AĞAOĞLU ERCAN / NAGİHAN ÇAKAR BİKİÇ

Abstract: *The aim of this study is to examine the examples of the reproduction of female roles attributed by society and to showing that the media presents sexist stereotypes about women and it reinforce their secondary position in patriarchal society. In this study, “Paramparça” series which reproduces the codes of the patriarchal structure and “Medcezir” series in terms of providing strong female representation were selected as samples. Starting from this point, the same broadcast period of the two series was selected; The arrays were analyzed in terms of scenario, discourse and image by qualitative data analysis method. The female characters of the two sequences were interpreted according to the feminist theory as a result of the data obtained. Why women are not represented in the series as a real form, how the male dominant discourse continues despite the female characters, how women are portrayed in this discourse, constitute the problems of the study. In terms of feminist theory, the perspectives of feminist writers such as Gülnur Savran Acar, Christine Delphy and Heidi Hartmann have been chosen.*

Keywords: *The series Paramparça, Woman, The series Medcezir.*

Kadın Hakları ve Algısının İdeolojik Örüntüsü: KADEM Örneği

EKMEL GEÇER*

ekmelgecer@sakarya.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-3367-2236

ESRA KIYMAZ**

ekiyamaz@sakarya.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6908-8130

Öz: Kadına yönelik şiddet konusu, medya araçlarının da desteğiyle son zamanlarda toplumun gündeminde olmayı başarabilmiştir. Ancak, medyadaki temsili güçlenmiş olmasına ve politik arenada karşılık bulmasına rağmen, geleneksel, yerel ve kültürel kodlamalar nedeniyle şiddetle mücadele konusunda henüz istenilen anlamda başarı elde edilememiş ve yeterli duyarlılık geliştirilememiştir. Bu bağlamda, elinizdeki makalede, Türkiye’de kadın haklarını savunan bir sivil toplum örgütünün kadın çalışmalarındaki rolü ve kadının varoluş sorununa cevap verme yeterliliği analiz edilmiştir. Kavramsal çerçeve varoluşçu feminizm etrafında oluşturulmuştur. Yöntem olarak, Kadın ve Demokrasi Derneğinin (KADEM) kadına yönelik şiddete karşı mücadele kapsamında organize ettiği görsel ve yazılı kampanyalarının analizi göstergebilimsel (anlam biçimlerinin analizi, sembollerin kendi manaları ve işaret ettikleri sistemin daha geniş perspektiften analizi) açıdan ve feminist bir kurguyla inşa edilmiştir. Elde edilen sonuçlar; KADEM’in yürüttüğü kampanyaların başarılı ve ilgi çekici olduğuna işaret etse de kampanyanın kurgusunun muhafazakâr ideoloji ve geleneksel dinamikler etrafında şekillendiğini ve özellikle feminist teori bağlamında kadın hareketine yeterli katkıda bulunamadığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Kadın hareketi, Varoluşçu feminizm, Medya, KADEM, Muhafazakârlık.

Giriş

Avrupada, *Aydınlanma* düşüncesiyle tartışılmaya başlanan kadın hareketleri, temelde kadınların kamusal alanda var olma mücadelesiyle başlar. Bu dönemde, yükselen özgürlük ve eşitlik kavramları, kadınların kendilerine yüklenen rollere ve yaşam tarzına başkaldırması sonucu, *feminizm*¹ ile ifade bulan ideolojik bir boyuta taşınmıştır. Sanayi devrimi ve kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkması ise, kadınların toplumdaki rollerini kültürel, ekonomik, siyasal olmak üzere pek çok alanda sorgulamalarına yol açmıştır.² Bugün ise, söz konusu tartışmalar, genel çerçevede, kadın hakları konusunda yasal düzenlemelerin yerine getirildiği, pozitif ayrımcılık çerçevesinde

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü.

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Programı.

1 Detay için bkz. Altan Yörük, “Feminizm/ler”, *Sosyoloji Notları*, 7 (2009).

2 Semra Gökçimen, “Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi”, *Yasama Dergisi*, 10 (2008), s.6.

kadının korunduğu, kadınların iş hayatında fırsat eşitliğine, sosyal ve siyasal haklara sahip olduğu bir seviyeye evrilmiştir. Buna karşın günümüzde kadının erkek karşısındaki ikincil konumu ile ilgili çıkmazlar devam etmekte ve kadının *kadın olmak* sebebiyle karşı karşıya olduğu problemlerin çözümlenemediği anlaşılmaktadır. Türkiye’de, kadınların karşı karşıya oldukları en önemli mesele, halen ve çoğunlukla *fiziksel ve cinsel şiddet* olduğundan³, kadın hakları da kadınları şiddetten koruma çabasından öteye gidememektedir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı⁴ ve Hacettepe Üniversitesi’nin “Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması” sonuçlarına göre, Türkiye’de yaşamın herhangi bir döneminde fiziksel ve cinsel şiddet yaygınlığı oranı yüzde 37,5 olarak tespit edilmiştir⁵. Bu oran, kadına yönelik aile içi şiddet sorununun etraflıca analiz edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Dikkat çeken diğer husus, 2014 yılından sonra aile içi şiddet ile ilgili resmi istatistiksel bir veriye ulaşılamamış olmasıdır. Kaldı ki, kadına yönelik şiddet yalnızca aile içi bir mesele değildir. Ancak, aile içi şiddet dışında herhangi bir resmi araştırmaya ulaşılamamıştır. Ayrıca, şiddet kavramı sadece fiziksel ya da cinsel şiddeti ifade etmez. Dünya Sağlık Örgütü’nün şiddet tanımı dahi bu anlamda eksik görünmektedir.⁶ Çünkü şiddet; fiziksel, cinsel ve psikolojik biçimleri de olan çok boyutlu bir davranış biçimidir.⁷ Ancak, fiziksel ve cinsel şiddetin somut verilerle ortaya konması psikolojik şiddet vakalarına kıyasla daha kolay olmaktadır. *Bağımsız İletişim Ağı (Bia)*’nın ulusal medyada yer alan kadına karşı şiddet haberlerine istinaden düzenlediği istatistik veriler, Türkiye’de kadına karşı şiddetin boyutlarını ortaya koymaktadır. Bia’nın 2017 yılı için oluşturduğu grafiğe göre, 2017 yılında Türkiye’de erkekler tarafından 290 kadın öldürülmüş, 101 kadına tecavüz edilmiş, 247 kadını tacize uğramış, 376 kız çocuğuna cinsel istismarda bulunulmuş ve 417 kadın yaralanmıştır.⁸ Şiddet konusunda, kadının kendi kimliğine yönelik algısı da ciddi bir

3 Ayşe Gül Altınay ve Yeşim Arat, *Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet*, İstanbul: Punto Baskı Çözümleri, 2007.

4 “Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı 2011’de kapatılmış, yerine Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur. Kadın örgütleri o zamandan beri, Aile Bakanlığının yerine Kadın Bakanlığı kurulması için kampanyalar düzenledi. Talep kabul edilmediği gibi Cumhurbaşkanı ve AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan 6 Haziran 2018’de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının birleştirileceğini açıkladı. 9 Temmuz 2018’de Resmi Gazete’de yayımlanan kararla iki bakanlık birleştirildi. Yeni ismi Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı oldu.”

“Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığının İsmi Değişti”, *Bianet* (04.08.2018), erişim 6 Aralık, 2018, <https://bianet.org/bianet/siyaset/199722-calisma-sosyal-hizmetler-ve-aile-bakanligi-nin-ismi-degisti>.

5 “Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırma Raporu: 2014”, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve HÜNEE, erişim 27 Aralık, 2017, http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TKAA2014_Ozet_Rapor.pdf.

6 “Fiziksel güç ya da kuvvetin, amaçlı bir şekilde kendine, başkasına, bir gruba ya da topluluğa karşı fiziksel zarara ya da fiziksel zararlar sonucunda ihtimalini artırmasına, psikolojik zarara, ölüme, gelişim sorunlarına ya da yoksunluğa neden olacak şekilde tehdit edici biçimde ya da gerçekten kullanılmasıdır”. Ayten Zara ve Merve İnce, “Aile İçi Şiddet Konusunda Bir Derleme”, *Türk Psikoloji Yazıları*, 11/22 (2008), s.82.

7 Birleşmiş Milletler’in Kadına Karşı Şiddetin Engellenmesi Bildirisi’nde, kadına yönelik şiddet ile ilgili olarak “ister özel ister toplumsal yaşamda olsun tehdit, cebrin ya da keyfi olarak özgürlükten alıkoymak da dâhil olmak üzere kadına fiziksel, cinsel ya da psikolojik zarar ve acı veren ya da verebilecek, cinsiyete dayalı her türlü şiddet hareketi” tanımı kullanılmıştır. Aysel Yıldırım, *Sıradan Şiddet: Kadına ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Toplumsal Kaynakları*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998, s.27.

8 “Erkek Şiddetinin 2017 Grafiği”, *Bianet* (01.03.2018), erişim 28 Aralık, 2018, <http://bianet.org/bianet/erkek-siddeti/194755-erkek-siddetinin-2017-grafiği>. Ayrıca, 2018 yılı ve diğer yıllar için bkz. “Erkek Şiddeti Çetelesi”, *Bianet* (28.12.2018), erişim 28 Aralık, 2018, <http://bianet.org/kadin/bianet/133354-bianet-siddet-taciz-tecavuz-cetelesi-tutuyor>.

sorun teşkil etmektedir. Bu algıya örnek olarak Çötök'un⁹ yaptığı araştırma dikkat çekmektedir. Kadına şiddet olgusuna karşı kadın algısını araştırdığı çalışmasında, şiddet gördükleri için kendilerini suçlayan katılımcılarla görüşmüştür. Bu kadınlar, şiddet görmede kendilerinin de payı olduğuna inanmaktadırlar. Ayrıca, şiddetin bazen gerekli olduğunu söyleyen kadınlar da vardır. Bu noktada, kadının erkek tarafından şiddet görmesinin, bazı durumlarda kadınlar tarafından kabullenildiği de gözlemlenmektedir.

Türkiye'de kadın haklarını savunan *Kadın Haklarını Koruma Derneği*, *Ankara Kadın Sağlığı Derneği*, *Kadının Sosyal Hayatını Araştırma ve İnceleme Derneği* ve *Kadın Dayanışma Vakfı* gibi sivil toplum örgütleri de şiddet konusunda farkındalık yaratmaya yönelik çalışmalar sürdürmektedirler. Ne var ki, bu örgütlerin ideolojik yapısı, mücadele yöntemlerini de etkilemektedir. İşliyen'e göre¹⁰, "Hâlihazırda var olan toplumsal cinsiyete ilişkin politikalar toplumun sacayağı konumundaki birçok kurum tarafından da onaylanmakta ve tekrar üretilerek rızaya dayalı zihinsel bir inşa gerçekleştirilmektedir". Buna göre, kadın haklarını savunan sivil toplum kuruluşları, faaliyetleri ve kampanyalarıyla, kendi ideolojileri doğrultusunda söz konusu yeniden üretim sürecine dâhil olabilmektedirler. Bugün Türkiye'de faaliyet gösteren kadın derneklerinden neoliberal ve muhafazakâr ideolojiye sahip olan *Kadın ve Demokrasi Derneği* (KADEM), kadına yönelik şiddete dikkat çekmek üzere ürettiği içeriklerle öne çıkmaktadır. Türkiye'de kadın haklarını problemleştiren medya çalışmaları incelendiğinde, çoğunlukla medya dökümanlarındaki (gazete haberleri, televizyon programları sinema filmleri vb.) kadın söylemlerinin içerik analizi ya da eleştirel söylem analizi yapılarak, ataerkil kodların nasıl pekiştirildiği araştırılmaktadır.¹¹ Kadın haklarını savunan sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri ile ilgili çalışmalar ise genellikle, sivil toplum kuruluşlarının çalışanları ile yapılan görüşmeleri ve bu kuruluşlara ait dökümanları analiz ederek, sivil toplum kuruluşlarının ideolojik yaklaşımlarını ortaya koyan araştırmalardır.¹² Elinizdeki çalışma, kadına şiddet konusunda bir sivil toplum kuruluşunun ürettiği medya içeriklerini- medya araştırmalarında yer alan içerikler gibi ele alarak, alana, medya ve kadın çalışmaları ile kadın dernekleri ile ilgili çalışmaları buluşturan bir açılım getirmektedir. Bu nedenle, KADEM'in 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Mücadele Günü kapsamında düzenlediği *Cins Var Cins Var* kampanyası ve 25 Kasım 2017'de yayınladığı üç kısa video, Türkiye'de kadın hareketinin ideolojik bağlamını ortaya koymak bakımından önem taşımaktadır. Bu nedenle, elinizdeki çalışmada, KADEM'in yayınladığı, kadına yönelik şiddete karşı bir duyarlılık geliştirmesi biçimiyle bir anlamda kamu spotu¹³ olarak da değerlendirildi-

9 Nesrin A. Çötök, "Toplumsal Cinsiyet Rolü Dâhilinde Kadına Şiddet Olgusuna Karşı Kadın Algısı", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1/3 (2015).

10 Fadime Ş. İşliyen, "Şiddet Haberlerindeki 'Mağdur Kadın' Miti Üzerine Göstergibilimsel Bir İnceleme: Habertürk Gazetesi Şe Cinayeti Örneği", *Global Media Journal: Turkish Edition*, 6/11 (2015), s.479.

11 Örnek olarak bkz. Necla Mora, "Kitle iletişim araçlarında yeniden üretilen cinsiyetçilik ve toplumda yansımaları", *Journal of Human Sciences*, 2/1 (2005).

12 Örnek olarak bkz. Songül Sallan Gül, Büşra Özen ve Özlem Kahya, "Morçatı ve Şefkat-Der Örneğinde Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Sivil Toplumun Rolü", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 42 (2017): 199-226, Asuman Özgür Keysan, "Türkiye'deki Kadın Aktivistlerin Sivil Toplum Söylemleri: Alternatif Yaklaşımlar", *Mülkiye Dergisi*, 40/4 (2016).

13 Kamu Spotu; "kamu kurum ve kuruluşları ile dernek ve vakıf gibi sivil toplum kuruluşlarınca hazırlanan veya

rilecek videoların, Türkiye’de kadın ile ilgili var olan erkek merkezli algıyı pekiştirip pekiştirmedigi ve yeniden üretimine yol açıp açmadığı araştırılmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Kimliği

Cinsiyet olarak kadın, basitçe biyolojik olarak iki cinsten birini, dişi olanı ifade eder. Cinsiyetin toplumsallaşması sürecinde ise, kadının kimliğini tanımlamak karmaşıklaşmaktadır. İşliyen, kadının ataerkil bir sistem içerisinde toplumsallaştırıldığını ve diğer cins karşısında dezavantajlı bir konumda olduğunu belirtir.¹⁴ Bu engeli açıklamak, kadın konusunda yapılan araştırmaların en zor kısımlarından biridir. Çünkü literatürde, kadının “dişi bir insan” olma hakkını kaybedip, erkek karşısında ikincil bir konuma düşme sürecini ve nedenlerini açıklayabilecek bir referans bulunmamaktadır. Bu nedenle, kadının ne zamandır ikinci cins olduğunu belirlemek anlamında kesin bir milat belirlemek mümkün görünmemektedir. Zira kadın, sosyo-politik tartışmalarda ve akademik çalışmalarda çoğunlukla “haklarını kazanmak için mücadele eden bir birey” olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵ Sanayi devrimi ile birlikte başlayan kadının birey olma mücadelesi, kadınlara erkeklerle eşit olarak siyasal, sosyal ve ekonomik haklarını geri vermiş olsa da bugün hala kadın kimliği ile ilgili belirsizliklerin ve kadının dezavantajlı konumunun devam ettiği düşünülmektedir.

Erkek egemen toplumsal yapı, bir toplumu biçimlendiren ve işleyişinde erkeklerin avantajlı konumda bulunmasını sağlayan toplumsal ilişkiler bütünüdür. Kadına ve erkeğe farklı roller biçen bu toplumsal yapı beraberinde cinsiyetçi bir iş bölümünü de getirir. İyi, güzel ve doğru olan toplumsal davranışlar erkek ve kadınlar için ayrı ayrı tanımlanır. Erkek çocuklardan erkek gibi kız çocuklarından ise kadın gibi davranmaları istenir. Cinsiyet rollerine uymayan bir davranış söz konusu olduğunda bireyler, sosyal ve kültürel açıdan belli yaptırımlarla karşılaşılır; çünkü kültürel normlar ve değerler de erkek egemendir.¹⁶

Feminist teori kapsamında, kadının kimliği sorunsalı tarihsel süreçte çeşitli fraksiyonlar tarafından ele alınmıştır. Üç dalga¹⁷ halinde ataerkil sisteme karşı durmuş olan feminizmler kabaca, *radikal feminizm*, *marksist feminizm*, *sosyalist feminizm*, *kültürel feminizm*, *liberal feminizm* ve *postmodern feminizm* olarak sınıflandırılmak-

hazırlatılan ve Üst Kurul tarafından yayınlanmasında kamu yararı olduğuna karar verilen bilgilendirici ve eğitici nitelikteki film ve sesler ile alt bantları” anlamına gelmektedir. Detay için bkz. “Kamu Spotu ve STK’lar: Vaka Analizi”, Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı, erişim 14 Mayıs, 2018, <http://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/KamuSpotuVakaAnaliziTR.06.11.13.pdf>.

14 İşliyen, Şiddet Haberlerindeki ‘Mağdur Kadın’ Miti Üzerine Göstergibilimsel Bir İnceleme: Habertürk Gazetesi Şe Cinayeti Örneği”, s.479.

15 Deborah J. Garber, “Mobilizing Women for Nationalist Agendas: Palestinian Women, Civil Society and the State Building Process”, From Patriarchy to Empowerment: Women’s Participation, Movements, and Rights in the Middle East, North Africa and South Asia, der., Valentine M. Moghadam, New York: Syracuse University Press, 2007, s.17-39.

16 Ülkü H. İnci, “Basında Yer Alan Namus Cinayetlerinin Sosyolojik Analizi”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2/3 (2013), s.285.

17 Detay için bkz. Gün Taş, “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”, *Akademik Hassasiyetler*, 3/5 (2016).

tadır.¹⁸ Feminizm, genel olarak, zihinlerdeki kadınlığın ya da kadın ve erkek arasındaki ayrımın sosyal ve kültürel bir kurgu olduğu yönünde eleştirilerde bulunur. Ancak, kadın ve erkek arasındaki farklılık ve benzerliklerin toplumsal hayata yansımaları, ontolojik eşitliği savunan liberal feminizm ya da kadını sınıfsal eşitsizlikler bağlamında ele alan marksist feminizm ya da kadının farklılıklarını üstünlük olarak gören kültürel feminizm kapsamında yeterince açıklanamamaktadır.¹⁹ Postmodern Feminizmin kökenlerini oluşturan *varoluşçu feminizm* ise, feminist hareket içinde zayıf kalmış olsa da²⁰ bu çalışmanın sorunsalını ifade etmesi açısından önemlidir.

Varoluşçu feminizmin temellerini oluşturan Simone De Beauvoir, kadın ile erkek arasındaki farklılıkları reddetmez. Bu farklılıkların, kadınların aleyhine yorumlandığını söyler ve kadını erkeğin karşısında öteki konumuna indirgeyen nedenlerle ilgilenir. Özellikle, kadının fiziksel farklılıkları nedeniyle erkek karşısında öteki olduğuna vurgu yapar. Beauvoir, kadını bedeni nedeniyle ikinci bir cinse dönüştüren anlayışı eleştirmektedir. Kaldı ki, varoluşçu felsefeye göre kadını kadın yapan sadece bedeni değildir. Kadın, kendi başına var olmanın ötesinde kendisi için vardır. Bu nedenle, erkek egemenliğinde oluşturulmuş (*ataerkil*) toplumsal sistemler içerisinde sorunun çözümüne inanmamaktadır. Dolayısıyla, kadını öteki olmaya indirgeyen değer sistemleri değişmedikçe kadının varoluşuyla ilgili sorunlar da giderilemeyecektir. Bu anlamda, en önemli nokta kadını öteki yapan uydurulmuş mitler ve bu mitlere kadınların kendisinin inanmış olmalarıdır.²¹ Mitler, din faktörü, töreler, gelenekler gibi güçlü araçlarla pekiştirilip yeniden üretildiği gibi doğrudan baskı ve şiddetle sürdürülmektedir.²²

Din faktörü, töreler ve gelenekler, Şerif Mardin'in *mahalle baskısı* dediği toplum baskısı aracılığı ile toplumu şekillendirirler. Geleneksel toplumlardan modern, seküler toplumlara geçiş ile birlikte, birey, hukuken özgürleşmesine rağmen, toplumsal baskı karşısında kırılmıştır. Bu anlamda bireysel hakları koruyan modern devletin muhafazakârlaşması ise, farklı olan ya da farklı olmak isteyen bireyin tamamen toplum dışına itilmesi anlamına gelebilmektedir. Bugün, muhafazakârlık, din ve toplumsal baskı ile iç içe geçmiş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.²³ Dolayısıyla, ataerkil

18 Yörük, "Feminizm/ler". Ayrıca, H. Leslie Stevens, feminist teoriyi dört kategoriye göre sınıflandırır; "Biyolojici, bireyselci, sosyal psikolojici ve ekonomik/sosyokültürel düzlemlerdeki feminizmler. Bu feminist yaklaşımların çözüm önerilerine ilişkin düzlemleri de ayrıştırdığından, karşımıza yine dört tür feminizm çıkmaktadır: Biyolojik yönlendirme ve siyasal ayrılmışlığı öneren radikal feminizm, bireysel davranış değişikliğini öneren liberal feminizm, sosyal psikolojik etkenlerin dönüştürülmesini öneren bilişsel/toplumsal öğrenme kuramları ve Fransız psikanalitik feminizmi, sosyokültürel ve ekonomik düzlemin dönüştürülmesini öneren Marxist ve sosyalist feminizm". Çiler Dursun, "Türkiye'de 1975-2010 Arasında Haber, Habercilik ve Gazetecilik Çalışmalarında Kadın Sorunlarına Bakış ve Feminist Yaklaşımlar", *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar-Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*, der., Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s.586.

19 Ayşe Sevim, *Feminizm*, İstanbul: İnsan, 2005, s.55-90.

20 Susan J. Hekman, *Gender and Knowledge: Elements of a Postmodern Feminism*, Cambridge: Polity Press.

21 Simon De Beauvoir, *İkinci Cins*, çev., Bertan Onaran. İstanbul: Payel, 1993, s.142-143.

22 Lisa Fishbayn Joffe ve Sylvia Neil, *Gender, Religion, and Family Law: Theorizing Conflicts Between Women's Rights and Cultural Tradition*, Massachusetts: Brandeis University Press, 2013, s.89.

23 Binnaz Toprak vd., *Türkiye'de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakarlık Ekseninde Ötekileştirilenler*, İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s.3-6.

mitlerin pekiştirilme ve yeniden üretim meselesini, toplum baskısı ve din faktörü kadar devlet politikaları ekseninde ele almak gerekmektedir.

Neoliberal Politikalar ve Muhafazakârlık Ekseninde Kadın

Ataerkil; "kadın çıkarlarının erkek çıkarlarına tabi kılındığı güç ilişkisidir".

(Chris Weedon)

Fordist üretim ilişkilerinin post-fordizme evrildiği ve postmodernizmin yükseldiği evre, aynı zamanda neoliberalizmin zaferini ilan ettiği yeni zamanları işaret etmektedir. Yeni zamanlar, feminizm bağlamında kimlik söyleminin öne çıktığı heyecan verici bir dönem²⁴ gibi görünmekle beraber, feminist kadın hareketinin yönünün bulanıklaşması anlamına gelmektedir. Örneğin Fraser, feminizmin neoliberalizm karşısında kaybettiğini iddia etmektedir. Fraser'e göre, feminist hareket iktidar eleştirisini yitirmiştir. Fraser, özellikle ekonomik meseleleri ihmal etmenin feminist hareket açısından kabul edilemez olduğunu, feminizmin neoliberal kapitalist sistemin bir parçası olduğunu ifade etmektedir.²⁵

Bu süreçte, neoliberal politikaların toplumsal, ekonomik ve siyasal anlamda her alanda eşitsizlikleri arttırmış olmasının kadın hareketine etkileri bir tarafa, dünya çapında *muhafazakâr/sağ* eğilimlerin yükselişinin kadın hareketine zarar verdiği iddia edilmektedir.²⁶ Muhafazakâr düşünce, toplumsal cinsiyet eşitliği kavramını tamamen reddeder. Kaynağını da dinden ve gelenekten alır. Buna göre, Tanrı'nın kadın ve erkeği farklı yaratmış olduğu inancı, kadının ikincil insan olma gerçekliğinin sürdürülmesi ve pekiştirilmesi için kullanılmaktadır. Çünkü savunulan yalnızca biyolojik farklılıklar değil toplumsal farklılıklardır. Böylece muhafazakârlar, kadının çocuk doğurma ve bakma, erkeğinse aile reisi olma rollerini aile değerlerinin korunması kaygısıyla durmadan meşrulaştırırlar. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet eşitliği, cinsel özgürlük, kürtaj gibi konuları aile değerleri için birer tehdit olarak kabul etmektedirler²⁷. Böylelikle, kadını erkek karşısında öteki olmaya koşullandıran değer sistemleri din ve inanç kanalıyla rahatlıkla inşa edilmekte ve pekiştirilmektedir.²⁸ Bu noktada belirtmek gerekir ki, ötekileştirme meselesi din ve inanç olguları ile doğrudan ilişkili değildir. Dini öğretilerin, kadınlar açısından dezavantajlı yorumlanması ve yeniden üretilmesiyle ilişkilidir. Bu nedenle, muhafazakâr/sağ ideolojide dini referanslar kullanılıyor olsa da din ya da inanç ile aynı anlamda kullanılmamaktadır.²⁹

24 Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, çev., Mehmet Küçük, Ankara: Dost, 1995, s.148.

25 Nancy Fraser, "Feminism, Capitalism and the Cunning of History", *Fondation Maison Des Sciences De L'homme*, 17 (2012 Aug). (erişim 25.12.2017).

26 Donna L. Halper, *Invisible Stars: A Social History of Women in American Broadcasting*, London: Routledge, 2015, s.241.

27 Yasemin Özdek, "Kadın Hakları Kuşatma Altında" (VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumunda Sunulan Bildiriler, Kocaeli, Aralık 10, 2016), İstanbul: DİSK Yayınları, 2016, s.97.

28 Line Nyhagen ve Beatrice Halsaa, *Religion, Gender and Citizenship: Women of Faith, Gender Equality and Feminism*, London: Palgrave, 2016.

29 Christopher Ellis ve James Stimson, *Ideology in America*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Diğer yandan, muhafazakârlığın neoliberalizm ile birlikte yükselişi bir tesadüf değildir. Brown³⁰, neoliberalizmin, sadece ekonomik sistemde yaşanan değişikliklerle açıklanamayacağını, aynı zamanda toplumsal olarak birçok alanda köklü değişiklikler yarattığını söylemektedir. Buna göre, toplumsal olarak her anlamda sistemin sürekliliğini sağlamaya yönelik bir inşa çabası söz konusudur. Örneğin Akgöz³¹, neoliberal dönemde ortaya çıkan bir kadın modeli olarak, *makbul kadınlık* kavramını kullanmaktadır. Elbette bu yeni makbul kadın, muhafazakâr düşünce çerçevesinde kabul edilendir. Muhafazakârlığın bu kadını istemesi ve neoliberalizmin makbul kadından faydalanması, belirgin bir şekilde, kadının istihdamında anlam kazanmaktadır. Başka bir ifadeyle, “toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünü muhafaza etmeyi ve kadınların işgücü piyasasına esnek çalışma biçimleriyle katılımını desteklemeyi temel alan neoliberal ve muhafazakâr yaklaşım, ucuz işgücünün temini kadar, kadını ev ve aileden sorumlu gören cinsiyetçi iş bölümünün muhafazasına yönelik politikalar”³² üretmektedir.

O halde, neoliberalizm ve muhafazakârlığın kesişmesi, birbirini besleyen ve iç içe geçmiş nedenlere dayanmaktadır. Öncelikle, neoliberalizmin muhafazakârlar açısından bir özgürlük ortamı sağlaması, muhafazakârların sisteme kolayca entegre olmaları sonucunu doğurmuştur. Neoliberal politikalar, muhafazakârların devlet baskısından kurtulmalarına, özgürleşmelerine, ideolojik faaliyetlerini genişletmelerine, kendi ticari, eğitim ve medya gibi kurumlarını kurmalarında faydalı olmuştur.³³ Diğer yandan, neoliberal politikalar açısından, Marksist feministlerin kapitalizm ve ataerki sistemin ilişkisi ile ilgili olarak iddia ettikleri gibi³⁴, sınıfsal sömürü kaçınılmazdır. Bu nedenle, düşük ücretli çalışan kadın ya da evde çalışarak ücretsiz emek üreten kadın, neoliberal sistem tarafından arzulanmaktadır. Ya da basitçe, tarihi yazanların, devletleri kuranların, akademik bilgiyi üretenlerin erkek oluşu da neoliberalizmin ortaya çıkışından itibaren ataerki bir yapıda olması anlamına gelmektedir.³⁵

Türkiye’de Kadın Hareketleri: KADEM Örneği

Türkiye’de kadın hareketi ilk olarak Osmanlı’nın son döneminde 1908’de Meşrutiyet’in ilanı ile başlamıştır. O zamana kadar kamusal alanın tamamen dışında olan kadın, Meşrutiyet’in ilanı ile herhangi bir hak elde edememiş olsa da haklarını talep etmeye başlamıştır. 1908’den sonra Osmanlı kadınları, erkeklerle eşit olma bilinciyle gazete ve dergiler çıkarmaya, siyasal faaliyetlerde yer almaya başlamışlardır.³⁶ Türki-

30 Wendy Brown, “Neoliberalism and the End of Liberal Democracy”, *Theory and Event*, 7/1 (2003).

31 Görkem Akgöz, “Mutsuz Evlilikten Tehlikeli Flörte: Feminizm, Neoliberalizm ve Toplumsal Hareketler”, *Fe Journal: Feminist Critique/Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 8/2 (2016), s.90.

32 Gülay Toksöz, “Kadından Aile’ye Geçiş Akp Döneminin İstihdam Politikalarının Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi”, (VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumunda Sunulan Bildiriler, Kocaeli, Aralık 10, 2016), İstanbul: DİSK Yayınları, 2016, s.117.

33 Asım Öz, “İslamcıların Liberallerle İttifakı Pratik Zorunluluktan”, Caner Taslamam ile Röportaj (27.04.2011), erişim 22 Nisan, 2018, <http://www.dunyahableni.net/m/roportaj/islamcilarin-liberallerle-ittifaki-pratik-zorunluluktan-h157326.html>.

34 Yörük, “Feminizm/ler”, s.78.

35 Toksöz, “Kadından Aile’ye Geçiş AKP Döneminin İstihdam Politikalarının Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi”, s.117.

36 Zafer Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,

ye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, yeni Medeni Kanun ve 1934 yılında kabul edilen oy eşitliği ile Türkiye'de kadının kamusal alana girişi gerçekleşmiştir. Bundan sonra, 1970'lere kadar kadınların belli bir talep etrafında bir hareketi olmamıştır denebilir.³⁷ Bu dönemde, sadece Kadının Sosyal Hayatını Araştırma ve İnceleme Derneği (1953), Haklarını Koruma Derneği (1967), Köy Öğretmenleri ile Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Kadın (1961), Türk Anneler Derneği (1953), Türk Kadınlar Konseyi Derneği (1959) gibi dernekler kurulmuştur. Bu dernekler, 1976 yılında kurulan Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu çatısı altında toplanmıştır. Bugün hala faaliyet gösteren Türk Kadın dernekleri federasyonuna üye on bir dernek bulunmaktadır.³⁸ Federasyonun amaçları arasında sıralanan aşağıdaki maddelere göre federasyonun ve federasyona üye derneklerin kadın kimliği ile ilgili asıl sorunlara eğildikleri söylenemez. Genel olarak, kadının annelik, ev hayatı ya da yardıma muhtaç olma gibi kabul gören kodlar çerçevesinde değerlendirildiği aşağıdaki ifadelerden açıkça anlaşılmaktadır.

Kadınların emeğini değerlendirme yollarını aramak ve bunun gerçekleşmesi için çalışmak; Anne ve çocuğun ekonomik, sosyal ve kültürel yönden kalkındırılabilmesi için annenin eğitilmesi ve aydınlatılması suretiyle, çocuğun topluma yararlı ve mutlu bir kişi olarak yetiştirilmesini sağlamak; Kadınlar arasında; dostluk, kültür, sanat ve sosyal alanda iş birliği yapmak; Yaşlı, kimsesiz ve yoksul kadınlara gereken yardımı yapmak...³⁹

Türkiye'de gerçek anlamda feminist kadın hareketi, 1980'lerde sol feminizm olarak başlamıştır. Sol feminist hareket tabu olarak algılanan konuları tartışmaya başlamış ve erkek merkezli düzeni sorgulamıştır.⁴⁰ O dönemde, siyasi anlamda hiç kabul görmeyen, hatta yanlış bulunan bu hareketin başarısı, dikkatleri kadın sorunlarına çekmiş olmasıdır. 1990'lar kadın hareketinin daha görünür olduğu yıllardır.⁴¹ 1987'de Çankırı'da bir yargıcın, "kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmemek gerekir" söylemiyle bir kadının boşanma talebini reddetmesi, *Dayağa Karşı Kadın Dayanışması* adlı hareketin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1989'da *Mor İğne Kampanyası* ve 1990'da *Bedenimiz Bizimdir Kampanyası* ve *Mor Çatı'nın* kurulması kadına karşı şiddete karşı çıkan faaliyetlerin başlangıcını oluşturmuşlardır.⁴² O zamandan günümüze Türkiye'de radikal feministler, Marksist feministler, sosyalist feministler, liberal feministler ve İslami feministler olarak gruplandırılacak kadın hareketleri devam etmektedir. Cumartesi Annelerinin "faili meçhul" dönemlerde kaybettikleri çocuklarını bulmak için yıllardır sürdürdükleri oturma eylemlerini de kadın hareketleri dâhilinde ele almak mümkündür. Ancak gösterilerin, yaklaşan

2014, s.175.

37 Sevim, *Feminizm*, s.93-98.

38 "Biz Kimiz?"; Türk Kadın Dernekleri Federasyonu, erişim 28 Kasım, 2017, <http://www.tkdf.org.tr/biz-kimiz.aspx>.

39 "Biz Kimiz?";

40 Lindsey A. Freeman, Benjamin Nienass, and Rachel Daniell, *Silence, Screen, and Spectacle: Rethinking Social Memory in the Age of Information*, Oxford: Berghahn Books, 2014.

41 Nurten Kara, "80 ve 90'larda Türkiye'de Feminist Hareketler", *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 1/3 (2006), s.16.

42 "Öykümüz", Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, erişim 5 Aralık, 2018, <https://www.morcati.org.tr/tr/tanisalim/oykumuz>.

yıllarda “babalar”ın ve “kardeşler”in desteğini de alması *Cumartesi Annelerini* salt bir kadın hareketi olması niteliğini eksik bırakmıştır. Anılan hareketlerden en fazla öne çıkan ise, mevcut siyasal konjonktüre uyumlu olarak *liberal feminizm* olmuştur. Bu dönemde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na bağlı olarak Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Böylelikle, kadın hareketine devlet desteği de görünür olmuştur. Özellikle, Anavatan Partisi’nin iktidarı sırasında, liberal kadın hareketi devlet desteğinden güç alarak diğer feminist gruplara nazaran daha fazla görünür olmuştur.⁴³ Liberal feminist hareket içerisinde 1997’de kurulan *Kadın Adayları Destekleme Derneği* (KA-DER) öne çıkan kuruluşlar arasındadır. KA-DER, ağırlıklı olarak kadınların siyasal alandaki varlığı bakımından mücadele etmekle birlikte, kadına şiddete karşı kampanyalarıyla da sesini duyurmuştur. Aynı yıl şiddete maruz kalan Kürt kadınlar tarafından kurulan *KAMER Vakfı* (KA-MER) ise, töre cinayetleri ve kadına karşı şiddeti önlemeye yönelik faaliyetlerde önemli adımlar atmışlardır.⁴⁴

90’lı yıllar, aynı zamanda, laiklik ile muhafazakârlığın şiddetli bir biçimde çatıştığı, 28 Şubat sürecinin, başörtüsü krizlerinin yaşandığı yıllardır. Bu dönemde, Ortadoğu’da yükselen İslami *feminizm* hareketi, Türkiye’de Batı kaynaklı feminizmleri ve özellikle laik kadın hareketini reddeden yeni bir kadın kimliği uğraşına girişmiştir. Esasen “birincil İslami kaynakların kadınlar tarafından ve kadınlar lehine yeniden okuması ve yorumlanması”⁴⁵ anlamına gelen İslami feminizmin Türkiye’deki yansıması, muhafazakâr/sağ ideolojinin belirgin bir biçimde kendini göstermiş olmasıdır. Yılmaz, İslami feminizmin Türkiye’deki dönüşümünü modernleşme kavramı perspektifinde açıklar. Buna göre Türkiye’de İslam, tamamen Batı karşıtı olmayan, kapitalist sistem ve neoliberal politikalarla uyumlu ve muhafazakârlığı yeniden inşa eden yeni bir modernleşmeyi benimsemiştir. İslami kadın hareketi de Türkiye’de muhafazakârlığın yeniden inşasında önemli bir figür haline gelmiştir.⁴⁶ 1995 yılında kurulan Şefkat-der⁴⁷, 1997 yılında kurulan *Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği* (AKDER)⁴⁸ ve 1999 yılında kurulan *Özgür Düşünce ve Eğitim Hakları Derneği* (Özgür-der)⁴⁹, 28 Şubat sürecinde uygulamaya koyulan başörtüsü yasağına karşı muhafazakâr kadınlar tarafından kurulmuş kadın dernekleridir. 2002 yılında, muhafazakâr/sağ ideolojiye sahip olan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesinden sonra ise, Müslüman/muhafazakâr kadının kimliği meşru bir zemin kazanmış görünmektedir. Özdemir ve Demirkanoglu, muhafazakâr/sağ siyasi ideolojinin kadına bakışını değerlendirdikleri çalışmalarında şu ifadeleri kullanmışlardır:

43 Kara, “80 ve 90’larda Türkiye’de Feminist Hareketler”, s.18-37.

44 Keysan, “Türkiye’deki Kadın Aktivistlerin Sivil Toplum Söylemleri: Alternatif Yaklaşımlar”, s.161-162.

45 Aksu Bora, “Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslam Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 53 (2010), s.58.

46 Zehra Yılmaz, *Dişil Dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü*, İstanbul: İletişim, 2016.

47 “Hakkımızda”, Şefkat-der, erişim 6 Aralık, 2018, <http://www.sefkatder.org/hakkimizda/>.

48 “Ak-der Hakkında”, Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği, erişim, 7 Aralık, 2018, <http://www.ak-der.org/biz-kimiz>.

49 Özgür-Der’in tamamen Batı karşıtı bir yaklaşım benimsediği ve neoliberal politikaların dışında kaldığı gözlemlenmektedir. Bu noktada, muhafazakâr/sağ iktidardan ayrıldığı gözlemlenmektedir. “Özgür-der nedir?”, Özgür Düşünce ve Eğitim Hakları Derneği, erişim 6 Aralık, 2018, http://www.ozgurder.org/news_detail.php?id=542.

Türkiye’de muhafazakâr sağ partiler döneminde kadına geleneksel tarihsel rolleri olan annelik ve eşlik görevleri yakıştırılmış; siyaset ve ekonomi alanında da yok denecek kadar az yer verilmiştir. Kadınların kamusal alanda temsili sivil toplum kuruluşları gibi aracı kurumlarla olanaklı kılınmış; ancak icrai makamlardan kadınlar uzak tutulmuştur. Kadınların kendilerini birey olarak değil, statü sahibi erkeklerin tamamlayıcı parçaları olarak takdim ettiği muhafazakâr partiler döneminde; kadınlara erkeklerce rotası, kuralları ve sınırları saptanmış bir hareket alanı içinde siyasi, ekonomik ve sosyal faaliyetlerde bulunma hakkı verilmiştir.⁵⁰

Bu bağlamda, geç 2000’li yıllarda muhafazakâr/sağ iktidarla uyumlu kadın derneklerinin de faaliyetlerinin arttığını görmekteyiz. Ancak, 2011 yılından önce Avrupa Birliği’ne katılım motivasyonu ile insan hakları ve demokratikleşme ideali çerçevesinde bir kadın söylemi belirleyen ve kadın dernekleriyle yoğun işbirliği içerisinde olan Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı, bu tarihten sonra kadın söylemini daraltmış ve kadın dernekleriyle işbirliğini sınırlamıştır.⁵¹ Haspolat, 2015 yılında siyasal partilerin kadın algısını incelediği araştırmasında, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin kadını *anne-karı-eş* olarak algıladığı, kadının özgürlüğüne ise ağırlıklı olarak başörtüsü özgürlüğü olarak yaklaştığı sonucuna ulaşmaktadır.⁵² 8 Mart 2013 tarihinde kurulan *Kadın ve Demokrasi Derneği* (KADEM), son dönemde - iktidarla uyumlu bir çizgide hareket eden en görünür kadın derneğidir. KADEM’in misyonu ve faaliyetleri incelendiğinde, kadını ikincil konumda tutan erkek merkezli bakış açısının net olarak egale edilemediği anlaşılmaktadır. Örneğin, 8 Mart 2018’de dördüncüsü düzenlenen kongre çalışmalarının adı *Toplumsal Cinsiyet Adaleti Kongresi*’dir.⁵³ Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı yerine, toplumsal cinsiyet adaleti kavramının kullanılması dikkat çekicidir. Özdek; Türkiye’nin en etkin kadın derneklerinden biri olan KADEM tarafından kabul edilen *toplumsal cinsiyet adaleti* kavramının; “eşit haklar anlayışına karşı çıkararak ve ‘fıtrata uygun’ cinsiyete dayalı işbölümünü savunarak, ataerkil ilişkileri yeni bir kavram altında meşrulaştırma girişimi olmaktan öteye gitmediğini” ifade etmiştir.⁵⁴ Aynı şekilde, KADEM Başkan Yardımcısı Sümeyye Erdoğan’ın feminizm karşıtı konuşması⁵⁵ ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı’nın KADEM’in Ankara eski İl Başkanı olması, KADEM ile mevcut iktidarın temelde bir uzlaşma içerisinde olduğunu göstermektedir.

Metodoloji

Bu çalışmada yöntem olarak, Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM)’in Kadına

50 Hakan Özdemir ve Yahya Demirkanoglu, “Türkiye’de Muhafazakâr Sağ Pencereden Kadına Bakış”, *Kafkas University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, 6/10 (2015), s.223.

51 Keysan, “Türkiye’deki Kadın Aktivistlerin Sivil Toplum Söylemleri: Alternatif Yaklaşımlar”, s.160.

52 Evren Haspolat, “Kadın, Anne, Yurttaş/Ana Akım Siyasal Partilerin Seçim Bildirgelerinde Kadın Algısı: 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Örneği”, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 9/19-20 (2015), s.83-88.

53 “Kadem Hakkında”, Kadın ve Demokrasi Derneği, erişim 15 Ocak, 2018, <http://kadem.org.tr/kadem-hakkinda/>.

54 Özdek, “Kadın Hakları Kuşatma Altında”, s.97.

55 “Dünya Tarihinde Kadını Ezen Uygulamaları En Çok Batı’da Görürsünüz”, *Hürriyet*, (30.03.2015), erişim 5 Aralık, 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kadem-baskan-yardimcisi-sumeyye-erdogan-dunya-tarihinde-kadini-ezen-uygulamaları-en-cok-batıda-gorursunuz-28591556>.

Yönelik Şiddete Karşı Mücadele Günü kapsamında 25 Kasım 2017’de yayınladığı üç kısa videonun *Saussure’è göre*⁵⁶ *göstergebilim analizinin* yapıldığı nitel yöntem seçilmiştir. Öncelikle, kavramsal çerçevenin oluşturulabilmesi için literatür taraması yapılmış ve mevcut literatür içerisinde değiniler ve veriler elde edilerek araştırma içeriği esnek olarak tasarlanmıştır. Keysan’ın, “Türkiye’deki Kadın Aktivistlerin Sivil Toplum Söylemleri: Alternatif Yaklaşımlar” örneğinde olduğu gibi; kadın haklarını savunan sivil toplum kuruluşları ve bu kuruluşların kadına şiddete karşı yürüttükleri kampanyalarla ilgili çalışmalarda yöntem olarak, dökümanlardan ya da görüşmelerden elde edilen verilere içerik analizi uygulandığı görülmüştür.⁵⁷ Ancak KADEM ya da diğer dernekler hakkında göstergebilimsel bir çalışma bulunamamıştır. Elinizdeki çalışmada, bir sivil toplum kuruluşunun kadına şiddete karşı yürüttüğü kampanyada kullandığı görsel içerikler analiz edildiğinden, yöntem olarak göstergebilim seçilmiştir. Çalışmada göstergebilim yönteminin seçilmesinin diğer bir nedeni, ideolojik bir çözümleme yapma çabasıdır. İncelenen üç videodaki göstergelerin, söylenenin ötesinde ne anlam ifade ettiği araştırılmıştır. Göstergebilim, göstergelerin taşıdığı anlamsal kodları çözümleyen bir yöntemdir. Barthes’e göre, düz anlam ve yan anlam anlamlandırmanın iki düzeyini oluşturmaktadır. Düz anlam, bir nesnenin, bir iletişim biçiminin mantıksal, nesnel, değişmez anlamını oluştururken, yan anlam duygusal ve öznel olan ikincil anlamını ifade etmektedir. Anlamlandırmada farklılığı oluşturan şey yan anlamlardır. “Yan anlamlar ideolojilerin taşınmasında ve aktarılmasında kullanılan üst dil olarak işlerler”.⁵⁸ Lasswell’e göre de⁵⁹, siyasal iletişimde simgeler önemli bir işleve sahiptir. Toplumsal ilişkilerin kurulmasında ve sürdürülmesinde, toplumsal istikrarın sağlanmasında simgeler kullanılmaktadır.

Gösterge, kısaca kendi dışında bir başka şeyi düşündüren, gösteren, temsil eden biçim, nesne, görünüş veya bir olgudur”.⁶⁰ Buna göre, dil, yazı, resim, fotoğraf, beden dili, arma ya da logo gibi işaretler birer göstergedir. Göstergeler, bir anlam taşırlar ve taşıdıkları anlamlar içinde buldukları topluluk tarafından bilinmelidir.⁶¹

Saussure için gösterge, anlamı olan fiziksel bir nesnedir, ya da onun terimleriyle söylersek; bir gösterge, bir gösteren ve gösterilenden oluşur. Gösteren, gösterenin algıladığımız imgesidir- kâğıt üzerindeki işaretlerdir, havadaki seslerdir. Gösterilen, gösterenin göndermede bulunduğu zihinsel kavramdır. Bu zihinsel kavram, aynı dili paylaşan aynı kültürün üyelerinin tümü için ortakır.⁶²

56 Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev., Berke Vardar, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976.

57 Örnek olarak bkz. Selin Akyüz ve Feyda Sayan Cengiz, “Overcome Your Anger If You Are A Man: Silencing Women’s Agency To Voice Violence Against Women” *Women’s Studies International Forum*, 57 (2016).

58 Levent Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları: Eleştirel Yaklaşımlar*, Ankara: Dipnot, 6. bs., 2014, s.123.

59 Harold D. Lasswell, *World Politics and Personal Insecurity*, New York: New Haven Press, 1935, s.207.

60 İşliyen, Şiddet Haberlerindeki ‘Mağdur Kadın’ Miti Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme: Habertürk Gazetesi Şe Cinayeti Örneği”, s.487.

61 İşliyen, Şiddet Haberlerindeki ‘Mağdur Kadın’ Miti Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme: Habertürk Gazetesi Şe Cinayeti Örneği”, s.487.

62 John Fiske, İletişim Çalışmalarına *Giriş*, çev., Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat: Ankara, 2013, s.67.

Berger'e göre ise⁶³ “Bir imge yeniden yaratılmış ya da yeniden üretilmiş görünümüdür”. Bunun anlamı şudur; görme biçimimiz gösterileni nasıl algıladığımızı belirlemektedir. Aynı şekilde, örneğin fotoğrafçının sınırsız görme olanaklarından seçtiği bir görüntü gösterileni yaratmaktadır.⁶⁴ Bu çerçevede, KADEM'in kampanya videolarının neyi ve nasıl göstermeyi seçtiği analiz edilmiştir.

Kampanya Videolarının Sausure'e Göre Göstergibilimsel Analizi

Birinci Video⁶⁵

Birinci video, bir erkek boz ayının avlanma gibi gücünü ön plana çıkararak doğal görüntülerinden oluşmaktadır. Dişisi ile koklaştığı bir kare ile video sonlandırılmaktadır. Aşağıdaki metin bir erkek tarafından, görüntü akışına uyumlu olarak seslendirilmektedir.

Boz ayı; Ortalama 2 ile 4 metre boyunda, 150-200 kg ağırlığında olabilen boz ayı saatte 48 km hızla koşabilirler. Boz ayının bir pençe darbesi bir sığırı dahi tek seferde öldürebilecek düzeydedir. Çok güçlü ve vahşi olmasına rağmen boz ayı dişisine şiddet uygulamaz. Doğadaki bazı cinslerin diğer cinslerden öğreneceği çok şey var.

İkinci Video⁶⁶

İkinci video, bir erkek kurdun doğal yaşamı içerisinde uluma ve dişlerini gösterme gibi güç ifadesi taşıyan görüntüleriyle başlamaktadır. Daha sonra, erkek kurt, grubu

63 John Berger, *Görme Biçimleri*, çev., Yurdanur Salman, İstanbul: Metis, 2014, s.10.

64 Berger, *Görme Biçimleri*, s.10.

65 “Kampanya Filmleri”, Kadın ve Demokrasi Derneği, erişim 11 Ocak 2018, <http://kadem.org.tr/cinsvarcinsvar-kampanya-filmi/>.

66 “Kampanya Filmleri”, Kadın ve Demokrasi Derneği, erişim 11 Ocak 2018, <http://kadem.org.tr/cinsvarcinsvar-2-kampanya-filmi/>.

içerisinde de görüntülenmektedir. Aşağıdaki metin de birinci videodaki erkek tarafından seslendirilmektedir:

Kurt; 200 milyon koku alma hücresine sahiptir. Ürkütücü sesi 16 km mesafeden duyulabilir. 10 km mesafe yüzebilirler. 750 kg çene basıncına sahiptirler. Ailesine düşkün olan kurt, eşinin, yavrularını ve grubunun aç kalmamasını sağlar. Anadolu'da geleneksel adı canavar olan kurtlar, dişilerine asla saldırmazlar. Doğadaki bazı cinslerin diğer cinslerden öğreneceği çok şey var.

Üçüncü Video⁶⁷

Üçüncü video, bir erkek penguenin doğal yaşam görüntüleriyle başlamaktadır. Bu videoda, güç vurgusu yerine bağlılık teması işlenmiştir. Penguenlerin sıcak ilişkileri

67 "Kampanya Filmleri", Kadın ve Demokrasi Derneği, erişim 11 Ocak, 2018, <http://kadem.org.tr/cinsvarcinsvar-3-kampanya-filmi/>.

ve yavrusuna bakan erkek penguen görüntüleri kullanılmıştır. Video, koklaşan bir çift penguenin görüntüsüyle sonlandırılmaktadır. Aşağıdaki metin, diğer videolarda olduğu gibi aynı erkek tarafından seslendirilmiştir.

40-50 derece soğukta yaşayabilen penguenler, balıkla beslenirler. 30-35 km hızla yüzebilirler. Yalnızlığı hiç sevmezler bu yüzden kalabalık bir ailede yaşamalarını sürdürürler. Oldukça fedakâr olan erkek penguenler yavrularına eşleriyle birlikte bakar. Kıskanç olmalarına rağmen eşlerine asla şiddet uygulamazlar. Doğadaki bazı cinslerin diğer cinslerden öğreneceği çok şey var.

Tablo 1. Göstergenin Analizi

<i>Gösterge</i>	<i>Birinci Video</i>	<i>İkinci Video</i>	<i>Üçüncü Video</i>
Gösteren	Erkek boz ayının doğal yaşam görüntüleri	Erkek kurdun doğal yaşam görüntüleri	Erkek penguenin doğal yaşam görüntüleri
Gösterilen	Erkeğin güçlü, kadının erkek karşısında zayıf ve korunmaya muhtaç olduğu, erkeğin bakımına ihtiyaç duyduğu		

Videolardaki metinlerin çözümlemesi yapıldığında, erkek merkezli düzeni pekiştiren anlamlar görüntülerle birleşmektedir. Birinci video metninde, erkek bir boz ayının ne kadar güçlü ve vahşi olduğu anlatılmaktadır. İkinci video metninde, erkek bir kurdun gücünün yanı sıra, grup liderliği ve dişisi ile birlikte grubunun bakım ve güvenliğinden sorumlu olduğu anlatılmaktadır. Üçüncü video metninde ise, bir erkek penguenin ailesine düşkünlüğü ve kıskanç doğası anlatılmaktadır. Her üç videoda erkeğin aile reisi olma rolüne belirgin bir vurgu yapıldığı, kadının bu aile sistemi içerisinde konumlandırıldığı görülmektedir. Ayrıca, sadece erkeğe atfedilen güç vurgusu, kadının erkek karşısında zayıf ve korunmaya muhtaç olduğu, erkeğin bakımına ihtiyaç duyduğu anlamlarını oluşturmaktadır.

Tablo 2. Gizli Karşıtlıklar

<i>Erkek</i>	<i>Kadın</i>
Güçlü	Zayıf
Bakan	Bakılan
Koruyan	Korunan
Kıskanan	Kıskanılan

Saussure'nin gösterebilimsel analizinde diğer bir önemli aşama, *tablo 2*'de ortaya konulan gizli karşıtlıkların ortaya çıkartılmasıdır. Buna göre, söylenmeyenler asıl anlamı oluşturmaktadır. Dolayısıyla, videolarda anlatılan erkeğin özellikleri aynı zamanda kadının özelliklerini belirlemektedir.⁶⁸ Gizli karşıtlıklar incelendiğinde, erkeğe göre belirlenen kadının özellikleri, zayıf ve muhtaç olarak kodlanmaktadır. Erkek; güçlü, bakan, koruyan ve kıskanan, kadın; zayıf, bakılan, korunan ve kıskanılandır.

68 İşliyen, Şiddet Haberlerindeki 'Mağdur Kadın' Miti Üzerine Gösterebilimsel Bir İnceleme: Habertürk Gazetesi Şe Cinayeti Örneği", s.493.

Buna göre, gösterilen erkeğin etken, kadının edilgen olduğudur. Edilgenlik, kadının birey olarak var olma hakkını usulca ortadan kaldıran ana kodlamadır. Ayrıca, derneğin resmi sayfasında kampanya hakkında şu ifadeler yer verilmiştir; “Kadına yönelik şiddete karşı toplumsal farkındalık oluşturmayı amaçlayan kampanyada doğal yaşamdan ilham alınarak hazırlanan ve doğadaki erkek cinsin dışına gösterdiği özen ve itinaı vurgulayan videolarla şiddete dikkat çekilmesi hedeflendi”.⁶⁹ “Doğal yaşamdan ilham alarak” ifadesi, videolarla gösterilenin doğal olduğu inancını da pekiştirmektedir.

Diğer yandan, kampanya videolarında *kadın* ve *erkek* aile kavramı içerisinde ele alınmıştır. Oysa şiddete maruz kalan kadınlar yalnızca kocalarından fiziksel şiddet gören kadınlar değildir. Bekâr kadınlar, seks işçileri, trans bireyler gibi bir erkeğin eşi olmayan kadınlar kapsam dışında bırakılmıştır. Kadınlar eşleri dışında, sevgilileri olan erkeklerden, ailelerindeki diğer erkeklerden, eşlerinin ailelerindeki erkeklerden, hiç tanımadıkları erkeklerden, iş arkadaşları olan erkeklerden, okulda arkadaşları ve öğretmenleri olan erkeklerden fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddet görmektedirler. Diğer yandan, şiddet konusu yalnızca fiziksel şiddet olarak ele alınmış, cinsel ve psikolojik şiddet kapsam dışında bırakılmıştır. Yine söylenmeyenlerden yola çıkacak olursak, böylelikle aile hayatının iyi ve meşru olduğu, aile hayatı dışındaki yaşantıların kötü ve gayrimeşru olduğu anlamı da pekiştirilmektedir. Dolayısıyla, aile hayatı içerisinde gerçekleşen cinsel ve psikolojik şiddetin ve aile hayatı dışında gerçekleşen bütün şiddet eylemlerinin normalleştirilmesi söz konusudur.

Sonuç

Kadın ve Demokrasi Derneği'nin, (KADEM) 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü kapsamında düzenlediği *Cins Var Cins Var* kampanyası için yayınladığı videolar, ilk bakışta kadını önemseyen bir anlam taşıyor gibi görünse de aslında kadın kimliğinin erkek merkezli sistemde tanımlanmasına ve pekiştirilmesine hizmet etmektedir. Kadına yönelik şiddete dikkat çekmek üzere yayınlanan kampanya videolarının içeriği ve bir anlamda etkili olduğu da gözlemlenen kurgusu, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirmekte, kadını aile kurumu içerisinde sınırlandırmakta ve erkeğin aile reisi rolünü tekrarlayarak kadının erkek karşısındaki ikincil konumunu yeniden inşa etmektedir.

Bu çalışma, ilgili analizde ele alınan kadın figürünün, muhafazakâr/sağ görüş ile de bağlantılı olarak, ikincil ya da edilgen konumda olduğu sonucuna varmıştır. Kadın ve kadın haklarına dair çalışmaları ile bilinen KADEM'in, kadına yönelik şiddette farkındalık yaratmak için yaptığı kampanyalarda, kadın kimliği ile ilgili dezavantajlı algı, kod ve mitleri sürdürdüğü ve pekiştirdiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de 1980'lerde başlayan kadın hakları ve şiddet karşıtı hareketlerin tarihi gelişimi incelendiğinde, son yıllarda kadın hakları meselesinin ağırlıklı olarak küresel neoliberal politikalar ve muhafazakâr/sağ görüşün etkisinde kaldığı görülmektedir.

69 “KADEM ‘25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü’ Kapsamında #Cinsvarcinsvar Kampanyası Düzenledi”, Kadın ve Demokrasi Derneği, erişim 11 Ocak, 2018, <http://kadem.org.tr/kadem-25-kasim-kadina-yonelik-siddete-karsi-uluslararasi-mucadele-gunu-kapsaminda-cinsvarcinsvar-kampanyasi-duzenledi/>.

Kadına karşı söylemde özellikle “şiddet” bağlamında anlamlı bir gelişme var gibi görünse de KADEM’in de yaptığı çalışmalarda muhafazakâr bir bakış açısının ya da öğrenilmiş dindarlık algısının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Kadına karşı şiddet etkili bir dil ve görsellikle eleştirilse de diğer yandan erkeğin “adam olması”ndan kaynaklı iktidarı devam ettirilmektedir. Video kiplerde vurgulanan temel noktalardan biri erkeğin muktedirliği ve en basit anlamıyla hiyerarşik bir gücünün olması ve buna bağlı olarak kendisine bağlı bir “ev ahalisi”nin varlığıdır. Görüntülerde ve metinde erkeğin tebaasını yani eşini koruması sorumluluğu yine erkekliği üzerinden kurgulanmış ve bir bakıma övülmüştür. Bu nedenle beki de KADEM’in şiddet karşıtı çalışmaları anlamlı olsa da kuruluşun bakış açısındaki “erkeklik” algısı tartışmaya açılmalı ve bu erkekliği oluşturan muhafazakâr, kültürel ya da dini öğretiler bundan sonraki çalışmalarda analiz edilmelidir.

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve HÜNEE. “Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırma Raporu: 2014”.
- Akgöz, Görkem. “Mutsuz Evlilikten Tehlikeli Flörte: Feminizm, Neoliberalizm ve Toplumsal Hareketler”. *Fe Journal: Feminist Critique/Fe Dergi: Feminist Eleştiri*. 8/2 (2016): 85-100.
- Akyüz, Selin, and Feyda Sayan Cengiz. “Overcome Your Anger If You Are A Man: Silencing Women’s Agency To Voice Violence Against Women”. *Women’s Studies International Forum*. 57 (2016): 1-10.
- Altınay, Ayşe Gül ve Yeşim Arat. *Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet*. İstanbul: Punto Baskı Çözümleri, 2007.
- Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği. “Ak-der Hakkında”. Erişim, 7 Aralık, 2018. <http://www.ak-der.org/biz-kimiz>.
- Beauvoir, Simon De. İkinci *Cins*. Çev., Bertan Onaran. İstanbul: Payel, 1993.
- Berger, John. *Görme Biçimleri*. Çev., Yurdanur Salman. İstanbul: Metis, 2014.
- Bora, Aksu. “Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslam Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri”. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. 53 (2010): 51-66.
- Brown, Wendy, “Neoliberalism and the End of Liberal Democracy”. *Theory and Event*. 7/1 (2003): 37-59.
- “Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı’nın İsmi Değişti”. *Bianet*. (04.08.2018). Erişim 6 Aralık, 2018. <https://bianet.org/bianet/siyaset/199722-calisma-sosyal-hizmetler-ve-aile-bakanligi-nin-ismi-degisti>.
- Çötök, Nesrin A. “Toplumsal Cinsiyet Rolü Dâhilinde Kadına Şiddet Olgusuna Karşı Kadın Algısı”. *International Journal of Social Sciences and Education Research*. 1/3 (2015): 937-952.
- “Dünya Tarihinde Kadını Ezen Uygulamaları En Çok Batı’da Görürsünüz”. *Hürriyet*. (30.03.2015). Erişim 5 Aralık, 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kadem-baskan-yardimcisi-sumeyye-erdogan-dunya-tarihinde-kadini-ezen-uygulamalari-en-cok-batida-gorursunuz-28591556>.

- Dursun, Çiler. "Türkiye'de 1975-2010 Arasında Haber, Habercilik Ve Gazetecilik Çalışmalarında Kadın Sorunlarına Bakış Ve Feminist Yaklaşımlar". *Birkaç Arpa Boyu: 21.Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar - Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*. Der., Serpil Sancar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Ellis, Christopher ve James Stimson. *Ideology in America*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- "Erkek Şiddeti Çetelesi". *Bianet* (28.12.2018). Erişim 28 Aralık, 2018. <http://bianet.org/kadin/bianet/133354-bianet-siddet-taciz-tecavuz-cetelesi-tutuyor>.
- "Erkek Şiddetinin 2017 Grafiği". *Bianet* (01.03.2018). Erişim 28 Aralık, 2018. <http://bianet.org/bianet/erkek-siddeti/194755-erkek-siddetinin-2017-grafigi>.
- Fiske, John. *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Çev., Süleyman İrvan. Bilim ve Sanat: Ankara, 2013.
- Fraser, Nancy. "Feminism, Capitalism and the Cunning of History". *Foundation Maison Des Sciences De L'homme*. 17 (2012 Aug): 1-15.
- Freeman, Lindsey A., Benjamin Nienass, and Rachel Daniell. *Silence, Screen, and Spectacle: Rethinking Social Memory in the Age of Information*. Oxford: Berghahn Books, 2014.
- Garber, Deborah J. "Mobilizing Women for Nationalist Agendas: Palestinian Women, Civil Society and the State Building Process", *From Patriarchy to Empowerment: Women's Participation, Movements, and Rights in the Middle East, North Africa and South Asia*. Der., Valentine M. Moghadam, New York: Syracuse University Press, 2007.
- Gökçimen, Semra. "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi". *Yasama Dergisi*. 10 (2008): 5-59.
- Gül, Songül Sallan, Büşra Özen ve Özlem Kâhya. "Morçatı ve Şefkat-Der Örneğinde Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Sivil Toplumun Rolü". *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 42 (2017): 199-226.
- Halper, Donna L. *Invisible Stars: A Social History of Women in American Broadcasting*. London: Routledge, 2015.
- Haspolat, Evren. "Kadın, Anne, Yurttaş/Ana Akım Siyasal Partilerin Seçim Bildirgelerinde Kadın Algısı: 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Örneği". *Toplum ve Demokrasi Dergisi*. 9/19-20 (2015): 73-107.
- Hekman, Susan J. *Gender and Knowledge: Elements of a Postmodern Feminism*, Cambridge: Polity Press.
- İnci, Ülkü H. "Basında Yer Alan Namus Cinayetlerinin Sosyolojik Analizi". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*. 2/3 (2013): 282-296.
- İşliyen, Fadime Ş. "Şiddet Haberlerindeki 'Mağdur Kadın' Miti Üzerine Göstergibilimsel Bir İnceleme: Habertürk Gazetesi Şe Cinayeti Örneği". *Global Media Journal: Turkish Edition*. 6/11 (2015): 478-496.

- Joffe, Lisa Fishbayn ve Sylvia Neil. *Gender, Religion, and Family Law: Theorizing Conflicts Between Women's Rights and Cultural Tradition*. Massachusetts: Brandeis University Press, 2013.
- Kadın ve Demokrasi Derneği. "KADEM '25 Kasım Kadına Yönelik Şiddette Karşı Uluslararası Mücadele Günü' Kapsamında #Cinsvarcinsvar Kampanyası Düzenledi". Erişim 11 Ocak, 2018. <http://kadem.org.tr/kadem-25-kasim-kadina-yonelik-siddette-karsi-uluslararasi-mucadele-gunu-kapsaminda-cinsvarcinsvar-kampanyasi-duzenledi/>.
- Kadın ve Demokrasi Derneği. "Kadem Hakkında". Erişim 15 Ocak, 2018. <http://kadem.org.tr/kadem-hakkinda/>.
- Kadın ve Demokrasi Derneği. "Kampanya Filmleri". Erişim 11 Ocak, 2018. <http://kadem.org.tr/cinsvarcinsvar-kampanya-filmi/>.
- Kadın ve Demokrasi Derneği. "Kampanya Filmleri". Erişim 11 Ocak, 2018. <http://kadem.org.tr/cinsvarcinsvar-2-kampanya-filmi/>.
- Kadın ve Demokrasi Derneği. "Kampanya Filmleri". Erişim 11 Ocak, 2018. <http://kadem.org.tr/cinsvarcinsvar-3-kampanya-filmi/>.
- Kara, Nurten. "80 ve 90'larda Türkiye'de Feminist Hareketler". *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 1/3 (2006): 16-39.
- Keysan, Asuman Özgür. "Türkiye'deki Kadın Aktivistlerin Sivil Toplum Söylemleri: Alternatif Yaklaşımlar". *Mülkiye Dergisi*. 40/4 (2016): 149-192.
- Kumar, Krishan, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. Çev., Mehmet Küçük. Ankara: Dost, 1995.
- Lasswell, Harold D. *World Politics and Personal Insecurity*. New York: New Haven Press, 1935.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. "Öykümüz". Erişim 5 Aralık, 2018. <https://www.morcati.org.tr/tr/tanisalim/oykumuz>.
- Mora, Necla. "Kitle iletişim araçlarında yeniden üretilen cinsiyetçilik ve toplumda yansımaları". *Journal of Human Sciences*. 2/1 (2005): 1-7.
- Nyhagen, Line ve Beatrice Halsaa. *Religion, Gender and Citizenship: Women of Faith, Gender Equality and Feminism*. London: Palgrave, 2016.
- Öz, Asım. "İslamcıların Liberallerle İttifakı Pratik Zorunluluktan", Caner Taslaman ile Röportaj (27.04.2011).
- Özdek, Yasemin. "Kadın Hakları Kuşatma Altında". VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumunda Sunulan Bildiriler, Kocaeli, Aralık 10, 2016. İstanbul: DİSK Yayınları, 2016, 85-111.
- Özdemir, Hakan ve Yahya Demirkanoglu. "Türkiye'de Muhafazakâr Sağ Pencereden Kadına Bakış". *Kafkas University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*. 6/10 (2015): 223-248.
- Özgür Düşünce ve Eğitim Hakları Derneği. "Özgür-der Nedir?". Erişim 6 Aralık, 2018. http://www.ozgurder.org/news_detail.php?id=542.

- Saussure, Ferdinand De. *Genel Dilbilim Dersleri*. Çev., Berke Vardar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976.
- Sevim, Ayşe. *Feminizm*. İstanbul: İnsan, 2005.
- Şefkat-der. “Hakkımızda”. Erişim 6 Aralık, 2018. <http://www.sefkatder.org/hakkimizda/>.
- Taş, Gün. “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”. *Akademik Hassasiyetler*. 3/5 (2016): 163-175.
- Toksöz, Gülay. “Kadından Aile’ye Geçiş AKP Döneminin İstihdam Politikalarının Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi”. VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumunda Sunulan Bildiriler, Kocaeli, Aralık 10, 2016. İstanbul: DİSK Yayınları, 2016, 111-121.
- Toprak, Binnaz, Nedim Şener, İrfan Bozan ve Tan Morgül. *Türkiye’de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler*. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Toprak, Zafer. *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Türk Kadın Dernekleri Federasyonu. “Biz Kimiz?”. Erişim 28 Kasım, 2017. <http://www.tkdf.org.tr/biz-kimiz.aspx>.
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı. “Kamu Spotu ve STK’lar: Vaka Analizi”. Erişim 14 Mayıs, 2018. <http://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/kamuspotuvakaanalizitr.06.11.13.pdf>.
- Yaylagül, Levent. *Kitle İletişim Kuramları: Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot, 6. bs., 2014.
- Yıldırım, Aysel. *Sıradan Şiddet: Kadına ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Toplumsal Kaynakları*. İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.
- Yılmaz, Zehra. *Dişil Dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü*. İstanbul: İletişim, 2016.
- Yörük, Altan. “Feminizm/Ler”. *Sosyoloji Notları*. 7 (2009): 63-85.
- Zara, Ayten ve Merve İnce. “Aile İçi Şiddet Konusunda Bir Derleme”. *Türk Psikoloji Yazıları*. 11/22 (2008): 81-94.

The Ideological Surroundings of Women's Rights and Perception: The Case of KADEM

EKMEL GEÇER / ESRA KIYMAZ

Abstract: *The issue of violence against women has been able to be on the social agenda particularly through support of media courses. However, although the violence against woman well-represented in the media and echoed in the political arena, due to the traditional, local and cultural codes the struggle against the violence has not been successful and the social sensitivity has not been developed. Therefore, this study, aims to analyse the role of an NGO, which works for women rights in Turkey, in women studies and its eligibility in answering the problems regarding the gender issues. The theoretical background has been based on the feminist existentialism. The methodology, being structured on the conservative and feminist point of view, semiotically analysed the visual and written campaigns of the Women and Democracy Association (KADEM). Although the results demonstrate the success and attractiveness of KADEM's campaigns, the setup of their operations was formed within the context of conservative ideology and traditional dynamics.*

Keywords: *Woman movement, Feminist existentialism, Media, KADEM, Conservatism.*

İş Becerikliliği ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: “İşe İlişkin Değişiklikler, Memnuniyeti Artırabilir mi?”

GÖKHAN KERSE

gokhankerse@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1565-9110

Öz: Bu araştırmada ulusal yazında henüz araştırma konusu yapılan iş becerikliliği ve iş becerikliliğinin bir ardılı olduğu düşünülen iş tatmini kavramları ele alınmıştır. Araştırmada literatür taramaları yapılmış ve ulusal yazında kavramlar arası ilişkiyi ele alan araştırmaların yapılmadığı belirlenmiştir. Uluslararası araştırma bulguları da dikkate alınarak araştırma hipotez(ler)i geliştirilmiştir. Geliştirilen hipotezlerin testi için imalat sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin 198 çalışanından veriler toplanmıştır. Verilerin toplanmasında kolayda örnekleme yöntemi ve anket tekniği kullanılmıştır. Hipotez testine ilişkin bulgulardan iş becerikliliğinin sadece yapısal iş kaynaklarını artırma boyutunun çalışanların iş tatminini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. İş becerikliliğinin sosyal iş kaynaklarını arttırma, merak uyandırıcı iş taleplerini arttırma ve engelleyici iş taleplerini azaltma boyutları iş tatminini anlamlı düzeyde etkilememiştir. İş becerikliliğine ilişkin bütünsel analizler sonucunda ise iş becerikliliği davranışının artmasıyla iş tatmin düzeyinin de arttığı; dolayısıyla iş becerikliliğinin iş tatmininin önemli bir öncülü olduğu belirlenmiştir. Araştırma bulguları yorumlanarak kısıtlar ifade edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İş becerikliliği, İş tatmini, İmalat sektörü.

Giriş

Örgütsel davranış alanındaki en fazla araştırılan ve analiz edilen tutumlardan biri olan iş tatmini¹ kamu-özel, imalat-hizmet, eğitim-sanayi sektörü olmak üzere her örgütte ulaşılmaya çalışılan önemli bir çıktıdır. Bireyin işindeki beklentileriyle gerçek ortamdaki sonuçların karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan duygusal tepki olarak ifade edilen iş tatmini² iş başarısının en önemli faktörlerinden biridir.³ İş tatmini

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü.

1 Abelha, Daniel Martins, Paulo César da Costa Carneiro ve Flávia de Souza Costa Neves Cavazotte, “Transformational Leadership and Job Satisfaction: Assessing the Influence of Organizational Contextual Factors and Individual Characteristics”, *Review of Business Management*, 20/4 (2018).

2 Howard M. Weiss, “Deconstructing Job Satisfaction Separating Evaluations, Beliefs and Affective Experiences”, *Human Resource Management Review*, 12 (2002).

3 Amjad Hedayat vd., “Relationship between Organizational Commitment and Job Satisfaction”, *International*

çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlıklarını ve yaşam doyumlarını güçlendirir ve daha fazla öğrenim sunar.⁴ Tatminin oluşmasıyla yüksek kalite ve daha fazla üretim elde edilir ve nihayetinde organizasyon verimliliği artar.⁵ Bu nedenle iş tatminini belirleyen değişkenlerin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Literatürde kavramla ilgili araştırmalar incelendiğinde iş tatminini liderlik şekli⁶, örgütsel destek⁷ ve yönetici desteği algısı⁸, örgütsel adalet⁹, mesleki stres¹⁰ ve iş güvencesizliği¹¹ gibi unsurların belirlediği görülmüştür.

Bu çalışmada ise iş becerikliliğinin iş tatmininin önemli bir belirleyicisi olacağı düşünülmüş ve bu doğrultuda “İş becerikliliği davranışı işe ilişkin tatminin belirleyicisi midir?” sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Araştırma söz konusu soruya cevap araması ve elde edeceği sonuçlar ulusal yazına katkı sağlayacaktır. Zira ilgili ulusal alan incelendiğinde “iş becerikliliği” kavramı konusunda sınırlı sayıda araştırmanın yapıldığı¹², öte yandan iş becerikliliğinin iş tatminini etkileyebileceğini gösteren araştırmanın ise yapılmadığı görülmüştür. Dolayısıyla araştırmanın Türkiye örnekleminde iş becerikliliğinin, örgütler için önemli bir çıktı olan iş tatmininin öncülü olup olmadığını belirlemesi gerek örgütler gerekse araştırmacılar için katkı sağlayacaktır.

Teorik Çerçeve ve Hipotezler

İş becerikliliği ilk kez Wrzesniewski ve Dutton (2001) tarafından bireylerin işlerine ilişkin görevsel ve ilişkisel sınırlarda fiziksel ve bilişsel değişimleri gerçekleştirebilmesi olarak tanımlanmıştır.¹³ Görevsel ve ilişkisel sınırlardaki fiziksel değişiklikler, kapsama ilişkin veya iş görevleri sayısına ilişkin değişiklikleri içerirken; bilişsel değişiklikler bireyin işi nasıl gördüğünü değiştirmekle ilgilidir.¹⁴ Öte yandan bu tanım

Letters of Social and Humanistic Sciences, 81 (2018).

4 Ali Hemmati Afif, “The Relationship Between Perceived Organizational Supports with Job Satisfaction and Organizational Commitment at Faculty Members of Universities”, *Sleep and Hypnosis*, 20/4 (2018).

5 Hedayat vd., “Relationship between Organizational Commitment and Job Satisfaction”.

6 Saima Asghar ve Isaiiah Oino. “Leadership Styles and Job Satisfaction”, *Market Forces College of Management Sciences*, XIII/1 (2018).

7 Afif, “The Relationship Between Perceived Organizational Supports with Job Satisfaction and Organizational Commitment at Faculty Members of Universities”.

8 Peerayuth Charoensukmongkol, Murad Moqbel ve Sandra Gutierrez-Wirsching, “The Role of Co-Worker and Supervisor Support on Job Burnout and Job Satisfaction”, *Journal of Advances in Management Research*, 13/1 (2016).

9 Guo Yuan, Libin Jia ve Jian Zhao, “Organizational Identification Moderates The Impact of Organizational Justice on Job Satisfaction”, *Work*, 54 (2016).

10 Chang-Yue Shang Guan, Yu Li ve Hong-Lin Ma, “The Mediating Role of Psychological Capital on the Association between Occupational Stress and Job Satisfaction among Township Cadres in a Specific Province of China: A Cross-Sectional Study”, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14 (2017).

11 Xingshan Zheng vd., “Job Insecurity and Job Satisfaction the Interactively Moderating Effects of Optimism and Person-Supervisor Deep-Level Similarity”, *Career Development International*, 19/4 (2014).

12 Gökhan Kerse, “İş Becerikliliği (Job Crafting) Ölçeğini Türkçe’ye Uyarlama ve Duygusal Tükenme İle İlişkisini Belirleme”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9/4 (2017); Gökhan Kerse, “The Impact of Job Crafting on Person-Job Fit: “I am Compatible With My Work Because I Can Make Changes in My Work””, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32/4 (2018).

13 Amy Wrzesniewski ve Jane E. Dutton. “Crafting a Job: Revisioning Employees as Active Crafters of Their Work”, *Academy of Management Review*, 26/2 (2001).

14 Evangelia Demerouti ve Arnold B. Bakker, “*Job Crafting*”, An Introduction to Contemporary Work Psychology

bireylerin iş becerikliliği sayesinde işin tasarımını veya sosyal çevresini değiştirerek daha anlamlı hale getirdiklerini ifade etmektedir.¹⁵ Zira iş becerikliliği olan çalışanlar işlerinin sınırlarını değiştirmekte, mevcut çalışma yöntemini şekillendirmekte¹⁶, işlerini kişisel ihtiyaçlarına ve yeteneklerine göre ayarlamakta, dolayısıyla da işe ilişkin değişimlerde aktif bir rol üstlenmektedir.¹⁷ Dolayısıyla birey işini yeniden tasarlama olanağı bularak¹⁸, kendileri için daha anlamlı ve daha motive edici hale getirmekte¹⁹ ve işinde ortaya çıkan stresin üstesinden gelebilmektedir.²⁰

İş becerikliliği kavramının iş talepleri-kaynakları (job demands-resources; JD-R) modeli kapsamında da tanımlanabilir. Bu kapsamda iş becerikliliği, çalışanın kendi işini daha anlamlı, ilgi çekici ve tatmin edici hale getirmek için iş talepleri ve iş kaynaklarında değişiklikleri başlattığı proaktif bir davranış biçimini ifade etmektedir.²¹ İş talepleri, bilişsel veya duygusal çaba gerektiren bir işin fiziksel, psikolojik, sosyal veya organizasyonel koşulları veya yönleri²²; iş kaynakları, işe ilişkin amaçlara ulaşmayı sağlayan ve iş taleplerini azaltıp kişisel gelişim sağlayan iş özellikleridir.²³ JD-R modeli bakış açısından iş becerikliliği davranışları bireylerin yaptığı işe ilişkin talepleri ve kaynakları dengelemekte; yani iş kaynaklarını artırmakta, iş taleplerini ise azaltmaktadır.²⁴

Literatürde iş becerikliliği kavramı görev becerikliliği, bilişsel beceriklilik ve ilişkisel beceriklilik olarak 3 boyutta²⁵ veya yapısal iş kaynaklarını arttırma, sosyal iş kaynaklarını arttırma, merak uyandırıcı iş taleplerini arttırma ve engelleyici iş taleplerini azaltma olarak 4 boyutta ele alınabilen çok boyutlu bir yapıyı ifade etmektedir. Bu araştırmada dört boyutlu sınıflandırmayı referans almıştır. Söz konusu bu sınıflandırmada yapısal iş kaynaklarını arttırma bireyin yaptığı işte yeni şeyler öğrenmek ve becerilerini geliştirmek için çabalamasını; sosyal iş kaynaklarını arttırma, bireyin işyerindeki diğer bireyler ve yöneticilerle ilişkiler geliştirmesini ve düzenlemesini ifade eder. Merak uyandırıcı iş taleplerini arttırma bireyin yaptığı işte yeni görevler üstlenmesi ve işini ilgi çekici (challenging) hale getirmesidir. Son olarak engelleyici

M.C.W. Peeters, J. D. Jonge ve T.W. Taris (Ed.), (ss. 414-433), UK: John Wiley & Sons, 2014.

15 Fabrice Travaglianti, Audrey Babic ve Isabelle Hansez, "The Role of Work-Related Needs in The Relationship Between Job Crafting, Burnout and Engagement", *SA Journal of Industrial Psychology*, 42/1 (2016).

16 Carrie Leana, Eileen Appelbaum ve Iryna Shevchuk, "Work Process and Quality of Care in Early Childhood Education: The Role of Job Crafting", *Academy of Management Journal*, 52/6 (2009).

17 Kerse, "İş Becerikliliği (Job Crafting) Ölçeğini Türkçe'ye Uyarlama ve Duygusal Tükenme İle İlişkisini Belirleme".

18 Kerse, "The Impact of Job Crafting on Person-Job Fit: 'I am Compatible With My Work Because I Can Make Changes in My Work'".

19 Wrzesniewski ve Dutton, "Crafting a Job: Revisioning Employees as Active Crafters of Their Work".

20 Kerse, "The Impact of Job Crafting on Person-Job Fit: 'I am Compatible With My Work Because I Can Make Changes in My Work'".

21 Demerouti ve Bakker, "Job Crafting".

22 Anne Mäkikangas, "Job Crafting Profiles and Work Engagement: A Person-Centered Approach", *Journal of Vocational Behavior*, 106 (2018).

23 Evangelia Demerouti vd., "The Job Demands-Resources Model of Burnout", *Journal of Applied Psychology*, 86/3 (2001).

24 Emanuela Ingusci vd., "Job Crafting and Job Satisfaction in a Sample of Italian Teachers: The Mediating Role of Perceived Organizational Support", *Electronic Journal of Applied Statistical Analysis*, 9/4 (2016).

25 Gavin R. Slep ve Dianne A. Vella-Brodrick, "The Job Crafting Questionnaire: A New Scale To Measure The Extent To Which Employees Engage in Job Crafting", *International Journal of Wellbeing*, 3/2 (2013).

iş taleplerini azaltma bireyin yaptığı işteki talepleri yani iş taleplerini azaltması davranışını içermektedir.²⁶

İş becerikliliği bireylerin işlerini kişisel ilgi ve değerleri ile uyumlu hale getirdikleri informal bir süreçle gerçekleşir.²⁷ Bu sürecin sonucunda çalışanlar işlerini kendileri için daha anlamlı ve yeteneklerine daha uyumlu hale getirirler. Bu sayede de bireylerin psikolojik refahı, olumlu duygulanım durumu, işe bağlanma düzeyi, vatandaşlık davranışları artarken, işe ilişkin sıkıcılık ve duygusal tükenme azalır.²⁸ Dolayısıyla örgüt için olumlu bir çıktı elde edilir. Bu araştırmanın da ele aldığı iş becerikliliği davranışı sonucunda elde edilen bir diğer olumlu çıktı iş tatmininin güçlenmesidir.²⁹

Bir bireyin işinden memnun olduğunu dile getirmesine sebep olan psikolojik, fizyolojik ve çevresel koşulların herhangi bir kombinasyonu sonucunda ortaya çıkan iş tatminini³⁰ işe karşı genel bir tutum veya iş hakkında genel bir duygu olarak tanımlamak mümkündür.³¹ Bu tanım incelendiğinde iş tatmininin “duygu olarak tatmin” ve “tutum olarak tatmin” olmak üzere 2 bakış açısı içerdiğini söylemek mümkündür. Literatürde de kavramla ilgili olarak bazı araştırmacılar iş tatminini belirli bir durumdaki özelliklere karşı hissel veya duygusal cevaplar olarak tanımlarken; bazıları tutum olduğunu öne sürmüştür.³² Bazı araştırmacılar ise bireylerin işlerine karşı sahip oldukları olumlu tutumlar ve duygular³³ olarak tanımlamış ve her iki bakış açısının da iş tatmini için geçerli olduğunu öne sürmüştür. Bu tanımlardan hareketle iş tatmininin bireyin işini çeşitli yönlerden değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkan tutum ve duygu durumu olarak tanımlamak mümkündür.

Belirli bir işi yapmaktan kaynaklanan memnuniyeti gösteren iş tatmini³⁴ bireylerin etkili bir şekilde çalışmasını motive eden, işleriyle ve iş çevreleriyle ilgili duygu ve inançlarını içeren önemli bir kavramdır.³⁵ Spector’a (2002) göre bu kavram ödüller (maaşlar ve faydalar), gelişme fırsatları (gelişim programları, terfi fırsatları), iş ilişkileri (yöneticiler ve meslektaşlar), fiziksel çalışma koşulları (işyerinde güvenlik ve konfor) ve işin kendisi ve doğası gibi bir işin birçok yönüne ilişkin çalışan tutumlarını yansıtan çok boyutlu bir yapıdır.³⁶ Bu çok boyutlu yapıyı bireylerin işlerine karşı

26 Maria Tims, Arnold B. Bakker ve Daantje Derks, “Development and Validation of The Job Crafting Scale”, *Journal of Vocational Behavior*, 80 (2012).

27 Slep ve Vella-Brodrick, “The Job Crafting Questionnaire: A New Scale To Measure The Extent To Which Employees Engage in Job Crafting”.

28 Kerse, “The Impact of Job Crafting on Person-Job Fit: ‘I am Compatible With My Work Because I Can Make Changes in My Work’”.

29 Ingusci vd., “Job Crafting and Job Satisfaction in a Sample of Italian Teachers: The Mediating Role of Perceived Organizational Support”.

30 Wahid Ahmad Dar ve Irshad Ahmad Najar, “Job Satisfaction of Plus Two Male Lecturers of District Budgam with Respect to Their Marital Status”, *International Journal of Multidisciplinary Education and Research*, 2/5 (2017).

31 Guan, Li ve Ma, “The Mediating Role of Psychological Capital on the Association between Occupational Stress and Job Satisfaction among Township Cadres in a Specific Province of China: A Cross-Sectional Study”.

32 Weiss, “Deconstructing Job Satisfaction Separating Evaluations, Beliefs and Affective Experiences”.

33 Hedayat vd., “Relationship between Organizational Commitment and Job Satisfaction”.

34 Asghar ve Oino, “Leadership Styles and Job Satisfaction”.

35 Afif, “The Relationship Between Perceived Organizational Supports with Job Satisfaction and Organizational Commitment at Faculty Members of Universities”.

36 Abelha vd., “Transformational Leadership and Job Satisfaction: Assessing the Influence of Organizational

tutumlarından görmek³⁷ ve genel olarak ölçmek mümkündür.³⁸ Öte yandan bireylerin işini sevdiğini ve işiyle ilgili iyi hissettiğini belirtmesi de onun işinden tatmin olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

İş tatmini, insanların işlerini sevmeye (tatmin) ya da sevmeme (tatminsizlik) düzeyi olduğu için, bireyin işinde becerikli olması, yani değişimler gerçekleştirmesi işlerinden memnun olmasını sağlayacaktır.³⁹ Zira mevcut kaynaklarını artırmak için işlerinde değişimler yapan⁴⁰, yani proaktif bir şekilde iş becerikliliği davranışı sergileyen bireyler işlerinden memnun olurlar.⁴¹ Dolayısıyla iş becerikliliği davranışının iş tatminini güçlendirmesi olasıdır. Yapılan araştırmalar da bu doğrultuda bulgular elde etmiştir. Örneğin; Cheng ve arkadaşları (2016) seyahat acentesi çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada bireysel beceriklilik ve işbirlikçi becerikliliğin iş tatminini pozitif yönde etkilediğini belirlemiştir.⁴² Ingusci ve arkadaşları (2016) öğretmenler üzerinde yaptığı araştırmada iş becerikliliğinin iş tatminini artırdığı öne sürmüştür.⁴³ Ogbuanya ve Chukwuedo, (2017) üniversite elektrik ve elektronik alanındaki öğretim elemanları üzerinde⁴⁴; Cheng ve O-Yang, (2018) otel çalışanları üzerinde yaptığı araştırmalarda iş becerikliliğinin iş tatminini güçlendirdiği tespit edilmiştir.⁴⁵ Bu bulgular da dikkate alınarak iş becerikliliğinin iş tatminini güçlendireceği düşünülmüş ve aşağıdaki hipotez(ler) oluşturulmuştur.

H1: Çalışanların iş becerikliliği davranışları iş tatmin düzeylerini artırır.

H1a: Çalışanların yapısal iş kaynaklarını arttırma davranışları iş tatmin düzeylerini artırır.

H1b: Çalışanların sosyal iş kaynaklarını arttırma davranışları iş tatmin düzeylerini artırır.

H1c: Çalışanların merak uyandırıcı iş taleplerini arttırma davranışları iş tatmin düzeylerini artırır.

H1d: Çalışanların engelleyici iş taleplerini azaltma davranışları iş tatmin düzeylerini artırır.

Contextual Factors and Individual Characteristics”.

37 Asghar ve Oino, “Leadership Styles and Job Satisfaction”.

38 Elvita Bellani, Sri Rezky Ramadhani ve Muhammad Tamar, “Job Satisfaction as Predictor of Employee Engagement”, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*, 127 (2017).

39 Theresa Chinyere Ogbuanya ve Samson Onyeluka Chukwuedo, “Job Crafting-Satisfaction Relationship in Electrical/Electronic Technology Education Programme: Do Work Engagement and Commitment Matter?”, *Journal of Work and Organizational Psychology*, 33 (2017).

40 Maria Tims, , Arnold B. Bakker ve Daantje Derks, “The Impact of Job Crafting on Job Demands, Job Resources and Well-Being”, *Journal of Occupational Health Psychology*, 18/2 (2013).

41 Wrzesniewski ve Dutton, “Crafting a Job: Revisioning Employees as Active Crafters of Their Work”; Tims, Bakker ve Derks, “The Impact of Job Crafting on Job Demands, Job Resources and Well-Being”.

42 Jui-Chang Cheng vd., “Tour Leaders’ Job Crafting and Job Outcomes: The Moderating Role of Perceived Organizational Support”, *Tourism Management Perspectives*, 20 (2016).

43 Ingusci vd., “Job Crafting and Job Satisfaction in a Sample of Italian Teachers: The Mediating Role of Perceived Organizational Support”.

44 Ogbuanya ve Chukwuedo, “Job Crafting-Satisfaction Relationship in Electrical/Electronic Technology Education Programme: Do Work Engagement and Commitment Matter?”.

45 Jui-Chang Cheng ve Yi O-Yang, “Hotel Employee Job Crafting, Burnout, and Satisfaction: The Moderating Role of Perceived Organizational Support”, *International Journal of Hospitality Management*, 72 (2018).

Yöntem

Araştırmanın Amacı, Örneklemi ve Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada imalat sektörü çalışanlarının iş becerikliliği davranışı düzeylerinin iş tatmini düzeylerine etkisi incelenmiş, bu doğrultuda da “İş becerikliliği davranışı işe ilişkin tatminin belirleyicisi midir?” sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Söz konusu araştırma sorusunu cevaplamaya yönelik Türkiye’nin bir ilinde faaliyet gösteren imalat işletmesi anakütle olarak belirlenmiş ve kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak veriler toplanmaya çalışılmıştır. Verilerin toplanmasında anket tekniği kullanılmış ve orijinali İngilizce olan ölçeklerden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda iş becerikliliğine ilişkin sorular Tims, Bakker ve Derks’in (2012) geliştirdiği 21 madde ve dört (4) boyutlu ölçekten⁴⁶; iş tatminine ilişkin sorular Way, Sturman ve Raab’ın (2010) geliştirdiği dört (4) maddelik ölçekten elde edilmiştir.⁴⁷ Ölçeklerin her ikisi de 5’li Likert tipi (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) oluşturulmuş ve bu doğrultuda oluşturulan 230 anket yöneticiler eşliğinde çalışanlara dağıtılmıştır. 210 anketin geri dönüşü sağlanmıştır. Veri kayıpları bulunan anketler elenmiş ve 198 anket değerlendirmeye alınmıştır. Değerlendirme alınan anketlerden katılımcıların %79,8’inin erkek; %53,0’ünün evli; %36,9’unun önlisans ve %32,8’inin lise veya altı; %35,9’unun 1-5 arası ve %33,3’ünün 6-10 arası deneyimli olduğu belirlenmiştir.

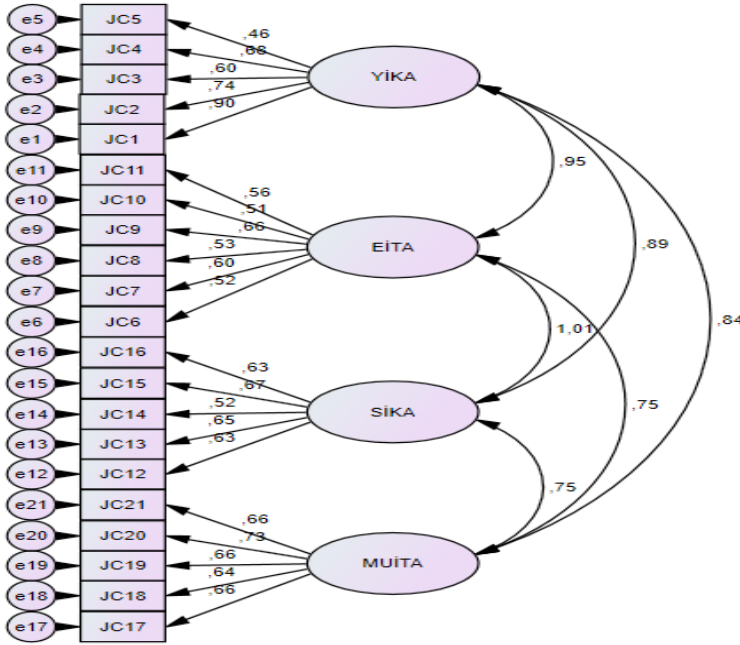
Bulgular

Ölçeklere İlişkin Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Bulguları

Araştırmada kullanılan iş becerikliliği ve iş tatmini ölçeklerinin yapı geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi yapılarak incelenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde maddelerin standardize edilmiş katsayılarının 0,40’ın altında olmaması referans alınmıştır. Model uyumunda referans alınan indeksler ise Tablo 1’de sunulmuştur. Dört (4) faktörlü iş becerikliliği ölçeğine yapılan doğrulayıcı faktör analizi bulguları Şekil 1’de sunulmuştur. Öte yandan model uyumuna ilişkin indeks değerleri incelenmiş ve referans alınan değerlerin üstünde yer aldığı, bu nedenle de model uyumunun bulunduğu görülmüştür (Tablo 1).

46 Tims, Bakker ve Derks, “Development and Validation of The Job Crafting Scale”.

47 Sean A. Way, Michael C. Sturman ve Carola Raab, “What Matters More? Contrasting the Effects of Job Satisfaction and Service Climate on Hotel Food and Beverage Managers’ Job Performance”, [Electronic version], *Cornell Hospitality Quarterly*, 51/3 (2010).

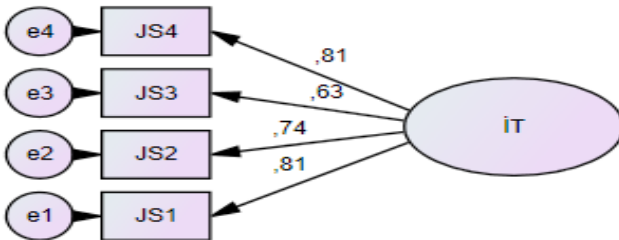

Şekil 1. İş Becerikliliğine İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi

Tablo 1. Ölçklere İlişkin Elde Edilen Uyum İndeksleri

İndeksler	Referans Değeri	İş Becerikliliği	İş Tatmini
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 5$	1,398	2,817
RMR	$\leq,10$,050	,031
CFI	$\geq,90$,953	,988
IFI	$\geq,90$,954	,988
TLI	$\geq,90$,946	,964

Dört (4) madde ve tek boyuttan oluşan iş tatmini ölçeğine yapılan doğrulayıcı faktör analizinden ölçekte yer alan maddelerin faktör yüklerinin 0,40'dan yüksek olduğu belirlenmiştir. Elde edilen faktör analizi bulguları Şekil 2'de gösterilmiştir. Öte yandan model uyumuna ilişkin indekslerden model uyumunun olduğu kanısına varılmıştır (Tablo 1).

Şekil 2. İş Tatminine İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi

Ölçek yapı geçerlilikleri doğrulayıcı faktör analizi ile tespit edildikten sonra her bir

ölçeğin güvenilirliklerine bakılmıştır. Güvenilirlik analizinde içsel tutarlılığı gösteren cronbach alpha değerine bakılmış ve bu değer 0,70'den yüksek olması dikkate alınmıştır. Yapılan analizlerde iş becerikliliğinin (yapısal iş kaynaklarını artırma boyutu= ,798; engelleyici iş taleplerini azaltma boyutu= ,734; sosyal iş kaynaklarını artırma boyutu= ,759; merak uyandırıcı iş taleplerini artırma boyutu= ,806; ölçek geneli= ,920) ve iş tatmininin (,836) güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Hipotezlerin Testine İlişkin Analizler

Araştırmada hipotez testi yapılmadan önce iş becerikliliği (ve boyutları) değişkeni ile iş tatmini değişkeni arasındaki ilişkiler korelasyon analizi yapılarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında ilişkilerin yönü ve gücü tespit edilip; regresyon analizi ön koşulu sağlandıktan sonra hipotez testleri yapılmaya çalışılmıştır. Korelasyon analizi ile elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Korelasyon Bulguları

Faktörler	\bar{X}	SS	1	2	3	4	5	6
1. Yapısal İş Kaynaklarını Artırma	3,423	,698	1					
2. Engelleyici İş Taleplerini Azaltma	3,387	,659	,739**	1				
3. Sosyal İş Kaynaklarını Artırma	3,457	,708	,726**	,745**	1			
4. Merak Uyandırıcı İş Taleplerini Artırma	3,346	,808	,674**	,587**	,597**	1		
5. Genel İş Becerikliliği	3,402	,622	,896**	,883**	,875**	,829**	1	
6. İş Tatmini	3,187	,944	,409**	,328**	,351**	,221**	,372**	1

*p<0,05 **p<0,01

Tablo 2'de elde edilen bulgular iş becerikliliğinin boyutları arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkilerin bulunduğunu; söz konusu bu pozitif yöndeki ilişkilerin iş becerikliliği boyutları ile iş tatmini arasında da görüldüğünü göstermektedir. Genel anlamda iş becerikliliği ile iş tatmini arasındaki ilişki incelendiğinde de pozitif yönde ve anlamlı düzeyde olduğu gözlenmiştir.

Korelasyon analizi ile değişkenler arasında ilişkilerin tespit edilmesi etkiel bir modelin de kurulabileceği anlamına gelmiş, bu nedenle de iş becerikliliğinin iş tatmine etkisi çoklu regresyon analizi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Analizde demografik değişkenler kontrol altına alınmış ve öncelikle bu değişkenlerle birlikte iş becerikliliğinin boyutları bağımsız, iş tatmini bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. İkinci olarak kontrol değişkenleri ile birlikte genel iş becerikliliği bağımsız, iş tatmini bağımsız değişken olarak ele alınmış ve analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3'e aktarılmıştır.

Tablo 3. Regresyon Analizi Bulguları

Değişkenler	Bağımlı Değişken: İş Tatmini					
	1.Model			2.Model		
	β	t	p	β	t	p
Cinsiyet	-,049	-,308	,759	-,093	-,577	,564
Medeni Durum	-,219	-1,560	,120	-,277	-1,969	,050
Eğitim Durumu	-,025	-,301	,764	-,022	-,261	,794
Çalışma Süresi	-,037	-,498	,619	-,064	-,861	,390
Yapısal İş Kaynaklarını Artırma	,490	3,112	,002			
Engelleyici İş Taleplerini Azaltma	,029	,180	,857			
Sosyal İş Kaynaklarını Artırma	,155	1,059	,291			
Merak Uyandırıcı İş Taleplerini Artırma	-,131	-1,189	,236			
Genel İş Becerikliliği				,534	5,055	,000
R ²	,194			,159		
Düzeltilmiş R ²	,159			,137		
F	5,597**			7,167**		

Tablo 3'deki bulgular iş becerikliliğinin yapısal iş kaynaklarını artırma boyutunun iş tatminini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilediğini; iş becerikliliğinin diğer üç (3) boyutunun ise iş tatminini etkilemediğini göstermektedir. Dolayısıyla H1a desteklenmiş; H1b, H1c ve H1d ise desteklenmemiştir.

Tablodaki bulgulardan genel anlamda iş becerikliliğinin iş tatminine etkisine bakıldığında, etkinin pozitif yönde ve anlamlı düzeyde olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla H1 desteklenmiş; yani, imalat sektörü çalışanlarının iş becerikliliği davranışı iş tatmini düzeylerini artırmıştır.

Tartışma ve Sonuç

“İş becerikliliği davranışı, işe ilişkin tatminin belirleyicisi midir?” sorusu referans alınarak yapılan bu çalışmada, imalat sektörü çalışanları örneklemeden veriler elde edilmiş ve analizlerde sorumuzun cevabına karşılık gelen bulgular elde edilmiştir. Bu bulgulara hem bütünsel hem de boyutsal düzeyde analizler yapılarak ulaşılmıştır. Boyutsal düzeyde yapılan analizlerde demografik değişkenlerin etkisi kontrol altına alındıktan sonra iş becerikliliğinin boyutları olan yapısal iş kaynaklarını arttırmanın iş tatminini pozitif yönde etkilediği; sosyal iş kaynaklarını arttırmanın, merak uyandırıcı iş taleplerini arttırmanın ve engelleyici iş taleplerini azaltmanın ise iş tatminine anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla işinde yeni

şeyler öğrenmek ve yetkinliğini ve becerisini geliştirmek için çaba harcayan ve bu yönde davranışlar sergileyen çalışanların işlerini yapmaktan daha memnun oldukları belirlenmiştir.

Demografik değişkenlerin etkisinin kontrol altına alındığı bütünsel düzeyde yapılan analizlerde de benzer bir bulgunun elde edildiği gözlenmiştir. Bir diğer ifadeyle literatürde elde edilen bulgulara paralel olarak⁴⁸ iş becerikliliği davranışı iş tatminini pozitif yönde etkilemiştir. Çalışanların iş kaynaklarını artırıp iş taleplerini azaltarak talepleri ve kaynakları dengeleme davranışı, onların işlerinden memnun olmasını ve iyi hissetmesini sağlamıştır.

Çalışanların işlerinden memnun olması, yani iş tatmininin oluşması örgütlerde ulaşılmak istenen önemli bir sonuçtur. Zira iş tatmini iş başarısının en önemli faktörlerinden birisidir.⁴⁹ İşlerinden memnun olan çalışanların işte kalma niyeti⁵⁰ ve bağlılığı artmakta⁵¹; yenilikçi davranışları yaygınlaşmakta⁵² ve iyi performans göstermektedir.⁵³ Dolayısıyla tatminin olması performansın ve başarının artması anlamına gelmektedir. Araştırmada elde edilen bulgu bu nedenle önem arz etmektedir. Araştırma bulgusu, tatminin önemli bir öncülünün iş becerikliliği olduğunu göstermiş; bu nedenle de iş tatmini isteyen örgütlerin iş becerikliliği davranışlarını desteklemesi gerektiği kanıtlanmıştır.

Elde edilen bulgularla literatüre yapılan katkıların yanında araştırmanın kısıtlarına da değinmekte fayda vardır. Öncelikle araştırma her ne kadar Türkiye’de önemli sektörler arasında yer alan imalat sektörü çalışanlarına yapılsa da genelleme yapılacak düzeyde çeşitlilik arz eden bir örnekleme ulaşmamıştır. Bu nedenle farklı imalat sektörlerini de içerecek düzeyde örneklemlerden verilerin toplanması söz konusu bu duruma çözüm getirebilir. İkinci olarak iş becerikliliği ve iş tatmini arasında doğrudan etkiselliğe bakılmış; modele ilişkin aracı veya destekleyici değişkenlerin rolleri göz ardı edilmiştir. Gelecek araştırmaların iş becerikliliği ve iş tatmini arasındaki ilişki için oluşturulan model bağıllık, özdeşleşme ve tükenmişlik gibi kavramları aracı; kişilik ve kültür gibi değişkenleri ise destekleyici değişkenler olarak genişletmesi önemli katkılar sağlayabilir.

48 Ogbuanya ve Chukwuedo, “Job Crafting-Satisfaction Relationship in Electrical/Electronic Technology Education Programme: Do Work Engagement and Commitment Matter?”; Cheng ve O-Yang, “Hotel Employee Job Crafting, Burnout, and Satisfaction: The Moderating Role of Perceived Organizational Support”.

49 Hedayat vd., “Relationship between Organizational Commitment and Job Satisfaction”.

50 Chialing Yao ve Paichin Huang, “Effects of Leadership Style on Job Satisfaction and Intention to Stay in Shipping Industry”, In: Liu, Z.L. ve Mi, C. (ed.), *Advances in Sustainable Port and Ocean Engineering. Journal of Coastal Research*, Special Issue, 83 (2018).

51 Ruechuta Tepayakul ve Idsaratt Rinthaisong, “Job Satisfaction and Employee Engagement among Human Resources Staff of Thai Private Higher Education Institutions”, *The Journal of Behavioral Science*, 13/2 (2018).

52 Anes Hrnjic vd., “Innovative Behavior and Employee Job Satisfaction in Telecommunications Sector”, *Economic Review – Journal of Economics and Business*, XVI/1 (2018).

53 James K. Harter, Frank L. Schmidt ve Theodore L. Hayes, “Business-Unit-Level Relationship Between Employee Satisfaction, Employee Engagement, and Business Outcomes: A Meta-Analysis”, *Journal of Applied Psychology*, 87/2 (2002).

Kaynakça

- Abelha, Daniel Martins, Paulo César da Costa Carneiro ve Flávia de Souza Costa Neves Cavazotte. “Transformational Leadership and Job Satisfaction: Assessing the Influence of Organizational Contextual Factors and Individual Characteristics”, *Review of Business Management*, 20/4 (2018): 516-532.
- Afif, Ali Hemmati. “The Relationship Between Perceived Organizational Supports with Job Satisfaction and Organizational Commitment at Faculty Members of Universities”, *Sleep and Hypnosis*, 20/4 (2018): 290-293.
- Asghar, Saima ve Isaiiah Oino. “Leadership Styles and Job Satisfaction”, *Market Forces College of Management Sciences*, XIII/1 (2018): 1-13.
- Bellani, Elvita, Sri Rezky Ramadhani ve Muhammad Tamar. “Job Satisfaction as Predictor of Employee Engagement”, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*, 127 (2017): 15-19.
- Charoensukmongkol, Peerayuth, Murad Moqbel ve Sandra Gutierrez-Wirsching. “The Role of Co-Worker and Supervisor Support on Job Burnout and Job Satisfaction”, *Journal of Advances in Management Research*, 13/1 (2016): 4-22.
- Cheng, Jui-Chang ve Yi O-Yang. Hotel Employee Job Crafting, Burnout, and Satisfaction: The Moderating Role of Perceived Organizational Support. *International Journal of Hospitality Management*, 72 (2018): 78-85.
- Cheng, Jui-Chang ve Chien-Yu Chen, Hsiu-Yu Teng ve Chang-Hua Yen. “Tour Leaders’ Job Crafting and Job Outcomes: The Moderating Role of Perceived Organizational Support”, *Tourism Management Perspectives*, 20 (2016): 19-29.
- Dar, Wahid Ahmad ve Irshad Ahmad Najar. “Job Satisfaction of Plus Two Male Lecturers of District Budgam with Respect to Their Marital Status”, *International Journal of Multidisciplinary Education and Research*, 2/5 (2017): 60-63.
- Demerouti, Evangelia ve Arnold B. Bakker. “Job Crafting”, An Introduction to Contemporary Work Psychology M.C.W. Peeters, J. D. Jonge ve T.W. Taris (Ed.), (ss. 414-433), UK: John Wiley & Sons, 2014.
- Demerouti, Evangelia, Arnold B. Bakker, Friedhelm Nachreiner ve Wilmar B. Schaufeli. “The Job Demands-Resources Model of Burnout”, *Journal of Applied Psychology*, 86/3 (2001): 499-512.
- Guan, Chang-Yue Shang, Yu Li ve Hong-Lin Ma. “The Mediating Role of Psychological Capital on the Association between Occupational Stress and Job Satisfaction among Township Cadres in a Specific Province of China: A Cross-Sectional Study”, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14 (2017): 1-12.
- Harter, James K., Frank L. Schmidt ve Theodore L. Hayes. “Business-Unit-Level Relationship Between Employee Satisfaction, Employee Engagement, and Business Outcomes: A Meta-Analysis”, *Journal of Applied Psychology*, 87/2 (2002): 268-279.

- Hedayat, Amjad, Fatemeh Nemati Sogolitappeh, Reza Shakeri, Mohamad Abasifard ve Mohamad Khaledian. "Relationship between Organizational Commitment and Job Satisfaction", *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 81 (2018): 30-38.
- Hrnjic, Anes, Amila Pilav-Velic, Irma Djideliija ve Hatidza Jahic. "Innovative Behavior and Employee Job Satisfaction in Telecommunications Sector", *Economic Review – Journal of Economics and Business*, XVI/1 (2018): 19-30.
- Ingusci, Emanuela, Antonino Callea, Antonio Chirumbolo ve Flavio Urbini. "Job Crafting and Job Satisfaction in a Sample of Italian Teachers: The Mediating Role of Perceived Organizational Support", *Electronic Journal of Applied Statistical Analysis*, 9/4 (2016): 675-687.
- Kerse, Gökhan. "İş Becerikliliği (Job Crafting) Ölçeğini Türkçe'ye Uyarlama ve Duygusal Tükenme İle İlişkisini Belirleme", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9/4 (2017): 283-304.
- Kerse, Gökhan. "The Impact of Job Crafting on Person-Job Fit: "I am Compatible With My Work Because I Can Make Changes in My Work"", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32/4 (2018): 941-958.
- Leana, Carrie, Eileen Appelbaum ve Iryna Shevchuk. "Work Process and Quality of Care in Early Childhood Education: The Role of Job Crafting", *Academy of Management Journal*, 52/6 (2009): 1169-1192.
- Mäkikangas, Anne. "Job Crafting Profiles and Work Engagement: A Person-Centered Approach", *Journal of Vocational Behavior*, 106 (2018): 101-111.
- Ogbuanya, Theresa Chinyere ve Samson Onyeluka Chukwuedo. "Job Crafting-Satisfaction Relationship in Electrical/Electronic Technology Education Programme: Do Work Engagement and Commitment Matter?", *Journal of Work and Organizational Psychology*, 33 (2017): 165-173.
- Slemp, Gavin R. ve Dianne A. Vella-Brodick. "The Job Crafting Questionnaire: A New Scale To Measure The Extent To Which Employees Engage in Job Crafting", *International Journal of Wellbeing*, 3/2 (2013): 126-146.
- Tepayakul, Ruechuta ve Idsaratt Rinthaisong. "Job Satisfaction and Employee Engagement among Human Resources Staff of Thai Private Higher Education Institutions", *The Journal of Behavioral Science*, 13/2 (2018): 68-81.
- Tims, Maria, Arnold B. Bakker ve Daantje Derks. "Development and Validation of The Job Crafting Scale", *Journal of Vocational Behavior*, 80 (2012): 173-186.
- Tims, Maria, Arnold B. Bakker ve Daantje Derks. "The Impact of Job Crafting on Job Demands, Job Resources and Well-Being", *Journal of Occupational Health Psychology*, 18/2 (2013): 230-240.
- Travaglianti, Fabrice, Audrey Babic ve Isabelle Hansez. "The Role of Work-Related Needs in The Relationship Between Job Crafting, Burnout and Engagement", *SA Journal of Industrial Psychology*, 42/1 (2016): 1-13.

- Way, Sean A., Michael C. Sturman ve Carola Raab. "What Matters More? Contrasting the Effects of Job Satisfaction and Service Climate on Hotel Food and Beverage Managers' Job Performance", [Electronic version], *Cornell Hospitality Quarterly*, 51/3 (2010): 379-397.
- Weiss, Howard M. "Deconstructing Job Satisfaction Separating Evaluations, Beliefs and Affective Experiences", *Human Resource Management Review*, 12 (2002): 173-194.
- Wrzesniewski, Amy ve Jane E. Dutton. "Crafting a Job: Revisioning Employees as Active Crafters of Their Work", *Academy of Management Review*, 26/2 (2001): 179-201.
- Yao, Chialing ve Paichin Huang. "Effects of Leadership Style on Job Satisfaction and Intention to Stay in Shipping Industry". In: Liu, Z.L. ve Mi, C. (ed.), *Advances in Sustainable Port and Ocean Engineering. Journal of Coastal Research*, Special Issue, 83, ss. 796-801, 2018.
- Yuan, Guo, Libin Jia ve Jian Zhao. "Organizational Identification Moderates The Impact of Organizational Justice on Job Satisfaction", *Work*, 54 (2016): 189-195.
- Zheng, Xingshan, Ismael Diaz, Ningyu Tang ve Kongshun Tang. "Job Insecurity and Job Satisfaction the Interactively Moderating Effects of Optimism and Person-Supervisor Deep-Level Similarity", *Career Development International*, 19/4 (2014): 426-446.

The Relationship between Job Crafting and Job Satisfaction: “Can Changes in Work Increase Satisfaction?”

GÖKHAN KERSE

Abstract: *In this study, the concept of job crafting, which is the subject of new research in the national literature, and the concept of job satisfaction, which is thought to be the result of job crafting, are discussed. The literature was reviewed and it was determined that there were no studies on the relationship between concepts in the national literature. Research hypothesis has been developed by taking into account international research findings. Data were collected from 198 employees of a manufacturing business in order to test the developed hypotheses. Sampling method and survey technique were used for data collection. Findings of hypothesis testing showed that the dimension of increasing structural job resources of the job crafting positively affects the job satisfaction of the employees. Decreasing hindering job demands, increasing social job resources, increasing challenging job demands were not significantly affected job satisfaction. As a result of general analyzes on job crafting, it was determined that job satisfaction level increased with the increase of job crafting behaviors. Therefore, it is determined that job crafting is an important premise of job satisfaction. The research findings were interpreted and the constraints in the research were expressed.*

Keywords: *Job crafting, Job satisfaction, Manufacturing sector.*

Eğitimde Postmodern Durum: Yapılandırmacılık

AHMET KESİCİ

ahmetkesici@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0003-1830-497X

Öz: Yapılandırmacılığın epistemolojik ve ontolojik görüşlerinin postmodernizmin görüşleri ile uyumlu olması, yapılandırmacı öğrenme yaklaşımının postmodernizmin eğitimdeki izdüşümü olduğu şeklinde değerlendirmelerin yapılmasına neden olmuştur. Bu nedenle yapılandırmacı eğitim anlayışının daha iyi anlaşılabilmesi için postmodernizmin anlaşılması gerekir. Postmodernizmi anlayabilmek için de modernizmi anlamak gerekir. Hem modernizmin hem de postmodernizmin kendine özgü bilgi, varlık ve ahlak anlayışları vardır. Her iki görüşe dayalı bilim, toplum, sanat gibi birçok insan etkinliği hakkında görüşler ileri sürülmüştür. Bu çalışmada yapılandırmacı eğitim, modern ve postmodern görüşlere dayalı olarak incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak modernizmin ve postmodernizmin eğitim bağlamında bilgi ile ilgili görüşleri, bilim tarihi ve bilim felsefesi perspektifinde incelenmiştir. Daha sonra modernizm ve postmodernizmin eğitim ve öğrenme ile ilgili görüşleri ortaya konulmuştur. Son olarak yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Postmodernizm, Modernizm, Yapılandırmacılık, Eğitim.

Giriş

Postmodernizm ile yapılandırmacılığın varlık ve bilgi ile ilgili görüşlerinin birbirleri ile uyumlu olması, yapılandırmacılığın postmodernizmin eğitimdeki izdüşümü olduğuna yönelik değerlendirmenin yapılmasına neden olmuştur. Bu görüşe dayalı olarak günümüzde eğitimde yaşanan değişimlerin arka planında modern eğitim anlayışına yapılan postmodern eleştiriler olduğu söylenebilir. Öğretimin planlanmasında ve öğretim uygulamalarında modern görüşler ile uyumlu davranışçı eğitim anlayışının etkisinin azalması, postmodern görüşlere uyumlu yapılandırmacı eğitim anlayışının etkisinin artması eğitimde yaşanan en önemli değişimlerden biridir. Bu nedenle eğitimde yaşanan değişimler modern ve postmodern görüşler bağlamında incelenmelidir.

Batı medeniyetinin gelişim süreci; geleneksel dönem, modern dönem ve postmodern dönem şeklinde üç dönemde incelenebilir. Geleneksel dönemde bilginin kaynağı,

* Dr., Siirt Milli Eğitim Müdürlüğü.

üretimi ve dağıtımını kilisenin kontrolündedir. Bu nedenle geleneksel dönemde düşünceler, değerler ve toplumsal örgütlenme dine dayandırılmıştır.¹ Modern dönem; kökeni 14. yy'deki Rönesans ve 16. yy'deki Reform hareketlerine dayanan, etkisini 17. ve 18. yy'de iyice hissettiren ve dinin yerine insanı merkeze alan Aydınlanma felsefesinin etkili olduğu dönemdir.² 20. yy'nin ortasından itibaren, bilginin statüsünde yaşanan değişimlere dayalı olarak post-endüstriyel toplum olarak adlandırılan yeni bir toplum düzenine geçilmiştir. Bu dönem, batı medeniyetinde postmodern döneme karşılık gelir.³

Modern dönem, insanın kendi aklını kullanarak kendi kaderini belirleyebileceği görüşüne dayalı olarak tasarlanmıştır.⁴ Modernite olarak kavramlaştırılan bu görüşe göre, tek ve evrensel olan gerçeğe akıl ile ulaşılabilir.⁵ Modernite, Batı dünyasında kilisenin sahip olduğu hegemonyanın kırılarak akli inançtan, bilimi dinden bağımsızlaştırıp yeni bir toplum düzeni inşa etmeyi amaçlamıştır. Modernitenin özünde Aydınlanma felsefesi, Aydınlanma felsefesinin temelinde ise modernleşme isteği vardır. Her ikisinde de akıl ve bilim ilerlemenin aracı olarak görülmüş ve mutlak ilerlemeyi sağlayacak davranışlar, aklın ürünü olan bilgide aranmıştır.⁶

Aydınlanma felsefesinin gelişmesinde 16. yy'de bilimsel alanda yaşanan gelişmeler etkili olmuştur.⁷ Newton'un hareket ile ilgili görüşleri Aristoteles'e dayanan dönemin hareket anlayışının değişmesine neden olmuştur. Hareket ile ilgili görüşlerini neden-sonuç ilişkisine dayandıran Newton, "Bir fiziksel sistemin *şimdiki* durumu, *önceki* durumunun sonucudur" ilkesi, bilimde ve düşüncede determinist bir anlayışın gelişmesi ile sonuçlanmıştır.⁸ Böylece doğa, basit işleyişe sahip bir makine gibi düşünölmeye başlanmıştır. Doğanın işleyişi, ilahi sebeplere bağlanmadan gözlem ve deneylere dayalı olarak elde edilecek bilimsel bilgilerle açıklanmaya çalışılmıştır.⁹ Akli, bilimsel bilginin kaynağı olarak gören modern bilim anlayışında bilimsel bilgiye deneyimler, gözlemler ve tecrübeler ile ulaşılabilir.¹⁰ Bilimsel bilgiler sürekli birikerek bizi evrenin tümüne hâkim, değişmez gerçeklere ulaştırır. Böylece değişmeyen, sürekli ilerleyen ve birikimli bir niteliğe sahip bilim, insanın doğaya egemen olmasını sağlar.¹¹ Bu görüşlerin oluşturduğu motivasyon, bilimsel alanda büyük gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Bilimsel alandaki gelişmeler, sosyal bilimlerin de

1 Ömer Demir, *Bilim Felsefesi*, Ankara: Vadi Yayınları, 2000, s.146-147.

2 Ülker Yükselbaba, "Postmodernizm ve Hukuk", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74/1 (2016), s.140.

3 Jean François Lyotard, *Postmodern Durum*, çev., İsmet Birkan, Ankara: Bilgesu Yayınları, 2013, s.11.

4 Demir, *Bilim Felsefesi*, s.147-148.

5 Nedret Çağlar, "Postmodern Anlayışta Siyaset ve Kimlik", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13/3 (2008), s.375.

6 Dursun Bostan, "Aydınlanma ve Postmodernizm", Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2013, s.19.

7 Yükselbaba, "Postmodernizm ve Hukuk", s.140.

8 Timur Karaçay, "Determinizm ve Kaos", Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu, 21-24 Eylül, 2004, s.2.

9 Esen Karadağ Koşay, "Postmodernizmin Modernizme Karşıt Söylemlerinde İnsan ve Sanat", Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2015, s.11.

10 Bilgehan Emeklier, "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar", *Bilge Strateji*, (2015), s.143-144.

11 Hilal Kahraman, "Çağdaş Felsefe Öncesi Düşüncede Akıl - İlerleme İlişkisi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/4 (2016), s.1524.

gelişmesini beraberinde getirmiştir.

Aydınlanma düşünürlerine göre bilimsel alanda gerçekleşen başarılar, sosyal alanlarda da elde edilebilir.¹² Toplum, kültür ve moral ilkeler akla dayandırılarak insanın özgürlüğü ve mutluluğu sağlanabilir.¹³ Bu nedenle Comte, sosyal olay ve olguların bilimsel araştırmalarda olduğu gibi toplumsal değer ve yargılardan uzak, sadece duyulara dayalı, deney ve gözlemlerle incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Böyle bir yöntem ile elde edilen bilgiler, nesnel ve evrensel bir nitelik kazanır.¹⁴ Modern bilimdeki mutlak gerçeklik anlayışının bir yansıması olarak modernitede ideal toplum düzeni düşüncesi söz konusudur.¹⁵ Akılsal temele dayandırılarak oluşturulacak yaşam biçimi, insanlığı sürekli olarak ilerleyen ideal toplum düzenine götürecektir.¹⁶ Bu görüşler bağlamında modernizm; insanlığa kalkınma, ilerleme, zenginlik, refah, demokrasi ve insan hakları gibi konularda vaatler sunmuştur. Bu idealler, sadece batı dünyasını değil bütün dünyayı etkilemiştir.¹⁷

Modernizm, insanlığın yaşadığı nükleer krizler, savaşlar, açlık, yoksulluk ve çevre felaketleri gibi olumsuzluklar sebebiyle birçok düşünür tarafından eleştirilmiş ve modernizmin ideallerini gerçekleştiremeyeceğine yönelik görüşler ileri sürülmüştür.¹⁸ Dahası, 'Büyük kurtarıcı' olarak görülen bilimin bazı problemleri çözerken yeni problemlere neden olduğu ve insanları sonu gelmeyen bir arayışa ittiği görülmüştür. Bu durum, modern bilimin kurtarıcı vasfını yitirmesine neden olmuştur.¹⁹ Örneğin, sıtma hastalığı ile mücadele etmek için sivrisineklere karşı DDT isimli kimyasal madde kullanılmıştır.²⁰ Ancak bu maddenin daha güçlü ve dirençli bir sivrisinek çeşidinin üremesine neden olduğu ve toprağı, hayvanları ve insanları zehirlediği belirlenmiştir.²¹

Modernizmin evrenselci, nesnelci ve evrimci varsayımlarına dayalı dayatmalarına karşı yapılan eleştiriler sonucunda estetik, toplumsal düzen, bilim, felsefe gibi çeşitli alanlarda etkili olan ve postmodernizm olarak adlandırılan yeni yaklaşım biçimleri oluşmuştur.²² Ekletik bir yapıya sahip postmodernizmin ne ileri sürdüğünden ziyade neye karşı olduğunu belirten bir karakteri vardır.²³ Bu nedenle postmodernizmin kendi içinde tutarlı bir bütünlük sağlayan herhangi bir teoriye ve yaşam anlayışına sahip olmadığını iddia edilmiştir.²⁴ Ewerdell ise postmodern görüşlerin, modern düşünürlerin ve sanatçıların çalışmaları sonucu ortaya çıkması nedeniyle postmoder-

12 Bostan, "Aydınlanma ve Postmodernizm", s.44.

13 Kahraman, "Çağdaş Felsefe", s.1527.

14 Emeklier, "Uluslararası İlişkiler", s.146-147.

15 Seyfettin Aslan ve Abdullah Yılmaz, "Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2/2 (2001), s.97.

16 Kahraman, "Çağdaş Felsefe", s.1526.

17 Demir, *Bilim Felsefesi*, s.150.

18 Aslan ve Yılmaz, "Modernizme Bir Başkaldırı", s.101.

19 Demir, *Bilim Felsefesi*, s.157.

20 Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32/4 (2008), s.358.

21 Milliyet, "DDT'nin Zararı 22 Yıl Sonra Anlaşıldı", son güncelleme 5 Ağustos, 2017, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/ddt-nin-zarari-22-yil-sonra-anlasildi-1159667/>

22 Aslan ve Yılmaz, "Modernizme Bir Başkaldırı", s.98; Demir, *Bilim Felsefesi*, s.152.

23 Demir, *Bilim Felsefesi*, s.160; Bostan, "Aydınlanma ve Postmodernizm", s.149.

24 Aslan ve Yılmaz, "Modernizme Bir Başkaldırı", s.100.

nitinin modernitenin mirasını devraldığını belirtmiştir.²⁵

Postmodern kavramı, postmodern düşünürlere göre Batı medeniyetinin şu an içinde bulunduğu, modern sonrası dönemi adlandırmak için de kullanılmaktadır.²⁶ 20. yy'nin ikinci yarısından itibaren teknolojik alanda meydana gelen gelişmeler, bilginin kendinden kaynaklı değerini değiştirerek bilgiyi satılmak için üretilen ve tüketilen bir meta haline getirmiştir. Böylece bilgi, bu dönemde üretimin temel gücü ve işgücü dağılımında etkili bir sektör haline gelmiştir.²⁷ Bilginin statüsündeki bu değişim, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel değişimleri beraberinde getirerek iletişim toplumu ya da tüketim toplumu olarak adlandırılan yeni bir toplumsal düzenin oluşmasına neden olmuştur.²⁸

Lyotard, *Postmodern Durum* isimli eserinde postmodernizmi ileri toplumlarda bilginin statüsü bağlamında yaptığı çözümlere dayalı olarak açıklamıştır. Lyotard'a göre bilimin görevi, işe yarar bilgi üretmektir. Ancak modern bilim, sınırlarını aşarak, doğruyu arama işlevi gördüğünü iddia etmekte ve doğruluğunu gerekçelendirmek için özgürlük, zenginlik, sınıfsız toplum ve refah gibi meta anlatılara başvurarak kendi haklılığını gösterme çabası içine girmektedir. Lyotard'a göre bu tür üst anlatılara dayandırılan bilimsel bilgi, insanları baskı altına alır ve onları sınırlandırır. Böylece bilim, işe yarar bilgi üretmesi gereken bir etkinlik olmaktan çıkıp, güç ve iktidar elde etme aracına dönüşerek bilimi üst anlatılara ulaşmayı amaçlayan bir din konumuna getirilir. Bu nedenle Lyotard, postmodernizmi insanlara kurtuluş vadeden anlatılara olan inançsızlık ve bu anlatılara dayandırılarak yapılan dayatmalara karşı bir başkaldırı olarak nitelendirir.²⁹

Foucault'a göre bilgi ile iktidar iç içe geçmiş iki unsurdur. Gerçeklik, iktidar sahipleri tarafından kendi meşruiyetlerini sağlamak için kullanılır. Bu nedenle iktidar sahipleri, bilgiyi iktidar olmanın bir gereği olarak üretir. Foucault'a göre bu durum; bilgiyi kirlettiği için gerçeği tek, mutlak ve değişmez olarak kabul etmemek gerekir.³⁰

Moderniteye bilgi odaklı eleştirilerin yanında insan odaklı eleştiriler de yapılmıştır. Buna göre modernite daha çok insanın akli yönü ile ilgilenmiş, duygularını ihmal etmiş, hatta görmezden gelmiştir.³¹ Tarihsel süreç içerisinde yaşanan savaşlar, toplumsal çalkantılar ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişen dünya ve değerler, insanı iç hesaplaşmaya zorlamıştır.³² Bu sorgulama ve iç hesaplaşma sonucu modernliğin insana varoluşunun anlamını veren bir dünyadan kopardığı iddia edilmiş ve geleneğin anlamı ve değeri üzerinde yeniden düşünülmesi gerektiğini savunan görüşler ileri sürülmüştür.³³

25 William R. Everdell, *İlk Modernler*, çev., Hülya Kocaoluk. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

26 Yükselbaba, "Postmodernizm ve Hukuk", s.146.

27 Ahmet Kesici, "Durkheim'in Görüşleri Doğrultusunda Küreselleşme Olgusu ve Eğitimin Küresel İşlevi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/2 (2018), s.982-983.

28 Lyotard, *Postmodern Durum*, s.11-18; Demir, *Bilim Felsefesi*, s.149-150.

29 Lyotard, *Postmodern Durum*, s.7-10.

30 Çağlar, "Postmodern Anlayışta", s.376-377.

31 Aslan ve Yılmaz, "Modernizme Bir Başkaldırı", s.101.

32 Ülkü Eliuz, "Attila İlhan'ın Şiirlerinde Postmodernist Söylemin İki Yüzü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2011), s.1.

33 Hümevra Hancıoğlu, "Gelenek Üzerine", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literatur*. 2/1(2016), s.177.

Bilim Tarihi Perspektifinde Modern ve Postmodern Görüşler

Bilimsel alandaki gelişmeler modernizmin doğmasında etkili olduğu gibi bilimsel gelişmeler ve bilgi edinme yöntemlerinin sorgulanması, postmodern görüşlerin ileri sürülmesinde etkili olmuşlardır. Bu nedenle modern ve postmodern görüşler, bilim tarihi perspektifinden özellikle fizik ve matematikteki gelişmeler bağlamında incelenmelidir.

Evreni makine metaforu ile açıklayan modernistlere göre doğa, belli yasalara göre işleyen bir aygıttır.³⁴ Bu nedenle doğaya hâkim olan kanunlar ancak matematik ile belirlenebilir.³⁵ Özellikle analitik geometrinin Descartes tarafından geliştirilmesi, mekanik evren anlayışının yerleşmesine ve modern bilimin determinist bir karakter kazanmasında etkili olduğu söylenebilir. Descartes, fizik ile ilgili her şeyin geometrik şekillere indirgenerek evrenin matematiksel olarak incelenebileceğini düşünüyordu.³⁶ Analitik geometri, geometrik şekilleri fonksiyon olarak adlandırılan cebirsel denklemlerle ifade edilebilmeyi mümkün hale getirmiştir.³⁷ Böylece analitik geometri ile gözlem zorunluluğu olmadan, eğrilerin herhangi bir andaki durumları hakkında cebirsel denklemler yardımıyla bilgi elde edinebilme imkânına kavuşmuş oldu.³⁸

Determinist karakterli modern bilim, matematikteki gelişmelere paralel olarak basit sistemleri açıklamada başarılı olmuştur. Başlangıç koşullarının bilinmesi şartıyla modern bilim, basit sistemlerin herhangi bir anındaki durumlarını, başarılı bir şekilde belirleyebilmektedir. Örneğin güneş tutulmasının ne zaman olacağı, nereden daha iyi gözlemlenebileceği önceden tespit edilebilmektedir. Ancak modern bilim, karmaşık sistemlerin uzun vadeli davranışlarını belirlemede başarılı olamamıştır. Örneğin Newton mekaniği, atom altı parçacıklarının belli bir andaki konumları, hızları ve yönlerinin aynı anda belirlenememesi nedeniyle atom altı parçacıklarının hareketlerini açıklamada yetersiz kalmıştır.³⁹ Benzer şekilde ekonomi, ekosistem ve insan akli gibi karmaşık sistemlerin uzun vadede beklenenden çok farklı davranışlar gösterebileceği anlaşılmıştır.⁴⁰ Çünkü, başlangıçta sisteme etki eden tüm faktörler tam olarak belirlenemez. Ayrıca sistemin başlangıç koşullarını belirlemek için yapılan deney ve gözlemlerin sonucu yaklaşık olarak saptanabilir (virgülden sonra belli bir basamağa kadar alınır).⁴¹ Bu nedenle karmaşık sistemler, beklenenden farklı davranışlar sergileyebilmektedirler. Bu durum, Lorenz'in hava tahminleri için oluşturduğu modelde açıkça görülmüştür. Lorenz'in hava tahmin modeli, termometre ile ölçülemeyecek kadar küçük olan hava sıcaklığının hava durumuna kısa vadede etki etmediğini, uzun vadede ise oldukça etkili olabileceğini göstermiştir.⁴²

34 Bostan, "Aydınlanma ve Postmodernizm", s.43.

35 Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Yayınevi, 1999, s.222.

36 Sevim Tekeli vd., *Bilim Tarihine Giriş*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1999, s.278.

37 Yavuz Aksoy, *Dünya Matematikçileri*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, 2000, s.141.

38 Şükran Gözen, *Matematik ve Öğretimi*, İstanbul: Evrim Yayınları, 2001, s.36.

39 Karaçay, "Determinizm ve Kaos", s.2-5.

40 Aytaç Gökmen, "Kaos Teorisinin Genel Bir Değerlendirmesi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2 /2 (2014), s.67.

41 Karaçay, "Determinizm ve Kaos", s.4-5.

42 Gökmen, "Kaos Teorisinin", s.71-72.

Bilimsel alanda yaşanan gelişmelerin yanında bilgi edinmede kullanılan yöntemlere yapılan eleştiriler de postmodern görüşlerin ileri sürülmesinde etkili olmuştur. Modern bilimde yöntem, bilgi edinmede oldukça önemlidir. Bacon, yönetime bağlı kalmadan yapılacak çalışmaları, karanlıkta el yordamıyla yol bulmaya benzeterek yöntemin önemine vurgu yapmıştır.⁴³

Bilgi edinmede kullanılan yöntemlerden biri, tümdengelim yöntemidir. Bu yöntemde bütüne ait bilinen ve doğruluğu kabul edilen bilgilerden hareketle parçaya ait bilgilere ulaşılır.⁴⁴ Tümdengelim yönteminde insan zihni, bildiği bazı doğrulardan hareketle düzenli bir şekilde ilerleyerek bilmediği başka doğrular türetebilir.⁴⁵ Öklid geometrisi, bu yöntemle bilgi edinmede iyi bir örnek teşkil eder.⁴⁶ Öklid geometrisinde tanımlar, aksiyomlar (postulatlar) ve teoremler vardır. Tanımlar, geometrik elemanların ne olduğunu açıklar. Aksiyomlar, akıl için onanması zorunlu, doğruluğundan şüphe edilmeyen ifadelerdir. Tanım ve aksiyomlara dayanılarak teoremler üretilir. Teoremlerin doğruluğu aksiyomlara dayandırılarak ispatlanır.⁴⁷

Öklid'in, "bir doğrunun dışındaki bir noktadan geçen ve bu doğruya paralel olan yalnız bir doğru çizilebilir" şeklinde ifade edilen "beşinci postulatı" yeni geometrilerin gelişmesine neden olmuştur. Her ne kadar sağanak yağın yağmur, beşinci postulatın doğruluğunu telkin etse de bu postulat, açık olmadığı gerekçesiyle birçok matematikçi tarafından eleştirilmiştir. Beşinci postulatla bir doğru ifadesini Riemann 'hiçbir doğru', Lobatchewski ise 'sonsuz doğru' şeklinde değiştirerek ispatlamaya çalışmışlardır. Bu çalışmalarının sonucunda kendi adlarıyla adlandırılan ve Öklid dışı geometriler olarak bilinen yeni geometrileri kurmayı başarmışlardır.⁴⁸

Yeni geometrilerin keşfi, matematikteki gerçekliğin matematik yapısının dayandığı postulatlar göre biçimlendiği anlamına gelmektedir. Bu durum matematiğin mutlak, değişmeyen bilgi olduğuna yönelik inanışlar açısından oldukça sarsıcı olmuştur.⁴⁹ Dahası matematiğin teorik, soyut ve tümdengelimli olmasının yanında sosyal bağlamda üretildiği, kültürün bir ürünü olduğu ileri sürülmüştür. Lakatos tarafından ileri sürülen bu görüşler dönemin hâkim anlayışına göre oldukça dikkat çekici ve sıra dışıdır. Lakatos'a göre üretilen ilk matematik bilgileri zamanla diğer matematikçiler tarafından modifiye edilerek, eksiklikleri giderilmekte ve yanlışlıklardan arındırılmaktadır. Bu nedenle matematik yapıları, bilgisi, ispat ve kuralları tartışılabilir.⁵⁰ Yarı deneyselci bakış açısını yansıdan bu görüşe göre matematiksel bil-

43 Mine Kaya Keha, "Modern Felsefenin Öncüleri: Descartes ve Bacon'da Yöntem Sorunu", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 56 (2016), s.122.

44 Demir, *Bilim Felsefesi*, s.25.

45 Keha, "Modern Felsefenin Öncüleri", s.125.

46 Philip J. Davis ve Reuben Hersh, *Matematiğin Seyir Defteri*, çev., Enver Abadoğlu, Ankara: Doruk Yayınları, 2002, s.26.

47 Gözen, *Matematik ve Öğretimi*, s.181-185.

48 Ali Dönmez, *Matematiğin Öyküsü ve Serüveni*, *Matematik Sözlüğü (Cilt 1)*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2002, s.238; Gözen, *Matematik ve Öğretimi*, s.156-160.

49 Gözen, *Matematik ve Öğretimi*, s.156-160.

50 Adnan Baki, Mesut Bütün ve Fatih Karakuş, "Lakatos' un Matematiksel Bilginin Gelişim Modelinin Okul Matematiğine Uyarlanması", *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 1/3 (2010), s.289.

gi, eğer matematikçiler tarafından açıklanmış, doğrulanmış ve uzlaşılarak kurulmuş ise yaşayabilir, uygulanabilir.⁵¹

Bilgi edinmede kullanılan en önemli yöntemlerden bir diğeri de tümevarım yöntemidir. Tümevarım, tek tek gözlemlerden hareketle genele ait bilgilere ulaşılan bir akıl yürüme yöntemidir. Bu yöntem ile bir teorinin doğruluğu, olgular dünyasında yapılan gözlem ve deneylerle test edilir.⁵² Elde edilen bilgi, gözlemlere dayalı olduğu için önyargılardan uzak, doğrulanmış ve değişmez kabul edilir.⁵³ Modern bilimin elde ettiği başarılarında tümevarım yönteminin katkısı büyüktür. Buna rağmen tümevarım, akli olgulara tâbi kıldığı ve gerçekliği olgulara ait verilerle sınırlandırdığı gerekçeyle eleştirilmiştir. Buna göre, tümevarım yöntemi ile elde edilen bilgi, gerçekliği ancak olguya ait verilerin sınırlılığında yansıtabilir.⁵⁴ Popper'a göre tümevarım ile doğrulanan bilgilerin ilerde aksi bir örnekle yanlışlanmayacağına garantisi yoktur. Bu nedenle bilimselliğin ölçütü doğrulamacılık değil yanlışlamacılık olmalıdır. Yanlışlamacılık, kuramın hangi koşullarda yanlışlanabilir olduğunu tespit etmektir. Eğer bir kuram yanlışlanabilir ise bilimseldir. Yanlışlanan bir kuram, hatalı ya da kusurlu olduğu anlamına gelmez. Aksine kuramın, ampirik gerçeklikle ilişkili olduğunu gösterir. Yanlışlamacılık ile kuramların denetlenmesi ve daha doğru kuramların seçilmesi sağlanarak bilimde ilerleme sağlanabilir. Bu nedenle Popper'a göre hakikate hiçbir zaman ulaşamaz, sadece yaklaşılabilir.⁵⁵

Modern ve postmodern düşünürler, gerçeklik konusunda birbirlerinde farklı görüşlere sahip oldukları için gerçekliğin bilgisinin ne olduğu ve nasıl edilebileceğine yönelik farklı anlayışlara sahiptirler. Modern düşünürlere göre gerçeklik, tek ve evrenseldir. Postmodern düşünürlere göre gerçeklik tek değil çoktur ve görecelidir.⁵⁶ Newton fiziğinin Öklid geometrisine dayalı olması, dünyanın biçimine daha uygun olduğu gerekçesi ile Einstein'ın evren geometrisini Riemann geometrisine dayandırması her iki geometrinin doğruluğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁵⁷ Bu durum, postmodernlerin gerçekliğin çok ve göreceli olduğu tezini desteklemektedir.

Modern bilim anlayışında olay ve olguları açıklamak için ortaya konulan model ve teoriler, gerçeğe bire bir karşılık gelir. Postmodern düşünürlere göre teori ve modeller, olguyu anlamlandırmak için zihin tarafından kurulan yapılardır.⁵⁸ Öklid geometrisi gerçekte var olmayan koni, küre, üçgen, elips gibi ideal elemanları inceler.⁵⁹ Riemann geometrisi ise dünyanın şekline tam olarak benzemeyen (dünya tam bir küre olma-

51 Adnan Baki ve Alan Bell, *Ortaöğretim Matematik Öğretimi (1.Cilt)*, Ankara: YÖK Dünya Bankası, 1997, s.2.40.
52 Demir, *Bilim Felsefesi*, s.26.

53 Keha, "Modern Felsefenin Öncüleri", s.122.

54 Bekir Balkız, "Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi", *Sosyoloji Dergisi Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını*, 12/13 (2004), s.144.

55 Doğan Özlem, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, İstanbul: İnkılap, 1996, s.117-119.

56 Hasan Aydın, "Eleştirel Aklın Işığında Postmodernizm, Temel Dayanakları ve Eğitim Felsefesi", *Eğitimde Politika Analizleri ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1/1 (2006b), s.29-31.

57 Dönmez, *Matematiğin Öyküsü*, s.238; Gözen, *Matematik ve Öğretimi*, s.156-160.

58 Hasan Ünder, "Yapılandırmacılığın Epistemolojik Savlarının Türkiye'de İlköğretim Fen ve Teknoloji Dersi Programlarında Görünümleri", *Eğitim ve Bilim*, 35/158 (2010), s.208.

59 Fatih Karakuş ve Adnan Baki, "Assessing Grade 8 Elementary School Mathematics Curriculum and Textbooks Within The Scope of Fractal Geometry", *İlköğretim Online*. 10/3 (2011), s.1082.

yıp kutuplardan basık ve değişik yükseltilere sahip düz olmayan bir yüzeyi vardır) küre yüzeyi üzerine kurulur.⁶⁰ Gerçekte olmayan, ideal nesnelere dayandırılan her iki geometrinin başarısı, postmodernlerin model ve teorilerin olguyu anlamlandırmak için zihin tarafından kurulan yapılar olduğuna yönelik görüşlerini desteklemektedir.

Postmodern düşünürler, modern düşünürlerin model ve teoriler için kabul ettikleri doğruluk ölçütü yerine işgörülük anlamında uygunluk ölçütünü benimsemişlerdir.⁶¹ Nitekim Newton fiziği, atom altı parçacıklarının hareketini açıklamada yetersiz kalınca olasılık mantığına dayalı kuantum fiziği geliştirilmiştir.⁶² Fizikteki bu gelişmeler, postmodern düşünürlerin uygunluk ölçütünün daha anlamlı olduğu ve her bir durumun kendine özgü bir biçimde anlaşılması gerektiği konusundaki görüşlerini destekler niteliktedir.

Bilim Felsefesi Bağlamında Postmodern Görüşler

Bilim insanları, gözlem ve deneyler yaparak alanları ile ilgili olguları; hipotez, model veya teorilerle açıklayarak bilgi üretirler. Elde edilen bu bilgiler eğitimde içeriği teşkil eder. Ancak her bilgi eğitimin konusu olamaz. Eğitimde içerik seçimi için kriterler; bireysel fayda, toplumsal fayda, bilginin eğitim- öğretim açısından önemi ve ilgili olduğu disiplin açısından önemi şeklinde sıralanmaktadır.⁶³ Ayrıca içerik; geçerli, güvenilir, güncel, doğru ve değerli olmalıdır.⁶⁴

Bilim insanlarının ürettiği bilgilerin anlamı, sınıflandırılması, yorumlanması, ölçülmesi, niteliği ve denetlenmesi bilim felsefecileri tarafından yapılır. Bilim felsefecileri, bilimsel bilginin kıymetini ve standardını ortaya koyarlar.⁶⁵ Bilim felsefecilerinin ortaya koyduğu görüşler, eğitimi etkileme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle bilim felsefecileri tarafından ileri sürülen görüşler, eğitim açısından değerlendirilmelidir. Bu konuda Kuhn ve Feyerabend gibi postmodern düşünürlerin görüşleri oldukça dikkat çekicidir.

Kuhn, bilim tarihi perspektifinde yaptığı çözümlenmelerde; bilimdeki ilerlemenin modernistlerin ileri sürdüğü gibi sürekli, doğrusal ve birikimli olmadığını, aksine kökten değişimler sonucu yani paradigma değişimi ile gerçekleştiği sonucuna ulaşmıştır.⁶⁶ Paradigma; bilimsel bakış, gelenek, model, kavramsal çerçeve ve paylaşılan ortak değerler kümesi gibi anlamlara gelmektedir. Paradigma bilim insanlarının ortak iletişim kurabilmelerini sağlayan zemini, ortak bilimsel anlayışı belirler.⁶⁷

Kuhn, bilimde ilerlemeyi çeşitli dönemlere ayırır. Herhangi bir bilim alanında ilk olarak alana özgü olguları açıklamak için birbirine rakip çeşitli kavram ve yöntemler sunulur. Bu açıklamalar arasında en başarılı olan varlığını sürdürerek paradigma

60 Gözen, *Matematik ve Öğretimi*, s.158-159.

61 Ünder, "Yapılandırmacılığın Epistemolojik", s.206.

62 Karaçay, "Determinizm ve Kaos", s.5.

63 Fatma Varış, *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları, 1988, s.156-157.

64 Özcan Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara: Pegem Yayıncılık, 2011, s.136.

65 Demir, *Bilim Felsefesi*, s.20.

66 Abdurrahman Denктаş, "Thomas Kuhn'un Bilim Anlayışı Üzerine", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1 (2015), s.28.

67 Demir, *Bilim Felsefesi*, s.81.

haline gelir. Kuhn, paradigma kurulduktan sonra oluşan dönemi *olağan bilim* olarak adlandırır. Bu dönemde paradigmaya bağlı kalınarak adeta bulmaca çözer gibi olgu ve olaylara açıklık getirilir. Ancak zamanla hakim olan paradigma, olguları açıklamada yetersiz kalır ve paradigma ile çelişen yeni kuram ve teoriler gelişir. Böylece paradigma işlevsiz hale gelir. Kuhn bu dönemi *bunalım dönemi* olarak nitelendirir. Bu dönemin sonunda olay ve olguları daha iyi açıklayacak yeni bir paradigmaya geçilir. Paradigma değişimi ile bilimde ilerleme sağlanır. Paradigma seçimi için rasyonel bir ölçüt yoktur. Paradigma seçiminde bilim insanlarının içinde bulunduğu psikolojik ve sosyolojik bağlam etkilidir.⁶⁸ Ayrıca gözlemlere objektif bakış mümkün değildir. Çünkü yapılan gözlemler paradigma bağlamında anlamlandırılır. Bu nedenle bilimsel bilgi görecelidir.⁶⁹ Kuhn'un ileri sürdüğü bu görüşler, dönemin bilim anlayışı ile çelişen sıra dışı görüşlerdir.

Bilim felsefecilerinden Feyerabend'in bilimsel bilgi ile ilgili görüşleri de oldukça dikkat çekicidir. Feyerabend'e göre insanoglu, var olduğu günden beri daha rahat ve güvende olmak için evrende olup biten olayları anlamaya çalışmış ve birçok bilgi türü üretmiştir. Bilimsel bilgi, bu bilgi türlerinden biridir. Bilimsel bilgi, teknoloji sayesinde hayatı değiştirecek başarılar elde etmenin yanında insanları geleneksel dönemin baskıcı dayatmaları karşısında özgürleştirmiştir. Ancak insan ürünü olan bilim, sonraları baskı aracı haline gelmiştir. Tek doğrunun bilimsel bilgi olduğu iddia edilerek başka bilgi türleri değersizleştirilmiştir. Feyerabend, bu tutumu eleştirerek bilimin din veya ideoloji gibi mutlaklaştırılmasına karşı çıkmıştır.⁷⁰ Feyerabend'e göre yaşadığımız olayların tümünü doğru bir şekilde açıklayabilecek bir yöntem ortaya konulamamıştır. Ayrıca farklı kuramların doğruluğunu sınavabileceğimiz bağımsız, ortak deneysel bir zemin ve gözlem dili yoktur. Bu nedenle doğru, kimsenin tekelinde değildir. Hangi bilgi türünün ne zaman başarılı olacağı da bilinemez. Feyerabend, hayatı anlamlandırmak için ortaya konan mit, efsane, dini inanış vb. rakip teorilerin karşılaştırılmasına imkân tanınması gerektiğini, böylece zengin bir düşünce çeşitliliğinin olduğu bir ortamda daha geçerli ve güvenilir bilgi elde edilebileceğini ileri sürmüştür.⁷¹

Eğitime Modern ve Postmodern Bakış

Yeni neslin sahip olması istenen nitelikler tesadüflere bırakılamayacak kadar önemlidir. Bu nedenle topluma katılan her yeni birey, istenen nitelikleri kazanabilmesi için okullarda eğitime tabi tutulur. Okullarda yapılan eğitim faaliyetleri planlı bir şekilde sürdürülür. Bu amaçla "öğrenme yaşantıları düzeneği" olarak tanımlanan eğitim programları hazırlanır.⁷² Eğitim programları; amaç, içerik, öğrenme durumları ve değerlendirme olarak adlandırılan dört öğeden oluşur. İçerik, öğrencilere hangi

68 Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev., Nilüfer Kuyaş, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1995, s.53-156.

69 Şahabeddin Yalçın, "Kuhn ve Bilimsel Relativizm", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1/6 (2011), s.6; Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin*, s.53-156.

70 Serdar Saygılı, "Paul K. Feyerabend'in Bilim Anlayışı: Çoğulcu Bilim Kuramı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/2 (2011), s.86-87.

71 Demir, *Bilim Felsefesi*, s.122.

72 Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara: Meteksan, 1998, s.95.

bilgilerin öğretilmesi ile ilgilidir.⁷³ Bilgi, eğitimde amaçlanan kazanımlara ulaşmak için bir araçtır. Öğrenme sonucu elde edilen ürün ise bilgidir. Dolayısıyla öğrenme aslında bilgilenmedir.⁷⁴

Bilgi, felsefenin de ilgi alanına girer. Felsefi açıdan bilgi, “nesne-özne arasındaki etkileşimin ürünü” şeklinde tanımlanır. Felsefenin bir alt dalı olan bilgi felsefesi (epistemoloji); bilginin kaynağı, doğruluğu ve sınırlılığını araştırır.⁷⁵ Dolayısıyla bilgi, hem bilgiyi yaygınlaştırmayı amaçlayan eğitimin, hem de bilgiyi sorgulayan felsefenin ilgi alanına girer. Bilgilenme süreci olarak açıklanan eğitim; ‘Bilgi nedir?’, ‘Nasıl üretilir?’, ‘Hangi bilgi değerli ve önceliklidir?’, ‘Doğru bilgiye nasıl ulaşılır?’ gibi bilgiyi analiz etmeyi amaçlayan sorulara kayıtsız kalmaz. Bu soruların cevapları, eğitimin her aşamasını etkiler.⁷⁶ Bu nedenle modernizmin ve postmodernizmin sahip olduğu eğitim anlayışı, her iki yaklaşımın epistemolojik savlarından ayrı düşünülemez.

Moderniteye göre kişiden ve onun temsillerinden (dilinden, arzularından, şemalarından, düşüncelerinden) bağımsız nesnel ve olgular dünyası vardır.⁷⁷ Kişiden bağımsız olgular ile ilgili bilgi ve anlam, dış dünya kaynaklıdır. Anlam, bizzat dış dünya tarafından belirlenir. Bu nedenle bilgi; bireyden bağımsız, sabit ve kişiden kişiye değişmez.⁷⁸ Kişi kendi dışında var olan gerçeği keşfedebilir veya ortaya çıkarabilir.⁷⁹ Kişinin zihninde oluşturduğu temsiller, nesnel olguları sadık bir biçimde yansıtırsa doğrudur. Temsillerin uygunluğu duyularla doğrudan ya da dolaylı olarak kontrol edilebilir. Nesne, zihinsel temsillerin oluşmasında belirleyicidir. Kendi temsillerini zihinde oluşturur. Konuşulan dilde uzlaşma olduğunda, sözcükler dünyadaki gerçek nesnelere işaret eder. Dolayısıyla dış dünya ile ilgili bilgiler başkalarına aktarılabilir.⁸⁰

Modernitenin epistemolojik görüşlerini yansıtan öğrenme yaklaşımları, davranışçı öğrenme yaklaşımlarıdır. Nesnellik, aktarım, didaktik, erk ve ilişkilerde mesafe davranışçı eğitim yaklaşımlarının ortak özellikleridir.⁸¹ Bu yaklaşıma göre öğrenme, bizim dışımızda bulunan bilgilerin öğretmen veya kitap gibi kaynaklardan alınıp zihne yerleştirilerek hafızaya kaydedilmesi ile gerçekleşir. Bu yaklaşımda öğretmenin görevi, nesnel olan bilgiyi öğrencilere aktarmaktır.⁸² Öğretmeni merkeze alan bu yaklaşımda öğretmen, sınıfta sahip olduğu gerçek, nesnel ve değişmeyen bilgi sayesinde otoriteyi temsil eder. Otorite, öğretmenin sınıfta disiplini sağlayarak bilgiyi aktarma-

73 Demirel, *Eğitimde Program*, s.136.

74 Burhan Akpınar, “Eğitimde Program Geliştirmenin Felsefi Temelleri”, *Eğitimde Program Geliştirme ve Değerlendirme*, ed. Behçet Oral ve Taha Yazar, Ankara: Pegem Akademi, 2017, s.49-50.

75 Özlem, *Felsefe ve Doğa*, s.32.

76 Akpınar, “Eğitimde Program”, s.49.

77 Ünder, “Yapılandırıcılığın Epistemolojik”, s.204.

78 Yusuf Ceylan, “Eğitimde Yapılandırıcılık ve Din Eğitimi”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013, s.60.

79 Mahmut Zengin, “Yapılandırıcılık ve Din Eğitimi. İlköğretim DKAB Öğretim Programlarının Değerlendirilmesi ve Öğretmen Görüşleri Açısından Etkilliliği”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010, s.11.

80 Ünder, “Yapılandırıcılığın Epistemolojik”, s.204.

81 Hasan Aydın, “Eğitimde Modern ve Post-Modern Modeller”, *Bilim ve Gelecek Dergisi*, 33 (2006), s.60.

82 Yaşar Barut, “Öğrenme Kuramları”, *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, ed. Behçet Oral, Ankara: Pegem Akademi, 2011, s.41-43; Bünyamin Yurdakul, “Yapılandırıcılık”, *Eğitimde Yeni Yönelimler*, ed., Özcan Demirel, Ankara: Pegem Akademi 2011, s.39.

sını sağlar. Öğrencilerin görevi, nesnel olan bilgiyi almaktır.⁸³ Dolayısıyla öğrenme sürecinde öğretmen aktif, öğrenci ise pasiftir. Öğrenme, tekrar üzerine temellendirilir. Öğrenmede başarı, hafızaya kaydedilen bilgi miktarı ve bunları davranışa dönüştürebilme becerisi ile ölçülür.⁸⁴ Bu yaklaşımda vurgu, bilgi üzerinde olduğu için ürün odaklı bir ölçme ve değerlendirme anlayışı söz konusudur.⁸⁵ Bu nedenle öğrenme bireyseldir ve öğrenciler arası rekabetin yaşandığı bir sınıf ortamı söz konusudur.⁸⁶

Postmodernizm, yorumsamacı olarak nitelendirilen bir karaktere sahiptir.⁸⁷ Nietzsche postmodernizmin yorumsamacı karakterini; “gerçeklik, kişinin kendi bakış açısıyla sınırlıdır ve kişinin yorumlamaları dışında hiçbir fiziksel gerçeklik yoktur” şeklinde açıklamıştır.⁸⁸ Postmodernizmde her şey, bir metne benzer. Bu metnin anlamı ne metne, ne bağlama, ne de yazara bağlıdır. Anlam; okuyucu tarafından oluşturulur. Bu nedenle anlam öznedir.⁸⁹ Postmodernizmin yorumsaması özelliği, epistemolojide bilginin doğasını açıklamak için kullanılan yapılandırmacılık kavramına karşılık gelir.⁹⁰ Felsefi yapılandırmacılığa göre nesnel bilgi bilinemez. Çünkü bilgi, insanlar tarafından oluşturulur. Bilginin oluşturulmasında dil, kültür ve biliş etkilidir. Dil, kültür ve biliş gibi unsurlar olmadan nesnel hakkında bilgi edinmemiz mümkün değildir. Bu nedenle bilgi göreceli olup evrensel bilgidен bahsedilemez.⁹¹

Felsefi yapılandırmacılıkta kişi, algılarına dayanarak zihninde idealar (duyumlar) oluşturur. Bu idealar herkeste ortak değildir. Tecrübeye dayalı olarak bireyden bireye değişir.⁹² Böylece gerçeklik; bireyin kendi deneyimleri, gözlemleri, yorumları ve mantıksal düşünceleri ile oluşturulur.⁹³ Algılarımız dışında bir dış dünya olsa bile, bizim onu anlamamız ve bilmemiz mümkün değildir. Çünkü zihin, algıların aracısı olmadan dış dünya ile temas kuramaz ve onu keşfedemez. Kişi, zihninde oluşturduğu bilgilerin doğruluğunu, olgular dünyası ile karşılaştıramaz.⁹⁴ Bilginin sosyal bağlamda üretilmesi nedeniyle kesinliğinden de bahsedilemez. Bireyin sürekli gelişen bilişsel yapısı ve değişen toplumsal koşullar nedeniyle bilgi, devamlı değişen bir yapıya sahiptir.⁹⁵ Yapılandırılan bilginin gerçekliği, başkalarının deneyimleri sonucu elde ettikleri bilgi ile örtüşüp örtüşmemesine bağlıdır. Bireyin oluşturduğu anlam ile başkalarının anlamı çelişmez ise bilgi doğru kabul edilebilir.⁹⁶ Dil, kültür ve bilinç bilgi-

83 Aydın, “Eğitimde Modern”, s.60-63.

84 Behsat Savaş, “Yapılandırmacı Öğrenme”, *Eğitim Psikolojisi*, ed., Alim Kaya, Ankara: Pegem Akademi 2011, s.456-464.

85 Ceylan, “Eğitimde Yapılandırmacılık”, s.78.

86 Savaş, “Yapılandırmacı Öğrenme”, s.456.

87 Aydın, “Eleştirel Aklın”, s.37.

88 Çağlar, “Postmodern Anlayışta”, s.376.

89 Aydın, “Eleştirel Aklın”, s.37.

90 Mehmet Arslan, “Eğitimde Yapılandırmacı Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 40/1(2007), s.46.

91 Hasan Aydın, “Postmodernizmin Eğitimdeki Uzantısı: Felsefi Yapılandırmacılık”, *Bilim ve Gelecek Dergisi*, (2006), s.2-8. (erişim 10.05.2017).

92 Ünder, “Yapılandırmacılığın Epistemolojik”, s.204.

93 Ceylan, “Eğitimde Yapılandırmacılık”, 2013, s.52.

94 Ünder, “Yapılandırmacılığın Epistemolojik”, s.205.

95 Ceylan, “Eğitimde Yapılandırmacılık”, 2013, s.63.

96 Yurdakul, “Yapılandırmacılık”, s.40-41.

nin yapılandırılmasında önemlidir.⁹⁷ Yukarıda yapılan değerlendirmeler sonucunda felsefi yapılandırmacılığın ileri sürdüğü görüşler ile postmodernizmin yorumsamacı özelliğinin birbiri ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu nedenle postmodernizmin eğitimdeki yansımalarının yapılandırmacılık olduğu söylenebilir.⁹⁸

Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımlarının tümünde görülen ortak özellikler; öznelcilik, yapılandırmacılık, etkileşimcilik, erksizlik ve mesafesizliktir.⁹⁹ Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımında öğrenme, deneyimlerle oluşan öznel anlamlar olduğu kabulüne dayanır.¹⁰⁰ Dolayısıyla öğrenme, anlam oluşturmaktır.¹⁰¹ Öğrenen, öğrenmek için öğrenme sürecinde soru sorar, problem çözer, araştırma yapar, eski bilgileri ile yeni bilgilerini sentezleyerek yeni anlamlar üretir. Analiz, sentez ve değerlendirme gibi zihinsel işlemler yapar.¹⁰² Öğrenen, öğrenme sürecinde etkindir.¹⁰³ Öğretmenin görevi, öğrencileri kendi bilişsel yapılarını özgür bir şekilde yapılandırmalarına imkân sağlayacak bir ortam oluşturmaktır. Yani, öğrencileri güdüleyip onların birbirleri ve çevresi ile etkileşime girmelerini sağlamaktır.¹⁰⁴ Öğretmen, bu süreçte bilginin yapılanmasında öğrencilere danışmanlık yapar. Bu yaklaşımda öğretmenin öğrenmede demokratik bir sınıfta ortamı oluşturma ve öğrencilerin öğrenmelerini yapılandırmalarına yardımcı olacak materyalleri temin etme sorumlulukları da vardır.¹⁰⁵

Yapılandırmacı öğrenme sürecinde bilginin sosyal bağlamda anlamlandırılmasına uygun olarak probleme dayalı öğrenme ve işbirlikçi öğrenme yaklaşımları benimsenir.¹⁰⁶ Bu yaklaşımda bilginin oluşturulması önemli olduğu için öğrenme sürecini değerlendirmeye yönelik bir ölçme ve değerlendirme anlayışı söz konusudur.¹⁰⁷ Öğrenmeye yön verme özelliği olan ölçme ve değerlendirme, öğrencilerin öğrenme stratejilerindeki gelişimleri belirlemek amacıyla yapılır ve öğrenme sürecinin bir parçası olarak görülür.¹⁰⁸ Bu yaklaşımda öğretimin değerlendirilmesinde hem ürünü hem de süreci değerlendirmeye yönelik ölçme teknikleri kullanılır. Öğrencilerin bilgiyi yapılandırma durumunu yansıtacak ürün dosyası, drama, poster, kavram haritaları gibi öğrenme ürünlerine yönelik teknikler kullanılır. Bunun yanında sosyal bağlamın önemine yapılan vurgu ve göreliliği yansıtan gözlem ve akran değerlendirme gibi otantik değerlendirme teknikleri de kullanılmaktadır.¹⁰⁹

97 Aydın, "Postmodernizmin Eğitimdeki", s.7.

98 Burhan Akpınar, Zafer Çakmak ve Cihan Kara, "Postmodernizmin İlköğretim 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programına Yansımaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/2 (2010), s.156-158.

99 Aydın, "Eğitimde Modern", s.62-64.

100 Ceylan, "Eğitimde Yapılandırmacılık", s.119.

101 Arslan, "Eğitimde Yapılandırmacı Yaklaşımlar", s.46.

102 Yurdakul, "Yapılandırmacılık", s.48-51; Ceylan, "Eğitimde Yapılandırmacılık", s.61.

103 Orhan Akınoğlu, "Yapılandırmacılık", *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, ed. Behçet Oral, Ankara: Pegem Akademi 2012, s.432.

104 Aydın, "Eğitimde Modern", s.63.

105 Savaş, "Yapılandırmacı Öğrenme", s.455.

106 Yurdakul, "Yapılandırmacılık", s.54-55.

107 Ceylan, "Eğitimde Yapılandırmacılık", s.79.

108 Yurdakul, "Yapılandırmacılık", s.53.

109 Veysel Sönmezsoy, *Eğitim Felsefesi*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2014, s.134; Akınoğlu, "Yapılandırmacılık", s.441.

Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı

Yapılandırmacılık, öğrenenin bilgiyi nasıl öğrendiğine ilişkin bir kuram olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra bilginin, öğrenen tarafından nasıl yapılandırıldığına ilişkin bir yaklaşım haline almıştır.¹¹⁰ Yapılandırmacılık, yeni karşılaşılan bilgilerin önceki bilgilerle ilişkilendirilerek yeniden yapılandırılması anlayışına dayanır.¹¹¹ Bilginin yeniden yapılandırılmasından kasıt; bilginin transferi, eski bilginin yeni bir biçime dönüştürülerek uygulama yapabilmeye imkân sağlamasıdır.¹¹² Buna göre öğrenmenin gerçekleşmesi, bireyin bilgiyi anlamlandırmasına ve yaşamında kullanabilmesine bağlıdır.¹¹³ Dolayısıyla yapılandırmacılık, bilgiyi kültürel ve sosyal iletişim sürecini anlamlandırmaya çaba gösteren bireylerin ortaya koydukları gelişimsel, öznel, tutarlı açıklamalar şeklinde açıklanabilir.¹¹⁴

Yapılandırmacılık, eğitimde istenen nitelikte bireylerin yetiştirilememesi, öğrencilerin okulda öğrendiklerini hayata aktaramama sorununa çözüm olarak düşünülmüş ve Bruner tarafından 1960 yılında gündeme getirilmiştir. Ancak yapılandırmacılık ile ilgili görüşlerin kökeni bu tarihten çok daha öncesine dayanır.¹¹⁵ Sokrates, bilginin sadece bir algı olduğunu belirtmiştir. Viko'ya göre bir kişinin bir şeyi bilmesi onu açıklayabilmesine bağlıdır. Kant ise kişinin öğrenmesini yeni bilgiyi geçmişteki bilgilerle ilişkilendirdiği, ona kendi yorumunu katıp kendine mal ettiği aktif bir süreç olarak tanımlamıştır. Sokrates, Viko ve Kant ortaya koydukları bu görüşlerle yapılandırmacılığa öncülük etmişlerdir.¹¹⁶

Yapılandırmacılığın birçok türü vardır. Literatürde daha çok bilişsel yapılandırmacılık, sosyal yapılandırmacılık ve radikal yapılandırmacılık türleri öne çıkmaktadır. Yapılandırmacılığın tüm türlerinin ortak özelliği, gerçekliğe özne temelli yaklaşımlarıdır. Bu nedenle yapılandırmacılığı öğrenme ile ilgili genel bir çerçeve, bir paradigma olarak görmek mümkündür.¹¹⁷

Bilişsel yapılandırmacılığın en önemli temsilcilerinden biri olan Piaget'e göre insan, doğumdan ölüme kadar edindiği bilgileri, yaşantıları ve davranışları kendi içinde sistemli bir şekilde ilişkilendirerek zihninde anlamlı bir yapı oluşturma eğilimindedir. Zihin tarafından örgütlenen bilişsel yapı, düşünce ve davranış kalıpları şema olarak adlandırılır. Bireyin mevcut bilişsel yapısı denge durumundadır.¹¹⁸ Birey, yeni bir durumla karşılaştığında bu durumu hâlihazırda bilişsel yapısıyla açıklamaya çalışır (özümseme). Eğer yeni durum, kişinin mevcut bilgi ve tecrübelerine (bilişsel şema)

110 Eda Erdem ve Özcan Demirel, "Program Geliştirmede Yapılandırmacılık Yaklaşımı", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23/23 (2002), s.82.

111 Savaş, "Yapılandırmacı Öğrenme", s.439-440.

112 Demirel, *Eğitimde Program*, s.249.

113 Arslan, "Eğitimde Yapılandırmacı", s.44.

114 Mine Çeliköz, "Eğitim Programları ve Öğretim Alanındaki Eğitim Bilimcilerin Yapılandırmacılıkla İlgili Görüşlerinin Analizi", Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2017, s.17.

115 Nurettin Şimşek, "Yapılandırmacı Öğrenme ve Öğretime Eleştirel Bir Yaklaşım", *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 3/5 (2004), s.117.

116 Arslan, "Eğitimde Yapılandırmacı", s.47; Şimşek, "Yapılandırmacı Öğrenme", s.117.

117 Zengin, "Yapılandırmacılık ve Din", s.36.

118 Zeynep Yöndem Deniz ve Aslı Taylı, "Bilişsel Gelişimi ve Dil Gelişimi", *Eğitim Psikolojisi*, ed., Alim Kaya. Ankara: Pegem Akademi 2011, s.75-77.

uymuyorsa veya yetersiz kalıyorsa kişinin bilişsel dengesi bozulur. Bu durumda kişi, ya mevcut bilgisini değiştirir ya da çelişkileri gidermek için mevcut bilişsel şemasını yeni durumla uyumlu hale getirir (uyma).¹¹⁹ Böylece kişide bilişsel denge tekrar kurulur, yeni duruma adapte olur yani öğrenir.¹²⁰ Bilişsel gelişim, fiziksel gelişime bağlı olarak somuttan soyuta doğru ilerler.¹²¹

Sosyal yapılandırmacılığın önemli temsilcilerinden biri olan Vygotsky, bilginin yapılandırılmasında sosyal etkileşimin, dilin ve kültürün önemine vurgu yapar.¹²² Sosyal yapılandırmacılıkta öğrenme için yetişkin desteği gerekir. Öğrenmenin gerçekleşebilmesi için kültürel mirası taşıyan daha bilgili ve yetenekli yetişkinlerin (anne, baba, öğretmen ve diğer yetişkinler) oluşturduğu bir bağlama ihtiyaç vardır. Vygotsky, çocuğun mevcut gelişim düzeyi ile başkasının yardımıyla ulaşabileceği gelişim düzeyi arasındaki farka 'yakınsal gelişim alanı' adını vermiştir. Yakınsal (potansiyel) gelişim alanı, çocuğun tek başına çözebildiği problem alanı ile başkalarının yardımı ile çözebileceği problem alanı arasındaki alana işaret eder. Öğrenmenin ancak yakınsal alan gelişiminin oluşmasıyla gerçekleşebileceğini belirtmiştir.¹²³ Sosyal yapılandırmacılıkta sosyal etkileşim öğrenmede oldukça önemli bir unsur olarak görülmektedir. Vygotsky'ye göre akranların etkileşim halinde olması; öğrenme motivasyonunun artmasına, bilişsel ve sözel gelişimin sağlanmasına, yanlış öğrenmelerin düzeltilmesine, eleştirel düşünmenin gelişmesine ve akranların birbirine saygı duymasına katkı sağlar.¹²⁴

Radikal yapılandırmacılığın önemli isimlerinden Glasersfeld ise kişinin gerçekliği kendine özgü bir şekilde yapılandırıldığını belirtmiştir.¹²⁵ Bilginin oluşturulmasında kişi aktiftir. Bu nedenle bilgi bireysel ve içseldir. Her öğrenenin farklı bir yaşantısının olması, bilgiyi farklı bir şekilde yapılandırmasına neden olur. Öğrenilen bilginin dış dünyanın gerçekliğine uyup uymadığını bilemeyiz. Bu nedenle yapılandırılan bilişsel yapı, öznel olup diğer kişilerin bilişsel yapılarından farklıdır.¹²⁶ Bu durum, radikal yapılandırmacılığı bilişsel yapılandırmacılıktan ayırır. Örneğin bilişsel yapılandırmacılara göre matematik, birey tarafından öznel olarak yapılandırılır. Matematik bilgisi yapılandırıldıktan sonra artık nesnel hale gelir. Ancak radikal yapılandırmacılar bu konuda bilişsel yapılandırmacılardan farklı olarak yapılandırılan matematik bilgisinin de öznel olduğu görüşündedirler.¹²⁷

Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımları ile ilgili ileri sürülen tüm görüşler göz önüne alındığında, yapılandırmacı öğrenme yaklaşımında bazı ilkelerin öne çıktığı görülmektedir. Bunlar; bilgi doğuştan gelmez. Bilgi öznel ve bilgi sosyal bağlamda

119 Hadiye Küçükkaragöz, "Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi", *Eğitim Psikolojisi*, ed., Binnur Yeşilyaprak, Ankara: Pegem Akademi 2014, s.87.

120 Akınoğlu, "Yapılandırmacılık", s.432.

121 Yöndem ve Taylı, "Bilişsel Gelişimi", s.78.

122 Yurdakul, "Yapılandırmacılık", s.44-45.

123 Ceylan, "Eğitimde Yapılandırmacılık", s.50; Yöndem ve Taylı, "Bilişsel Gelişimi", s.96; Yurdakul, "Yapılandırmacılık", s.45.

124 Yöndem ve Taylı, "Bilişsel Gelişimi", s.96.

125 Akınoğlu, "Yapılandırmacılık", s.433.

126 Zengin, "Yapılandırmacılık ve Din", s.41-45.

127 Murat Altun, *Liselerde Matematik Öğretimi*, Bursa: Aktüel Yayınları, 2014, s.31.

bireyin aktif katılımı ile oluşur. Öğrenme, dünyayı anlamlandırma sürecidir. Etkili öğrenme için öğrenenin anlamlı, açık uçlu ve zorlu problemlerin üstesinden gelmesi gerekir.¹²⁸

Sonuç

Modernizmin gerçeklik, evrensellik ve bilim anlayışına yönelik postmodern eleştirileri toplumbilim, siyaset, edebiyat ve sanat gibi birçok alanda sarsıcı etkilere neden olmuştur. Modern eğitim anlayışına yönelik postmodern eleştiriler, modern eğitim anlayışını yansıtan davranışçı öğrenme yaklaşımı yerine yapılandırmacı öğrenme yaklaşımının benimsenmesine neden olmuştur. Eğitim anlayışında yaşanan bu değişim, öğretim faaliyetlerinin tasarlanması ve yürütülmesinde büyük değişim ve dönüşümleri de beraberinde getirmiştir.

Öznellik ve göreliliğin temel ilke olarak benimsendiği yapılandırmacılık; uzlaşmayı, kültürü, işbirliğini, bilginin değişkenliğini ve durumsallığını temele alan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda nesnel bilgi tamamen ya da kısmen reddedilir.¹²⁹ Yapılandırmacılığın bu görüşleri ile postmodernizm epistemolojik görüşleri uyumludur. Bu nedenle yapılandırmacılık, postmodernizmin eğitimdeki izdüşümü olarak değerlendirilmiştir.¹³⁰ Yapılandırmacılık, ülkemizde 2004 yılından itibaren öğretim programlarının hazırlanmasında etkili olmuştur.¹³¹ Son yıllarda hazırlanan öğretim programlarında; öğrencilere öğrenmede sorumluluk yüklenmesi, yeni öğrenmeler ile eski öğrenmeleri ilişkilendirecek çalışmaların tasarlanması, sorgulamayı teşvik, öğrencilerin özgünlük ve soru çözme becerilerinin geliştirilmesi, akademik ve teknik konuları özümseme gibi konularda yapılan vurgu yapılandırmacılığın eğitim üzerindeki etkisinin açık bir göstergesidir.

Günümüz eğitim anlayışını yansıtan yapılandırmacılıkta, öğretmeni merkeze alan ve bilgiye dayalı otoriteyi temsil eden rolü artık kabul görmemektedir. Öğretmene, öğrencilerin bilgilerini yapılandırmasında yardımcı olma, öğrenme isteklerini güdüleyen ortamlar hazırlama, bir rehber veya bir kılavuz olma misyonu yüklenmiştir. Günümüz eğitim anlayışında, öğrencilerin bilişsel yapılarını oluşturabilmeleri için işbirlikçi bağlamda yeni öğrenmeleri önceki öğrenmelerle ilişkilendirerek öğrenmede sorumluluk üstlenmeleri sağlanır. Bu anlayışın bir yansıması olarak öğrenme sürecinde; çoklu zekâ kuramı, proje tabanlı öğrenme, probleme dayalı öğrenme ve işbirlikçi öğrenme gibi öğrenciyi merkeze alan öğrenme yaklaşımları ön plana çıkmaktadır. Öğretimde öğretmen yerine öğrenciyi merkeze alan bir eğitim anlayışının benimsenmesi, postmodernizmin eğitim üzerindeki etkisi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, günümüz eğitim anlayışında öğrenenin kendi bilgisini yapı-

128 Rabia Sarıca, "Araştırmaya Dayalı Öğretim Uygulamalarının Ölçme ve Değerlendirme Dersindeki Etkisinin İncelenmesi", Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2016, s.54.

129 Şimşek, "Yapılandırmacı Öğrenme", s.135.

130 Kaan Batı, "Fen Eğitiminde Bilimsel Yöntem Süreci Öğretimi Üzerine Bir İnceleme: Pozitivizmden Anarşist Bilgi Kuramına", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34 (2013), 211. Ünder, "Yapılandırmacılığın Epistemolojik", s.201; Aydın, "Eğitimde Modern", s.62; Akpınar, Çakmak ve Kara, "Postmodernizmin İlköğretim", s.156-158.

131 Ünder, "Yapılandırmacılığın Epistemolojik"; Aydın, "Eleştirel Aklın", s.27 ve 199; Batı, "Fen Eğitiminde Bilimsel", s.212.

landırmasına verilen önemin bir gereği olarak, öğrenme ürünü ile birlikte öğrenme sürecinin de değerlendirilmesi gerekir. Bu nedenle öğretimi değerlendirmede; ürün dosyası, akran değerlendirme, öz-değerlendirme gibi otantik ölçme ve değerlendirmeler de işe koşulmalıdır. Öğrenme sürecini değerlendirmeye yönelik bir anlayışın benimsenmesi ve buna uygun ölçme ve değerlendirme tekniklerinin eğitimde işe koşulması, postmodernizmin eğitime etkisinin bir başka göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Postmodernizme göre gerçeklik için bir ölçüt yoktur. Gerçeklik kültür ve dilin imkânlarına bağlıdır. Bu nedenle, her görüş ve bilgi çeşidi kıymetlidir. Bir bilgi çeşidi başka bilgi çeşitlerinden üstün değildir. Bu durum; bilgi türlerinin hepsine saygı duymayı, evrenselliğe karşı yerelliği, teklige karşı çokluğu savunmayı gerektirir. Dolayısıyla postmodernizmin eşitlik, çoğulculuk, başka görüşlere saygı ve özgürlük gibi demokratik değerleri benimsediği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında postmodern görüş ve söylemler, demokratik değerleri benimseyen vatandaş yetiştirme amacı olan günümüz eğitim anlayışı ile uyumludur.¹³²

Her ne kadar Postmodern görüşler ile yaplandırmacı eğitim anlayışı uyumlu olsa da postmodernizmin savunduğu bazı görüşlerin eğitim açısından bazı açmazlara neden olabilecek niteliğe sahip olduğu ileri sürülmüştür.¹³³ Özellikle postmodernizme göre nesnel bir gerçekliğin olmaması, gerçekliğin göreceli olması eğitim açısından önemli bir sorun olarak görülmektedir. Çünkü planlı eğitim için içerik oldukça önemlidir. Nesnel bir gerçeklik yoksa ‘öğrencilere ne öğretilmelidir?’ sorusu önemli bir sorun teşkil eder. Postmodernizme göre tüm bilgi türlerinin hepsi eşit düzeyde geçerlidir. Çünkü bilgiyi bilgi olmayandan, doğruyu yanlıştan, nesneli öznelde, tinseli maddeden ayıran bir ölçü yoktur. Bu nedenle postmodernizme göre kişinin inançları, gelenekleri ve dini görüşleri eğitimin konusu olabilir. Bu görüş, eğitimde içerik konusunu daha karmaşık bir probleme dönüştürmektedir. Postmodernizmin yorumsamacı karakterinin eğitimde hedeflerin belirlenmesi, ders materyallerinin seçimi ve hazırlanması gibi konularda bir kargaşaya neden olabilecek potansiyele sahip olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

Bilgi ve varlık ile ilgili görüşler, toplumsal düzenin sağlanması için tasarlanan sistemlerin kurgulanmasında oldukça etkilidir. Nitekim bilgi ve varlığa ilişkin farklı görüşlere sahip modern ve postmodern görüşler, eğitim anlayışında ve eğitim uygulamalarında etkili olmuşlardır. Bu nedenle eğitimde yaşanan değişimler başta eğitim felsefecileri olmak üzere farklı disiplinlerde çalışan düşünürler tarafından incelenmelidir. Yapılacak değerlendirmeler ışığında elde edilecek görüşler, eğitimcilere daha huzurlu bir toplum inşa etmek, daha mutlu bireyler yetiştirmek için yeni anlayışların oluşturulmasına, yeni uygulamaların hayata geçirilmesine, yaşanan eksikliklerin ve hataların giderilmesine katkı sağlayacaktır.

132 Ahmet Kesici, Ata Pesen ve Behçet Oral, “Öğretmenlerin Sınıf İçi Demokratik Davranışlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/60 (2017), s.35.

133 Aydın, “Eleştirel Akılın”, s. 45.

Kaynaklar

- Akpınar, Burhan. “Eğitimde Program Geliştirmenin Felsefi Temelleri”. *Eğitimde Program Geliştirme ve Değerlendirme*. Ed. Behçet Oral ve Taha Yazar. Ankara: Pegem Akademi, 2017, 43-82.
- Akpınar, Burhan, Zafer Çakmak ve Cihan Kara. “Postmodernizmin İlköğretim 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programına Yansımaları”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 20/2 (2010): 137-160.
- Akinoğlu, Orhan. “Yapılandırmacılık”. *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*. Ed. Behçet Oral. Ankara: Pegem Akademi, 2012, 430-446.
- Aksoy, Yavuz. *Dünya Matematikçileri*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Altun, Murat. *Liselerde Matematik Öğretimi*. Bursa: Aktüel Yayınları, 2014.
- Arslan, Mehmet. “Eğitimde Yapılandırmacı Yaklaşımlar”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 40/1(2007): 41-61.
- Aslan, Seyfettin ve Abdullah Yılmaz. “Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 2/2(2001): 93-108.
- Aydın, Hasan. “Postmodernizmin Eğitimdeki Uzantısı: Felsefi Yapılandırmacılık”. *Bilim ve Gelecek Dergisi*. (2006): 1-12. (erişim 10.05.2017).
- Aydın, Hasan. “Eleştirel Aklın Işığında Postmodernizm, Temel Dayanakları ve Eğitim Felsefesi”. *Eğitimde Politika Analizleri ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 1/1 (2006): 27-48.
- Aydın, Hasan. “Eğitimde Modern ve Post-Modern Modeller”. *Bilim ve Gelecek Dergisi*. 33 (2006): 60-69.
- Baki, Adnan ve Alan Bell. *Ortaöğretim Matematik Öğretimi (1.Cilt)*. Ankara: YÖK Dünya Bankası, 1997.
- Baki, Adnan, Mesut Bütün ve Fatih Karakuş. “Lakatos’ un Matematiksel Bilginin Gelişim Modelinin Okul Matematiğine Uyarlanması”. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*. 1/3 (2010): 285-308.
- Balkız, Bekir. “Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi”. *Sosyoloji Dergisi Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın*. 12-13 (2004): 135-158.
- Barut, Yaşar. “Öğrenme Kuramları”. *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*. Ed. Behçet Oral. Ankara: Pegem Akademi, 2011, 39-54.
- Batı, Kaan. “Fen Eğitiminde Bilimsel Yöntem Süreci Öğretimi Üzerine Bir İnceleme: Pozitivizmden Anarşist Bilgi Kuramına”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 34 (2013): 211-226.
- Bostan, Dursun. “Aydınlanma ve Postmodernizm”. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2013.
- Ceylan, Yusuf. “Eğitimde Yapılandırmacılık ve Din Eğitimi”. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013.
- Çağlar, Nedret. “Postmodern Anlayışta Siyaset ve Kimlik”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 13/3, (2008): 369-386.

- Çeliköz, Mine. “Eğitim Programları ve Öğretim Alanındaki Eğitim Bilimcilerin Yapılandırıcılıkla İlgili Görüşlerinin Analizi”. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2017.
- Davis, Philip J. ve Reuben Hersh. *Matematiğin Seyir Defteri*. Çev. Enver Abadoğlu. Ankara: Doruk Yayınları, 2002.
- Demir, Ömer. *Bilim Felsefesi*. Ankara: Vadi Yayınları, 2000.
- Demirel, Özcan. *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2011.
- Denktaş, Abdurrahman. “Thomas Kuhn’un Bilim Anlayışı Üzerine”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3/1 (2015): 25-32.
- Dönmez, Ali. *Matematiğin Öyküsü ve Serüveni. Matematik Sözlüğü (Cilt 1)*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2002.
- Eliuz, Ülkü. “Atilla İlhan’ın Şiirlerinde Postmodernist Söylemin İki Yüzü”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (2011): 151-162.
- Emeklier, Bilgehan. “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar”. *Bilge Strateji*. (2015): 139-184.
- Erdem, Eda ve Özcan Demirel. “Program Geliştirmede Yapılandırıcılık Yaklaşımı”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 23/23 (2002). 81-87.
- Ertürk, Selahattin. *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Meteksan, 1998.
- Everdell, William R. *İlk Modernler*. Çev. Hülya Kocaoluk. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Yayınevi, 1999.
- Gökmen, Aytaç. “Kaos Teorisi’nin Genel Bir Değerlendirmesi”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2 /2 (2014): 61-77.
- Gözen, Şükran. *Matematik ve Öğretimi*. İstanbul: Evrim Yayınları, 2001.
- Hancıoğlu, Hümeysra. “Gelenek Üzerine”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. 2/1(2016): 1-14.
- Kahraman, Hilal. “Çağdaş Felsefe Öncesi Düşüncede Akıl-İlerleme İlişkisi”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 20/4 (2016): 1519-1533.
- Karaçay, Timur. “Determinizm ve Kaos”. Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu. 21-24 Eylül, 2004.
- Karakuş, Fatih ve Adnan Baki. Assessing Grade 8 Elementary School Mathematics Curriculum And Textbooks Within The Scope Of Fractal Geometry. *İlköğretim Online*. 10/3 (2011). 1081-1092.
- Keha, Mine Kaya. “Modern Felsefenin Öncüleri: Descartes ve Bacon’da Yöntem Sorunu”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 56 (2016): 117-132.
- Kesici, Ahmet. “Durkheim’in Görüşleri Doğrultusunda Küreselleşme Olgusu ve Eğitimin Küresel İşlevi”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 22/2 (2018): 977-988.
- Kesici, Ahmet, Ata Pesen ve Behçet Oral. “Öğretmenlerin Sınıf İçi Demokratik Davranışlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 16/60 (2017): 34-45.

- Koşay, Esen Karadağ. "Postmodernizmin Modernizme Karşıt Söylemlerinde **İnsan** ve Sanat". Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2015.
- Kuhn, Thomas S. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1995.
- Küçükkaragöz, Hadiye. "Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi". *Eğitim Psikolojisi*. Ed. Binnur Yeşilyaprak. Ankara: Pegem Akademi 2014, 84-122.
- Lyotard, Jean François. *Postmodern Durum*, Çev., İsmet Birkan. Ankara: BilgeSu Yayınları, 2013.
- Milliyet. "DDT'nin Zararı 22 Yıl Sonra Anlaşıldı". Son güncelleme 5 Ağustos, 2017. <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/ddt-nin-zarari-22-yil-sonra-anlasildi-1159667/>
- Özlem, Doğan. *Felsefe ve Doğa Bilimleri*. İstanbul: İnkılap, 1996.
- Sarıca, Rabia. "Araştırmaya Dayalı Öğretim Uygulamalarının Ölçme ve Değerlendirme Dersindeki Etkisinin İncelenmesi". Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2016.
- Savaş, Behsat. "Yapılandırmacı Öğrenme". *Eğitim Psikolojisi*. Ed. Alim Kaya. Ankara: Pegem Akademi 2011, 435-464.
- Saygılı, Serdar. "Paul K. Feyerabend'in Bilim Anlayışı: Çoğulcu Bilim Kuramı". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15/2 (2011): 83-94.
- Sönmezsoy, Veysel. *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2014.
- Şimşek, Nurettin. "Yapılandırmacı Öğrenme ve Öğretime Eleştirel Bir Yaklaşım". *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*. 3/5 (2004): 115-139.
- Tekeli, Sevim, Esin Kahya, Melek Dosay, Remzi Demir, Hüseyin G. Topdemir, Yavuz Unat ve Ayten Koç Aydın. *Bilim Tarihine Giriş*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1999.
- Tuğluoğlu, Fatih. "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)". *Türkiye Parazitoloji Dergisi*. 32/4 (2008): 351-359.
- Ünder, Hasan. "Yapılandırmacılığın Epistemolojik Savlarının Türkiye'de İlköğretim Fen ve Teknoloji Dersi Programlarında Görünümleri". *Eğitim ve Bilim*. 35/158 (2010): 199-214.
- Yalçın, Şahabeddin. "Kuhn ve Bilimsel Relativizm". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 1/6 (2011): 1-11.
- Yöndem, Zeynep Deniz ve Aslı Taylı. "Bilişsel Gelişimi ve Dil Gelişimi". *Eğitim Psikolojisi*. Ed., Alim Kaya. Ankara: Pegem Akademi 2011, 73-118.
- Yurdakul Bünyamin. "Yapılandırmacılık". *Eğitimde Yeni Yönelimler*. Ed., Özcan Demirel. Ankara: Pegem Akademi 2011, 39-65.
- Yükselbaba, Ülker. "Postmodernizm ve Hukuk". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 74/1 (2016): 139-156.
- Varış, Fatma. *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları, 1988.
- Zengin, Mahmut. "Yapılandırmacılık ve Din Eğitimi. İlköğretim DKAB Öğretim Programlarının Değerlendirilmesi ve Öğretmen Görüşleri Açısından Etkililiği". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.

Postmodern Situation in Education: Constructivism

AHMET KESİCİ

Abstract: *Epistemological and ontological aspects of constructivism are compatible with aspects of postmodernism. Hence, it can be concluded that constructivism is the reflection of postmodernism on education. From this point, to understand the constructivist educational view, it is need to understand postmodernism. To understand postmodernism, modernism should be understood. Both modernism and postmodernism have their own knowledge of information, existence, and morals. Based on these views, a lot of ideas and opinions have been claimed about science, society, art and other human activities. In this study, the constructivist education was examined based on the views of modernism and postmodernism. In this paper, ideas of modernism and postmodernism about education have been examined from the point of science history and philosophy of science. Moreover, perspectives of modernism and postmodernism about education and learning have been depicted. Finally, constructivist learning approach has been examined.*

Keywords: *Postmodernism, Modernism, Constructivism, Education.*

Benlik Saygısı ve Organ Bağışı Tutumu İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

HARUN KIRILMAZ*
hkirilmaz@sakarya.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-6055-6826

PELİNSU BUKET GÜLER**
p.buket.guler@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5108-473X

Öz: Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin benlik saygısı düzeyleri ve organ bağışı tutumları ilişkisini incelemektir. Araştırma örneklemini Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde okuyan 250 öğrenci oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak "Organ Bağışı Tutum Ölçeği", "Benlik Saygısı Ölçeği" ve öğrencilere ait kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre organ bağışı ile ilgili bilgilerin en fazla görsel medya aracılığıyla elde edildiği görülmüştür. Üniversite öğrencilerin benlik saygısı orta düzeydedir. Benlik saygısı ile organ bağışı tutumu arasında pozitif yönde ve istatistiksel açıdan anlamlı ilişki bulunmuştur. Benlik saygısı, organ bağışı tutumunu olumlu yönde etkilemektedir. Üniversite öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri artıkça organ bağışı tutum düzeylerinin de artacağı düşünülmektedir. Ayrıca organ bağışı tutum ölçeğinin alt boyutu olan altruistik değer ile cinsiyet, yaş ve sınıf arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Organ bağışı ile ilgili eğitimlerin yapılması, öneminin anlatılması, gençlerin bağış kampanyalarına katılması gibi faaliyetler öğrencilerin ve toplumun organ bağışı konusunda bilinçlenmesine ve farkındalıklarının artmasına yararlı olacaktır.

Anahtar kelimeler: Benlik saygısı, Organ nakli, Organ bağışı.

Giriş

Bireyin mutlu ve kaliteli bir şekilde yaşamını sürdürebilmesinde sağlıklı bir kişilik gelişimine sahip olması gerekmektedir. Bireyin kendisini olumlu ya da olumsuz kabul etmesi, hayatının anlamlı olup olmadığı gibi değerlendirmelerini içeren benlik saygısı kavramı önem kazanmaktadır. Yüksek benlik saygısına sahip olan bireyler, önemli yaşam görevlerinde başarılı olma ve toplumda daha aktif görevlere katılma gibi faydalı faaliyetleri gerçekleştirmektedirler. Benlik saygısı kişinin kendini yetenekli, anlamlı, başarılı ve layık olarak görmeye inancını ifade etmektedir. Yüksek benlik saygısının olumlu kişilik özelliklerinin ortaya çıkışında, motivasyonun sağlanmasında, stresle baş etmede katkıda bulunduğu kabul edilmektedir. Diğer taraf-

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Programı.

tan yüksek benlik saygısına sahip kişilerin iş hayatında sorumluluk üstlenme ve toplumda aktif görev alma gibi olumlu özelliklerinin de ön plana çıktığı görülmektedir. Yüksek benlik saygısının pozitif yönlerinden biri de toplumsal faydalara açık kişilik özelliklerinin ön plana çıkarak organ bağışında bulunma istek ve tutumuna katkı sağlaması olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmadan elde edilecek bulgular ile benlik saygısı ile organ bağışı tutumu arasındaki ilişkiye dikkat çekilmesi ve toplumda organ bağışında bulunma isteği ve tutumuna katkı sağlaması ümit edilmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Toplumunu oluşturan insanların davranışlarına, tutum ve inançlarına, düşüncelerine yön verebilen benlik saygısı, bireyin kendini değerlendirmesi sonucu ulaştığı, benlik kavramının onaylanmasından doğan olumlu veya olumsuz tutumu olarak tanımlanmaktadır.¹ Bireyin nelerin üstesinden gelebileceği, neleri başarabileceği, nelere ne düzeyde önem verdiği gibi özelliklerini ortaya koymaktadır.² İnsan motivasyonu için vazgeçilmez bir güç olarak görülmekte aynı zamanda olumlu değişkenlerle ilişkilendirilir.³ Bireyin özerkliğini kazanması, yaşamdan doyum alması, amaca yönelik etkinlikte bulunması, yaptıklarının sorumluluğunu kabullenmesi, değer sistemlerini geliştirmesi, başarılı olması, geleceği doğru planlayabilmesi bu tür değişkenlere örnek gösterilebilir.⁴ Hem diğer kişilerden etkilenen hem de diğer kişileri etkileyen, sonucunda fiziksel ve ruhsal boyutlarda pek çok etkilere neden olan ve çeşitli davranışlara da yön verebilen önemli bir yapıdır.⁵ Bu nedenle yeniliklere açık, iletişim becerileri gelişmiş, yaratıcı ve araştırmacı niteliklerinden dolayı birey toplumda daha aktif görevler almaktadır.⁶ Eğer kişi kendini olumlu bir şekilde değerlendiriyorsa, benlik saygısı yüksek, olumsuz olarak değerlendirmesi ise, benlik saygısının düşük olduğu ifade edilmektedir.⁷

Yüksek benlik saygısına sahip olan bireylerin kendine güvenen, başarıma isteği yüksek, iyimser, zorluklardan yılmayan, kendilerini saygıdeğer, önemli ve yararlı görme eğiliminde olan ve çevreye karşı duyarlı faaliyetlerde bulunma gibi özelliklere sahiptir. Ayrıca diğer insanlarla sağlıklı ve sürekli iletişim kuran, girişimci ve yaratıcı

1 Nülüfer Erbil ve Özgül Bostan, "Ebe ve Hemşirelerde İş Doyumu, Benlik Saygısı ve Etkileyen Faktörler", *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 7/3 (2004), s.57.

2 Güldam Karadağ vd., "Gaziantep Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Hemşirelik Öğrencilerinin Benlik Saygıları", *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 3/7 (2008), s.31.

3 Özlem Kararımk ve Rahşan Siviş-Çetinkaya, "Benlik Saygısının ve Denetim Odağının Psikolojik Sağlamlık Üzerine Etkisi: Duyguların Aracı Rolü", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4/35 (2011), s.31.

4 E. Erdal Erşan, Orhan Doğan ve Selma Doğan, "Beden Eğitimi ve Antrenörlük Bölümü Öğrencilerinde Benlik Saygısı Düzeyi ve Bazı Sosyo-Demografik Özelliklerle İlişkisi", *Klinik Psikiyatri*, 12/1 (2009), s.36.

5 O. Tolga Arıca, "Üniversite Öğrencilerinde Benlik Saygısı", *Psikoloji Çalışmaları*, 25 (2005), s.20. Hatice Altok Öner, Nurcan Ek ve Nermin Koruklu, "Üniversite Öğrencilerinin Benlik Saygı Düzeyi ile İlişkili Bazı Değişkenlerin İncelenmesi", *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1/1 (2010), s.101-102.

6 Muhammet Siddik Taşgit, "Üniversite Öğrencilerinin Benlik Saygısı ve Karar Verme Düzeylerinin İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, 2012, s.16.

7 Derya Tanrıverdi vd., "Lise Öğrencilerinin Yeme Tutumları, Yeme Davranışları ve Benlik Saygılarının İncelenmesi", *Gaziantep Tıp Dergisi*, 17/1 (2011), s.33.

cılardır.⁸ Düşük benlik saygısına sahip kişiler ise canlılık ve enerjilerini kaybetmiş, kendilerine güvenmeyen, hatta kendini utanç verici değersiz ve çaresiz hissedem, başarı ve becerileri azalmış kişilerdir.⁹

Son dönemde sağlık hizmetlerinde en hızlı ilerleyen alanlardan biri olan doku ve organ nakli, geri dönüşü olmayan yaşamsal organ yetmezliklerine karşı uygulanan geçerli, başarılı ve ileri düzeyde bir tedavi yöntemi olarak kabul edilmektedir.¹⁰ Bu sayede organ yetmezliği nedeniyle yaşamının sonuna gelmiş bir hastanın hayatı kurtulmakta, yaşam kalitesi artmakta ve yaşam süresi uzamaktadır.¹¹ Organ nakli, vücutta görevini yapamayan bir organın yerine canlı bir vericiden veya kadavradan alınarak sağlam bir doku veya organa nakledilmesi işlemidir.¹² Organ nakillerinin yapılabilmesi, nakledilecek organların temini organ bağıışı ile mümkün olmaktadır.¹³ Organ bağıışı ise, kişinin hayatta iken serbest iradesi ile tıbben yaşamı sona erdikten sonra doku ve organlarının başka hastaların tedavisi için kullanılmasına izin vermesi ve bunu belgelendirmesidir.¹⁴

Organ bağıışı yapabilmek için bireyin 18 yaşını doldurmuş, akli dengesi yerinde ve en az iki tanık huzurunda sözlü veya yazılı olarak açıklaması imzaladığı tutanağın bir hekim tarafından onaylanması ve bunun için en yakın sağlık kuruluşuna başvurarak “Doku ve Organ Bağıışı Belgesi” alması gerekmektedir.¹⁵ Türkiye’de ilk başarılı organ nakli 1975 yılında ve ilk kadavra böbrek nakli ise 1979’da Prof. Dr. Mehmet Haberal ve ekibi tarafından ve gerçekleştirilmiştir.¹⁶ Türkiye’de organ bağıışı ve nakli 3 Haziran 1979 tarih ve 2238 sayılı yasaya göre “Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkındaki Kanun” çerçevesinde uygulamalar yapılmaktadır.¹⁷ Bu yasaya göre organ bağıışı ya kişinin hayatta iken organ bağıışı yaptığını organ bağıış kartı edinerek yasallaştırması ya da hastanın yakınlarının tıbben ölümün tespitinden

8 Neslihan Sam, Rıza Sam ve K. Burcu Öngen, “Üniversite Öğrencilerinin Çevresel Tutumlarının Yeni Çevresel Paradigma ve Benlik Saygısı Ölçeği İle İncelenmesi”, *Akademik Bakış Açısı*, 21 (2010), s.5.

9 İshak Özkan, “Benlik Saygısını Etkileyen Etkiler”, *Düşünen Adam*, 7/3 (1994), s.5.

10 Elif Yeter ve Savaş Demirtaş, “Organ Nakilleri ve Organ Bağıışının Önemi”, erişim 25 Ekim, 2018, <http://kisi.deu.edu.tr/bulent.cavas/ders/bok3.pdf>, s.2.

11 Funda Özpulat, “Üniversite Öğrencilerinin Kan ve Organ Bağıışına İlişkin Düşünceleri”, *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 4/2 (2017), s.72.

12 Nurten Özdağ, “Organ Nakli ve Bağıışına Toplumun Bakışı”, *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 5/2 (2001), s.46.

13 Mehtap Kavurmacı, Nezih Karabulut ve Ayşegül Koç, “Üniversite Öğrencilerinin Organ Bağıışı Hakkındaki Bilgi ve Görüşleri”, *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 11/2 (2014), s.16.

14 Mehtap Akış vd., “Süleyman Demirel Üniversitesi Personelinin Organ-Doku Bağıışı ve Nakli Hakkındaki Bilgi ve Tutumları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 15/4 (2008), s.29.

15 Nurgül Bölükbaş, Ayşe Eyüpoğlu ve Pınar Kurt, “Organ Bağıışı Hakkında Üniversite Öğrencilerinin Düşünceleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Dergisi*, 21/2 (2004), s.74. Nadiye Özer, Serdar Sarıtaş ve Zeynep Karaman Özlü, “Hemşirelik Öğrencilerinin Organ Nakli ve Bağıışı Konusundaki Bilgi ve Düşüncelerinin İncelenmesi”, *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13/2 (2010), s.2.

16 Aytaç Koçak vd., “Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Organ Nakli ve Bağıışı Hakkındaki Bilgi Düzeyi”, *Ege Tıp Dergisi*, 49/3 (2010), s.154.

17 Sultan Özkan ve Emel Yılmaz, “Hasta Yakınlarının Organ Bağıışı ile İlgili Bilgi ve Tutumları”, *Aile ve Toplum*, 5/17 (2009), s.19.

sonra organ bağışında bulunması ile yapılmaktadır.¹⁸ Ancak 1982 tarihli 2594 sayılı Kanuna göre, kaza ve doğal afet durumlarında vücudun aldığı ölümcül hasardan dolayı yaşamı sona eren bir kişinin eşi, birinci derece yakını ya da reşit çocuklarının yanında bulunmamasında hekimler tarafından belgelenmesi koşuluyla vasiyet ve rıza aranmaksızın organ ve dokuları alınabilmektedir.¹⁹

Organ nakillerinde verici, canlı ve kadavra olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Canlı kişilerden organ alınması, organ veren kişinin yaşamını riske sokmayacak şekilde çift organlarından birini ya da bir organın bir bölümünü bir başkasına verilmesi ile mümkündür.²⁰ Kadavradan organ naklinde ise vericinin tıbben beyin ölümü gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Bağışta bulunduğu organlar ihtiyacı olan ve doku uyumu bulunan hastalara nakledilir.²¹ Günümüzde böbrek, akciğer, karaciğer, kalp, kalp kapağı, pankreas, ince bağırsak, kemik, kemik iliği, kan, kornea, deri, sinir, rahim, yüz, kol- bacak gibi yaşamsal öneme sahip pek çok organ ve dokunun nakli yapılmaktadır.²² Bireylerin organ bağışında bulunma kararında aile, bilgi düzeyi, din, kültür, bireysel farklılıklar vb. demografik faktörler ile tutum ve davranışlar, özgeçmişlik, inanç, benlik saygısı gibi psikolojik faktörler etkili olmaktadır.²³

Organ ve doku naklinin sayısı, bir toplumun yasal, etik, tıbbi, sosyal, psikolojik, teknolojik, ekonomik ve dini yönlerden başarısı ile yakından ilgili bir konu olarak değerlendirilmektedir.²⁴ Fakat tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de organ bağışında yetersizlik veya yeterli sayıda organın bulunamayışı, organ nakillerinin önünde hala ciddi bir engel oluşturmaktadır.²⁵ Toplumun organ bağışına yönelik katılımını arttırmak ve bu konuda sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir. Bu amaçla organ bağışına istenilen düzeyde ulaşılabilmesi için, bireyleri etkileyen içsel gücün, insandaki en temel olumlu değişkenlerden kabul edilen ve bireylerin davranışlarını etkileyen benlik saygısı ile organ bağışının arasındaki ilişkinin bilinmesi önem arz etmektedir.

18 Levent Yüceci, Nilgün Keçecioglu ve Fettah Fevzi Ersoy, "Türkiye'de Organ Bağışı ve Nakline Bir Bakış", *Diyaliz Transplantasyon ve Yanık*, 14/2 (2003), s.116.

19 Havva Yüksel ve Sadi Evren Seker, "Türkiye'de Organ ve Doku Bağışının Bilgisayarlı Argüman Delfi Yöntemiyle Öngörülmesi", *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 2/1 (2016), s.14.

20 Melike Demir Doğan vd., "Üniversite Öğrencilerinin Organ Bağışına Bakış Açısı ve Bilgi Düzeyleri", *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 3/2 (2016), s.100.

21 Selami Kara, Zeliha Salman ve Kurtuluş Öngel, "Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Sağlık Personelinin Organ Bağışına Bakışı", *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 11/1 (2012), s.34.

22 Yasin Uzuntarla, "Genç Yaş Grubunun Organ Bağışına Yönelik Düşünce ve Bilgi Düzeylerinin Verilen Eğitime Göre Karşılaştırılması", *Türk Nefroloji Diyaliz ve Transplantasyon Dergisi*, 25/3 (2016), s.297. Fatih Sezek vd., "Üniversite Öğrencilerinin Öğrenim Gördükleri Alanlara Göre Organ Nakli ve Bağışı İle İlgili Görüşleri", *Ekev Akademi Dergisi*, 19/62 (2015), s.473.

23 Fatma Yaşın Tekizoğlu, "Organ Bağışı: Bireylerin Kararlarını Etkileyen Psikolojik Faktörler", *Muhakeme Dergisi*, 1/1 (2018), s.22.

24 Fatih Durur ve Yasemin Akbulut, "Türkiye'de Organ Nakline Yönelik Politikaların Değerlendirilmesi", *Business and Management Studies: An International Journal*, 5/3 (2017), s.571. Alptürk Akçöltekin, "Sınıf Öğretmenlerinin Organ Bağışı Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 12/24 (2014), s.53.

25 Ayhan Öznur Cillimoğlu, Sinan Yılmaz ve Mustafa Oğurlu, "Adnan Menderes Üniversitesi Hastanesi Personelinin Organ- Doku Bağışı ve Nakli Hakkındaki Bilgi ve Düşünceleri", *Türk Nefroloji Diyaliz ve Transplantasyon Dergisi*, 25/3 (2016), s.2.

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Kısıtları

Çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin benlik saygısı düzeylerinin organ bağıışı tutumu ile ilişkisini belirlemektir. Araştırma maddiyat ve zaman kısıtından dolayı Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi öğrencilerini kapsamaktadır. Çalışmaya katılan gönüllü katılımcılara çalışmanın amacı, toplanan verilerin bilimsel amaçlar dışında kullanılmayacağı ve üçüncü şahıslar ile paylaşılmayacağı konusunda bilgi verilerek ve etik açıklamalar yapılarak onamları sağlanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırma evreni Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesinde öğrenim gören üniversite öğrencileri olarak belirlenmiştir. Çalışmanın örneklemini, fakülte öğrencilerinden tesadüfi örnekleme yöntemine göre seçilen 250 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmanın verileri, rızası alınan katılımcılarla yüz yüze anket yöntemiyle elde edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak 3 bölümden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Anketin ilk bölümünde sosyo-demografik bilgiler olarak öğrencilerin cinsiyeti, yaşı, sınıfı, organ bağıışında bulunup bulunmadığı, çevresinde organ nakli olmuş veya bekleyen yakınlarının olup olmadığı ve organ bağıışı ile ilgili bilgileri hangi araçlardan edindiğine ilişkin sorular sorulmuştur.

Anketin ikinci bölümü ise Rosenberg tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlamasını Çuhadaroğlu tarafından yapılan “Benlik Saygısı Ölçeği” kullanılmıştır.²⁶ Çoktan seçmeli 12 alt kategoriden oluşan ölçekte 63 madde yer almaktadır. Bu çalışmada 10 maddeden oluşan benlik saygısı alt kategorisi kullanılmıştır. Ölçek maddeleri katılımcılar tarafından anket formunda 1’den (Tamamen Katılmıyorum) 4’e (Tamamen Katılıyorum) kadar olan seçeneklerden en uygun olanı işaretlemeleri istenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, organ bağıışı tutumunu ölçmek için ise Tokay Arğan tarafından geliştirilen “Organ Bağıışı Tutum Ölçeği” kullanılmıştır.²⁷ Ölçek olumlu bakış (8 soru), altruistik değer (5 soru), dince meşrulaştırma (2 soru), dini bakış (2 soru), korku ve endişe (3 soru) olmak üzere 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu ölçek, 1’den 5’e kadar “Tamamen Katılmıyorum”, “Tamamen Katılıyorum” şeklinde puanlanan likert tipinde bir ölçektir.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler, keşfedici faktör analizi, güvenilirlik analizi, bağımsız örneklerde t-testi, tek yönlü varyans

26 Morris Rosenberg, *Society and The Adolescent Self-Image*, New Jersey: Princeton University Press, 1965. Füsün Çuhadaroğlu, “Adölesanlarda Benlik Saygısı”, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1986.

27 Mehpare Tokay Arğan, “Organ Bağıışını Artırmada Sosyal Pazarlama Yaklaşımı: Organ Bağıışına Yönelik Bir Tutum Araştırması”, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2007.

analizi, Mann-Whitney U testi, korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda ulaşılan bulguların %95 güven aralığında ve %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirildiğini söylemek mümkündür.

Araştırmanın Modeli

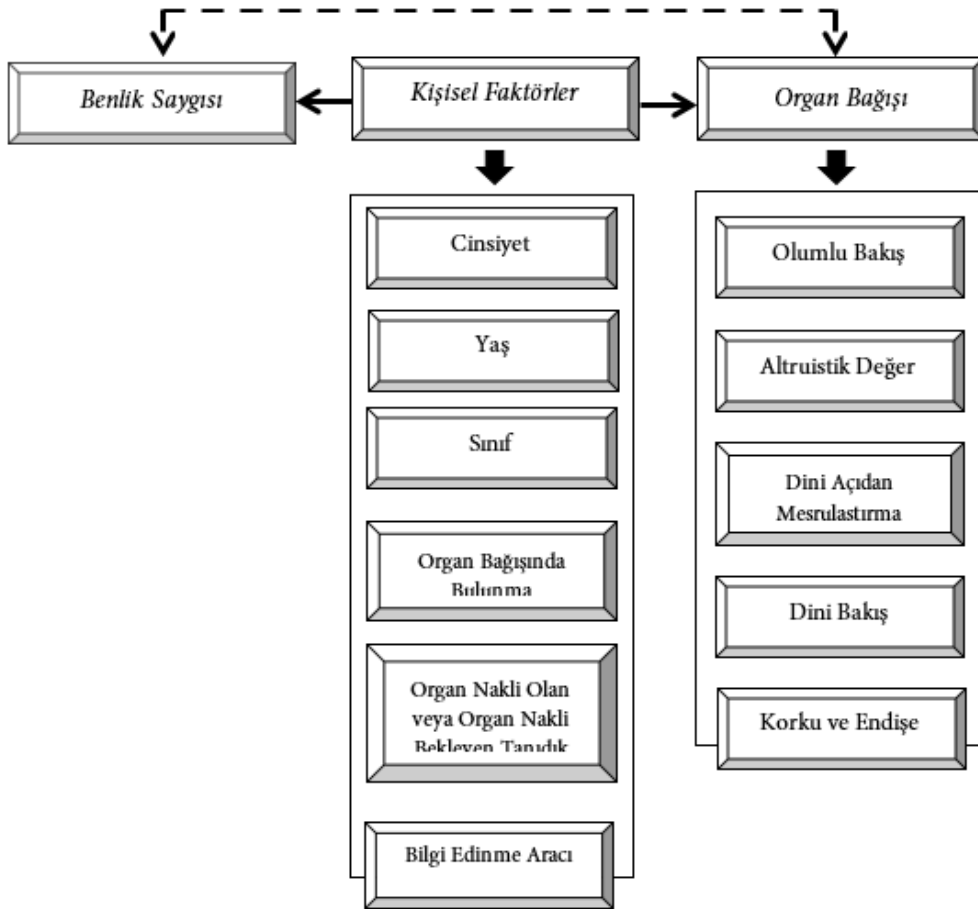
Bu çalışmada benlik saygısının organ bağıışı tutumuna etkisi ve benlik saygısı ile organ bağıışı tutumu ilişkisi araştırılacaktır. Çalışmada aynı zamanda kişisel faktörlerin benlik saygısı ve organ bağıışı tutumuna etkileri incelenecektir. Bu nedenlerden dolayı araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H_1 : Üniversite öğrencilerinin benlik saygısı düzeyleri organ bağıışı tutumlarını etkilemektedir.

H_2 : Üniversite öğrencilerinin benlik saygısı düzeyleri ile organ bağıışı tutumları arasında ilişki vardır.

H_3 : Üniversite öğrencilerinin kişisel özellikleri organ bağıışı tutumlarını etkilemektedir.

H_4 : Üniversite öğrencilerinin kişisel özellikleri benlik saygısı düzeylerini etkilemektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Bulgular

Katılımcıların Sosyo Demografik Özelliklerine Ait Bulgular

Çalışmaya katılan bireylerin sosyo demografik özelliklerine ait tanımlayıcı bulgularına bakıldığında, 118'i kadın (%47,2) ve 132'si erkek (%52,8) oluşturmaktadır. Katılımcıların 18-19 yaş aralığında 50 kişi (%20,0), 20-22 yaş aralığında 149 kişi (%59,6), 23-25 yaş aralığında 51 kişi (%20,4) olduğu görülmektedir. Katılımcıların sınıf dağılımı 65 kişi 1. sınıf (%26,0), 43 kişi 2.sınıf (%17,2), 83 kişi 3. sınıf (%33,2), 59 kişi 4. Sınıf (%23,6) olduğu; organ bağışında bulunup bulunmama durumu sorulduğunda 5 kişi Evet (%2,0), 245 kişi Hayır (%98,0), çevresinde organ nakli olmuş veya bekleyen yakınının olup olmadığı sorulduğunda ise 23 kişi Evet (%9,2), 227 kişi Hayır (%90,8) olarak cevaplamıştır. Katılımcılara son olarak organ bağışı ile ilgili bilgileri elde etme araçları sorusuna 80 kişi yazılı basın (%32,0), 139 kişi görsel medya (%55,6), 31 kişi bilimsel etkinlik (%12,4) cevabını vermiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo Demografik Özellikleri (n= 250)

<i>Değişkenler</i>	<i>Kategori</i>	<i>Frekans (n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Cinsiyet	Kadın	118	47,2
	Erkek	132	52,8
Yaş	18	20	8,0
	19	30	12,0
	20	44	17,6
	21	55	22,0
	22	50	20,0
	23	32	12,8
	24	12	4,8
	25	7	2,8
Sınıf	1	65	26,0
	2	43	17,2
	3	83	33,2
	4	59	23,6
Organ bağışında bulundunuz mu?	Evet	5	2,0
	Hayır	245	98,0
Çevrenizde organ nakli olmuş veya bekleyen yakınınız var mı?	Evet	23	9,2
	Hayır	227	90,8
Organ bağışı ile ilgili bilgileri elde etme araçları	Yazılı Basın	80	32,0
	Görsel Medya	139	55,6
	Bilimsel Etkinlik	31	12,4

Güvenilirlik Analizi

Organ bağışısı tutumu ölçeğinde güvenilirlik analizi gerçekleştirilmeden önce ters kodlanmış ifadeler yeniden kodlanarak düzeltilmiş ve ölçekte yer alan ifadeler güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada verilerin güvenilirliğini test etmek amacıyla Cronbach's Alpha katsayısından yararlanılmıştır. Cronbach's Alpha katsayısının değerlendirilmesindeki kriterlere bakıldığında; $0,00 \leq \alpha < 0,40$ ölçek güvenilir değil, $0,40 \leq \alpha < 0,60$ ölçek düşük güvenilirlikte, $0,60 \leq \alpha < 0,80$ ölçek oldukça güvenilir, $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir olduğu kabul edilmektedir.²⁸

Benlik saygısı ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri 0,876; organ bağışısı tutum ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri 0,886 bulunmuştur. Bu durumda, çalışmada kullanılan ölçeklerden elde edilen verilerin yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir. Çalışmada kullanılan ölçeklerin geçerlik analizlerini yapmak amacı ile keşfedici faktör analizi kullanılmıştır. Ölçeklere ilişkin faktör analizi sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

Keşfedici Faktör Analizi

Faktör analizinde verilerin uygunluğu Kaiser-Meyer Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett Sphericity Testi ile incelenmiştir. KMO değeri olarak 0,80 ve yukarı değerler mükemmel, 0,70-0,80 arası iyi, 0,60-0,70 arası değerler orta, 0,50-0,60 arası kötü ve 0,50'nin altı ise kabul edilemezdir.²⁹ Çalışmada benlik saygısı ölçeğinin KMO katsayısı 0,842; organ bağışısı tutumu ölçeğinin KMO katsayısı 0,912 bulunmuştur. Bu sonuçlara göre çalışmanın örneklem büyüklüğünün analiz için mükemmel olduğu söylenebilir. Her iki ölçeğin de Bartlett' testi p değerine bakıldığında değişkenler arası korelasyonun $p < 0,05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Çalışmada faktör sayılarının belirlenmesinde açıklanan varyans dikkate alınmıştır. Çalışmada benlik saygısı ölçeğinin açıklanan toplam varyansı %47,848 ve organ bağışısı tutum ölçeğinin açıklanan toplam varyansı %72,044 bulunmuştur.

Tablo 2. Benlik Saygısı Ölçeği Faktör Yükleri

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy			,842
Bartlett's Test of Sphericity	Anlamlı	Sig	,000
Approx Chi-Square	1396,272	df	45
Açıklanan Toplam Varyans	47,848	Cronbach Alpha	,876
	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Cronbach Alfa
Bazen kesinlikle kendimin bir işe yaramadığımı düşünüyorum.	,742	47,848	,876

28 Şeref Kalaycı, *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2005, s.405.

29 Beril Durmuş, Serra Yurtkoru ve Murat Çinko, *Sosyal Bilimlerde Spss'le Veri Analizi*, İstanbul: Beta Yayınevi, 2013, s.80.

Kendime karşı olumlu bir tutum içindeyim.	,738
Bazen kendimin hiç de yeterli bir insan olmadığımı düşünüyorum.	,736
Genel olarak kendimden memnunum.	,729
Kendimde gurur duyacak fazla bir şey bulamıyorum.	,729
Genelde, kendimi başarısız bir kişi olarak görme eğilimindeyim.	,690
Ben de diğer insanların birçoğunun yapabileceği kadar bir şeyler yapabilirim.	,668
Bazı olumlu özelliklerim olduğunu düşünüyorum.	,652
Kendimi en az diğer insanlar kadar değerli buluyorum.	,640
Kendime karşı daha fazla saygı duyabilmeyi isterdim.	,572

Faktör analizi sonuçlarını değerlendirmede diğer bir temel ölçüt, ölçekte yer alan ve değişkenlerle faktör arasındaki korelasyonlar olarak yorumlanabilen faktör yükleridir. Boyutlar itibari ile ölçeklerin faktör yükleri, açıklanan varyansları ve cronbach's alpha değerleri Tablo 2 ve Tablo 3'te görülmektedir. Faktör analizi sonucunda; benlik saygısı ölçeğinde orijinal haline uygun olarak ifadelerin tek boyut, organ bağış tutumu ölçeğinin ifadeleri orijinalinde olduğu gibi 5 boyut (olumlu bakış, altruistik değer, dince meşrulaştırma, dini bakış ve korku-endişe) altında toplanmıştır.

Tablo 3. Organ Bağış Tutum Ölçeği Faktör Yükleri

<i>Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy</i>			,912
<i>Bartlett's Test of Sphericity</i>	Anlamlı	<i>Sig</i>	,000
<i>Approx Chi-Square</i>	3123,387	<i>df</i>	190
<i>Açıklanan Toplam Varyans</i>	72,044	<i>Cronbach Alpha</i>	,886
Faktör 1: Olumlu Bakış	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Cronbach Alfa
Organ bağışlamanın iyi bir şey olduğunu düşünüyorum.	,834	41,890	,937
Organ bağışlamak sosyal bir sorumluluktur.	,826		
Ölen kişilerin organları yaşam kurtarabilecekken bağışlanmadığı için ziyan ediliyor	,821		
Yaşamım tehlikede olsaydı, insanların organ bağışlamasını isterdim.	,759		
Organ bağışlama uygulamasının destekliyorum.	,753		
Öldükten sonra organlarımın bağışlanmasını isterim.	,717		
Organ bağış yapan kişinin organları ihtiyacı olan birine nakledilirse, ölen kişinin ailesi ve akrabalarının ölüm acısını hafifletir.	,702		
Organ bağışlama benim ahlaki değer ve inançlarıma uygundur.	,689		

Faktör 2: Altruistik Değer			
Diğer insanlara yardım etmekten hoşlanırım.	,847	52,594	,873
Diğer insanların mutluluğu beni mutlu ediyor.	,832		
Medyada organ bağışından dolayı hayatı kurtulanları gördüğümde mutlu oluyorum.	,803		
Bir şeylerin düzelmesi için her insanın organ bağışı konusunda adım atması gerektiğine inanıyorum.	,626		
Diğer insanların hayatı beni ilgilendirmiyor.	,524		
Faktör 3: Dini Açıdan Meşrulaştırma			
Organ bağışının dini bakımdan caiz olduğu konusunda insanlar ikna edilirse bağışta bulunurlar.	,834	60,566	,809
Diyanet işlerinden organ bağışlamanın caiz olduğuna dair fetva çıktığı konusunda insanlar bilgilendirilirse organ bağışında bulunurlar.	,829		
Faktör 4:Dini Bakış			
Dinimizin organ bağışına karşı olduğuna inanıyorum.	,815	72,044	,688
Dinimize göre ölen kişinin organlarının tam olması gerekir.	,770		
Faktör 5: Korku ve Endişe			
Organlarımı bağışlarsam, hastalandığımda bazı doktorların organlarımın başkalarına nakledilmesi için yeterli tıbbi müdahaleyi yapmayacaklarından korkarım.	,811	66,964	,674
Organ mafyasının varlığı organ bağışında bulunmak isteyenleri korkutur.	,804		
Organ bağışında bulunma fikrini düşündüğümde aklıma hemen ölüm korkusu geliyor.	,648		

Katılımcıların benlik saygı durumları değerlendirildiğinde, $3,40 \pm 0,874$ ile en yüksek değeri “Kendimi en az diğer insanlar kadar değerli buluyorum” ifadesine verilen cevaplar almış, $2,80 \pm 0,881$ ile en düşük değeri ise “Kendime karşı daha fazla saygı duyabilmeyi isterdim” sorusuna verilen cevaplar almıştır (Tablo 4).

Tablo 4. Benlik Saygısı Ölçeği Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

<i>İfadeler</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>
Kendimi en az diğer insanlar kadar değerli buluyorum.	3,40	0,874
Bazı olumlu özelliklerim olduğumu düşünüyorum.	3,33	0,834
Ben de diğer insanların birçoğunun yapabileceği kadar bir şeyler yapabilirim.	3,30	0,767
Genelde, kendimi başarısız bir kişi olarak görme eğilimindeyim.	3,21	0,715
Bazen kesinlikle kendimin bir işe yaramadığımı düşünüyorum.	3,21	0,805
Kendimde gurur duyacak fazla bir şey bulamıyorum.	3,16	0,754
Bazen kendimin hiç de yeterli bir insan olmadığımı düşünüyorum.	3,16	0,799
Kendime karşı olumlu bir tutum içindeyim.	3,15	0,787
Genel olarak kendimden memnunum.	3,15	0,827
Kendime karşı daha fazla saygı duyabilmeyi isterdim.	2,80	0,881

Katılımcıların organ bağışına yönelik tutumları değerlendirildiğinde ise $4,34 \pm 0,883$ ile en yüksek değeri “Diğer insanlara yardım etmekten hoşlanırım.” değişkenine verilen cevaplar oluştururken, $2,68 \pm 1,112$ ile en düşük değeri “Organ bağışında bulunma fikrini düşündüğümde aklıma hemen ölüm korkusu geliyor.” sorusuna verilen cevaplar oluşturulmaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Organ Bağışı Tutumu Ölçeği Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

<i>İfadeler</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>
Diğer insanlara yardım etmekten hoşlanırım.	4,34	0,883
Medyada organ bağışından dolayı hayatı kurtulanları gördüğümde mutlu oluyorum.	4,28	0,915
Organ bağışlama uygulamasının destekliyorum.	4,16	0,975
Diğer insanların mutluluğu beni mutlu ediyor.	4,14	0,963
Yaşamım tehlikede olsaydı, insanların organ bağışlamasını isterdim.	4,14	0,947
Organ bağışlamanın iyi bir şey olduğunu düşünüyorum.	4,05	0,970
Organ bağışlama benim ahlaki değer ve inançlarıma uygundur.	3,96	0,993
Organ bağışlamak sosyal bir sorumluluktur.	3,92	1,009
Bir şeylerin düzelmesi için her insanın organ bağışı konusunda adım atması gerektiğine inanıyorum.	3,92	1,048
Diğer insanların hayatı beni ilgilendirmiyor.	3,92	0,815
Öldükten sonra organlarımla bağışlanmasını isterim.	3,90	1,078
Ölen kişilerin organları yaşam kurtarabilecekken bağışlanmadığı için ziyan ediliyor.	3,88	0,996
Diyanet işlerinden organ bağışlamanın caiz olduğuna dair fetva çıktığı konusunda insanlar bilgilendirilirse organ bağışında bulunurlar.	3,78	1,021
Dinimizin organ bağışına karşı olduğuna inanıyorum.	3,77	1,148
Organ bağışının dini bakımdan caiz olduğu konusunda insanlar ikna edilirse bağışta bulunurlar.	3,72	1,045
Organ bağışı yapan kişinin organları ihtiyacı olan birine nakledilirse, ölen kişinin ailesi ve akrabalarının ölüm acısını hafifletir.	3,55	0,905
Dinimize göre ölen kişinin organlarının tam olması gerekir.	3,45	1,172
Organ mafyasının varlığı organ bağışında bulunmak isteyenleri korkutur.	3,12	1,174
Organlarımı bağışlarsam, hastalandığımda bazı doktorların organlarımla başkalarına nakledilmesi için yeterli tıbbi müdahaleyi yapmayacaklarından korkarım.	3,00	1,028
Organ bağışında bulunma fikrini düşündüğümde aklıma hemen ölüm korkusu geliyor.	2,68	1,112

Kişisel Özellikler ile Benlik Saygısı ve Organ Bağışı Tutumu İlişkisi

Sosyo-demografik değişkenler açısından benlik saygısı ve organ bağışı tutumu açısından anlamlı bir farklılaşmanın olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla bağımsız örneklem testi ve tek yönlü varyans analizleri yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, katılımcıların cinsiyetleri ile benlik saygısı üzerinde fark bulunamamışken, organ bağışı tutumu ölçeğinin alt boyutu olan **altruistik değer** arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($p=,002$; $p<,005$). Bu durumda kadınların erkeklere oranla daha yüksek altruistik değere sahip olduğu saptanmıştır ($4,2712 \pm 0,62019$) (Tablo 6).

Tablo 6. Cinsiyet Değişkeni Bağımsız Örneklem T Testi Bulguları

	Cinsiyet	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Benlik Saygısı	Kadın	118	3,19	0,527	2,043	,853
	Erkek	132	3,18	0,579		
Olumlu Bakış	Kadın	118	4,00	0,787	,758	,323
	Erkek	132	3,89	0,851		
Altruistik Değer	Kadın	118	4,27	0,620	4,783	,002
	Erkek	132	3,99	0,838		
Dince Meşrulaştırma	Kadın	118	3,79	0,892	1,549	,504
	Erkek	132	3,71	0,994		
Dini Bakış	Kadın	118	3,70	1,007	,007	,199
	Erkek	132	3,53	1,016		
Korku ve Endişe	Kadın	118	2,90	0,750	5,305	,590
	Erkek	132	2,96	0,951		
Organ Bağış Tutum	Kadın	118	3,85	0,520	1,330	,075
	Erkek	132	3,72	0,606		

Organ bağışına bulunup bulunmama durumuna göre benlik saygısı ve organ bağışı tutumunun farklılaşıp farklılaşmadığı test etmek için Mann-Whitney U Testi uygulanmıştır (Tablo 7). Analiz sonucuna göre benlik saygısı düzeyi ve organ bağışı tutumunun, organ bağışında bulunma durumu açısından anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmüştür ($p>,05$).

Tablo 7. Organ Bağışında Bulunup- Bulunmama Değişkeni Mann-Whitney U Testi Bulguları

	<i>Organ Bağışında Bulunup-Bulunmama</i>	<i>n</i>	<i>Sıra Ortalama</i>	<i>Sıra Toplamı</i>	<i>U</i>	<i>p</i>
<i>Benlik Saygısı</i>	Evet	5	114,00	570,00	555,00	,719
	Hayır	245	125,73	30805,00		
Olumlu Bakış	Evet	5	155,60	778,00	462,00	,346
	Hayır	245	124,89	30597,00		
Altruistik Değer	Evet	5	155,50	777,50	462,0	,346
	Hayır	245	124,89	30597,50		
Dince Meşrulaştırma	Evet	5	122,70	613,50	598,50	,928
	Hayır	245	125,56	30761,50		
Dini Bakış	Evet	5	181,10	905,50	334,50	,077
	Hayır	245	124,37	30469,50		
Korku ve Endişe	Evet	5	63,90	319,50	304,50	,053
	Hayır	245	126,76	31055,50		
<i>Organ Bağış Tutum</i>	Evet	5	153,90	769,50	470,50	,375
	Hayır	245	124,92	30605,50		

Herhangi bir yakını organ bağışında bulunan veya bekleyen olma durumuna göre benlik saygısı ve organ bağışı tutumunun farklılaşıp farklılaşmadığı test etmek için Mann-Whitney U Testi uygulanmıştır (Tablo 8). Analiz sonucuna göre benlik saygısı düzeyi ve organ bağışı tutumunun, herhangi bir yakını organ bağışında bulunma veya herhangi bir yakını organ bağışı bekleme durumu açısından anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmüştür ($p > ,05$).

Tablo 8. Organ Bağışı Olan veya Bekleyen Yakını Olma Değişkeni Bağımsız Örneklem T Testi Bulguları

	<i>Organ Bağışı Olma</i>	<i>n</i>	<i>Sıra Ortalama</i>	<i>Sıra Toplamı</i>	<i>U</i>	<i>p</i>
<i>Benlik Saygısı</i>	Evet	23	124,46	2862,50	2586.50	,942
	Hayır	227	125,61	28512,50		
Olumlu Bakış	Evet	23	126,39	2907,00	2590.00	,950
	Hayır	227	125,41	28468,00		
Altruistik Değer	Evet	23	125,85	2894,50	2602.50	,981
	Hayır	227	125,46	28480,50		
Dince Meşrulaştırma	Evet	23	108,61	2498,00	2222.00	,224
	Hayır	227	127,21	28877,00		
Dini Bakış	Evet	23	146,02	3358,50	2138.50	,146
	Hayır	227	123,42	28016,50		
Korku ve Endişe	Evet	23	116,41	2677,50	2401.50	,524
	Hayır	227	126,42	28697,50		
<i>Organ Bağış Tutum</i>	Evet	23	123,17	2833,00	2557.00	,871
	Hayır	227	125,74	28542,00		

Yaş değişkeniyle ilgili sonuçlara bakıldığında; organ bağış tutumunun alt boyutu olan *altruistik değer*in yaşa göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur ($p=,027$; $p<0,05$). Bulgulara göre bu farklılık 18-19 yaş arasındaki ile 23-25 yaş arasındaki bireyler arasında kaynaklanmaktadır. 18-19 yaş arasında olan bireylerin altruistik değerleri, 20-22 yaş arasında olan ve 23-25 yaşında olan bireylere oranla daha yüksektir (Tablo 9).

Tablo 9. Yaş Değişkeni Tek Yönlü Varyans Analizi Bulguları

	Yaş	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p	Post Hoc.
<i>Benlik Saygısı</i>	18-19 (1)	50	3,27	0,584	,718	,489	1=3 ($p=,027$)
	20-22 (2)	149	3,17	0,533			
	23-25 (3)	51	3,15	0,586			
Olumlu Bakış	18-19 (1)	50	4,02	0,865	,596	,552	
	20-22 (2)	149	3,90	0,806			
	23-25 (3)	51	4,01	0,829			
Altruistik Değer	18-19 (1)	50	4,29	0,616	3,449	,033	
	20-22 (2)	149	4,14	0,708			
	23-25 (3)	51	3,91	0,954			
Dince Meşrulaştırma	18-19 (1)	50	3,67	1,043	,266	,767	
	20-22 (2)	149	3,76	0,907			
	23-25 (3)	51	3,80	0,975			
Dini Bakış	18-19 (1)	50	3,61	1,103	,286	,751	
	20-22 (2)	149	3,64	0,961			
	23-25 (3)	51	3,52	1,081			
Korku ve Endişe	18-19 (1)	50	2,83	0,939	,772	,463	
	20-22 (2)	149	2,93	0,834			
	23-25 (3)	51	3,05	0,862			
<i>Organ Bağış Tutum</i>	18-19 (1)	50	3,83	0,613	,231	,794	
	20-22 (2)	149	3,77	0,535			
	23-25 (3)	51	3,77	0,629			

Sınıf değişkeni ile ilgili sonuçlara bakıldığında; *Altruistik değer* olarak isimlendirilen faktör ile *sınıf* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p=,024$; $p<0,05$). Bu farklılığın 1. ve 4. sınıftaki öğrenciler arasında kaynaklanmaktadır. Buna göre, 1. sınıfta olan öğrencilerin diğer sınıftaki öğrencilere oranla daha yüksek altruistik değere sahip olduğu görülmektedir (Tablo 10).

Tablo 10. Sınıf Değişkeni Tek Yönlü Varyans Analizi Bulguları

	<i>Sınıf</i>	<i>n</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>Post Hoc.</i>
Benlik Saygısı	1	65	3,29	0,546	1,752	,157	1=4 (p=,024)
	2	43	3,07	0,605			
	3	83	3,22	0,468			
	4	59	3,12	0,620			
Olumlu Bakış	1	65	4,09	0,776	1,272	,284	
	2	43	3,83	0,987			
	3	83	3,87	0,817			
	4	59	3,97	0,734			
Altruistik Değer	1	65	4,30	0,595	2,733	,044	
	2	43	4,11	0,919			
	3	83	4,14	0,656			
	4	59	3,91	0,872			
Dince Meşru- laştırma	1	65	3,78	0,940	,379	,769	
	2	43	3,65	1,099			
	3	83	3,72	1,016			
	4	59	3,84	0,722			
Dini Bakış	1	65	3,63	1,108	,760	,518	
	2	43	3,80	1,019			
	3	83	3,57	0,931			
	4	59	3,51	1,015			
Korku ve Endişe	1	65	2,84	0,937	,429	,732	
	2	43	2,99	0,868			
	3	83	2,99	0,744			
	4	59	2,92	0,929			
Organ Bağış Tutum	1	65	3,88	0,547	,804	,493	
	2	43	3,75	0,715			
	3	83	3,76	0,528			
	4	59	3,74	0,532			

Organ bağışı ile ilgili bilgileri ulaşma araçları değişkeniyle ilgili sonuçlara bakıldığında; benlik saygısı düzeyi ve organ bağışı tutumu üzerinde herhangi bir farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir (Tablo 11).

Tablo 11. Organ Bağışı ile İlgili Bilgi Kaynağı Değişkeni Tek Yönlü Varyans Analizi Bulguları

	Bilgi Kaynağı	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Benlik Saygısı	Yazılı Basın	80	3,18	0,551		
	Görsel Medya	139	3,17	0,568	,581	,560
	Bilimsel Etkinlik	31	3,29	0,502		
Olumlu Bakış	Yazılı Basın	80	3,96	0,764		
	Görsel Medya	139	3,96	0,869	,491	,613
	Bilimsel Etkinlik	31	3,81	0,750		
Altruistik Değer	Yazılı Basın	80	4,21	0,613		
	Görsel Medya	139	4,07	0,853	,866	,422
	Bilimsel Etkinlik	31	4,12	0,608		
Dince Meşrulaştırma	Yazılı Basın	80	3,81	0,919		
	Görsel Medya	139	3,74	1,008	,336	,715
	Bilimsel Etkinlik	31	3,65	0,721		
Dini Bakış	Yazılı Basın	80	3,74	0,987		
	Görsel Medya	139	3,59	1,056	1,321	,269
	Bilimsel Etkinlik	31	3,40	0,851		
Korku ve Endişe	Yazılı Basın	80	3,01	0,934		
	Görsel Medya	139	2,90	0,852	,438	,646
	Bilimsel Etkinlik	31	2,88	0,697		
Organ Bağış Tutum	Yazılı Basın	80	3,84	0,498		
	Görsel Medya	139	3,77	0,629	,900	,408
	Bilimsel Etkinlik	31	3,69	0,441		

Benlik Saygısı ve Organ Bağışı Tutumu Arasındaki İlişki

Çalışmada incelenen ölçekler arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olup olmadığı korelasyon analizinden yararlanılarak test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, benlik saygısı ile organ bağışı tutumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı, pozitif yönde ve orta seviyede bir ilişki olduğu bulunmuştur ($r=,308$). Bu durumda öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri arttıkça organ bağışı tutum düzeylerinin de artacağı söylenebilir (Tablo 12).

Organ bağışı ile ilgili tutumlar konusunda ortaya çıkan beş faktörün kendi aralarındaki korelasyon matrisi analiz edildiğinde; korku ve endişe faktörü ile diğer faktörler arasında negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Geriye kalan tüm faktörler arasında da pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmaktadır (Tablo 12).

Tablo 12. Benlik Saygısı ve Organ Bağışı Tutumu Arasındaki İlişki

	1	1a	1b	1c	1d	1e	2
Benlik Saygısı (1)	1						
Olumlu Bakış (1a)	,267**	1					
Altruistik Değer (1b)	,347**	,659**	1				

Dince Meşrulaştırma (1c)	,217**	,503**	,360**	1			
Dini Bakış (1d)	,160*	,392**	,340**	,135*	1		
Korku ve Endişe (1e)	-.116	-.086	-.120	-.031	-.351**	1	
Organ Bağış Tutumu (2)	,308**	,930**	,805**	,593**	,460**	.070	1

** p<0,01 düzeyinde anlamlı korelasyon, * p<0,05 düzeyinde anlamlı korelasyon

Benlik Saygısının Organ Bağışı Tutumuna Olan Etkisi

Benlik saygısının organ bağışı tutumuna olan etkisinin ölçümü için yapılan regresyon analizi Tablo 13'te verilmiştir. Benlik saygısının organ bağışı tutumu üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu saptanmıştır ($\beta=,308$). Analiz sonuçlarına göre kurulan regresyon modeli istatistiksel açıdan anlamlıdır ($F=25,901$) ($p=,000$; $p<0,05$). Bu durumda, benlik saygısının organ bağışı tutumunu istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönde etkisi bulunmaktadır. Tabloda yer alan 0,095'lik düzeltilmiş R^2 değeri benlik saygısı değerinde yaşanan % 9,5'lik bir değişimin organ bağışı tutumunu olumlu etkisi vasıtasıyla açıklandığını göstermektedir. Bu doğrultuda, öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri arttıkça organ bağışı tutum düzeylerinin de etkileneceği söylenebilir (Tablo 13).

Tablo 13. Benlik Saygısının Organ Bağışı Tutumuna Olan Etkisi

Model-1	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	p
	Beta	Std. Hata	Beta		
Sabit	2,776	,201		13,816	,000
Benlik Saygısı	,316	,062	,308	5,089	,000
R= ,308 R ² = ,095 F= 25,901 p= ,000					

a Predictors (Bağımsız Değişken): Benlik Saygısı

b Dependent Variable (Bağımlı Değişken): Organ Bağışı Tutumu

Tartışma ve Sonuç

Araştırma bulgularından ilki altruistik değer ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Kız öğrencilerin altruistik değerleri erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bulgu literatürde yer alan ilgili araştırmaların bulguları ile büyük ölçüde örtüşmektedir.³⁰ Yaygın cinsiyet rolü görüşüne göre, kadınların dış olaylara erkeklerden daha çok duygusal tepki gösterdikleri ve diğerlerinin duygularını daha çok dikkate alacak şekilde davranışta buldukları söylenebilir.

30 Muhammet Cevat Acar ve Hıdır Apak, "Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ile Özgecilik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28/1 (2017), s.100. Zeynep Başerler ve İbrahim Kısaç, "Özgeci Davranışın Psikolojik İyi Oluş ve Çeşitli Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi: Erzurum İli Örneği", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/56 (2017), s.587. Çiğdem Demir Çelebi, Halil Eksi ve Mine Sayın, "Üniversite Öğrencilerinin Özgecilik ve Otantiklik Seviyeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 14/32 (2016), s.88. Meredith McGinley ve Gustavo Carlo, "Two Sides of The Same Coin? The Relations Between Prosocial and Physically Aggressive Behaviors", *Journal of Youth and Adolescence*, 36/3 2007, s.337. J. Philippe Rushton vd., "Altruism and Aggression: The Heritability of Individual Differences", *Journal of Personality and Social Psychology*, 50/6 (1986), s.1194.

İkinci bir bulgu olan sınıf düzeyi ile altruistik değer arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. 1. sınıftaki öğrencilerin 4. sınıftaki öğrencilere göre daha yüksek altruistik değerleri sahip oldukları saptanmıştır. Literatür incelendiğinde Kasapoğlu'nun çalışmasında 3. sınıf öğrencilerinin altruistik değerleri 1.sınıf öğrencilerine göre daha yüksek çıkmıştır.³¹ Ancak Ak'ın çalışmasında 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin 3. ve 4. sınıf öğrencilerine göre altruistik değerleri daha yüksek bulunmuştur. Buna göre öğrencilerin sınıf düzeyi arttıkça altruistik değerlerinin azaldığı çıkarılmaktadır.³² Ayrıca Akbaba'nın çalışmasında araştırma grubundaki 1. ve 2. sınıftaki öğrencilerin psikolojik danışmanın etkisiyle altruistik değerleri önemli derecede artmış olmasına rağmen, 3. sınıftaki öğrencilerin altruistik değerleri önemli ölçüde artmamıştır.³³ İyi niyetli olmayı, diğerlerine karşı duyarlı olmayı, fedakârlık etmeyi ve benmerkezci tutumdan uzak olmayı içeren kavram olarak tanımlanan altruistik değer, 1. sınıf öğrencilerinde üniversite gibi yeni bir ortama girdikleri için kişiler ile ilişki kurma ihtiyacı hissetmeleri, değer yargılarını ve kimliklerini yeni oluşturmaları vb. gibi nedenlerle altruistik değerleri yüksek çıkmakta iken; 4. sınıf öğrencilerinde, toplumun daha çok rekabet ortamına alıştırması sonucunda bireyciliğin ön plana çıkması, mezun olmak için ders geçme sorunları yaşamaları, mezuniyet sonrası iş bulma sıkıntısı ile birlikte ortaya çıkan gelecek kaygısı gibi daha birçok sorunla baş etmek zorunda kalmaları nedeniyle düşük çıktığı yorumu yapılabilir.

Diğer bir bulgu olan yaş ile altruistik değer arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu sonuç; yapılan bazı araştırma sonuçları tarafından desteklenmektedir. Chou, Hong Kong'taki Çinli ergenler üzerinde yaptığı çalışmada altruistik davranışta bulunmada yaşın önemli bir etkisi olduğunu;³⁴ Mutafçılar öğretmenlerin altruistik değerlerinin incelendiği çalışmasında, katılımcı öğretmenlerin yaşları ile altruistik değerleri arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu bulmuştur.³⁵ Ümmet'in üniversite öğrencilerine yönelik araştırmasında, 23 yaş ve üzerinde olan öğrencilerin 23 yaşından küçük olan öğrencilere göre daha fazla altruistik davranışta bulduklarını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle öğrencilerin yaşları arttıkça altruistik davranışları da artmaktadır.³⁶ Araştırmada ortaya çıkan farklılıkta ise; herhangi bir çıkar gözetmeksizin başkalarına yardım etme eğilimi olan altruistik değer, 18- 19 yaş arasında olan bireylerin altruistik değerleri, 23- 25 yaş arasındaki bireylere oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. 18-19 yaş grubundaki bireylerin diğer yaş gruplarına oranla insanlara yardım etmekten daha çok mutluluk duydukları sonucu çıkarılabilir. Yaş ilerledikçe insanlar yardıma ihtiyacı olan birini gördüklerinde başına bir şey gelebileceği korkusuyla, yardım etmeyi mutluluk olarak

31 Figen Kasapoğlu, "İyilik Hali ile Özgecilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Hikmet Yurdu*, 7/13 (2014), s.280.

32 Kâşif Ak, "Üniversite Öğrencilerinin Özgecilik Düzeylerinin Yordayıcısı Olarak Yaşam Amaçları", Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2013, s.45.

33 Sırrı Akbaba, "Grupla Psikolojik Danışmanın Sosyal Psikolojik Bir Kavram Olan Özgecilik Üzerindeki Etkisi", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1994, s.113.

34 Kee-Lee Chou, "Effect of Age, Gender and Participation in Volunteer Activities on the Altruistic Behavior of Chinese Adolescents", *The Journal of Genetic Psychology*, 159/2 (1998), s.199.

35 Mutafçılar, Işıl, "Özgecilik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Öğretmen Özgeciliği Üzerine Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2008, s.168.

36 Durmuş Ümmet, "Üniversite Öğrencilerinde Özgecilik Davranışının Transaksiyonel Analiz Ego Durumlar ve Yaşam Doyumu Bağlamında İncelenmesi", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012, s.138.

görmedikleri sonucuna ulaşılabilir.³⁷

Başka bir bulgu ise, organ bağışısı konusunda sahip olunan “korku ve endişe” ile organ bağışılama tutumu arasında ters bir ilişki bulunmuştur. Öğrencilerinin, organ bağışısına ilişkin korku ve endişeleri arttıkça; organ bağışılama tutumları da azalmaktadır.

Çalışmanın önemli bir sonucu da, araştırmaya katılan öğrencilerin benlik saygısı ile organ bağışısı tutumları arasında orta seviyede ve pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu sonuç, öğrencilerin benlik saygıları yükseldikçe altruistik değerlerinin de yükseldiği anlamına gelmektedir. Güneş ve Conak’ın asistan hekimlerle yaptıkları çalışmada benlik saygısı ile organ bağışısı tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.³⁸ Falomir-Pichastor ve diğerleri, benlik saygısının organ bağışısı ile ilgili tutum üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu bulmuştur. Buna göre, bireyin altruistik değer yargıları, kendini yardımsever bir birey olarak algılaması ve bu rolün benlik kavramında taşıdığı önem, kişinin bağış kararını etkilemede ve niyetinde önemli bir yordayıcısıdır.³⁹

Yapılan bir çalışmada bireyin organ bağışısına karar vermesinin psikolojik riskleri ve faydaları açık bir şekilde tanımlanmış ve organ bağışısının faydaları arasında bireyin benlik saygısında artma ve kişisel psikolojisinde iyileşme vb. gibi olumlu sonuçları yer verilmiştir.⁴⁰ Thys vd.’nin alıcı, bağışıcı ve ailede pediatrik canlı-verici böbrek ve karaciğer transplantasyonunun psikososyal etkisini ele alan çalışmada, organ bağışısında bulunanların benlik saygısı ve toplum bilincinde artış görülmüştür.⁴¹ Bağışçıların çoğunluğunda, organ bağışısını ahlaki bir görev olarak gördükleri ve yardım etme arzusu güdüsüyle hareket ettiklerini, bağışı sonucunda yüksek düzeyde memnun oldukları ve iyi işler yaptıkları duygusuyla benlik saygısında artış meydana gelmiştir.⁴²

Benlik saygısı ile organ bağışısına yönelik tutum arasında pozitif bir ilişki olduğundan kişilere benlik saygısı davranışı kazandırılması, bağışıya yönelik uygulamaların arttırılmasında önemli bir konu olduğu görülmektedir. Yardımlaşma, sorumluluk alma, bağış yapma, işbirliğinde bulunma, hoşgörüyü sahip olma gibi davranışların eğitim-kurumlarında desteklenmesi ve öğrencilerin bu davranışları geliştirecek etkinliklere katılımları gerekmektedir.

Alan çalışmasında yüz yüze anket yöntemi kullanıldığı için, organ bağışısının yeterli oranda olmaması, çoğunlukla, olumlu bağış tutumlarının davranışa dönüştürüle-

37 Fikret Yaman, “Tüketici Davranışı Olarak Özgeciliğin İncelenmesi”, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (2013), s.89.

38 Mehmet Emin Güneş ve Özge Conak, “Uzmanlık Öğrencisi Hekimlerin Benlik Saygısı Düzeylerinin Organ Bağışısı Tutumlarına Etkisi”, *Bakırköy Tıp Dergisi*, 13/4 (2017), s.201.

39 Juan M. Falomir-Pichastor, Jacques Berent ve Andrea Pereira, “Social Psychological Factors of Post-Mortem Organ Donation: A Theoretical Review of Determinants and Promotion Strategies”, *Health Psychology Review*, 7/2 (2013), s.213.

40 Leonieke Kranenburg vd., “The Psychological Evaluation of Samaritan Kidney Donors: A Systematic Review”, *Psychological Medicine*, 38/2 (2008), s.179.

41 Kristof Thys vd., “Psychosocial Impact of Pediatric Living-donor Kidney and Liver Transplantation on Recipients, Donors and The Family: A Systematic Review”, *Transplant International*, 28/3 (2014), s.270.

42 Evangelos Mazaris ve Vassilios Papalois, “Ethical Issues In Living Donor Transplantation”, *Experimental and Clinical Transplantation: Official Journal of The Middle East Society for Organ Transplantation*, 4/2 (2006), s.6.

memesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, bireylerin organların temin sürecinde iyi bilgilendirilmesi örneğin organ bağışının nereye ve nasıl yapılacağına bilinmesi önemini ön plana çıkarılmasını desteklemektedir. Organ bağışı konusunda bireyleri bilgilendirmek bağışa yönelik tutumları önemli derecede etkilemektedir. Ayrıca bu yolla kişilerin organ bağışı konusunda sahip oldukları korku ve endişeleri de azaltılabilir. Çalışmanın sonuçları, organ bağışı kampanyalarında, Sağlık Bakanlığı ve ilgili sivil kuruluşlar için bir veri kaynağı olarak kullanılabilir. Benzer çalışmalar toplumun farklı kesimleriyle ve daha geniş bir kitle ile yapılabilir.

Kaynakça

- Acar, Muhammet Cevat ve Hıdır Apak. "Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ile Özgecilik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 28/1 (2017): 93-112.
- Ak, Kaşif. "Üniversite Öğrencilerinin Özgecilik Düzeylerinin Yordayıcısı Olarak Yaşam Amaçları". Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2013.
- Akbaba, Sırrı. "Grupla Psikolojik Danışmanın Sosyal Psikolojik Bir Kavram Olan Özgecilik Üzerindeki Etkisi". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1994.
- Akçöltekin, Alptürk. "Sınıf Öğretmenlerinin Organ Bağışı Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. 12/24 (2014): 52-63.
- Akış, Mehtap, Ebru Katırcı, Hayriye Y. Uludağ, Bahriye Küçükkılıç, Turgut Gürbüz, Yasemin Türker, Hacer Kayacan, Kurtuluş Öngel ve Hüseyin Gül. "Süleyman Demirel Üniversitesi Personelinin Organ-Doku Bağışı ve Nakli Hakkındaki Bilgi ve Tutumları". *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*. 15/4 (2008): 28-33.
- Altıok Öner, Hatice, Nurcan Ek ve Nermin Koruklu. "Üniversite Öğrencilerinin Benlik Saygı Düzeyi ile İlişkili Bazı Değişkenlerin İncelenmesi". *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. 1/1 (2010): 99-120.
- Arıca, O. Tolga. "Üniversite Öğrencilerinde Benlik Saygısı". *Psikoloji Çalışmaları*. 25 (2005): 19-30.
- Başerer, Zeynep ve İbrahim Kısaç. "Özgeci Davranışın Psikolojik İyi Oluş ve Çeşitli Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi: Erzurum İli Örneği". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5/56 (2017): 582- 594.
- Bölükbaş, Nurgül, Ayşe Eyüpoğlu ve Pınar Kurt. "Organ Bağışı Hakkında Üniversite Öğrencilerinin Düşünceleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Dergisi*. 21/2 (2004): 73-77.
- Chou, Kee-Lee. "Effect of Age, Gender and Participation in Volunteer Activities on the Altruistic Behavior of Chinese Adolescents". *The Journal of Genetic Psychology*. 159/2 (1998): 195-201.
- Cillimoğlu, Ayhan Öznur, Sinan Yılmaz ve Mustafa Oğurlu. "Adnan Menderes Üniversitesi Hastanesi Personelinin Organ- Doku Bağışı ve Nakli Hakkındaki Bilgi ve Düşünceleri". *Türk Nefroloji Diyaliz ve Transplantasyon Dergisi*. 25/3 (2016): 1-9.

- Çuhadaroğlu, Füsün. “Adölesanlarda Benlik Saygısı”. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1986.
- Demir Çelebi, Çiğdem, Halil Eksi ve Mine Sayın. “Üniversite Öğrencilerinin Özgeçmiş ve Otantiklik Seviyeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 14/32 (2016): 79-102.
- Demir Doğan, Melike, İbrahim Uzun, Nahsan Kaya, Hasan Ekinci ve Muhammed Altınkaynak. “Üniversite Öğrencilerinin Organ Bağışına Bakış Açısı ve Bilgi Düzeyleri”. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*. 3/2 (2016): 99-105.
- Durmuş, Beril, Serra Yurtkoru ve Murat Çinko. *Sosyal Bilimlerde Spss’le Veri Analizi*. İstanbul: Beta Yayınevi, 2013.
- Durur, Fatih ve Yasemin Akbulut. “Türkiye’de Organ Nakline Yönelik Politikaların Değerlendirilmesi”. *Business and Management Studies: An International Journal*. 5/3 (2017): 570-585.
- Erbil, Nülüfer ve Özgül Bostan. “Ebe ve Hemşirelerde İş Doyumu, Benlik Saygısı ve Etkileyen Faktörler”. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 7/3 (2004): 56-66.
- Erşan, E. Erdal, Orhan Doğan ve Selma Doğan. “Beden Eğitimi ve Antrenörlük Bölümü Öğrencilerinde Benlik Saygısı Düzeyi ve Bazı Sosyo-Demografik Özelliklerle İlişkisi”. *Klinik Psikiyatri*. 12/1 (2009): 35-42.
- Falomir-Pichastor, Juan M., Jacques Berent ve Andrea Pereira. “Social Psychological Factors of Post-Mortem Organ Donation: A Theoretical Review of Determinants and Promotion Strategies”. *Health Psychology Review*. 7/2 (2013): 202-247.
- Güneş, Mehmet Emin ve Özge Conak. “Uzmanlık Öğrencisi Hekimlerin Benlik Saygısı Düzeylerinin Organ Bağışı Tutumlarına Etkisi”. *Bakırköy Tıp Dergisi*. 13/4 (2017): 195-202.
- Kalaycı, Şeref. *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2005.
- Kara, Selami, Zeliha Salman ve Kurtuluş Öngel. “Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Sağlık Personelinin Organ Bağışına Bakışı”. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*. 11/1 (2012): 33-39.
- Karadağ, Gülendam, İlkay Güner, Döndü Çuhadar Özlem Uçan. “Gaziantep Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Hemşirelik Öğrencilerinin Benlik Saygıları”. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*. 3/7 (2008): 29-42.
- Kararımak, Özlem ve Rahşan Siviş-Çetinkaya. “Benlik Saygısının ve Denetim Odağının Psikolojik Sağlık Üzerine Etkisi: Duyguların Aracı Rolü”. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*. 4/35 (2011): 30-43.
- Kasapoğlu, Figen. “İyilik Hali ile Özgeçmiş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Hikmet Yurdu*. 7/13 (2014): 271-288.
- Kavurmacı, Mehtap, Nezih Karabulut ve Ayşegül Koç. “Üniversite Öğrencilerinin Organ Bağışı Hakkındaki Bilgi ve Görüşleri”. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*. 11/2 (2014): 15-21.

- Koçak, Aytaç, Ekin Özgür Aktaş, Ender Şenol, Ahsen Kaya ve Erdar Bilgin. "Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Organ Nakli ve Bağışı Hakkındaki Bilgi Düzeyi". *Ege Tıp Dergisi*. 49/3 (2010): 153-160.
- Kranenburg, Leonieke, Willij Zuidema, Robert Erdman, Willem Weimar, Jan Passchier ve Jan Busschbach. "The Psychological Evaluation of Samaritan Kidney Donors: A Systematic Review". *Psychological Medicine*. 38/2 (2008): 177-185.
- Mazaris, Evangelos ve Vassilios Papalois. "Ethical Issues In Living Donor Transplantation". *Experimental and Clinical Transplantation: Official Journal of The Middle East Society for Organ Transplantation*. 4/2 (2006): 1-37.
- McGinley, Meredith ve Gustavo Carlo. "Two Sides of The Same Coin? The Relations Between Prosocial and Physically Aggressive Behaviors". *Journal of Youth and Adolescence*. 36/3 (2007): 337.
- Mutafçılar, Işıl. "Özgeciliğin Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Öğretmen Özgeciliği Üzerine Bir Araştırma". Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2008.
- Özdağ, Nurten. "Organ Nakli ve Bağışına Toplumun Bakışı". *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 5/2 (2001): 46-55.
- Özer, Nadiye, Serdar Sarıtaş ve Zeynep Karaman Özlü. "Hemşirelik Öğrencilerinin Organ Nakli ve Bağışı Konusundaki Bilgi ve Düşüncelerinin İncelenmesi". *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*. 13/2 (2010): 1-11.
- Özkan, Sultan ve Emel Yılmaz. "Hasta Yakınlarının Organ Bağışı ile İlgili Bilgi ve Tutumları". *Aile ve Toplum*. 5/17 (2009): 18-29.
- Özkan, İshak. "Benlik Saygısını Etkileyen Etkenler". *Düşünen Adam*. 7/3 (1994): 4-9.
- Özpulat, Funda. "Üniversite Öğrencilerinin Kan ve Organ Bağışına İlişkin Düşünceleri". *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*. 4/2 (2017): 71-79.
- Rosenberg, Morris. *Society and The Adolescent Self-Image*. New Jersey: Princeton University Press, 1965.
- Rushton, J. Philippe, David W. Fulker, Michael C. Neale, David K. B. Nias ve Hans J. Eysenck. "Altruism and Aggression: The Heritability of Individual Differences". *Journal of Personality and Social Psychology*. 50/6 (1986): 1192-1198.
- Sam, Neslihan, Rıza Sam ve K. Burcu Öngen. "Üniversite Öğrencilerinin Çevresel Tutumlarının Yeni Çevresel Paradigma ve Benlik Saygısı Ölçeği İle İncelenmesi". *Akademik Bakış Açısı*. 21 (2010): 1-16.
- Sezek, Fatih, Ercan Kaya, Zehra Akman, Bağdat Erbil, Büşra Aslan, Rüya Özgen ve Özge Keleş. "Üniversite Öğrencilerinin Öğrenim Gördükleri Alanlara Göre Organ Nakli ve Bağışı İle İlgili Görüşleri". *Ekev Akademi Dergisi*. 19/62 (2015): 471-486.
- Tanrıverdi, Derya, Esen Savaş, Nurcan Gönüllüoğlu, Ebru Kurdal ve Ganime Balık. "Lise Öğrencilerinin Yeme Tutumları, Yeme Davranışları ve Benlik Saygılarının İncelenmesi". *Gaziantep Tıp Dergisi*. 17/1 (2011): 33-39.
- Taşgıt, Muhammet Sıddık. "Üniversite Öğrencilerinin Benlik Saygısı ve Karar Verme Düzeylerinin İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, 2012.

- Thys, Kristof, Karl-Leo Schwering, Marion J. Siebelink, Fabienne Dobbels, Pascal Borry, Paul Schotsmans ve Isabelle Aujoulat. “Psychosocial İmpact of Pediatric Living-donor Kidney and Liver Transplantation on Recipients, Donors and The Family: A Systematic Review”. *Transplant International*. 28/3 (2014): 270-280.
- Tokay Arğan, Mehpare. “Organ Bağışını Artırmada Sosyal Pazarlama Yaklaşımı: Organ Bağışına Yönelik Bir Tutum Araştırması”. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2007.
- Uzuntarla, Yasin. “Genç Yaş Grubunun Organ Bağışına Yönelik Düşünce ve Bilgi Düzeylerinin Verilen Eğitime Göre Karşılaştırılması”. *Türk Nefroloji Diyaliz ve Transplantasyon Dergisi*. 25/3 (2016): 296-301.
- Ümmet, Durmuş. “Üniversite Öğrencilerinde Özgeciliğin Davranışının Transaksiyonel Analiz Ego Durumları ve Yaşam Doyumu Bağlamında İncelenmesi”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.
- Yaman, Fikret. “Tüketici Davranışı Olarak Özgeciliğin İncelenmesi”. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*. 5/1 (2013): 79-92.
- Yaşın Tekizoğlu, Fatma. “Organ Bağış: Bireylerin Kararlarını Etkileyen Psikolojik Faktörler”. *Muhakeme Dergisi*. 1/1 (2018): 21-34.
- Yeter, Elif ve Savaş Demirtaş. “Organ Nakilleri ve Organ Bağışının Önemi”, Erişim 25 Ekim, 2018, <http://kisi.deu.edu.tr/bulent.cavas/ders/bok3.pdf>.
- Yüccetin, Levent, Nilgün Keçecioğlu ve Fettah Fevzi Ersoy. “Türkiye’de Organ Bağış ve Nakline Bir Bakış”. *Diyaliz Transplantasyon ve Yanık*. 14/2 (2003): 115-118.
- Yüksel, Havva ve Sadi Evren Seker. “Türkiye’de Organ ve Doku Bağışının Bilgisayarlı Argüman Delfi Yöntemiyle Öngörülmesi”. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*. 2/1 (2016): 12-24.

Self-Respect and Organ Donation Attitude Relationship: A Research on University Students

HARUN KIRILMAZ / PELİNSU BUKET GÜLER

Abstract: *The purpose of this study is to examine the relationship between university students' self-esteem levels and organ donation attitudes. The research sample was composed of 250 students studying at Sakarya University Faculty of Business Administration. The "Organ Donation Attitude Scale", "Self Respect Scale" and personal information form belonging to students were used as data collection tools. According to research findings, information about organ donation was obtained mostly via visual media. University students' self-esteem is moderate. Positive and statistically significant relationships were found between self-esteem and organ donation attitude. Self-esteem affects organ donation positively. The level of self-esteem of university students is thought to increase with the level of organ donation attitude. In addition, there was a significant difference between altruistic value, which is the sub-dimension of organ donation attitude scale, and sex, age and class. Activities such as organ donation trainings, the explanation of the precepts, and the participation of young people in donation campaigns will be useful for raising awareness and awareness of the donations of the students and the community.*

Keywords: *Self-respect, Organ plantation, Organ donation.*

Türkiye Siyasetini Değerler Üzerinden Okumak: 14 Mayıs 1950 Seçimi

AYNUR KÖSE*
akose@ktu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-1310-5704

MUSTAFA YILMAZ**
m.yilmaz@kocaeli.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3320-108X

Öz: Bu çalışma, millet iradesiyle iktidarın değiştiği ilk seçim olarak Türkiye siyasi tarihine geçen 14 Mayıs 1950 seçimini konu edinmektedir. Çalışmanın amacı bu önemli seçimde siyaset söylemine egemen olan değerleri ortaya çıkarmaktır. Dönemin iktidar partisi konumundaki CHP ve muhalefet partisi konumundaki DP'li siyasal aktörlerin dönem gazetelerinde yer alan konuşmaları değerler açısından incelenmiştir. İçerik analizi yöntemiyle yapılan çalışmada analiz kategorileri olarak, Schwartz Değer Ölçeği'ndeki temel ve üst düzey değer boyutları kullanılmıştır. Bu yolla CHP ve DP'li siyasal aktörlerin seçmeni ikna etmek için hangi beklenti ve değerlere seslendikleri ve dönem siyasetinin egemen değer öncelikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda 1950 seçiminde siyasal aktörlerin söylemlerinde en sık kullanılan değerlerin kendini yönetme, başarı, yardımseverlik, güvenlik, güç ve evrensellik temel değerleri olduğu saptanmıştır. CHP ve DP'li aktörlerin söylemleri temel değerler açısından karşılaştırıldığında, her iki partinin benzer değerleri öne çıkardıkları ancak öncelikler sıralamasının farklı olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Değer, Siyaset, Seçim, Söylem, Türkiye.

Giriş

Türkiye'nin demokrasi tarihi incelendiğinde 14 Mayıs 1950 seçimi önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkar. Bu dönemde çok partili hayata geçiş ve muhalefetin ortaya çıkması ile kamunun siyasete bakışı değişmiş ve ilgisi artmıştır. Bu durum seçimlere, halkın yarından fazlasının (%52,7) kendini yönetenleri belirleme konusundaki söz hakkını Demokrat Parti'den (DP) yana kullanması şeklinde yansımıştır. Böylece çeyrek asırlık tek parti iktidarı sona ermiş, Cumhuriyetin kuruluşuyla başlayan siyasal rejim değişmiş ve sarsıntısız biçimde tek partili sistemden çok partili demokratik parlamenter sisteme geçilmiştir.¹ Bu değişimin elbette çeşitli tarihsel, toplumsal, ekonomik

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü.

** Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler Bölümü.

Bu makalede KTÜ BAP Birimi tarafından desteklenen "Türkiye'de Seçim Kazandıran Söylemler" adlı araştırma projesinden elde edilen verilerden yararlanılmıştır.

1 Aynur Köse ve Mustafa Yılmaz, *Seçimler ve Değerler*, Trabzon: Serander Yayınları, 2012, s.23.

ve kültürel nedenleri vardır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatına kadar Türkiye, halkın anlayış ve yaşayışını değiştirmek için köklü sosyo-politik ve kültürel dönüşümlerin yaşandığı bir ülkedir. Bu dönem Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) mutlak idaresinin hakim olduğu tek partili yıllardır. 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da Serbest Fırka ile iki kez çok partili politik yaşama geçilmeye çalışılmışsa da irtica tehdidi ve iç isyanlar nedeniyle bu girişimler akamete uğramıştır. Atatürk'ün ölümü ve hemen ardından başlayan II. Dünya Savaşı boyunca parti ile devletin özdeşleştiği tek parti rejiminde ülkedeki bütün faaliyetler denetim altına alınmıştır.

Ahmad tek partili dönemde yapılan ve Türkiye'nin hukuksal ve kurumsal yapısını dönüştüren radikal reformların, halkın ihtiyaç ve beklentilerini karşılamadığı, duygu ve düşüncelerini dikkate almaksızın uygulanmaya çalışıldığı gerekçesiyle bazı kesimler tarafından dayatma olarak algılandığını belirtmektedir². 1939 yılında patlak veren II. Dünya Savaşı döneminde yaygınlaşan antidemokratik uygulamalar ve hürriyet tartışmaları ise 1945'te başlayan demokrasi mücadelesinin ana konuları olmuştur³. Özellikle savaş koşullarında uygulanan toplumsal, siyasal, hukuksal ve ekonomik önlemlerin halkta yarattığı yoksunluk ve hoşnutsuzluk tek partili düzenin bir baskı rejimi olarak algılanmasına yol açmıştır⁴. Tüm bunlar II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin politik hayatında demokratikleşme ve toplumsal hareketlilik yönünde önemli dönüşümlerin yaşanmasına zemin hazırlamış ve köklü bir düzen değişikliğinin fitilini ateşlemiştir.

Türkiye'nin çok partili sisteme geçişinde toplumsal hareketler ve baskılar gibi içsel nedenler yanında, dönemin koşullarının ve dış baskıların da etkisi büyüktür. II. Dünya Savaşı'nda faşist yönetimler ve demokrasiler olarak iki cepheye ayrılan dünya ülkeleri, savaşta batı bloğunun galip gelmesi ile yeni bir düzen kurmak için kolları sıvamıştır. Bu süreçte dünyadaki pek çok ülke gibi Türkiye de, ulusal güvenlik kaygılarıyla yeni kurulan düzende yerini almaya çalışmıştır⁵. Bunun ilk adımı ise çok partili bir yaşamın tesis edilmesidir. İstanbullu sanayici Nuri Demirağ'ın 1945 yılında kurduğu Milli Kalkınma Partisi, hükümetin muhalefet partilerini kabul ettiğinin fiili bir ispatıdır. DP ise 7 Ocak 1946'da Celal Bayar'ın liderliğinde resmen kurulmuştur.

1946'dan itibaren yaşanan hızlı değişim ve çalkantılı siyasal faaliyetlerle yerleşmeye başlayan çok partili sistem, 14 Mayıs 1950 seçimi ile gelen iktidar değişikliği sonucunda bir anlamda rüştünü ispat etmiştir. 1950 seçimi ayrıca cumhuriyeti kurarak toplumu şekillendirmeye çalışan CHP ile, Halk Partisi'nin uzun iktidar yıllarındaki uygulamalarını kıyasıya eleştirerek demokrasi ve halk egemenliği vaat eden DP arasında geçen, sonuçları itibarıyla Türkiye demokrasi tarihindeki önemli seçimlerden biridir⁶. Bu önemli seçimin sonuçları ise aşağıda sunulmuştur.

2 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev., Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009, s.128.

3 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s.51.

4 Köse ve Yılmaz, *Seçimler ve Değerler*, s.19-20.

5 Köse ve Yılmaz, *Seçimler ve Değerler*, s.22-23.

6 Köse ve Yılmaz, *Seçimler ve Değerler*, s.69.

Tablo 1. 14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları

Seçmen Sayısı : 8.905.743			
Oy Kullanan Seçmen Sayısı : 7.953.055			
Seçime Katılma Oranı : % 89.3			
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Meclisteki Sandalye Oranı
CHP	3.176.561	39.4	69
DP	4.241.393	52.7	415
Bağımsızlar	383.282	4.8	2
MP	250.414	3.1	1
Toplam	8.051.650	100.0	487

Kaynak: www.tesav.org.tr

Seçmenin yüzde 89,3'ünün sandığa gittiği 14 Mayıs 1950 seçiminde Demokratlar, memlekette Halk Partisi'ne karşı birikmiş hoşnutsuzluğu kendi zaferlerine dönüştürmüştür.⁷ “Kazanan hepsini alır” ilkesine göre işleyen seçim sistemi sayesinde 4 milyondan fazla oyalan DP, 415 milletvekili ile mecliste yüzde 85'lik bir temsil oranına sahipken, 3 milyondan fazla oy alan CHP 69 milletvekili ile mecliste ancak yüzde 14'lük bir temsil imkanına sahip olmuştur. 14 Mayıs seçimlerinde bağımsızlar 2, MP de 1 milletvekilliği kazanabilmiştir. Tek parti döneminin sona erdiği ve iktidarın DP'ye geçtiği bu seçim ile II. Meşrutiyet döneminde akla gelen genel oy, serbest seçim, siyasi partiler, parlamento, siyasal temsil gibi kavramlar yaşam alanı bulmuştur.⁸ Türkiye'nin demokratik dünyadaki yerini güçlendiren bu değişimde, tarafların seçmeni etkilemek ve ikna etmek için nasıl bir söylem benimsedikleri meselesi ise bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

Kuramsal Çerçeve: Temel İnsani Değerler ve Siyaset

Farklı anlamlarda kullanılan ve farklı varlık alanlarını ilgilendiren bir kavram olarak değer, temelde istenilen iyinin ya da kaçınılan kötünün ifadesinde kullanılır. Bu durumu Fichter⁹, kişiye ve gruba yararlı olan, kişi ve grup tarafından istenen ve beğenilen her şeyin “değer”e sahip olması şeklinde özetler. İnsan davranışlarının ve eylemlerinin belirleyicisi olan değerlerin bir diğer özelliği ise kültür içinde kalıplaşmış standartlar ya da başvuru kriterleri olmasıdır.¹⁰ Bu yönüyle değer, içine doğduğumuz kültürün ve kişiliğimizin bir yansıması olarak bireyin toplumsal yönüne işaret eder. Theodorson'a¹¹ göre ise değer, toplumu oluşturan bireylerin güçlü duygusal bağlılıklarıyla şekillenen soyut ve genelleştirilmiş davranış prensipleridir. Nitekim Schwartz¹² insanların kişisel önce-

7 Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.318.

8 Mustafa Yılmaz, “Tarihi Süreçte Türkiye’de Siyaset ve Demokrasi”, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, ed., Memed Zencirkıran, Ankara: Nova Basın Yayın, 2006, s.254.

9 Joseph Fichter, *Sosyoloji nedir?*, çev., Nilgün Çelebi, Konya: Toplum Yayınları, 1990.

10 Sabri Büyükdüvenci, “Değer’in Değeri Üzerine”, *Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri*, ed., Şahabettin Yalçın, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s.252.

11 George A. Theodorson, *A Modern Dictionary of Sociology*, New York: Barne&Noble, 1979, s.455.

12 Shalom H. Schwartz, “Universals in the Content and Structure of Values: Theory and Empirical Tests in 20 Countries”, *Advances in Experimental Social Psychology*, ed., M. P. Zanna, New York: Academic Press, 25

liklerine göre eylemde bulunmak ya da tercih yapmak isteseler bile, kültürel normlarca belirlenen normatif hiyerarşinin etkisinde kaldıklarını belirtir. Bu nedenle değer içerikleri ve yapısını, bireylerin psikolojik karakterlerinin ifadesi olmaktan çok kültürel eğilimlerin yansıması olarak anlamak gerektiğini savunur. Değerlerin bu toplumsal yönü ise özellikle siyaset gibi “birlikte nasıl yaşarız?” sorusuna cevap arayan alanları doğrudan etkilemektedir.

Toplumsal yapıyı oluşturan siyaset, ekonomi, eğitim, hukuk, aile, din gibi kurumların her biri arzu edilen ve arzu edilmeyene ilişkin kendi kriterlerini belirleme çabası ile kendilerine ait değer alanları üretmektedir. Bu değerleri ortaya çıkarmak içinse farklı dönemlerde farklı ölçekler geliştirilmiştir. Değer araştırmalarında kullanılan ölçekler arasında Hofstede¹³, Rokeach¹⁴, Inglehart¹⁵ ve Schwartz’ın¹⁶ geliştirdiği ölçekler ilk akla gelenlerdir. Bu çalışma için, halihazırda sosyal ve kültürlerarası psikologlar ve farklı alandan araştırmacıların değerlerdeki bireysel ve toplumsal farklılıkları incelemek için kullandıkları Schwartz Değer Ölçeği¹⁷ seçilmiştir. Rokeach’ın¹⁸ değerlerin temel biyolojik ve sosyal gereksinimlerden etkilendiği düşüncesinden hareket eden Schwartz, kişisel temel değerleri ortaya çıkarmak üzere çalışmalar yapmıştır. Araştırmaları sonucunda Schwartz evrensel insan gereksinimlerini, beklentileri ve motivasyonları kapsayan bir değer teorisi inşa etmiştir¹⁹. İnsanoğlunun, biyolojik organizmalar olarak bireysel ihtiyaçları, düzenli sosyal etkileşim gereksinimleri ve hayatta kalma ve refah ihtiyacı olmak üzere üç evrensel gereksinimi olduğunu belirten Schwartz, bu ihtiyaçları kapsayan 10 farklı temel değer, bunları kapsayan dört üst düzey değer boyutu olduğunu saptamıştır.

Tablo 2. 10 Temel Değer Tanımı²⁰

Değer	Açıklama
Kendini yönetme	Düşünce ve eylemlerinde özgür ve bağımsız olmayı ifade eder. Bu değer boyutunun altında, özgürlük, yaratıcılık, bağımsızlık, kendi amaçlarını belirleme, kendine saygı ve merak alt değerleri vardır.
Uyarım	Toplumsal yaşamda değişimin kaçınılmazlığı anlayışından hareketle, yaşanan hayatı değiştirmek ve bunun için mücadele etmeye yönlendirmektir. Bu temel boyut altında ilginç bir hayat, değişik/farklı bir yaşam ve cesur olmak gibi değerler yer alır.

(1992), s.50.

13 Geert Hofstede, *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*, USA: Sage Publication, 1980; Geert Hofstede, *Culture and Organizations: Software Of The Mind*, USA: McGraw-Hill, 1991.

14 Milton Rokeach, *Value Survey*, California: Sunnysvale, 1967; Milton Rokeach, *The Nature of Human Values*, New York: Free Press, 1973.

15 Ronald Inglehart, *The Silent Revolution*, Princeton: Princeton University Press, 1977; Ronald Inglehart, *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Countries*, Princeton: Princeton University Press, 1997.

16 Schwartz, “Universals in the Content”.

17 Schwartz, “Universals in the Content”.

18 Rokeach, *The Nature of Human Values*.

19 Stanley Feldman, “Values, Ideology, and The Structure of Political Attitudes”, *Oxford Handbook of Political Psychology*, ed., D. O. Sears, L. Huddy ve R. Jervis New York: Oxford University Press, 2003, s.477.

20 Schwartz, “Universals in the Content”.

Haz	Hayatı sevmek ve hayatı zevk almak üzerinden algılamak ve yaşamakla ilgilidir. Siyasette sık karşımıza çıkmayan bu boyut altında zevk ve hayattan zevk almak değerleri yer alır.
Başarı	Sosyal standartlara göre gösterilen ve eylem üzerinden gerçekleşen bir değerlendirmeyi ifade eder. Bu boyut altında başarılı, hırslı, yetenekli, akıllı, etkili olmak değerleri yer alır.
Güç	Sosyal statü, saygınlık gibi kriterlerle insanlar ve kaynaklar üzerinde hakimiyet kurmayı ya da kontrol sağlamayı ifade eder. Kişi ya da grubun toplum içindeki güç ve etkisini ifade eden sosyal güç, zenginlik, otorite, kamusal imaj, sosyal tanınma ve sosyal güç gibi alt değerler yer alır.
Güvenlik	Kişinin kendisinin, ilişkide olduğu diğer insanların ve parçası olduğu toplumun istikrarı, uyumu ve güvenliğini ifade eder. İnsanın en temel ihtiyaçlarından olan güvenlik temel değerinin altında sosyal düzen, aile güvenliği, ulusal güvenlik, temizlik, sağlıklı olmak, ait olmak, iyiliğe iyilikle karşılık vermek yer alır.
Uyum	Bireyin başkaları öyle davrandığı için benzer davranışta bulunması olarak tanımlanabilir. Başkalarına zarar verebilen ya da toplumsal kabullerin dışına çıkan istek, eylem ve duyguların sınırlandırılması anlayışını beraberinde getirir.* Bu boyutta nezaket sahibi olmak, kendini disipline etmek, itaatkar olmak ve büyüklere saygı gibi toplumda benzer davranışları öne çıkaran değerler yer alır.
Gelenek	Bir toplumda yerleşmiş inançlar, gelenekler ve anlayışların toplumsal kabulünden hareketle kişiye empoze edilerek yaşatılmasıdır. Bu boyut altında geleneklere saygılı olmak, dindar olmak, bize sunulan hayatı kabul etmek, dünyevi işlerden uzaklaşmak, alçak gönüllülük, ılımlı olmak gibi var olan yapıyı korumaya yönelik değerler yer alır.
Yardıms severlik	Diğer insan ve canlıların refahını korumak ve artırmak için çalışmak ve bundan mutluluk duymak olarak tanımlanabilir. Toplum içindeki bireyin davranışlarını etkileyen bu temel boyut altında dürüstlük, sosyal adalet, yardıms ever olmak, sorumluluk sahibi olmak, affedici olmak, gerçek dostluk, manevi bir yaşam, anlamlı bir yaşam gibi değerler vardır.
Evrensellik	Geçerliliğin ve doğruluğun ölçütü olarak insanlığın ve doğanın temel yasalarını gözeten, insanların onayı dışında hiçbir otorite kabul etmeyen, insanlığın ve doğanın anlaşılması ve korunmasına odaklanan değerdir. Bu boyut altında barışçıl bir dünya, doğa ile bütünleşme, güzel bir dünya, çevreyi korumak, eşitlik, sosyal adalet, açık fikirli olmak ve içsel uyum değerleri vardır.

Temel değerleri dört üst düzey değer boyutu altında toplayan Schwartz, bu değer boyutlarının karşıladığı gereksinimler ve birbirleriyle olan uyumlulukları ve karşıtlıkları üzerinden bir sınıflandırma yapmıştır²¹. Bu üst düzey değerler şunlardır; *değişime açıklık, kendini geliştirme, muhafaza/koruma, kendini aşmışlık*. Bağımsız düşünce ve eylemde bulunma ve değişimden yana olmayı ifade eden *değişime açıklık* üst düzey değer boyutunda kendini yönetme ve uyarım temel değerleri yer alır. *Kendini geliştirme* üst düzey değer boyutu, başarılı olmayı ve diğerleri üzerinde hakimiyet kurmayı vurgulayan güç

* Vesa Routramaa ve Katri Heinasuo, "Type and Values over Generations", *Psychological Type and Culture-East&West: A Multicultural Research Symposium*, Honolulu, Hawaii, 2006.

21 Marina F. Barnea ve Shalom H. Schwartz, "Values and Voting", *Political Psychology*, 19/1 (1998), s.18-19.

ve başarı temel değerlerinden oluşur. Statükoyu korumak için itaatkâr bir şekilde kendini sınırlamayı ifade eden *koruma* üst düzey değer boyutu gelenek, uyum ve güvenlik temel değerlerini kapsar. Diğer insanların eşitliğini vurgulayan ve onların refahını artırmakla ilgili bir üst boyut olan *kendini aşmışlık* ise evrenselcilik ve yardımseverlik temel değerlerini içerir²². Schwartz'ın temel ve üst düzey değerleri yansıtan değer çemberi aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1. 10 Temel Değerin Özel Boyutlar ve Temel Yönelimlerine İlişkin Değer Çemberi²³

Schwartz'ın değer çemberi, farklı değerler arasındaki uyum ve çatışmayı yansıtan bir motivasyon sürecini ifade eder. Herhangi iki yakın değer (*başarı* ve *güç* gibi), motivasyonları daha uyumlu ve bu nedenle aynı eylemle daha kolay erişilebilen ve aynı tutumla daha kolay açıklanabilen değerleri ifade eder²⁴. Schwartz'a göre değerler eğer benzer algılara, tercihlere ve davranışlara rehberlik ediyorsa uyumludur. Uyumluluk içindeki bu değerler aynı eylemler ya da tutumlar yoluyla ulaşılabilir hedefleri yansıtır. Bitişik değerler birbiriyle uyumlu motivasyonları, karşıt değerler ise çatışan motivasyonları ifade eder. Değerler karşıt algılara, tercihlere ve davranışlara yol açarsa ya da bir değer peşinden gitmek diğer değeri takip etmeyi engelliyorsa bunlar çatışan değerlerdir. Birbirine daha uzak olan herhangi iki değer (*güç* ve *evrenselcilik*) motivasyonları daha fazla çatışır dolayısıyla bu değerlere aynı eylem aracılığıyla ulaşmak ya da aynı tutumlarla onları ifade etmek daha zordur²⁵. Çalışma kapsamında tüm bu boyutlar göz önünde bulundurularak analizler yapılmıştır.

Uyum ve çatışma açısından değerlendirildiğinde, Schwartz'ın değer dairesindeki üst

22 Barnea ve Schwartz, "Values and Voting", s.18-19.

23 Shalom H. Schwartz vd., "Basic Personal Values Underlie and Give Coherence to Political Values: A Cross National Study in 15 Countries", *Political Behavior*, 36 (2014), s.904.

24 Schwartz vd., "Basic Personal Values", s.904.

25 Lilach Sagiv, Sonia Roccas, Jan Cieciuch, ve Shalom H. Schwartz, "Personal Values in Human Life", *Nature Human Behaviour*, 1(2017); Barnea ve Schwartz, "Values and Voting".

düzye değler temelde iki boyutta yer alır. Kendini yönetme ve uyarım değlerini içeren *değişme açıklık* değ seti karşısında gelenek, uyum ve güvenlik değlerini içeren *koruma* değ seti vardır. Diğer boyutta ise evrenselcilik ve yardımseverlik değlerini içeren *kapsayan kendini aşma* değ seti varken karşısında güç ve başarı değlerini içeren *kendini geliştirme* değ seti yer alır. Birinci boyutta bireyler, geleneksel sosyal kurallar ve uyum karşısında bağımsız düşünce ve eylem arzusuyla hareket ederler. İkinci boyutta ise başkalarıyla ilgilenmek arzusu karşısında onlardan üstün olan sosyal statüleri elde etmek ve kontrol etmek arzusu ile hareket ederler.²⁶ Bireylerin değışime açıklık puanı ile koruma puanı arasındaki farkı alarak açıklık/aleniyyet boyutunu elde ederken, kendini geliştirme puanını kendini aşma üst düzey değlerinden çıkardığımızda, çıkar/menfaat olarak adlandırılan boyuta ulaşırız. Bu boyut çıkarları aynı olanı desteklemeyi ifade eder.²⁷ Ayrıca değ dairesinin alt yarısındaki değler kendini korumak için tehdit ve kaygıyı kontrol etme ve kaçınmaya dayalıdır. Kendini geliştirme değleri olası kaygı nedenlerinin üzerinden hakimiyet ve takdir kazanarak kendini aşmayı vurgular.²⁸

Analiz: Siyaset Söylemindeki Değer Benzeşmesi ve Farklılaşması

Bu araştırmada, başrollerinde CHP ve DP'nin yer aldığı 1950 seçiminde siyasal aktörlerin gazetelere yansıyan söylemleri değler açısından incelenerek, ikna sanatı olarak siyasette hangi değlerin yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Böylece öncelikle 1950 seçiminin değ öncelikleri hiyerarşisi saptanmıştır. Ardından seçim yarışına katılan CHP ve DP arasında değ öncelikleri açısından anlamlı farklılıklar olup olmadığı araştırılmıştır. Bu yolla 1950 seçiminin kazanan ve kaybeden partileri olan CHP ve DP'nin hiyerarşik değ öncelikleri arasındaki benzerlik/farklılık incelenmiştir.

Bu çalışma, tercih yaparken, karar alırken, eylem ve davranışta bulunurken doğru ve yanlış, iyi ve kötüye, kabul edilebilir ve edilemez olana ilişkin sınırı belirleyen toplumsal kriterler olarak değlerin, siyaseti de doğrudan etkilediği varsayımıyla şekillendirilmiştir. Bu çerçevede siyasette hangi değlerin belirleyici olduğuna, partiler açısından değ yönünden anlamlı farklılık olup olmadığına, seçimin kazanan ve kaybeden partilerinin değ öncelikleri üzerinden toplumun hangi değleri siyasette öncelikli gördüğüne ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışma kapsamında ayrıca değersel anlamda neyin neye karşı konumlandırıldığı ve nasıl gerekçelendirildiğini anlamayı kolaylaştırmak amacıyla farklı siyasal aktörlere ait değ yüklü konuşmalardan alıntılar yapılarak, değlerin siyasal söyleme yansıma şekli somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

Yöntem ve Örneklem Üzerine

Çalışmada 1950'ler Türkiye'sinde egemen olan değ repertuarlarına ilişkin bir profil çıkarmak amacıyla nitel içerik analizi yapılmıştır. Değerler, çoğunlukla farkında olmadan algıları ve kararları etkileyen, ilk bakışta algılanan açık ve görünür kelime

26 Cem Başlevent ve Hasan Kirmanoğlu, "The Role of Basic Personal Values in Voting Behavior of Turkish People", *Problems and Issues in International Relations*, ed., T. Mavrikos-Adamou, Athens: Atiner, 2010, s.3.

27 Barnea ve Schwartz, "Values and Voting"; Schwartz vd., "Basic Personal Values", s.904; Başlevent ve Kirmanoğlu, "The Role of Basic Personal Values", s.3.

28 Schwartz vd., "Basic Personal Values", s.905.

anlamalarının ötesinde üstü örtülü ve çağrışımsal anlamlar taşıyan sosyo-psikolojik kavramlardır. Bu anlamları ortaya çıkarmak, amaç doğrultusunda yapılacak ikinci bir okumayla mümkündür. Metindeki öğelerden hareketle değerlendirme, yorumlama ve çıkarsama yapma imkanı veren içerik analizi²⁹, Berelson'un³⁰ belirttiği gibi nesnel, sistematik ve nicel bilgiye ulaşmayı sağlaması nedeniyle araştırmancının amaçlarıyla uyuşmaktadır. Bu doğrultuda CHP ve DP'li siyasal aktörlerin konuşmaları Schwartz Değer Ölçeği'ndeki (SDÖ) 10 temel değer ve bu temel değerlerin hangi güdülerden beslendiğini ifade eden 56 değer yer aldığı bir değer tablosuna kodlanmıştır. Çalışmada 10 temel değer içerik analizinin kategorilerini, 56 değer ise açıklayıcı analiz birimlerini oluşturmuştur. Bu yolla içerik analizinin uygulanmasında dikkate edilecek homojenlik, bütünsellik, ayırt edicilik, objektiflik ve amaca uygunluk³¹ kriterlerine göre kategorisel taramalar gerçekleştirilmiştir. Değer türleri belirlenirken, siyasal aktörlerin turnak içinde ya da aktarma cümleleri ile verilen konuşmaları dikkate alınmıştır. Bu konuşmalar iki kodlayıcı tarafından değerlendirilerek sonuçlar benzerlik ve farklılık açısından karşılaştırılmıştır.

Araştırmada siyasal iletişim çalışmalarının yoğunlaştığı seçim öncesindeki 1 aylık dönem dikkate alınarak bir örneklem sınırlaması yapılmıştır. Bu çerçevede dönemin önemli gazeteleri olan *Cumhuriyet*, *Ulus* ve *Zafer* gazetelerinin 13 Nisan-13 Mayıs 1950 tarihleri arasındaki sayılarının kapak ve siyaset sayfaları incelenmiştir. Örneklem içindeki gazeteler seçilirken ulusal çapta yayın yapma, siyasi duruş ve yayın politikası açısından farklı kesimleri temsil etme gibi kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Toker'in³² ifadesiyle Ege Bölgesi'nde iki partinin taraftarlarının kahvelerini bile ayırdıkları bir dönemde halk arasındaki bu kutuplaşma doğal olarak gazetelere de yansımıştır. Gazeteler* kimi zaman iktidarı alkışlayarak kimi zaman da açık ya da üstü örtülü muhalefet ederek kutuplaşmadaki yerlerini almıştır³³. Dolayısıyla farklı yayın politikası ve ideolojik duruş çerçevesinde belli siyasi görüşe yakın ya da mesafeli duran gazetelerin hepsi araştırmaya dahil edilerek dönem siyaseti çok boyutlu olarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

İçerik Analizi Sonuçları

Çevremizde yaşananları açıklamak ve anlamak konusunda yol gösterici olan değerler, insanların zihni içeriklerinin ve önceliklerinin bir göstergesidir. Öncelik belirlemek ise karşılaştırma ve hüküm vermeyi beraberinde getirir³⁴. Dolayısıyla değerlerin önceliklere göre sıralanması, değerlerin kendi içinde bir hiyerarşiye ve önem sıralamasına sahip olmasıdır³⁵. Sıralamada en üstte bulunan değer, o kişi ya da grubun

29 Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.

30 Bernard Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, Glencoe: Free Press, 1952.

31 Bilgin, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*, s.13.

32 Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970, s.133.

* Dönemin gazeteleri arasında yer alan *Kudret* (DP'nin yarı-resmi organı konumundadır), *Vatan*, *Tasvir* ve *Cumhuriyet*, CHP iktidarını eleştiren ve DP yanlısı bir politika izlerken, CHP'nin yayın organı konumundaki *Ulus* ve *Akşam* gazeteleri ise CHP yanlısı bir yayıncılık yapmıştır (Cengiz Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*. Ankara: İmge Kitabevi, 2008, s.18).

33 Toker, *Tek Partiden*, s.212.

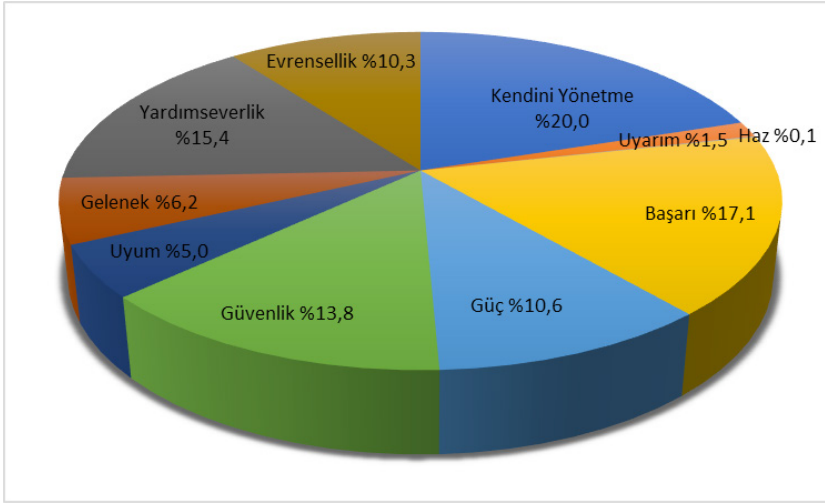
34 Nazmi Avcı, *Toplumsal Değerler ve Gençlik*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007, s.18.

35 Nuri Bilgin, *Siyaset ve İnsan: Siyaset Psikolojisi Yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2005, s.83.

temel değeri sayılabilirken, alt sıralarda yer alan değer göreceli olarak daha az etkiye sahiptir. Kişiler için geçerli olan bu durum toplumlar, gruplar ve dolayısıyla siyasi partiler için de geçerlidir. Partilerin değer sıralamasında birinci sırada yer alan değer, önceliklerini ve en fazla neye kıymet verdiklerini göstermesi açısından anlamlıdır.³⁶ Elde edilen veriler temel değerlere ve üst düzey değerlere göre incelenerek sunulmuştur.

Temel Değerlere Göre Siyaset Söyleminin Analizi

Çalışmada öncelikle 14 Mayıs 1950 seçiminin hangi değerler etrafında kurgulandığını tespit etmek üzere CHP ve DP'li siyasal aktörlerin retorikleri ve söylem içerikleri değerler açısından incelenmiştir. Analiz sonucunda 1950 seçiminin *kendini yönetme* (%20), *başarı* (%17,1) ve *yardımseverlik* (%15,4) temel değerleri üzerine inşa edildiği saptanmıştır. 1950 seçim söylemlerinin SDÖ'deki 10 temel değere göre dağılımı aşağıdaki grafikte sunulmuştur.

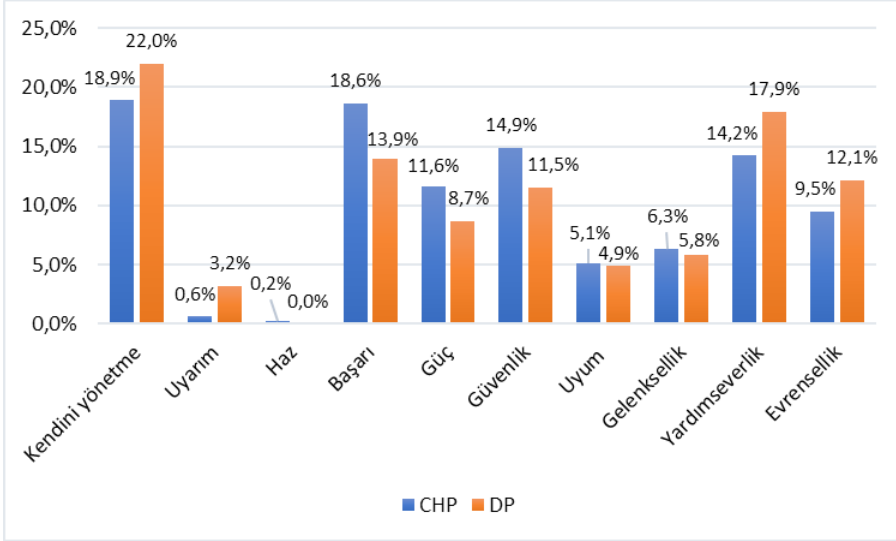
Şekil 2. 1950 Seçim Söylemlerinin Temel Değerlere Göre Dağılımı

SDÖ'ndeki 10 temel değer dayandığı evrensel insan gereksinimleri, beklentiler ve motivasyonları anlamak için ölçekteki 56 alt değere bakmak gerekmektedir. Bu açıdan bir değerlendirme yapıldığında, SDÖ'deki özgürlük (%11,4) ve *kendi amaçlarını belirleme* (%7,2) alt değerlerine yapılan vurgu *kendini yönetme* temel boyutunu öne çıkarmıştır. Benzer şekilde *başarılı olmak* (%14,9) değerinin *başarı* temel boyutunda, *sorumluluk sahibi olmak* (%10,2) alt değerinin ise *yardımseverlik* boyutunda yer alması nedeniyle bu değerler söylemlerde öne çıkmaktadır. Bu noktada, toplumun hangi değer önceliklerine sahip olan partiye destek verdiğini tespit etmek yani partilerin değer önceliklerini belirlemek ayrı bir önem kazanmaktadır.

CHP ve DP'li aktörlerin söylemleri temel değerler açısından karşılaştırıldığında, her iki partinin benzer değerleri öne çıkardıkları ancak öncelikler sıralamasının farklı olduğu görülmüştür. Diğer bir deyişle CHP'li ve DP'li siyasal aktörlerin konuşmalarında söylemsel ağırlığa sahip olan ilk altı temel değer aynıdır. *Kendini yönetme*, *ba-*

³⁶ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998, s.42.

şarı, yardımseverlik, güvenlik, evrensellik ve güç olarak sıralanan bu değerlerin söylemlerdeki öncelik sıralaması ise partiye göre değişmiştir. Bu noktada parti bazında karşılaştırma yapma imkanı veren aşağıdaki tablo açıklayıcı olacaktır.

Şekil 3. CHP ve DP'nin 1950 Seçim Söylemlerinin Temel Değerlere Göre Karşılaştırılması

14 Mayıs seçiminde CHP, kendini yönetme (%18,9), başarı (%18,6), güvenlik (%14,9), yardımseverlik (%14,2) ve güç (%11,6) değerlerinin yer aldığı bir öncelikler sıralamasıyla seçmeni ikna etmeye çalışmıştır. DP'lilerin değer öncelikleri ise kendini yönetme (%22), yardımseverlik (%17,9), başarı (%13,9), evrensellik (%12,1) ve güvenlik (%11,5) olarak sıralanmıştır. Her iki partinin değer önceliklerinin benzer olmasında, dönem koşulları yanında CHP ve DP elitleri arasında sosyal köken, felsefe, davranış ve dünya görüşü bakımından büyük farklar olmamasının da etkisi büyüktür. Çünkü DP'nin kurucuları Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan başta olmak üzere DP'li pek çok isim CHP içinde siyaset yapmayı öğrenmiştir³⁷. Bu konuya ilişkin olarak Karpat³⁸ Cumhuriyet'in temel değerlerine sahip çıkmak konusunda birleşen CHP ve DP arasındaki temel farkın devlet, din, halkla kurulan günlük ilişki, halkın siyasi kabiliyeti ve olgunluğu konusundaki görüş ayrılıklarından kaynaklandığını, yani hedeflerin değil hedeflere ulaşma yöntemlerinin farklı olduğunu belirtmektedir. Partilerin söylemlerinde öne çıkan değerler benzer olmakla birlikte öncelikler sıralaması farklılaşmaktadır. Partiler arasındaki söylemsel fark ise işte bu önceliklerden kaynaklanmaktadır.

Hürriyet-Nizam İkilemi

Toplum bir söylemler ve söylemler arası mücadele alanıdır. Sosyal hiyerarşideki güç ve iktidar çatışmaları ise söylemler arası rekabet ve çatışmayla kendini gösterir³⁹. Söylemler arası mücadelenin yoğun olduğu 1950 seçiminde, CHP ve DP'li siyasal

37 Köse ve Yılmaz, *Seçimler ve Değerler*, s.37.

38 Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.59.

39 Hüsametdin Arslan, "Bilgi, Naturalizm ve Değerler", *Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri*, ed., Şahabettin Yalçın, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s.93.

aktörlerin hiyerarşik değer önceliklerinin ilk sırasına *kendini yönetme* değerini koydukları görülmüştür. Düşünce ve eylemlerinde özgür ve bağımsız olmayı ifade eden bu temel değer, siyaset söz konusu olduğunda ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu noktada temel boyutların ardındaki motivasyon süreçlerine işaret eden alt değerleri incelemek önem kazanmaktadır. Zira *kendini yönetme* değeri içinde yer alan özgürlük ve *kendi amaçlarını belirleme* değerleri açısından anlamlı fark vardır. CHP'lilerin söylemlerinde özgürlük değerine yer verme oranı yüzde 10 iken DP'lilerin oranı yüzde 14,3'dür. Ayrıca özgürlük değeri, DP'lilerin 1950 seçiminde en fazla vurgu yaptıkları değer olması açısından da önemlidir. Nitekim “*Bizim tek bir arzumuz vardır.*” diyerek söze başlayan Celal Bayar’ın *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan sözleri bu önceliğe dair fikir vermesi açısından önemlidir: “*Bu memlekette Türk milletinin kendi iradesini hiç kimseden perva etmeksizin ve hiçbir tesir altında kalmaksızın serbestçe izhar edebilmesidir*” (29 Nisan 1950).

Demokratlar toplumsal, siyasal ve ekonomik yaşamda görülen her türlü sorunun tek çözüm yolu olarak özgürleşmeyi adres göstererek halkta birikmiş özgürlük hasretine ve özgürleşme arzusuna seslenmiştir. Özgürlüğün sınırları ise kişi hak ve hürriyetlerinin genişletilmesinden halkın özgürce siyasi tercihini ortaya koyabilmesine, halka kendi dünya görüşünü aşlamaya çalışan bir iktidar değil halkın görüş ve isteklerini dikkate alan özgürlükçü bir yönetim anlayışına, devletçilik politikası karşısında girişimci özel teşebbüsün serbest bırakılmasına değin geniş bir skalada değerlendirilmiştir.⁴⁰

Siyasal sistemlerde farklı güç ve ekonomik fırsatlara sahip olan gruplar arasında eylem ve söylem açısından farklılıklar vardır. Daha güçlü dolayısıyla istediğini yapmakta daha özgür olan grup, bu özgürlüğü korumaya ve artırmaya çalışırken, daha güçsüz dolayısıyla özgürlüğü kısıtlı olan grup ise daha fazla eşitlik ve özgürlük için çalışmaktadır.⁴¹ 1950 seçiminde farklı güç ve ekonomik fırsatlara sahip olan DP ile CHP arasındaki temel fark, özgürlük değerine bakıştan kaynaklanmıştır. Nasıl ki DP toplumsal, ekonomik ve siyasal alanda yaşanan sorunların çözümü için özgürlük değerine başvuruyorsa, CHP'nin değişmez önkoşulu ise *sosyal düzenin* devamıdır. Dolayısıyla özgürlük değerine *sosyal düzeni* korumak önceliği üzerinden bir sınır çizen CHP toplumsal, siyasal ve ekonomik her alanda sınırsız bir özgürlük değil, cumhuriyetin temel değerlerini ve sosyal düzeni koruyacak, kontrollü bir özgürlük anlayışından yanadır. Bu bağlamda CHP'nin özgürlük anlayışı, toplumun bütünsel bir dönüşümünü ve sınırsız özgürleşmesini değil, temel değerleri ve sosyal düşünceyi koruyacak şekilde özgürleşmesi temeline dayanmaktadır.⁴² Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu'nun “*Biz hürriyet ve nizam taraftarıyız*” sözlerinde tam karşılık bulan bu anlayış çerçevesinde özgürlük değerine sosyal düzenin devamı önceliği ile güçlü bir sınır çizilmiştir.

40 Köse ve Yılmaz, *Seçimler ve Değerler*, s.71.

41 Michael A. Milburn, *Sosyal Psikolojik Açından Kamuoyu ve Siyaset*, çev., Ali Dönmez ve Veli Duyan, Ankara: İmge Kitabevi, 1998, s.94.

42 Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010, s.5.

Politik, ekonomik ve sosyal meseleler üzerindeki görüşlerimiz ve yolumuz bellidir. Biz, hürriyet ve nizam taraftarıyız. Nizamsız bir hürriyetin sonunun anarşi ve despotizm olduğunu biliriz. Biz cemiyet bünyesinde zıt menfaatlerin derin rahneler açmasına meydan vermemek için devletin, umumi menfaat mülahasasına ve sosyal adalet duygusuna dayanan telif edici vazifeleri olduğuna kaniyiz. (*Ulus*, 6 Mayıs 1950).

Barutçu, demokratik ve siyasal hürriyetlerin artırılması isteği karşısında, kuralsız hürriyetin sonunun anarşi ve despotizm olacağına işaret ederek, iktidarın görevinin genel menfaati sağlamak olduğuna işaret etmiştir.

Başarı Muhasebesi

CHP'nin değer öncelikleri hiyerarşisinde ikinci sırada *başarı* (%18,6) temel değeri yer alırken, DP'de *yardımsızlık* (%17,9) değeri vardır. CHP'liler Cumhuriyeti kuran ve II. Dünya Savaşı'nın tüm dünyayı etkilediği bir dönemde tarafsız kalmayı başaran CHP iktidarının başarılarını hatırlatarak ve Cumhuriyet Türkiye'sinin zorlu inşa sürecinde yaptıklarını detaylarıyla anlatmışlardır. İktidar olmanın avantajıyla tek tek icraatlarını vurgulayan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemali Bayizit, yurdun her yanında yükselen okul, hastane, fabrika ve yollar sayesinde Türk milletinin medeni ve muasır memleketler seviyesine CHP iktidarının başarılı icraatları ile yükseleceğini şu sözlerle anlatmıştır:

CHP hükümetleri Türk milletinin medeni ve muasır memleketler seviyesine yükselmesi için bugüne kadar ne vaat etmişse hepsini tahakkuk ettirmiştir. Çalışmalarımız bu anlayış içinde devam etmektedir. Hergün her tarafta bir bayındırlık eseri, bir hastane, bir okul, bir fabrika açıldığını veya yapılmaya başlandığını görüyoruz. Yurdumuzun yolları büyük bir hızla yapılmıştır. (*Ulus*, 25 Nisan 1950).

Cumhurbaşkanı İnönü ise “27 seneden beri bu memlekette hiçbir şey yapılmamıştır yahut herşey fena yapılmıştır iddiası haksız, yersiz bir isnattır” cümlesiyle başlayan konuşmasında CHP'nin başarılı icraatlarını şöyle sıralamıştır:

...Memleketimizin binbir müşkülât içinde ve harabeler ortasından yükselerek bugün Garbi Avrupa'ya dahil bir cemiyet ve bir itibarlı devlet haline gelmesi ancak bütün Türk milletinin müşterek eseri olabilir. Bu memleket, bugünkü dünyayı süsleyen demokratik cumhuriyetlerden birini kurmuş olmakla haklı olarak iftihar edebilir. Herşeyden sarfınazar, yalnız maliye sahasında Türk milletinin 27 seneden beri gösterdiği kudreti bir harikadır. (*Zafer*, 6 Mayıs 1950).

Böylece geçmişteki başarıları üzerinden geleceğe vaatte bulunan CHP'liler, halka hizmet konusunda projeleri olan bir iktidar izlenimi oluşturmak için *başarı* temel değerine sıkça başvurmuşlardır. Nitekim CHP İstanbul İl İdare Kurulu Başkanı İlhami Sancar'ın 24 Nisan 1950 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan “CHP, Milli Mücadelenin temelleri üzerinde kurulmuş bir devrim partisidir... Biz kuvvetimizi muhalif partilerin zaafından, parçalanmasından değil, yaptıklarımızdan, yapacaklarımızdan

alıyoruz” sözleri CHP’nin geçmişe atıfla geleceğe vaatte bulunma çabasını açıkça ortaya koymaktadır.

DP’lilerin değer öncelikleri sıralamasında yüzde 13,9 ile üçüncü sırada yer alan *başarı* değerinin bağlamı ise CHP’lilerin tam tersidir. İktidar olarak CHP’nin yaptıklarından hareketle yapacakları konusunda kitleleri ikna için *başarı* temel değerini kullanmasına karşın, dönemin muhalefet partisi konumundaki DP geçmiş başarısız icraatlardan hareketle “vaatlere kanma” uyarısı için aynı değere başvurmuştur. Kendilerini “hürriyet yolcuları” olarak adlandıran DP İzmir milletvekili adayı Mehmet Aldemir, *başarı* değerini şu şekilde sözlerine taşımıştır: “27 yıldan beri memleketi idare edemeyenler bundan sonra da edemez. Bunun için 14 Mayıs 1950’de millet onları atacak, yerlerine hürriyet yolcularını getirecektir, bu muhakkaktır” (Zafer, 8 Mayıs 1950). Demokratlar başarılı iktidar formülünü, özgürlüklerin genişletilmesi, mülkiyet hakkının garantiye alınması, mutlak iktidarın sınırlandırılması olarak belirlemiştir. Kısacası DP, *başarı* değerinin koşullarını sıralayarak CHP iktidarının geçmişteki uygulamalarına gönderme yapmış ve halktaki hoşnutsuzluk üzerinden CHP’li yılların bir başarısızlık dönemi olarak algılanması için çaba sarf etmiştir.⁴³

Sorumlu İktidar İçin Sorumlu Halk

Demokratların değer önceliklerinde ikinci sırada yer alan *yardımseverlik* değeri, CHP’lilerin söylemlerinde ise dördüncü sıradadır. Birlikte yaşadığımız yakın çevremizdeki insanların refahını korumak ve artırmak için çalışmak ve bundan mutluluk duymak motivasyonlarına gönderme yapan *yardımseverlik* temel değeri⁴⁴ siyasette en çok *sorumluluk sahibi olmak* ve *dürüstlük* alt değerleriyle karşımıza çıkar. Demokratlar bir yandan iktidarı belirleme gücüne sahip olan halka sorumluluğunu hatırlatmak için bu değere başvururken, öte yandan CHP iktidarında yaşanan olumsuzlukların sorumluluğunu rakibine yüklemek için *sorumluluk* değerini kullanmıştır. DP’nin kurucu dört liderinden biri olan Celal Bayar’ın “Milletin mukadderatına hakim olduğunu ispat edeceğimiz zaman gelmiştir” (Cumhuriyet, 29 Nisan 1950) sözüyle ve diğer açıklamalarıyla özetlediği gibi, halka sık sık sahip olduğu güç ve sorumluluk hatırlatılmıştır:

Türkiye 14 Mayıs’ta yeni bir hayata girmiş olacaktır. Yarının temellerini atacak olan sizin 14 Mayıs’taki reylerinizdir. O reyler ki ya bu memlekete refah getirecek veya bugünkü perişanlığı devam ettirecektir. Fakat ben halkımızın akliselimine inanıyorum. (Celal Bayar, Cumhuriyet, 1 Mayıs 1950).

DP, halka başarısız iktidarları görevden uzaklaştırma sorumluluğunu hatırlatmak için *sorumluluk* değerine gönderme yaparken, Halk Partililer Cumhuriyete sahip çıkma ve rejimi her türlü tehlikeye karşı koruma ve iktidar olmanın getirdiği yükümlülüklerin bilincinde hareket etme anlayışının bir yansıması olarak *sorumluluk* değerine başvurmuştur.⁴⁵ CHP’nin seçim çalışmaları kapsamında *Ulus* gazetesinde

43 Köse ve Yılmaz, *Seçimler ve Değerler*, s.72-73.

44 Schwartz, “Universals in the Content”, s.39.

45 Köse ve Yılmaz, *Seçimler ve Değerler*, s.73.

Resim 1. Zafer, 8 Nisan 1950.

yer alan ilan, *sorumluluk sahibi olmak* değerinin nasıl ele alındığını göstermesi açısından iyi örneklerdir.

Resim 2. Ulus, 10 Mayıs 1950.

Resim 3. Ulus, 9 Mayıs 1950.

Kendilerini, cumhuriyetin ve değerlerinin kurucusu ve koruyucusu olarak gören CHP'li siyasal aktörler, *sorumluluk* değerini *güvenlik* temel değeri altında yer alan *ulusal güvenlik* ve *sosyal düzen* değerleriyle ilişkilendirmiştir. Dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemali Bayizit'in sözleri iktidarın gücünü ve muhalefete çizdiği sınırları ortaya koyması açısından iyi bir örnektir:

Demokrasimizin gelişmesinde muvafakat ve muhalefette bütün vatandaşlara düşen büyük vazifeler vardır. Bir memlekette kanun otoritesi sarsılırsa o memlekette müspet iş görmek imkanı olmaz. Anarşi memleketi uçuruma götürür. Düşmanlarımız dört gözle Türkiye'nin bu halini beklemektedirler. İnkılâbımızı

sarsacak çok menfi ve yıkıcı propagandaların yapılmakta olduğunu gezdiğim yerlerde esefle gördüm ve işittim. İnkılâbımızı korumak için her tedbiri almaktan sakınmayacağız. (*Ulus*, 25 Nisan 1950).

CHP'nin seçim afişlerinde ve hatiplerinin konuşmalarında geniş yer tutan düzen vurgusu çerçevesinde halka sorumlulukları hatırlatılarak, oyunu Halk Partisi'ne vermesi için ikna edilmeye çalışılmıştır. Nitekim CHP Gaziantep Milletvekili Cemil Sait Barlas'ın “*Yalnız iktidarı yıkmak, yenisi gelsin, yirmi beş senedir bıktık demek memleket için hayırlı olmaz. Eğer vereceğiniz oylar neticesi kurulmuş nizam bozulursa ve işler kötüye giderse bunun vebali sizlerin olacaktır*” (*Ulus*, 7 Mayıs 1950) sözleri bu açıdan açık bir uyarı niteliğindedir.

Ortak Kırmızı Çizgi: Güvenlik

CHP'li aktörlerin söylemlerinde yer alma sıklığı açısından üçüncü sırada yer alan *güvenlik* temel değerinin (%14,9) DP'lilerin hiyerarşik değer önceliklerindeki yeri ise yüzde 11,5 ile beşinci sıradadır. Değerler, bireylerin ve grupların ideal yaşam amaçları hakkındaki inançları olup davranışa farklı şekilde rehberlik eden ve farklı önem derecelerine sahip olan çok yönlü standartlardır.⁴⁶ Bu bağlamda CHP'li siyasal aktörler açısından *güvenlik* değeri söylemlerde *kendini yönetme*, *başarı*, *yardımseverlik* gibi pek çok değerın koşulu olarak karşılık bulmaktadır.

Seçmeni ikna sürecinde Kalender'in⁴⁷ deyimiyle “korku çekiciliği”ne başvuran CHP, rakip parti ve adayların seçimi kazanması durumunda Türkiye'nin düşmanlarının istediğinin olacağını, ülkenin kötüye gideceğini, birlik ve beraberliğin bozulacağını vurgulamıştır. Bu konuda Milburn⁴⁸, korku ve nefretin toplumsallaşma ile yakından ilgili olduğunu ve çoğu kişide bu duyguların, biz-onlar karşıtlığında olduğu gibi, ortaya çıkmaya hazır bulunduğunu belirtmektedir. 1950 seçiminde CHP'lilerin geçmiş yaşam deneyimlerinin oluşturduğu güvenlik kaygıları üzerinden uyarılarda bulunmalarını Milburn'un korku ve nefretin toplumsallaşma ile olan yakın ilişkisi üzerinden değerlendirmek mümkündür.

1950'ler Türkiye'sinde düzenin devamı açısından siyasal hayatın “kırmızı çizgileri”ni oluşturan laiklik ve komünizm karşıtlığı, toplumsal istikrar, düzenin devamı ve dolaşısıyla güvenlik çerçevesinde söylemlerde geniş yer bulmaktadır. İnönü'nün İstanbul mitinginde yaptığı konuşmadan alıntılanan sözler, iktidar ve muhalefeti işbirliğine götüren kırmızı çizgileri şöyle özetlemektedir:

Bizde nazariye olarak antidemokratik sayılacak başlıca iki büyük mevzu vardır. Birisi komünistliğin faaliyetine kanunen müsaade edilmemesidir. Yakın zamanlara kadar, bazı hürriyet memleketlerinde de hal böyle idi. Hatta bugün komünistlerin serbest faaliyetine evvelce müsaade etmiş olan bazı memleketlerin bile geri dönmek istidadında oldukları görülüyor. Antidemokratik sayılabilecek olan bu yasak, bizim bünyemizde devam edecektir. Sebepleri bahse-

46 Avcı, *Toplumsal Değerler*, s.19.

47 Ahmet Kalender, *Siyasal İletişim: Seçmenler ve İkna Stratejileri*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2005, s.132.

48 Milburn, *Sosyal Psikolojik Açıdan Kamuoyu*, s.273.

dilmek ihtiyacında olmayacak kadar herkesçe bellidir. Dini siyasete alet etmemek de bizde kanun icabıdır. Nazari olarak, bu da antidemokratik sayılabilir. Fakat tarihimiz ispat etmiştir ki, siyasi ve içtimai nizamın saffet ve selameti için bu kanun zaruri bir tedbirdir ve yaşaması lazımdır. Bugün nazariye itibarıyla antidemokratik sayılabilecek olan başlıca mevzular bunlardır. Bunların dışında olan iddialar, ancak teferruat sayılabilir. (*Cumhuriyet-Ulus*, 10 Mayıs 1950).

Bu iki ilke DP'nin söylemlerinde de sık sık vurgulanmıştır. Nitekim yurdun dört bir yanında Demokratların lideri olarak halkın karşısına çıkan Celal Bayar, partisinin irticaya karşı duruşu üzerinden partisinin *güvenlik* temel değerine *sosyal düzenin* devamı üzerinden vurgu yaparak şunları söylemiştir:

Demokratik inkişafın ancak kanun hakimiyetinin ve maddi ve manevi asayişin mahfuz tutulmasıyla mümkün olacağına inanan ve bunu her vesile ile tekrar eden partimiz, bilerek bilmeyerek, bir taraftan irticayı körükleyen ve diğer taraftan memleketi kardeş kavgasına götürmeye çalışan tahriklere karşı mücadeleyi kendine vazife bilmekte devam edecektir. (*Cumhuriyet*, 20 Nisan 1950).

CHP kadrolarına göre daha liberal bir tutuma sahip olan Demokratlar, din konusunda o zamana kadar süregelen uygulamalara oranla daha özgürlükçü vaatler sunmakla birlikte temelde din ve siyaset ayrımı noktasında laiklik anlayışına sahip çıkmıştır⁴⁹. Cumhuriyet rejimini milli irade anlayışı ile temellendiren DP, devlet-toplum bütünleşmesini sağlamak amacıyla katı laiklik anlayışını gevşetmiş ve laikliğe dinsel özgürlüğü engellemeyecek, devlet yönetiminde ise dinselliği dışlamayacak yeni bir yorum getirmiştir⁵⁰. DP'nin getirdiği bu farklı yorum laik baskıdan bıkan, dini yaşam üzerindeki kısıtlamalardan bunalan geniş kitleler için bir nefes alma alanı yaratmıştır.

İktidar ve muhalefetin birleştiği bir diğer konu başlığı ise *ulusal güvenlik* değeri çerçevesinde ele alınan komünizm karşıtlığıdır. Güvenlikçi bakış açısının vazgeçilmez konularından olan anti-komünizm, *ulusal güvenlik* ve *sosyal düzen* değerleri etrafında iktidar ve muhalefeti birleştirmesi açısından 1950 seçiminde ayrı bir öneme sahiptir. Bu konuda CHP milletvekili Emin Sazak, 30 Nisan 1950 tarihli *Ulus* gazetesinde yer alan konuşmasında ulusal güvenliği CHP iktidarıyla özdeşleştirerek “Eğer CHP iktidarda kalmazsa bu memlekete Moskoflar seksen sekiz delikten girerler” uyarısıyla Sovyet Rusya'nın toprak ve boğazlar üzerindeki taleplerini hatırlatmıştır. Sazak böylece güvenlik için tek çarenin CHP iktidarı olduğunu ifade etmiş ve seçmene “maceraya atılma” uyarısında bulunmuştur. İşletmeler Bakanı Münir Birsel'in konuşmaları da benzer bir kaygıyı ifade etmiştir.

1950 seçiminin hususiyeti bakımından önemi de, dünyanın büyük bir harpten sonra henüz sulha kavuşmamış olduğu bir devirde, bizim coğrafi durumumuz icabı komşu olduğumuz demir perde arkasındaki milletlerin yurt üzerinde

49 M. Emin Köktaş, “Türkiye’de Din ve Siyaset: Demokratikleşme Sürecinin Bir Problem Alanı”, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, ed., Memed Zencirkıran, Ankara: Nova Basın Yayın, 2006, s.267.

50 Nilgün Gürkan, *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s.471.

bazı emellerinin ifade edilmiş olduğu bir devrede, seçimlerin yapılmasındadır. (*Ulus*, 30 Nisan 1950).

Uluslararası ortamın gerekleri ve Sovyet tehdidi ülkenin birlik ve bütünlüğü açısından Türkiye'yi Batı Bloku'na yaklaştırmıştır.⁵¹ DP, ne kadar sert muhalefet yaparsa yapsın din istismarı ve memleketin istikrarını bozmak isteyenlere karşı durarak cumhuriyetin değerlerine sahip çıkmıştır.⁵² Dolayısıyla da Demokratlar ulusal güvenlik ve sosyal düzen konusunda Halk Partililerle benzer bir yaklaşım benimsemiştir. Muhalefet partisi olarak DP'nin iktidar partisi ile neden aynı görüşte olduğunu ise Celal Bayar şu sözlerle anlatmıştır:

Beşeriyet sulha kavuşmamıştır. Yurdumuzun coğrafi vaziyeti çok naziktir. Taraflardan birisini tutmak, mukadderatımızı onlara bağlamak mecburiyetindeyiz. Şu halde karşımızdaki iki manzumenin vaziyetini, memleketin selameti namına mukayese mecburiyetindeyiz. Bir taraf hürriyeti tehdit ediyor ve kendi nüfuzu altına alıyor. Memleketimiz hakkında bazı siyasi emelleri olduğunu da açıkça ifade ediyor. Diğer taraf hürriyet ve demokrasiyi temsil ediyor. Sorarım size hangi tarafı tutmalıyız? Elbetteki ikincisini. Hükümet DP kurulmazdan önce Anglosakson politikasını tutmaya başlamıştır. Biz hasımlarımızın ak dediğine kara diyecek kadar kısır düşünceli insanlar değiliz. Mademki hükümet milletin menfaati hesabına, bizim de kanaatimize göre iyi yolu tutmuştur, kendisiyle beraber olmaktan hiçbir zaman çekinmeyeceğiz. Buna da eğer muvazaa diyecek varsa, o bedbahtları kendi düşünceleriyle baş başa bırakır, geçer gideriz. (*Zafer*, 1 Mayıs 1950).

Bu sözleriyle Bayar, DP'nin sadece muhalefet etmek için iktidarın ak dediğine kara diyecek insanlardan değil, ülkenin ve toplumun geleceğini ve güvenliğini düşünen açık fikirli demokratlardan oluştuğunu vurgulamıştır. Ayrıca ülkenin coğrafi vaziyetinin öneminden hareketle ulusal güvenliğin önemine işaret etmiştir.⁵³ Sonuç olarak CHP'nin anti-demokratik uygulamalarını seçim kampanyasında kıyasıya eleştiren Demokratlar, iş ulusal güvenlik ve komünizm karşıtlığı meselesine geldiğinde, ülke çıkarları gereği hükümetle beraber olmaktan çekinmeyeceklerini savunmuştur.

Geçmiş Muhasebesine Karşı Milletin Mukadderatı*

İnsanlar ve kaynaklar üzerinde hakimiyet kurmayı ya da kontrol sağlamayı ifade eden *güç* temel değeri CHP'lilerin söylem önceliklerinde yüzde 11,6 ile beşinci sırada, DP'lilerde ise yüzde 8,7 ile altıncı sırada yer almıştır. İki partinin *güç* temel değerine başvurma motivasyonları ise birbirinden oldukça farklıdır. CHP, iktidar olmanın avantajıyla *kamusal imajı korumak* ve *zenginlik* değeri üzerinden yaptıklarını hatırlatmak için bu temel değere başvururken, DP halkı değişimi sağlayacak *sosyal güç* olarak konumlandırmak için aynı değer boyutunu öne çıkarmıştır.

51 Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte*, s.462.

52 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s.87-88.

53 Köse ve Yılmaz, *Seçimler ve Değerler*, s.58.

* Celal Bayar, *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1950.

Türkiye’de tek parti iktidarının yaşam alanı tanımadığı kesimlere seslenerek halk iktidarını vaat eden DP, demokrasi kültürünü yerleştirecek tek güç olarak özgür ve eşit vatandaşların oylarını adres göstermiştir. DP, en büyük karar ve yargı organının halk olduğunu ileri sürerek ve halkın kanaatlerine değer verilmesi gerekliliğini vurgulayarak halkı temel hak ve özgürlüklerine sahip *sosyal güç* olarak tanımıştır⁵⁴. Demokratların, halka iktidarı belirleme gücüne sahip bir *sosyal güç* olarak seslenmesi kısa sürede karşılık bulmuştur. Böylece Cumhuriyet dönemi siyasi tarihinde ilk kez halk ve köylü, iktidar üzerinde bir güce sahip olduklarını fark etmiştir⁵⁵. DP’nin kurucu dört liderinden biri olan Celal Bayar’ın “*Milletin mukadderatına hakim olduğunu ispat edeceğimiz zaman gelmiştir*” (Cumhuriyet, 29 Nisan 1950) sözüyle özetlediği gibi halka sık sık sahip olduğu güç ve sorumluluklar hatırlatılmıştır:

Türkiye 14 Mayıs’ta yeni bir hayata girmiş olacaktır. Yarının temellerini atacak olan sizin 14 Mayıs’taki reylerinizdir. O reyler ki ya bu memlekete refah getirecek veya bugünkü perişanlığı devam ettirecektir. Fakat ben halkımızın akıselimine inanıyorum. (Celal Bayar, Cumhuriyet, 1 Mayıs 1950).

DP, temel hedef olarak özgürlük değerine odaklanmış ve buna ulaşmanın tek yolu olarak iktidarın kaynağını değiştirmeyi ve halk iktidarını sağlamayı görmüştür. Demokratlar, sıradan vatandaş geleceği değiştirebilecek bir *sosyal güç* olarak tanımlayarak ikna etmeye çalışmıştır. Nitekim DP’nin 1946 seçimlerinden itibaren seçim afişlerinde kullandığı “dur” işareti yapan el ve “Yeter, söz milletindir” sloganı, memlekette yaşananları kontrol etmek isteyen, konuşmaya susamış geniş kitlelerin toplumsal beklentilerine karşılık veren etkili bir propaganda olmuştur.

Söylemlerinde 25 yıllık iktidar döneminde yaptıklarını hatırlatan CHP’li siyasal aktörler *kamusal imajı korumaya* yoğun çaba harcamıştır. CHP İstanbul Bölge Müfettişi Sadi Irmak’ın Türkiye’yi “bir Avrupa devleti” olarak konumlandığı konuşması ve CHP’nin bu ülkeyi nasıl bir durumda devraldığını anlatan diğer siyasal aktörlerin sözleri, partinin kamusal imajını geçmişteki başarıları hatırlatarak koruma çabasının diğer örnekleridir:

Irmak: “Geçmiş devirlerden bir enkaz halinde tesellüm edilmiş aziz yurdumuz, bugün şerefi ve itibarı tahminler üstünde artmış, sosyal, ekonomik ve kültürel takati idealimize ulaşmasa bile herhalde kat kat yükselmiş bir Avrupa devletidir.” (Cumhuriyet, 29 Nisan 1950).

İnönü: “Ankara’dan İzmir’e kadar bir avuç kül halinde aldığımız vatan parçasını eskisinden mamur bir hale getiren milletimizin bu 27 sene zarfında hiçbir şey yapmadığını iddia etmek insafsız iftiralardır. Kadirbilir büyük milletimizin bu iftiralara iltifat etmesine ihtimal yoktur.” (Ulus, 5 Mayıs 1950).

Herkes İçin Zenginlik

54 Arsev Bektaş, *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000, s.22.

55 Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007, s.150.

Parçası olduğumuz iç grubumuzun dışında kalan varlıkların refahını artırma önceliği olarak “olgunluk” değer formu içinde yer alan *evrensellik* temel değeri köken olarak insanlığın ve doğanın temel yasalarına dayanmaktadır.⁵⁶ Siyasette genelde *eşitlik* ve *sosyal adalet* değerleriyle karşımıza çıkan bu temel değer boyutu, CHP’lilerin değer önceliklerinde yüzde 9,5 ile altıncı sırada, Demokratların değer önceliklerinde ise yüzde 12,1 ile dördüncü sırada yer almıştır.

1950 seçim kampanyası boyunca DP, özellikle CHP’nin halkı düşünmeyen politikalarının bir sonucu olarak gördüğü hayat pahalılığı üzerinde durmuş ve CHP hükümetlerinin aldığı ekonomik önlemleri ve sonuçlarını seçim konuşmalarında uzun uzun eleştirmiştir. Çözüm olarak da DP’nin özel girişimciliğe dayanan ekonomi anlayışı örnek gösterilerek CHP’nin devletçilik uygulamaları kıyasıya eleştirilmiştir. DP Ankara milletvekili adayı Ömer Bilen, Türk siyasetinin değişmeyen konu başlıklarından biri olan “hayat pahalılığı” üzerinden bir yandan CHP iktidarındaki düzeni eleştirirken öte yandan “zenginlik ancak herkes için zenginlik” vaatleri ile birlikte DP iktidarının *sosyal adalet* değerine verdiği öneme işaret etmiştir:

Hayatın pahalı hem de çok pahalı olduğu bir acı hakikattir. Vatandaşın yükünü hafifletmek, milleti refaha götürmek teşekkül edecek yeni bir hükümetin en mühim vazifesi olmalıdır. Bir milletin fertleri arasında müsavata mutlaka temin etmek mümkün olmamakla beraber mümtaz bir sınıfla diğer sınıflar arasında bir yakınlık tesis etmek her zaman mümkündür. Bu tesis edilmediği takdirde milli bünyemiz her zaman birden göçmeye mahkumdur. İdare edenlerle idare edilenler arasında içtimai ve iktisadi sahalarda bir yakınlık temin edilmediği takdirde devlet bünyesinin her zaman bir uçuruma yuvarlanması mukadderdir. (Zafer, 5 Mayıs 1950).

Bu bağlamda hayat pahalılığı, yoksulluk çerçevesinde bir değer olarak *sosyal adalet* sağlama vaadi, DP’nin iktidar eleştirisi üzerinden kendisini, ekonomiyi tedavi edecek “halk hükümeti” olarak konumlandırmasına yardımcı olmuştur. Devletçiliği milli ekonominin bir hastalığı olarak nitelendiren DP’liler, devletin ekonomideki görevinin sınırlarını özel teşebbüsü korumak olarak çizmiştir. Bu çerçevede Demokratlar, devletin doğrudan iktisadi faaliyetlere girişmesi yerine devlete sadece özel girişimi desteklemekle sınırlı bir faaliyet alanı bırakmıştır. DP, bir yandan hem ekonomik olarak hem de siyaseten özgürleşmeyi vaat ederken, diğer yandan zenginleşmenin sadece belirli kesimlerle sınırlı kalmayacağını vurgulamıştır. “Her mahallede bir milyoner” sloganı, kendi içinde dayanışma prensipleri olan küçük bir cemaat olarak nitelendirilebilecek mahallede yaşayan her bir zengin, orada yaşayanların kalkınmasına aracılık edeceğine işaret etmesi açısından da cezbedicidir.

DP’nin, milli bir sanayileşme çabası olarak uygulanan devletçilik anlayışını eleştirerek, kendi liberal politikalarını anlatma yolunu benimsemesi karşısında CHP, özellikle 1945-1950 arasındaki liberal uygulamalarını referans göstererek devletçilik anlayışındaki değişiklikleri anlatmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü, CHP’nin *sosyal adaleti* sağlayan başarılı

⁵⁶ Schwartz, “Universals in the Content”, s.39.

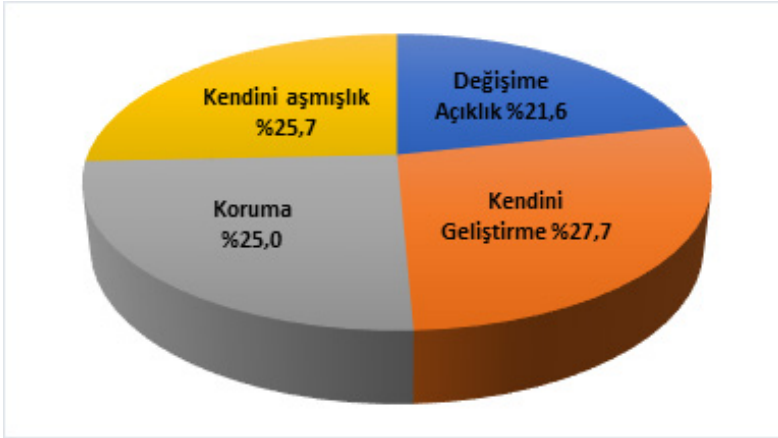
icraatlarından biri olarak müjdelediği gelir vergisi inkılabını Manisa'da yaptığı konuşmada şu sözlerle savunmuştur:

Gelir vergisinin bu kadar müşkilat içinde nihayet kabul olunması öğündüğümüz büyük inkılap hareketlerinden biridir. Az kazanan ve çok kazanan nisbetsiz miktarda vergi alma usulüne gelir vergisine göre medeni, ilmi ve adaletli bir maliye sistemine intikal ettirmek, zor bir davaydı. Vergi vermemeye alışmış olan çok kazançlılar gelir vergisine şiddetle muarız oldular. Büyük Meclis haricinde ayrı toplantılar ve muhtıralar hazırladılar. Uzun münakaşalar neticesinde millet, gelir vergisinin adaletini, yapıcı ve ilerletici vasfını kabul etti. (*Ulus*, 6 Mayıs 1950).

İnönü'nün konuşmasındaki ana fikir, adaletli bir maliye sistemini uzun tartışmalar sonunda hayata geçiren CHP'nin başarılı bir idare ortaya koyduğu şeklindedir. Hayat pahalılığı ve sosyal adaletsizlik eleştirilerini geçmiş başarılar üzerinden karşılamaya çalışan CHP'li hatipler farklı örnekler üzerinden kendi iktidarlarının adil ve eşitlikçi bir anlayışa dayandığını ifade etmişlerdir.

Siyaset Söyleminin Üst Düzey Değerlere Göre Analizi

Teorisini evrensel insan gereksinimlerine, beklentilere ve motivasyonlara dayandıran Schwartz, temel değerlerin içinde yer aldığı ve genel eğilimi gösteren dört üst düzey değer boyutu belirlemiştir. Değerleri birbiriyle olan uyum ve karşıtlıkları üzerinden değerlendiren bu boyutların 1950 seçimindeki dağılımı ise aşağıdaki gibidir.

Şekil 4. 1950 Seçiminin Üst Düzey Değer Boyutları Açısından Oranı

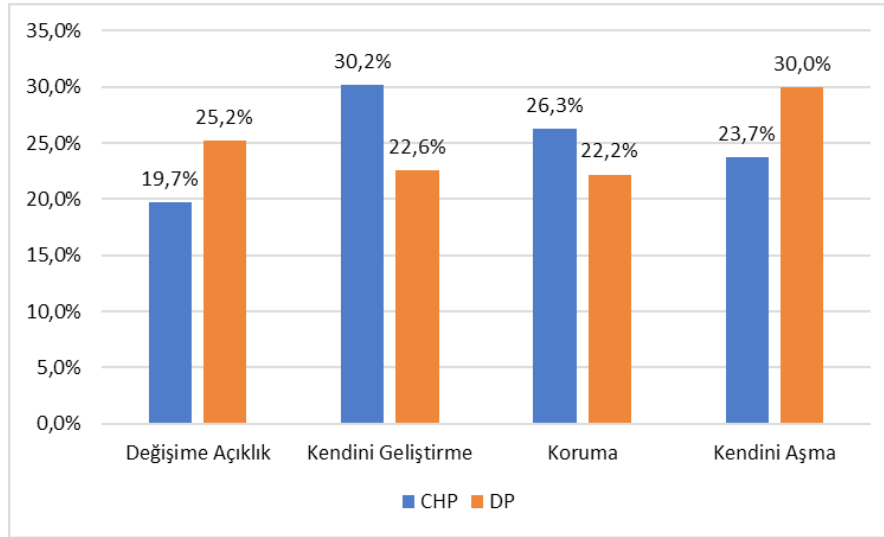
Değerler arasındaki ilişkilerin döngüsel yapısına önem veren Schwartz⁵⁷ (2014), farklı değerler arasındaki ilişkinin pratik ve psikolojik uyum ve çatışmaya neden olduğu görüşündedir. Bu durumu değer çemberindeki değerlerin yakınlıkları (başarı ve güç gibi, yardımseverlik ve kendini yönetme gibi yan yana olan değerler) ve uzaklıkları (kendini yönetme ve güvenlik ya da evrenselcilik ve güç karşıt değerler) üzerinden açıklayan Schwartz, çemberde yakın olan değerlerin motivasyonlarının daha uyumlu olduğunu, bu nedenle de aynı eylemle daha kolay erişilebilen ve aynı tutumla daha

57 Schwartz vd., "Basic Personal Values".

kolay açıklanabilen değerler oldukları görüşündedir. Bu bağlamda değerler eğer benzer algılara, tercihlere ve davranışlara rehberlik ediyorsa uyumludur.

Analizler 1950 seçiminde söylemlerde en fazla yer bulan üst düzey değer boyutunun *kendini geliştirme* (%27,7) olduğunu ortaya koymuştur. Değer öncelikleri hiyerarşisinde ikinci sırada *kendini geliştirme* ile karşıtlık içindeki *kendini aşmışlık* (%25,7) boyutu yer almıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında *kendini geliştirme* üst boyutunu oluşturan *başarı* (%17,1) ve *güç* (%10,6) temel değerlerinin ve *kendini aşma* boyutunu oluşturan *yardımseverlik* (%15,4) ve *evrensellik* (%10,3) değerlerinin söylemlerdeki ağırlığı etkili olmuştur (Bkz. Şekil 3).

CHP ve DP'li siyasal aktörlerin söylemleri üst düzey değer öncelikleri açısından incelendiğinde, CHP'nin de DP'nin de öncelikler hiyerarşisinin birbiriyle uyum içinde olduğu görülmüştür. Değerler arasındaki ilişkilerin döngüsel yapısına da önem veren Schwartz, farklı değerler arasındaki ilişkisinin pratik ve psikolojik çatışma ve uyuma neden olduğunu savunmuştur. Schwartz'a göre değerler eğer benzer algılara, tercihlere ve davranışlara rehberlik ediyorsa uyumludur. Uyum içindeki bu değerler aynı eylemler ya da tutumlar yoluyla ulaşılabilir hedefleri yansıtırken, diğer değerler birbiriyle çatışma içerisindedir. Yani Schwartz ve arkadaşlarının⁵⁸ ifade ettiği gibi çemberdeki herhangi iki yakın değer, motivasyonları daha uyumlu ve bu nedenle aynı eylemle daha kolay erişilebilen ve aynı tutumla daha kolay açıklanabilen değerlerdir.

Şekil 5. CHP ve DP'nin 1950 Seçim Söylemlerinin Üst Düzey Değer Boyutlarına Göre Karşılaştırılması

CHP'li siyasal aktörlerin söylemlerinde başarılı olmayı ve diğerleri üzerinde hakiyet kurmayı vurgulayan *güç* ve *başarı* temel değerlerinden oluşan *kendini geliştirme* (%30,2) üst düzey değer boyutu öncelikler sıralamasında ilk sırada yer almıştır. Ardından gelen *koruma* (%26,3) boyutu statükoyu korumak için itaatkâr bir şekilde kendini sınırlamayı ifade eden *gelenek*, *uyum* ve *güvenlik* temel değerlerinden oluşan bir boyuttur. Bu iki üst boyutu uyum içinde olan ve benzer politikalara işaret eden boyutlar

58 Schwartz vd., "Basic Personal Values", s.904.

olarak CHP'nin öncelikler sıralamasında öne çıkmaktadır. Sonrasında ise sırayla *koruma* değeriyle uyum içindeki *kendini aşma* (%23,7) ve bu değerle uyum içindeki *değişime açıklık* (%19,7) boyutları yer almıştır. Nitekim sahip olunan değerler arasında bir ahengin ve tutarlılığın olması, çelişki yaşamamak, ortaya çıkacak uyuşmazlıkları gidermek açısından büyük önem taşımaktadır⁵⁹. Bu açıdan CHP'nin tutarlı bir söylemle halkın karşısına çıktığını söylemek mümkündür.

Benzer bir durum Demokratlar için de geçerlidir, yani DP'lilerin söylemleri de üst düzey değer öncelikleri açısından uyum içerisindedir. DP'lilerin 1950 seçim söylemlerinde evrensellik ve yardımseverlik temel değerlerinin ağırlığından hareketle insanların eşitliğini vurgulayan ve onların refahını artırmakla ilgili bir üst boyut olan *kendini aşma* (%30) öncelikler hiyerarşisinde ilk sırada yer almıştır. Ardından gelen değer öncelikleri de karşıtlık değil uyum içindeki değerlerden oluşmuştur. İkinci sırada *kendini aşma* ile uyum içinde olan bağımsız düşünce ve eylemde bulunma ve değişimden yana olmayı ifade eden *değişime açıklık* (%25,2) yer alırken sonrasında *kendini geliştirme* (%22,6) ve *koruma* (%22,2) üst düzey değerleri gelmiştir. Bu bağlamda DP'liler de üst düzey değerler açısından tutarlı bir söylemle halkın karşısına çıkmışlar ve ikna etmeyi başarmışlardır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türk halkının çağdaş seçimlerle tanışması ve seçmen olarak tercihlerini özgür bir şekilde sandığa yansıtması 14 Mayıs 1950 seçiminde gerçekleşmiştir. 1946'da DP'nin kuruluşuyla başlayan çok partili yaşamın ardından, millet iradesiyle iktidar değişikliğinin gerçekleştiği 1950 seçimi sonrasında demokrasi gerçek manada yaşam alanı bulmuştur. Bu çalışma ise Türkiye demokrasi tarihinde böylesine büyük önem sahip olan 1950 seçimini değerler açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda dönem siyasetçilerinin gazetelerde yer alan seçim konuşmaları, insanların ve toplumların zihni içeriklerinin ve önceliklerinin bir göstergesi olan değerler açısından incelenmiştir. Siyaset alanının hangi değerler üzerinden kendisini var ettiğini, siyaset söylemine egemen olan değer repertuarlarını, CHP ve DP'li siyasal aktörlerin söylemlerinde hangi değerlerin öne çıktığını tespit etmek üzere nitel bir içerik analizi yapılmıştır. Analiz kategorilerini ise Schwartz'ın evrensel insan gereksinimlerine, beklentilere ve motivasyonlara dayandırarak belirlediği 10 temel değer boyutu oluşturmuştur.

Analiz sonucunda 1950 seçiminde siyaset söyleminin bazı ortak değerler etrafında kurulduğu, bazı değerlerin ise fazla yer almadığı saptanmıştır. Buna göre 14 Mayıs seçiminin değer öncelikleri hiyerarşisinde *kendini yönetme* (%20), *başarı* (%17,1) ve *yardımseverlik* (%15,4), *güvenlik* (%13,8), *güç* (%10,6) ve *evrensellik* (%10,3) temel değerleri yer almıştır. Siyasetçilerin söylemlerine gömülü olan değerlerin yüzde 87,2'sini oluşturan bu altı temel değer, 1950 seçiminde siyasal aktörlerin en sık atıf yaptıkları dönemin egemen değerleridir.

⁵⁹ Güngör, *Değerler Psikolojisi*, s.75.

Çalışmada değer öncelikleri açısından seçim yarışına katılan partiler arasındaki benzerlik ve farklılıkları saptamak, değersel anlamda neyin neye karşı konumlandırıldığını ve nasıl gerekçelendirildiğini incelemek büyük önem taşımaktadır. CHP'li ve DP'li siyasal aktörlerin söylemleri bu açıdan incelendiğinde, iki partinin değer öncelikleri açısından benzer ancak değer hiyerarşisi açısından farklı oldukları görülmüştür.

CHP'nin değer öncelikleri hiyerarşisinde *kendini yönetme* (%18,9), *başarı* (%18,6), *güvenlik* (%14,9), *yardımseverlik* (%14,2) ve *güç* (%11,6) değerleri ilk beşte yer almıştır. Bu sonuçlar değerler arasındaki ilişkilerin döngüsel yapısına göre değerlendirildiğinde CHP'nin değer öncelikleri hiyerarşisinin birbiriyle uyum içindeki değerlerden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda CHP'nin söylemlerinde öne çıkan değerlerin motivasyonlarının uyumlu olduğu, bu nedenle de aynı eylemle daha kolay erişilebilen ve aynı tutumla daha kolay açıklanabilen değerler oldukları görülmüştür. Nitekim CHP'li hatipler, çatışma ve karşıtlık içindeki değerlere değil benzer algılara, tercihlere ve davranışlara rehberlik eden uyum içindeki *kendini yönetme*, *başarı*, *güvenlik*, *yardımseverlik* değerlerini öncelikler hiyerarşisinde yan yana getirmişlerdir. Üst düzey değer boyutlarına göre uyum ve çatışma açısından bir değerlendirme yapılmıştır. Bunun sonucunda CHP'nin uyum içindeki *kendini geliştirme* (%30,2), *koruma* (%26,3), *kendini aşma* (%23,7) ve *değişime açıklık* (%19,7) üst boyutlarının öncelik yan yana getirerek tutarlı bir söylemle seçmeni ikna etmeye çalıştığı saptanmıştır. Bunun yanı sıra CHP'nin kendini geliştirme ve koruma önceliği ile değer dairesinin alt yarısındaki değerleri öne çıkardığı görülmüştür. Dolayısıyla da CHP'lilerin söylemlerinde, kendini korumak için tehdit ve kaygıyı kontrol etme ve kaçınma motivasyonunun daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

DP'nin değer öncelikleri hiyerarşisi bu açıdan incelendiğinde, *kendini yönetme* (%22), *yardımseverlik* (%17,9), *başarı* (%13,9), *evrensellik* (%12,1) ve *güvenlik* (%11,5) değerleri ilk beşte yer almıştır. Bu değer öncelikleri uyum ya da çatışma açısından incelendiğinde, DP'nin söylemlerinde uyum içindeki değerler yanında çatışma içindeki değerlerin de hiyerarşik sıralamada yan yana geldiği görülmüştür. Şöyle ki; Demokratlar uyum içindeki *kendini yönetme* ve *başarı* temel değerlerini öncelikler hiyerarşisinin ilk iki sırasına yerleştirirken, ardından *başarı* temel değeri ile çatışma içindeki *evrensellik* temel değerini, sonra da bu değerle çatışma içindeki *güvenlik* değerini yan yana getirerek aynı eylemler ya da tutumlarla ulaşılamayacak hedefleri bir araya getirmiştir. Bu sonuçları üst düzey değerler açısından incelediğimizde; DP'nin de uyum içindeki *kendini aşma* (%30), *değişime açıklık* (%25,2), *kendini geliştirme* (%22,6) ve *koruma* (%22,2) üst boyutlarını öncelik sıralamasında yan yana getirerek tutarlı bir söylemle sahip olduğu gözlenmiştir. DP'lilerin kendini aşma ve değişime açıklık önceliğiyle değer dairesinin üst yarısındaki değerleri öne çıkarmalarından hareketle, özünü geliştirme, ifade hürriyetini genişletme ve özgürlük endişesi üzerinden hakimiyet ve takdir kazanarak kendini aşma motivasyonlarına sahip oldukları tespit edilmiştir.

Son söz olarak CHP, ulusal güvenlik değeri üzerinden kurguladığı seçim çalışmalarında toplum psikolojisinde önemli yeri olan güvenlik ve bağımsızlık kaygılarına seslenmiştir.

Diğer bir deyişle Halk Partililerin içinden geldiği kültürel ortam demokrasiye ve özgürlük değerine yaklaşımlarındaki temel sınırları oluşturmuştur. Demokratlar ise eleştiri ve şikayetlerin ağırlıkta olduğu seçim mitinglerindeki konuşmalarında, halkı geçmişin muhasebesini yaparak ellerindeki gücün ve omuzlarındaki yükün sorumluluğuyla karar vermeye davet etmişlerdir.

Kaynaklar

- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev., Yavuz Alogan. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.
- Arslan, Hüsamettin. "Bilgi, Naturalizm ve Değerler". Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri. Ed., Şahabettin Yalçın, 91-100. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Avcı, Nazmi. *Toplumsal Değerler ve Gençlik*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007.
- Barnea, Marina F. ve Shalom H. Schwartz. "Values and Voting". *Political Psychology*. 19/1 (1998): 17-40.
- Başlevent, Cem ve Hasan Kirmanoğlu. "The Role of Basic Personal Values in Voting Behavior of Turkish People". *Problems and Issues in International Relations*. Ed., T. Mavrikos-Adamou. Athens: ATINER, 2010.
- Bektaş, Arsev. *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000.
- Berelson, Bernard. *Content Analysis in Communication Research*. Glencoe: Free Press, 1952.
- Bilgin Nuri. *Siyaset ve İnsan: Siyaset Psikolojisi Yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2005.
- Bilgin, Nuri. *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.
- Büyükdüvenci, Sabri. "Değer'in Değeri Üzerine". Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri. Ed., Şahabettin Yalçın, 101-113. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Çavdar, Cengiz. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*. Ankara: İmge Kitabevi, 2008.
- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Feldman, Stanley. "Values, Ideology, and The Structure of Political Attitudes". *Oxford Handbook of Political Psychology*. Ed., D. O. Sears, L. Huddy ve R. Jervis. 477-508. New York: Oxford University Press, 2003.
- Fichter, Joseph. *Sosyoloji nedir?*. Çev., Nilgün Çelebi. Konya: Toplum Yayınları, 1990.
- Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998.
- Gürkan, Nilgün. *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Hofstede, Geert. *Culture and Organizations: Software Of The Mind*. USA: McGraw-Hill, 1991.
- Hofstede, Geert. *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. USA: Sage Publication, 1980.
- Inglehart, Ronald. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Countries*. Princeton: Princeton University Press, 1997.

- Inglehart, Ronald. *The Silent Revolution*. Princeton: Princeton University Press, 1977.
- Kahraman, Hasan Bülent. *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010.
- Kalender, Ahmet. *Siyasal İletişim: Seçmenler ve İkna Stratejileri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2005.
- Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kongar, Emre. *21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- Köktaş, M. Emin. "Türkiye'de Din ve Siyaset: Demoratikleşme Sürecinin Bir Problem Alanı". *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Ed., Memed Zencirkıran. 259-280. Ankara: Nova Basın Yayın, 2006.
- Köse, Aynur ve Mustafa Yılmaz. *Seçimler ve Değerler*. Trabzon: Serander Yayınları, 2012.
- Milburn, Michael A. *Sosyal Psikolojik Açından Kamuoyu ve Siyaset*. Çev., Ali Dönmez ve Veli Duyan. Ankara: İmge Kitabevi, 1998.
- Rokeach, Milton. *The Nature of Human Values*. New York: Free Press, 1973.
- Rokeach, Milton. *Value Survey*. California: Sunnysvale, 1967.
- Routramaa, Vesa ve Katri Heinasuo. "Type and Values over Generations". *Psychological Type and Culture-East & West: A Multicultural Research Symposium*. Honolulu, Hawaii, 2006.
- Sagiv, Lilach, Sonia Roccas, Jan Cieciuch, ve Shalom H. Schwartz. "Personal Values in Human Life". *Nature Human Behaviour*. 1(2017): 630-639.
- Schwartz, Shalom H. "Universals in the Content and Structure of Values: Theory and Empirical Tests in 20 Countries". *Advances in Experimental Social Psychology*. Ed., M. P. Zanna, New York: Academic Press, 25(1992): 1-65.
- Schwartz, Shalom, H., Gian Vittorio Caprara, Michele Vecchione, Paul Bain, vd. "Basic Personal Values Underlie and Give Coherence to Political Values: A Cross National Study in 15 Countries". *Political Behavior*. 36(2014): 899-930.
- Theodorson, George A. *A Modern Dictionary of Sociology*. New York: Barnes & Noble, 1979.
- Toker, Metin. *Tek Partiden Çok Partiye*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970.
- Yılmaz, Mustafa. "Tarihi Süreçte Türkiye'de Siyaset ve Demokrasi". *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Ed., Memed Zencirkıran. 239-258. Ankara: Nova Basın Yayın, 2006.

Reading Turkey Politics on Values: May 14, 1950 Elections

AYNUR KÖSE / MUSTAFA YILMAZ

Abstract: *This study's subject is the May 14, 1950 elections in which political power has changed by national will. The aim of the study is to reveal the values that dominate politics discourse in this important election. The CHP, which was the ruling party of the period, and the speeches of the DP political actors in the period newspapers were examined in terms of values. In the research conducted with the content analysis method, the basic and upper level dimensions of the Schwartz Value Scale were used as the analysis categories. In this way, it was tried to determine the expectations and values of the CHP and DP politicians to convince the voters and the dominant value priorities of the period politics. As a result of the analysis, it was found that the values most frequently used in the discourse of political actors in the 1950 election were the values of self-management, success, benevolence, security, power and universality. When the discourses of the CHP and DP actors were compared in terms of basic values, it was seen that both parties put forward similar values but the order of priorities was different.*

Keywords: *Values, Policy, Election, Discourse, Turkey.*

16. Yüzyıl Osmanlı Kitap Sanatlarında Farklı Bir Uygulama: Şâh u Gedâ Mesnevisinin Çiçek Baskılı Kâğıtları

SAVAŞ MARAŞLI*

savasmarasli@nevsehir.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-6685-9438

Öz: 16. yüzyıl şairlerinden Taşlıcalı Yahya Bey'in mesnevilerinden biri olan Şâh u Gedâ'nın Amasya II. Bayezid İl Halk Kütüphanesi 2067'de kayıtlı olan nüshasının farklı teknik kullanılarak yapılmış sayfa süslemeleri ile çağdaşı olduğu düşünülen bazı eserlerin süslemeleri arasında görülen benzerlikler bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur. Şâh u Gedâ'nın natüralist üslûptaki çiçekleri dönemin süsleme modasını belirlemiş olan Karamemi üslûbunu akla getirmekle birlikte kalıpla boyama yoluyla elde edilmiş olmaları, dönemin teknikte seri arayışları olarak görülebilir. Bu arayışın nedenlerinden biri de 16. yüzyıl İstanbul'unun belirli semtlerinde oluşmuş olan kitap pazarlarına rağbet ederek bu pazarları canlı kılan yabancıların taleplerini karşılamadaki kaygılar olmalıdır. Bu durum 16. yüzyıldan itibaren İstanbul'dan Avrupa'ya taşınan ve benzer teknikle yapıldıkları düşünülen albümlerden de anlaşılır. Konusu İstanbul'da geçen bir aşk öyküsü olan Şâh u Gedâ'nın sayfa yüzeylerinde hafif renkler kullanılarak boyanmış çiçeklerine ve araya serpiştirilmiş hayvan figürlerine ilham kaynağı önerisi ise dönemin İstanbul'unun popüler mekânlarından olan çiçek bahçeleri ve buralarda yetiştirilen çiçeklerdir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, 16. yüzyıl, Şâh u Gedâ, Kitap sanatları, Natüralist üslûp.

Giriş

Taşlıcalı Yahya Bey'in hamsesinde yer alan mesnevilerden biri olan Şâh u Gedâ klasik aşk mesnevileri içinde konusu İstanbul'da geçen bir eser olup, 16. yüzyıl İstanbul'u ile ilgili de önemli bilgiler verir. At meydanı (Sultanahmet Meydanı) ve Ayasofya gibi muhitlerin geniş tasvirlerle anlatıldığı bir Şehrengiz çalışması olan eser, konu bakımından Şâh ve Gedâ'nın aşklarını irdelemektedir.¹ Konu bakımından Osmanlı edebiyatının sevilen aşk hikayelerinden biri olduğunu 18. yüzyılda ait tereke kayıtlarında sıkça karşılaşılmışından da anlamaktayız.² Eserin, Türkiye'de değişik kütüphanelerde 26 nüshası olmakla birlikte, Amasya nüshasından bahsedilmez. Yaklaşık

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.
1 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İskender Pala, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, "Divan Edebiyatında İstanbul" maddesi.

2 İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s.156-175.

1540'larda yazılmış olabileceği ifade edilen, *Şâh u Gedâ*'nın, daha *Taşlıcalı Yahya* hayattayken istinsah edilmiş nüshaları bulunmaktadır.³ Amasya II. Bayezid İl Halk Kütüphanesi env. no. 2067'de kayıtlı olan nüshası, edebi içeriği dışında metnin etrafına yapılmış baskı bezemeleri ile bu çalışmaya konu olmuştur.

Eserin sahibi *Taşlıcalı Yahya; Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman, Sarı Selim, III. Murat* olmak üzere dört padişah görmüş ve 1582 senesinde 93-94 yaşlarında ölmüş olma ihtimaline göre 1488-1489 yıllarında doğmuştur⁴. Bir asker şair olarak katıldığı *Yavuz Sultan Selim*'in 1514'te Çaldıran ve 1516'da Mısır seferlerinin ardından bunları *Kanunî* döneminde 1526'da Viyana, 1532'de Alman seferleri izlemiş, yine *Kanunî*'nin İrakeyn seferleri ile de bu durumu devam etmiştir⁵. Ömrü seferlerde geçen şair, aynı zamanda *Kanunî* dönemi ile birlikte alimlerin ve şairlerin sohbet meclislerinde kendine itibarlı bir yer bulmuştur. İrakeyn seferi sırasında şair *Hayâlî Bey* ile birlikte *Fuzûlî* ile tanışma fırsatını da yakalamış⁶ ve sahib-i seyfü kalem (kalem ve kılıç sahibi) olarak hayatını devam ettirmiştir. 1548'de İbrahim Paşa'nın öldürülmesinin ardından *Rüstem Paşa* ile kurduğu yakınlık *Fatih Sultan Mehmed*'in kurduğu Eyüb Vakfına mütevellî olmasını sağlar.⁷ 1553 yılında *Kanunî*'nin Nahcivan Seferi sırasında oğlu Şehzade Mustafa'yı idam ettirtmesi, *Taşlıcalı Yahya*'yı derinden üzmüş ve Şehzadenin entrikalar sonucu katledilmesi üzerine ünlü mersiyesini yazmıştır.

*Meded meded bu cihanın yıkıldı bir yanı
Ecel Celâlileri aldı Mustafa Hân' ı*

Dizeleriyle tanıdığımız mersiyesi, Yeniçeriler arasında yankılanmış *Kanunî*'nin damadı ve aynı zamanda veziri olan *Rüstem Paşa*'nın azline sebep olmuştur. Ancak bu durum kısa sürmüş *Rüstem Paşa*'nın tekrar göreve gelmesi ile *Taşlıcalı Yahya* da gözden düşmüştür.⁸

Şâh u Gedâ Nüshasının Tanıtımı

Şâh u Gedâ mesnevisinin Amasya II. Bayezid İl Halk Kütüphanesi env. no 2067'de kayıtlı olan nüshası bordo renkli deriden yapılmış cilde sahiptir. Ön kapak, arka kapak ve miklep kompozisyon bakımından uyum içerisinde olup desen kompozisyonu tam zeminlidir. Motifler alttan ayırma tekniğinde yapılmış, yani zemin yaldızlanmış motifler ise deri renginde bırakılmıştır. Motif çeşidi bakımından rûmi, palmet, hatayi, gonca ve pençler görülmektedir. Merkezden başlayarak 4/1 simetrisinin uygulandığı kapaklarda kompozisyon, üzerinde motiflerin yer aldığı helezonlardan oluşmakta-

3 Kazım Yoldaş, "Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ (inceleme-metin)", Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 1993. s.19.

4 Ahmet Atıla Şentürk, "En Hazin Mersiye'nin Şairi: Taşlıcalı Yahya Bey", *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 26 (2011), s.28.

5 Şentürk, "En Hazin Mersiye'nin Şairi: Taşlıcalı Yahya Bey", s.28.

6 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Bayram Ali Kaya, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, "Taşlıcalı Yahyâ" maddesi.

7 Halil İnalçık, *Has-bağçede Aş u Tarab Nedimler Şâirler Mutribler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.394.

8 Günay Kut, "Payitaht İstanbul'un Sultan Şairleri (Sejf ve'l-Kalem Sahipleri)", *İlmi Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9 (2000), s.169.

dır. 202 yapraklı eserin nerede kim tarafından istinsah edildiği ya da müzehhibin kim olduğu bilgisi bulunmamaktadır. Kitabın 2b ve 3a sayfalarında başlık bölümlerinde müellifin ismi ve eserin adı geçmektedir. Dönemin bahçe dünyasının moda çiçekleri ile tezyin edilmiş sayfa yüzeyleri kalıp baskı boyama yoluyla elde edilmiştir (Resim 1-2). Sayfaları süsleyen çiçeklerin birden fazla tip ve cinsinin kullanılması, ayrıca bunların serbest tarzda metin etrafına yerleştirilmesi ile monotonluk giderilmiştir. Toprakтан çıkan gonca ya da açılmış güller, laleler, sümbül, sıklamen, karanfil, zambak, aynı safa, nergis ve yer yer ot kümeleri ile belli sayfalarda tekrar eden papağan, tavus kuşu, öküz ve tavşan gibi hayvan motifleri kullanılmıştır.

Yazmanın sayfalarında motiflerin belirli aralıklarla tekrar etmesi, sayfa tasarımlarının arkalı önlü sayfalarda aynı şekilde yer alması, sayfaların süslenmesinde bir çeşit kalıp kullanıldığını göstermektedir. Bu da muhtemelen kuvvetlendirilmiş kâğıt ya da deri olmalıdır. Derinin ince detaylarda kesilmesinin zor olacağından dolayı kâğıt kullanıldığı düşünülebilir. Motifin şekline göre kesilen kalıpların yüzeyleri istenilen renge göre boyanıp, kâğıda bastırılması ile süslemenin yüzeye çıkması sağlanmıştır. *Şâh u Gedâ*'nın arka sayfalarında da aynı kompozisyonun görülmesinin sebebi budur. Yani boyanmış kalıplar, muhtemelen hafif nemli kâğıda bastırıldığı için arka sayfalara da aynı desen çıkmıştır. Motiflerin içlerinde görülen renklerin hafif olması, renklerin patlamaması, daha doğal görünmesi için sulandırılmış olmalarıyla alakalı olmalıdır. Asıl yüze basılan desenlerin yaldızla tahrirlenmesi ise belki de bu ayrımı görebilmek içindir. Sınırlara yaldızla hat çekilmesi, desenleri daha belirgin ve estetik hale getirmiştir. Bu şekilde sayfa kenarlarının süslenmesinde hem kolaylık ve hız hem de çeşitlilik kazandırılmış olur. Süsleme yapılacak motiflerin kâğıttan kesilerek oluşturulması, bir yanıla *Şâh u Gedâ*'yı *kat*'ı sanatına yakınlştırırken görünüş itibariyle hafif renkli oluşu ise şikaf⁹ tarzında yapılmış tezhipleri akla getirmektedir. Avrupa'da ise çoğunluğu Osmanlı topraklarından gitme bu tarz süslenmiş kâğıtlara *silüet* kâğıt adı verilir.¹⁰

Resim 1. *Şâh u Gedâ*. 5b-6a.

Resim 2. *Şâh u Gedâ*. 6b-7a.

9 Hafif renklendirilmiş altınla yapılan süslemelere şikaf denilmektedir. Bk. Gülbün Mesera, "Türk Tezhip ve Minyatür Sanatı", *Sandoz Bülteni*, 25 (1987), s.13.

10 Nedim Sönmez, *Miniatur Geschichten Die Sammlung Indischer Malerei Im Dresdner Kupferstich- Kabinett*, Dresden: Sandstein; Bilingual edition, 2017, s.123-127.

Şâh u Gedâ ile Benzer Çağdaş Örnekler

Osmanlı'nın 16. yüzyılı edebiyat ve sanatsal faaliyetler bakımından oldukça zengin ve yoğun bir dönemdir. Edebiyat alanında hâmi-şair ilişkisine dayalı bu elverişli ortam, şairlerin, yazarların, hattatların, nakkaşların, müzehhiblerin ve müzisyenlerin bir arada olduğu bir çevre sunar. Bu muhitin isimlerinden biri olan *Taşlıcalı Yahya*, *Gazalî* mahlaslı *Deli Birader*, *Hayalî Bey*, *Fethullah Ârif Çelebi*, *Bakî*, *Fevrî*, *Nakkaş Bâlizade Rahmî*, *Edayî*, *Sürurî*, *Gubarî*, *Lamiî Çelebi*, *Edirneli Nazmî*, *Ubeydî* ve *Daî* gibi ünlü şairlerle birlikte adı anılan ünlü biridir.¹¹ Devrin *Kanunî Sultan Süleyman* (muhibbî) gibi bazı Osmanlı sultanları ve şehzadelerinin aynı zamanda şair olmaları şiiri bu devirde baskın sanat dalı haline getirirken yazmacılık faaliyetlerinin de geliştiği düşünülebilir. Böylesine üretken ve bazen de kolektif işlerin yapıldığı bir ortamda kitap sanatları alanlarında çalışan sanatçılara çok iş düştüğü muhakkaktır.

Örneğin 1500'lü tarihlerde Balıkesir'den İstanbul'a gelen dönemin ünlü şairlerinden *Zâtî*'nin Bayezid cami avlusunda *reml* (fal) dükkânı açtığı ve burada şairlerinin buluştuğundan bahsedilir. Karşılıklı şiirlerin okunup sohbetlerin yapıldığı bu ortamlarda *Hayâlî* ve *Taşlıcalı Yahya Bey*'ler de vardır.¹² *Zâtî*'nin bir şairler meclisi olarak da kullandığı dükkânı eski ve yeni şairlerin-yazarların bir araya geldiği, dönemin uğrak yerlerinden biridir. *Zâtî*, dükkânında kitap kopya etmek dışında divanlara serlevhalar yapmış, cedveller çekmiş, tezhip ve tezyinat işleri ile de uğraşmıştır.¹³ *Zâtî*'nin asıl gelişimini 17. yüzyılda yaşayacak olan çarşı ressamlığının öncülerinden biri olduğu düşünebilir.¹⁴ Çarşı ressamları Osmanlıda yabancıların uğrak yerleri olan çarşılarda esnafılık yapan ve saraydan bağımsız çalışan sanatçılar için kullanılan bir tabirdir.¹⁵ İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya'nın arka taraflarında Arslanhâne denilen eski bir Bizans kilisesinin üst katında çalıştıklarından bahsedilir.¹⁶

16. yüzyılda Osmanlı'nın elde ettiği askeri ve siyasi başarılarının, Avrupa ile olan ilişkilerine kültürel ve sanatsal açıdan yeni bir bakış açısı kazandırdığı muhakkaktır. Örneğin Avrupa'dan Osmanlı'ya gelen elçiler, üst düzey yöneticiler ve tüccarların beraberlerinde Avrupa'ya taşıdıkları albümler, İstanbul'da başta kitap üretim işleri olmak üzere sanatsal faaliyetlerin hız kazanmasına neden olmuştur. Yabancıların, çarşı ressamlarına hazırlattıkları ve Osmanlı'dan esintiler taşıyan bu albümlerin içlerine bir nevi günlük gibi kendi dillerinde yazılar yazıp anı olarak ülkelerine götürdüklerinden bahsedilir.¹⁷ Bu sipariş ve satın alma yollarla kitapların Avrupa'ya taşınması ilerde öyle bir boyuta ulaşacak ki 18. yüzyılın başlarında *Sadrazam Şehid Ali Paşa* yabancılar kitap satışını yasaklayan bir hüküm çıkartmak durumunda bile

11 Mustafa İsen, "XVI. Yüzyılda Siyasal, Kültürel ve Edebi Hayat", 16. Yüzyıl Türk Edebiyatı, haz., Yekta Saraç, Muhsin Macit, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2011, s.10.

12 İnalçık, *Has-bağçede 'Aş u Tarab Nedimler Şâirler Mutribler*, s.243.

13 İnalçık, *Has-bağçede 'Aş u Tarab Nedimler Şâirler Mutribler*, s.243.

14 Çarşı ressamlığı konusunda bk. Filiz Çağman, *Kat'ı Osmanlı Dünyasında Kâğıt Oyma Sanatı ve Sanatçıları*, İstanbul: Aygaz A.Ş. Yayınları, 2014, s.224-241.

15 Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s.15-17.

16 Osmanlı Ansiklopedisi, Çiçek Derman, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, "Osmanlı Asırlarında Üslup ve Sanatkarlarıyla Tezhip Sanatı" maddesi.

17 And, *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*, s.15-16.

kalacaktı.¹⁸ Bu albümlerden bazıları resimli, *kat*'ı ya da bu çalışmada ele alınan *Şâh u Gedâ* nüshasında olduğu gibi kalıpla boyama tekniğinde hazırlanmışlardır.

Dönemin İstanbul'unda dışarıya iş yapan çarşı ressamlarının yaptığı çalışmalar ile *Şâh u Gedâ*'nın süslemelerinin üretildiği ortam arasında yakın ilişkiler olduğu âşikardır. Bunu, daha çok yabancılar için hazırlanmış ve günümüzde farklı ülke ve kütüphanelere dağılmış olan¹⁹, *Şâh u Gedâ* ile benzer teknik ya da süsleme üslubunda hazırlanmış albümlerden anlamaktayız. Bu albümlerden biri *Peter Mundy* albümüdür.²⁰ Albüm, 1616 yılında İstanbul'a gelen İngiliz bir tüccar tarafından muhtemelen çarşı ressamlarına sipariş edilmiş ve 1618 yılında Londra'ya götürülmüştür.²¹ Albümün içerisinde yapıştırma tekniği ile yapılmış 59 minyatür ve minyatürlerin çevresinde *kat*'ı tarzında süslemeler bulunur²² (Resim 3-4)²³. Albümün kâğıt oyma süslemeleri ile *Şâh u Gedâ* süslemeleri arasında benzerlikler vardır (Resim 5). *Mundy* albümünde çiçek boylarının figürlere göre orantısızlığına benzer bir durum *Şâh u Gedâ* süslemelerinde de görülür. Metin kısmına göre çiçekler iri ve kabadır. Ancak *Şâh u Gedâ* nüshasındaki süslemeler kâğıt oyma ve yapıştırma tekniğinde yapılmamıştır. Bir çeşit kalıpla boyama tekniği kullanılmıştır. Farklı teknikler kullanılmış olsa da her iki örnekte de kullanılan çiçek ve ağaçlar içerik ve şekil olarak benzerdir ve kalıplaşmış temalardan faydalanılmıştır. Kalıpla boyama işi ve *kat*'ı sanatı arasında hem kullanılan çiçekler hem de teknik olarak benzerlikler görülür. İkisinde de arzu edilen motifler kâğıtlardan kesilerek yapılır. Ancak *kat*'ı da bu kesilen kâğıtlar sayfada belirlenen yerlerine yapıştırılır. Kalıpla boyamada ise kesilen kâğıtlardan elde edilen kalıplar sayfa yüzeyinin boyanması için kullanılır.

Resim 3. Peter Mundy Albümü. 49a.

Resim 4. Peter Mundy Albümü. 50a.

18 Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, s.102.

19 And, *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*, s.15-16.

20 Albüm, The British Museum 1974-6-17-013'da kayıtlıdır. Bk. Filiz Adıgüzel Toprak, "1618 Tarihli Peter Mundy Albümü: Figürler Üzerine Bir İnceleme", *Sanat Dergisi*, 22 (2012), s.69-83.

21 Toprak, "1618 Tarihli Peter Mundy Albümü: Figürler Üzerine Bir İnceleme", s.70-71.

22 Toprak, "1618 Tarihli Peter Mundy Albümü: Figürler Üzerine Bir İnceleme", s.73.

23 Albümün içerisindeki resimler için bk. "Peter Mundy albümü", Son Güncelleme 30 Mayıs 2018, http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/search.aspx?people=27168&peoA=27168-3-18.

Resim 5. Şâh u Gedâ. 2b-3a.

Peter Mundy albümü ve Şâh u Gedâ yazmasının esinlendiği erken tarihli bir çalışma, 16. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen *kat*'ı ustası *Efşancı Mehmed*'e atfedilen *kat*'ı tekniğinde yapılmış çiçek bahçesi olabilir (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, F. 1426, y. 47a). Kendinden sonraki çiçek bahçesi temalı çalışmalara kaynak olduğu düşünülen eserde, siyah bir fon üzerine yapıştırılmış bahar ağaçları, serviler, güller, laleler, karanfiller, süsenler, sümbüller, nergis, menekşe, yasemin ve mineler döneminin Osmanlı bahçe dünyasının bir yansıması gibidir.²⁴ Benzer süslemelere Şehzade *Mehmed* için hazırlanmış ve tarihsiz bir eser olan *Hadis-i Erbaîn* nüshasının *lake* cildinde de rastlanır (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, E.H. 2851). *Karamemi* üslubunu yansıtan *lake* cildi (Resim 6), *Efşancı Mehmed*'e atfedilen *kat*'ı tekniğinde yapılmış çiçek bahçesi ile kompozisyon açısından benzerlik taşır.²⁵ Dolayısıyla *Hadis-i Erbaîn*'in *lake* cild kapağında yer alan ve serbest tarzda yerleştirilen bahar açmış ağaçlar ve topraktan çıkan natüralist çiçeklerin Şâh u Gedâ süslemeleri ile benzerliği dikkati çekicidir (Resim 7).

Resim 6. Hadis-i Erbaîn nüshasının lake cildi.

Resim 7. Şâh u Gedâ. 77b-78a.

16. yüzyılda dönemin uygulanmış bir tekniği olarak öne çıkan kalıpla boyanmış anı albümlerinin Avrupada talep gördüğüne bir örnek bugün *Dresden Staatliche Kunstsammlungen*'de bulunan *Kurfürst August* albümünde yer alan kalıpla boyama tekni-

24 Çağman, *Kat'ı Osmanlı Dünyasında Kâğıt Oyma Sanatı ve Sanatçıları*, s.105.

25 Çağman, *Kat'ı Osmanlı Dünyasında Kâğıt Oyma Sanatı ve Sanatçıları*, s.125.

ğinin uygulandığı bir kâğıttır.²⁶ 1582 tarihli albüm kapağı kumaştan bir cilde sahiptir. Kıvrık dallar üzerinde hatayiler hançeri yapraklar ve sümbüllerle kaplı cildin bezemeleri 16. yüzyıl geleneğine uygun hazırlanmıştır. Kıyafet resimlerinin de yer aldığı albümün katalog 3d 114/77'de bulunan kalıp boyama tekniğinde yapılmış sayfa süslemesi *Şâh u Gedâ*'ya benzer olması ve tekniğin ne kadar yaygın olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Resim 8)²⁷. Sayfa kenarlarına kalıpla gelişigüzel yerleştirilen karanfil, servi ve lale motifleri hafif renklendirilmiş olup *Şâh u Gedâ* nüshasına göre özensiz işçiliktedir (Resim 9).

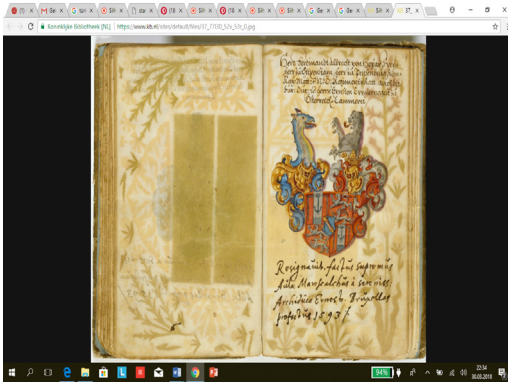

Resim 8. Kupferstich-Kabinett, Staatliche Kunstsammlungen Dresden. Inv. Ca 114/77.

Resim 9. *Şâh u Gedâ*. 66a.

Aynı teknikle yapılmış albümlerden bir diğeri ise günümüzde Hollanda *Hague Koninklijke Bibliotheek National library of the Netherlands*'da bulunur.²⁸ Kalıpla boyaya-

Resim 10. Koninklijke Bibliotheek National library of the Netherlands'da albüm. 77 L 30, fol. 52b, 53 a.

Resim 11. *Şâh u Gedâ* nüshası. 34b-35a.

manın yapıldığı sayfaların bir tarafının üzerinde *Habsburg Alman İmparatoru Rudolf II* 'nin arması görülür ve 1580-1602 tarihlidir.²⁹ *Şâh u Gedâ* süslemelerinin kopyası

26 Kupferstich-Kabinett, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Inv. Ca 114/77.

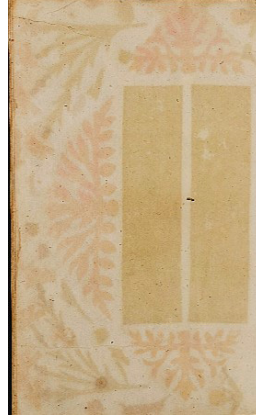
27 Resim için bk. Sönmez, *Miniatur Geschichten Die Sammlung Indischer Malerei Im Dresdner Kupferstich-Kabinett*, s.127.

28 Hollanda Ulusal Kütüphanesinde bulunan albüm 81 yaprak olup 189 x 121 mm. ölçülerindedir. 77 L 30, fol. 52v-53r. 16. Yüzyılın ikinci yarısında tüccarlarla batı Avrupa'ya getirilmiş Türk ya da İran kâğıtları olarak bahsedilmektedir. Bk. "silhouette paper", son güncelleme 25 Mayıs, 2018. <https://www.kb.nl/en/themes/book-art-and-illustrated-books/decorated-paper/silhouette-paper>.

29 Albüm erişimi için bk. "silhouette paper", son güncelleme 25 Mayıs, 2018. <https://www.kb.nl/sites/default/>

gibi duran süslemeler, sayfalarda metin için boş bırakılan alanın etrafında kaba-özensiz bir işçilik ile yapılmış olup tahrirsizdir. Buna rağmen karanfil, lale, sümbül ve siklamenler ayırt edilecek durumdadır (Resim 10-11).

16. yüzyılda Avrupa'ya gitmiş olan sipariş albümlere başka önemli bir örnek ise *Georg Ringler* Albümüdür.³⁰ 1581 yılında Strazburg'dan İstanbul'a gelen elçilik heyeti arasında yer alan *Ringler*'in bahçe çiçekleri ve bahar dallı ağaç motiflerinin kalıpları çıkartılarak baskı boyama yoluyla oluşturulmuş albümü³¹, 16. yüzyıl İstanbul sanat ortamıyla ilgili önemli bilgiler verir. Albümde³², 196 sayfada kalıpla boyama tekniği kullanılmıştır. Kâğıtlar düzensiz ve kaba bir şekilde kenarlardan çıkan bahar açmış ağaçlar ve lale, gül, sümbül, süsen çiçekleriyle bezenmiştir. Burada her bir motif için ayrı kalıp kullanılmış olup *Koninklijke Bibliotheek National library of the Netherlands*'da bulunan albümün süslemeleri ile çok benzerdir. Dolayısıyla *Şâh u Gedâ* ile de teknik ve üslûp olarak benzemektedir. Kaba, özensiz bir işçilik ile yerleştirilen çiçekler alışılmış formlarından uzaktır (Resim 12-13).

Resim 12. *Georg Ringler* Albümü. 189a. Resim 13. *Georg Ringler* Albümü. 37a.

Avrupalılar için hazırlanan bu albümler İstanbul'dan sahipleriyle alelacele yola çıkmak için sipariş verilmiş gibidir. Eğer öyleyse İstanbul merkezli kâğıt-kitap süsleme işlerinin yapıldığı hareketli bir sanat ortamı düşüncesi çok da yanlış değildir. Peki İstanbul'da bu işler nerede oluyordu? Bu sorunun cevabı İstanbul'a gelip giden yabancı elçilerin uğrak yerlerinden birisi olan Çemberlitaş'ta bulunan *Elçi Hanı* (Bal-yos Hanı) ile ilişkili olabilir.³³ Sırf 1500-1700 yılları arasında Avusturya'dan İstanbul'a gönderilen elçilik heyetleri sayısının 120'yi bulmuş olması düşünüldüğünde³⁴,

files/37_77130_52v_53r_0.jpg.

30 Württembergisches Landesbibliothek, Stuttgart (Codex hist. 8° Nr.5).

31 Bu konuda bk. Sönmez, *Miniatur Geschichten Die Sammlung Indischer Malerei Im Dresdner Kupferstich-Kabinett*, s.17.

32 Albüme açık erişim için bk. "Stammbuch Georg Ringler", son güncelleme 24 mayıs, 2018. https://www.leo-bw.de/web/guest/detail/-/Detail/details/DOKUMENT/wlb_digitalisate/digibib-bsz4176277182/Stammbuch+Georg+Ringler+-+Codhistoct5.

33 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Semavi Eyice, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, "Elçi Hanı" maddesi.

34 Karl Tepy, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", çev., Bekir Sıtkı Baykal. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12 (1969), s.248.

Han'ın ve çevresinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Batıdan ve doğudan gelen tüm seyyahların uğrak yerlerinden biri olan Han, Kapalıçarşı ve Bayezid caminin de bulunduğu bir bölgede olup, burada medreselerin sayıca fazlalığı dikkati çeker. Belki bu yüzden sahaf dükkânları da burada yer almıştır. İstanbul'da kitap ve kitap üretiminde kullanılan malzemenin ticaretinin yapıldığı bölgede sahaf, kâğıtçı, mürekkepçi, mücellit dükkânları³⁵ yerli ve yabancılar için alışveriş ortamı sağlamaktaydı. Bayezid cami avlusunda dönemin ünlü şairlerinden Zâfi'nin kitapçı dükkânının da olmasından yola çıkarak bölgeyi, kitap üretim işlerinin yapıldığı, sahafların bulunduğu ve Avrupalıların merakları neticesinde işleklik kazandığı bir pazar alanı olarak hayal edebiliriz. Yine Kanunî döneminin şairlerinden Keşfi'nin de Kapalıçarşı'da sahaflık yapmak için dükkân kiralaması³⁶, bir taraftan dönemin şairleri için yeni bir iş kolu oluştururken diğer taraftan bu mekânları kitap sanatlarının her kolunda ticaretinin yapıldığı pazarlarlar olarak öne çıkarmaktadır. Aynı dönemde Kapalıçarşı'nın etrafında 42 mücellid dükkânının varlığı³⁷ çok sayıda kitap üretim işlerinin gerçekleştirildiğini gösterir.

Şâh u Gedâ'nın süslemeleri ile neredeyse birebir benzer çalışma, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 738'de bulunan *Muhibbi Divanı*'nın 1565 tarihlerinde yapılmış olan nüshasıdır.³⁸

Üslûp olarak *Karamemi*'nin eseri olduğu düşünülen *Muhibbi Divanı* nüshasının belirli sayfalardaki süslemeleri³⁹ ile imzasız bir nüsha olan *Şâh u Gedâ* süslemeleri aynı dönemde aynı atölye ya da sanatçının elinden çıkmış gibi durmaktadır.⁴⁰ Müstakil

35 Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, s.69.

36 Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, s.70.

37 Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, s.71.

38 Gülbün Mesera, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Sernakkaşı Karamemi", *Hat ve Tezhip Sanatı*. Haz., Ali Rıza Özcan, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.373.

39 Bu dönem Saray nakışhânesinin başında bulunan Karamemi ile başlayan natüralist üslûpta çiçeklerin geleneksel kompozisyonlara dahil edilmesi yenilikçi bir yaklaşım olarak görülebilir. Bahçe çiçeklerinin yarı üslûplaştırılması ile oluşturulan bu yeni akımın öncüsünü Kanuninin şiirlerini içeren *Muhibbi Divanı*'nda görmekteyiz. Bu eserin üç nüshasından imzalı olan 1566 tarihli İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (T.5467) örneğinin natüralist tezhip örnekleri, dönemin imzasız başka eserlerinin kimliğinin belirlenmesinde de önemli bir dayanaktır. Yıldız Demiriz, Karamemi imzalı 1566 tarihli İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (T.5467) nüshasının baş sayfa tezhibindeki bahar açmış meyve ağacı tezhibi ile TSK. Y. 999'da kayıtlı Kur'an ve TSK. H. 1517'de kayıtlı Süleymannâme'nin baş sayfa tezhiplerindeki bahar açmış ağaçların üslûp açısından benzerliğine dayanarak bu eserleri Karamemi'ye atfetmektedir. Bunda Karamemi'nin, *Muhibbi divanında natüralist tarzda yapılmış müstakil bir çiçek demetinin köklerinin üzerinde imzasının bulunması önemli bir dayanak oluşturmaktadır*. Yıldız Demiriz, "16. Yüzyıl Kitap Sanatında Çiçek", 16. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı Sempozyumu, İstanbul:11-12 Nisan 2000, s.146-147.

40 Karamemi tarzının izleri görülen diğer imzasız eserler arasında Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (Revan Köşkü, nr. 738; İÜ Ktp., TY, nr. 6976) *Divân-ı Muhibbî* tezhibi, aynı yerdeki (Revan Köşkü, nr. 824; Emanet Hazinesi, nr. 2851) lake cilt kabı ile 947 (1540) tarihli kırk hadis (Emanet Hazinesi, nr. 2851), Ahmed Karahisâri'nin 953'te (1546-47) istinsah ettiği mushaf-ı şerif (Yeni Yazmalar, nr. 999), Kanunî Sultan Süleyman tuğrası (Güzel Yazılar, nr. 1400), yine Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı (Hazine, nr. 1517) 965 (1558) tarihli Ârifi Fethullah Çelebi'nin Şehnâme-i Âl-i Osmân adlı eserinin V. cildini oluşturan Süleymannâme'si, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde kayıtlı (nr. 2191) 947 (1540) tarihli Hürrem Sultan vakfiyesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (FY, nr. 1426), Şah Mahmûd Nişâbüri murakkâ diye bilinen albüm içindeki meşhur İranlı hattatların kıta tezhipleri zikredilebilir. Bu eserler tezhip tekniği, renk ve desen kompozisyonu bakımından Karamemi tarzında olmakla beraber saray nakışhânesinde çalışan pek çok uzman sanatkarın ortak işidir. Bk. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Gülnur Duran, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, 2012, "Karamemi" maddesi.

tarzda oluşturulmuş natüralist desenlerin yazmanın farklı sayfalarında tekrarlanması, sırt sırta gelen sayfaların bazen de karşı sayfaların eş olması, gül, lale, karanfil, sümbül, zambak, kardelen ve bahar açmış ağaçların her iki eserde de aynı üslûpla yapılması *Karamemi* üslûbunu taşıyan 1565 tarihli *Muhibbi Divan*'ı süslemeleri ve *Şâh u Gedâ*'yı ortak kılarken, aynı zamanda bahçe çiçeklerini yeni üslûpta süsleme dağarcığına kazandıran *Karamemi*'nin de *Şâh u Gedâ* ile doğrudan ya da dolaylı ilişkileri olabileceğini gösterir. *Muhibbi Divanı*'nın pervaz süslemeleri ile (Resim 14)⁴¹ *Şâh u Gedâ* süslemeleri (Resim 15) teknik, üslûp ve kompozisyon açısından neredeyse aynıdır. Her iki eserde dönemin bahçe kültürü ve çiçek dünyasından izler taşır. Çeşit çeşit güller, boy boy laleler, karanfil, sümbül, bahar dalları, süsen, siklamen, menekşe, servi hepsi benzer bir anlayış ve tekniğin ürünüdür.

Resim 14. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 738'de bulunan *Muhibbi Divanı*

Resim 15: *Şâh u Gedâ*. 3b-4a.

Şâh u Gedâ nüshasına göre üzerinde nispeten daha çok çalışma yapılan 1565 tarihli *Muhibbi Divanı* nüshasının bahsettiğimiz sayfa desenleri için araştırmacıların farklı tanımlama yaptıkları görülür. Örneğin *Yıldız Demiriz* desenlerin bir çeşit kalıpla oluşturulduğundan ve konturların fırça ile serbest bir şekilde çekilerek bir çeşit halkâr uygulaması yapıldığından bahseder.⁴² *Filiz Çağman* da bu teknik için özel olarak hazırlanan madeni kalıplarla ya da kalın kâğıttan yapılan kalıplarla püskürtmek suretiyle sayfanın boyandığı ve bu şekilde sayfanın diğer yüzüne de motifin çıkmasının sağlandığını belirtir.⁴³ *Süheyl Ünver* ise şikaf tarzında dediği sayfalardaki nergis, gül goncası, açılmış gül, karanfil ve menekşelerin hafif yeşil ve pembe tonlarda ve silik bir şekilde yapıldığını ifade eder.⁴⁴

Dönemin Çiçek Bahçeleri ve Çiçekleri

16. yüzyılda resimli, *kat*'ı ya da *lake* çalışmaların yanı sıra seri üretime daha uygun olan kalıpla boyanmış anı albümleri Osmanlı'yı yakından tanımak isteyen Avrupalı için birer dolaşım malzemesi olarak çoktan yerini almıştır. Bu albümlerdeki ortak özellik olan ve dönemin modası gibi duran *Efşancı Mehmed* ya da *Karamemi* gibi

41 *Muhibbi Divan* resimli sayfa için bk. Filiz Çağman, *Kat'ı Osmanlı Dünyasında Kâğıt Oyma Sanatı ve Sanatçıları*, s.184.

42 Demiriz, "16. Yüzyıl Kitap Sanatında Çiçek", s.147.

43 Çağman, *Kat'ı Osmanlı Dünyasında Kâğıt Oyma Sanatı ve Sanatçıları*, s.184.

44 Ahmet Süheyl Ünver, *Müzehhip Karamemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951, s.8.

sanatçılara atfedilen natüralist üslûptaki çiçekli resim geleneği nereden geliyordu? Bu sorunun cevabını Osmanlının doğulu komşularıyla ilişkilerinde ve İstanbul'un çiçek bahçelerinde aramak gerekir. Dönemin sevilen meşguliyetlerinden biri olan çiçek yetiştiriciliğinin "moda" olması sanatçıları etkilemiş olmalı. Öyle ki, bu modayla beraber yaratılan Osmanlı imajının Avrupada yayılmaya başlamasıyla Avrupalının ilgisi Osmanlı'nın gündelik hayatına hatta bahçe kültürüne ve çiçek yetiştiriciliğine daha çok sirayet etmişti. Böylece İstanbul merkezli çiçek kültürünün ortaya çıkması ve bunun Avrupa'ya yayılması sağlandı. Bunda ise Avusturya elçisi *Busbecq*'in katkısı büyüktür. *Busbecq* 1555 tarihinde Edirne'den yazdığı mektubunda lale, sümbül, nergis çiçeklerini gördüğünü söylemektedir.⁴⁵ 8 yıl İstanbul'da kalan yazar ülkesine dönerken lale soğanları da götürmüştür.⁴⁶ Aralarında lale, sümbül, leylak gibi Osmanlı'ya özgü birçok çiçek türünün Avrupa'ya yayılmasında *Busbecq* ve beraberindeki heyet aktif rol oynamıştır.⁴⁷ Büyükelçi *Busbecq* sadece lale soğanları değil İstanbul'da kaldığı süre içerisinde satın alınma ya da hediye edilen birçok eşyayı da beraberinde götürmüştür. Bunların içerisinde özellikle 240 adet yazma eser ise dikkati çeker.⁴⁸ Bu arada *Elçi Han*'ının müdavimleri arasında *Busbecq*'in bulunması⁴⁹ Han'ın önemini bir kez daha ortaya koyar.

18. yüzyılda kamusal alanlara dönüşüncüye kadar padişah ve çevresinin inziva yerleri olan has bahçeler⁵⁰ ve buralarda yetiştirilen çiçeklerin dönemin sanat dünyasında bir malzeme olarak yerini almaları şaşırtıcı değildir. Bir kere buralarda yer alan çiçekler her devirde bahçelerde sanat eserlerinde, şiirde, kitap süslemelerinde bu kültürün görsel sunumunu oluşturmuştur.⁵¹ Konusu aşk olan kitapların yazılması, sayfa kenarlarının dönemin modasına uygun şekilde çiçeklerle bezenmesinde, çiçekler hakkında yazılan kitaplar ya da söylenen şiirlerde özel ve (daha sonra) kamusal çiçek bahçelerinin etkisinin olduğu muhakkaktır. Nitekim *Karamemi*'nin çağdaşı şairlerden *Bâkî* ve dönemin diğer şairlerinin şiirlerinde sıkça çiçek isimlerini geçirmeleri bu kültürün edebi dile geçişini gösterir. Şairlere bu ilhamı veren muhtemelen dönemin bahar açmış meyve ağaçları ve aralarına serpiştirilmiş gül lale karanfil sümbül süsen menekşelerle donatılmış bahçeleri olmalıdır. Örneğin *Bâkî*'nin "bahar" üzerine yazılmış manzume ve gazellerinde sıkça dönemin çiçeklerinin isimlerini söylemesi⁵², bahsedilen ilişkiyi gösterir. Dönemin ortak mekân, ortak sanat algısı içerisinde fikir olarak yetişen çiçek üslubunun tüm sanat alanlarına yayılması ise şaşırtıcı değildir. Tabi bu yüzyıla "çiçek üslubu" denmesinde *Kanunî* döneminden

45 Ahmet Süheyl Ünver, "Türkiye'de Lale Tarihi", *Vakıflar Dergisi*, 9 (1971), s.265.

46 Nurhan Atasoy, *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, İstanbul: Aygaz A. Ş. Yayınları, 2002, s.49.

47 Tepy, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", s.262.

48 Tepy, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", s.262-263; Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, s.99.

49 Tepy, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", s.257.

50 Tülay Artan, "İfade Biçimleri ve Mecraları İstanbul ve Ötesi (1600-1800)", *Osmanlı Dünyası*, haz., Christine Woodhead, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1. Bs., 2018, s.508.

51 İnalçık, *Has-bağçede 'Ayş u Tarab Nedimler Şâirler Mutrîbler*, s.281.

52 Zeynep Öz, "Bâkî Divânında Bahâriyye", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 19 (2017), s.217-254.

itibaren çiçeğe verilen önem etkili olmuş olmalıdır.⁵³ 16. yüzyıl kitap süsleme sanatlarında görülen desen, teknik ve motif bakımından zengin içeriklerin bu dönemin yetiştirilen, ıslah edilen çiçekleri ve bahçe kültüründeki gelişmeler ile ilişkileri açıkça görülür.⁵⁴ Çiçeklerin adeta görücüye çıktığı Has bahçeler hakkında *Tavernier* şöyle demektedir;

“Bugüne kadar gelen eski bir gelenek veya kanun, Osmanlı sultanlarının yiyecek ihtiyaçlarını, bu bahçelerden elde ettikleri gelirlerle gidermelerini gerektirir. Bu yüzden, sultana ait İstanbul’un Avrupa ve Asya yakasında deniz kıyısı boyunca birçok bahçe vardır. Sarayın çeşitli bölümlerinde, çok miktarda çiçeğin olduğu küçük bahçeler görünür. Özellikle de bu tür bahçeler padişahın ve şüphesiz hanım sultanların dairelerinde bulunur. Sultanın bahçelerinin ve Topkapı Sarayı bahçesinin kahyası Bostancıbaşı’dır. Etrafı servilerle çevrili yollardan oluşan Topkapı Sarayı’nın bahçesi, sarayın en büyük bölümüdür. Ama buraya fazla özen gösterilmemiş ve çoğu yerini dikenler kaplamıştır. Eğer padişahın bahçeye çıkacağı bilinirse, bostancılar gelip, onun geçeceği yolları temizlerler. Bu yolların dışındaki yerler, sebze veya meyve bahçeleriyle doludur. Çok miktarda çiçekler, frambuazlar ve salatalıklar yetiştirilir.”⁵⁵

Boğaziçi ve Haliç’in kıyılarında yer alan saray dışı bahçelerin giderek yayılmaları buraları cazibe noktasına dönüştürmüştür. Bahçeler, havuzlar, şelaleler, nahıllar, buhurdanlar, kandiller ve rengarenk çeşit çeşit çiçeklerle süslenmiş ve devrin başta şair ve musikişinasları olmak üzere sanatkarların bulunduğu bu yerler artık sadece birer bahçe değil, sanatçıya ilham veren iştret (eğlence) mekânlarıdır.⁵⁶

Şâh u Gedâ’da ki Hayvan Tasvirleri

Şâh u Gedâ’yı hem çağdaşı olduğu düşünülen diğer benzer örneklerle göre hem de Osmanlı kitap sanatları açısından özel kılan konulardan biri hayvan tasvirlerine yer verilmiş olmasıdır. Öküz, tavşan, papağan ve tavus kuşu gibi figürler çiçek ve

Resim 16. Şâh u Gedâ. 72a.

Resim 17. Şâh u Gedâ. 6a.

Resim 18. Şâh u Gedâ. 40a.

53 Atasoy, *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, s.46.

54 Atasoy, *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, s.46.

55 Jean Batiste Tavernier, *Bir Fransız Seyyahın Gözüyle Topkapı Sarayı’nda Yaşam, Büyük Senyörün Sarayı*, çev., Hâluk Yanardağ, İstanbul: Parıltı Yayınları, 2005, s.175.

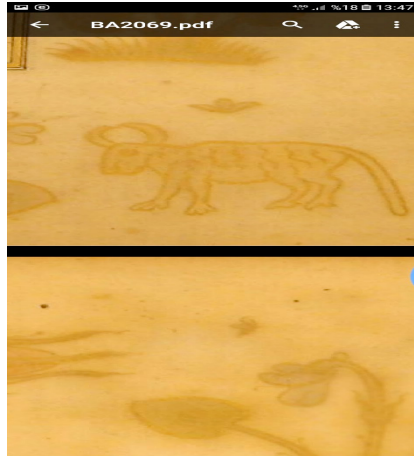
56 Halil İnalçık, *Has-bağçede Aş u Tarab Nedimler Şâirler Mutribler*, s.296.

ağaç kompozisyonlarının içerisinde doğanın bir parçası olarak yerlerini almış ve bu oluşum belli sayfalarda tekrar etmektedir (Resim 16-18). Hayvanların sayfa içlerindeki konumları ve şekillerinin benzerliği kalıpla yapılmış oldukları fikrini desteklemektedir.

Hafif renklerle boyanan hayvanların belli özellikleri yıldızla tahrirlenerek vurgulanmıştır. Örneğin öküzün boynuzları ya da tavus kuşunun kuyruğundaki tüylerde yer alan gözler gibi. Öküzlerin benekli ve uzun çizgili olarak farklı iki desende yapılmalarının, cinslerinin farklılığına işaret etmek için olduğu düşünülmektedir. Ayrıca tahrir çizgilerinin farklılığından eserde birden fazla sanatçının çalışmış olabileceği sonucu da çıkarılabilir (Resim 19-20).

Resim 19. Şâh u Gedâ. 21a.

Resim 20. Şâh u Gedâ. 21b.

Eserde yer alan üslûplaştırılmış hayvan tasvirlerinin metaforik anlamları üzerine durmayacağız ancak *Şâh u Gedâ*'da görülen tasvirlerin hangi kültür çevreleriyle ilişkili olduğu hususunda birkaç cümle etmekte fayda var. Öncelikle Orta Asya kaynaklı hayvan üslûbunun Anadolu Türk-İslâm sanatına katkıları herkesin bildiği bir konudur. 16. yüzyıldan sonra da bu geleneğin etkilerinin devam ettiği muhakkaktır. Diğer yandan *Yavuz Sultan Selim*'in Çaldıran zaferinin ardından Horasan ve Tebriz’li sanatçıları İstanbul’a getirmesiyle bol figürlü Safevi üslûbunun⁵⁷ İstanbul’a sirayet etmiş olması⁵⁸, *Şâh u Gedâ*’nın hem üretildiği ortam hem de üslûbunun anlaşılması bakımından önem taşır. Çünkü 1556 yılına kadar sernâkkaş olarak Osmanlı sarayında görev yapan *saz üslûbunun* yaratıcısı Şahkulu’da Tebriz’den gelen sanatçılar arasındadır. *Şâh u Gedâ* görülen hayvan tasvirli sayfa dekorasyonlarının Safevi dönemi yazmalarındaki hayvan tasvirli halkâr sanatıyla yakınlığı bu bağlamda düşünülebilir. Hayvan tasvirlerinin yer aldığı halkârli sayfa düzenlemeleri Şiraz’da 16. yüzyılın

57 Safevi üslûbunun ortaya çıkmasında Timurlu-Herat ve Türkmen gelenekleri etkili olmuştur. Safevi dönemi kompozisyonlarında, diğer üslûplarda görülmeyen üslûplaştırılmış insan ve hayvan motifleri ve efsanevi yaratıklar sıkça işlenmiştir. Bk. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Çiçek Derman, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, “Tezhip Sanatında Üslûplar ve Sanatkârlar” maddesi; Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ahmet Saim Arıtan, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, “Ciltçilik” maddesi.

58 Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Çiçek Derman, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, “Tezhip Sanatında Üslûplar ve Sanatkârlar” maddesi.

ikinci yarısından itibaren üretilen yazmalarda yoğun olarak görülmektedir.⁵⁹ Buna bir örnek 1574 tarihinde Şiraz'da yapılmış *Şahname-i Firdevsî* yazmasıdır.⁶⁰ Yazmada resim ve metin kenarlarına yapılmış halkârlardaki nebat ve hayvan tasvirleri *Şâh u Gedâ*'nın kalıpla baskı tekniğinde yapılmış desenleri ile benzerdir (Resim 21).

Resim 21. *Şahname-i Firdevsî*. 313 a.

Değerlendirme ve Sonuç

16. yüzyıl kitap sanatlarına genel çerçevede bakıldığında *minyatür, hat, tezhip, halkâr, kat'* gibi daha çok gelenekselleşmiş ve zahmetli yöntemler görülür. *Şâh u Gedâ*'nın kalıpla boyama tekniği ise nispeten daha kolay bir uygulamadır. 1565 tarihli *Muhibbi Divanı* ya da Avrupa'ya dağılmış diğer benzer teknikte yapılmış örnekler düşünüldüğünde, yüzyılın teknikte yeni ve seri arayışları olarak görülebilir. Bu arayışın sebeplerinden biri de üretimi çabuk bir şekilde gerçekleştirme ve siparişi sahibine teslim etme isteği olmalıdır. Klasik tezhipli bir çalışmanın ne kadar zahmetli ve uzun soluklu bir iş olduğunu düşünürsek kalıpla boyanmış desenli sayfaların İstanbul'a kısa süreliğine gelen ve giderken beraberlerinde bir anı götürmek isteyen yabancılara sunulmuş bir tercih olduğu varsayılabilir. Çarşı esnafının da kolayına gelmiş olan bu teknik uzun ve zahmetli bir iş olan klasik tezhibe bir alternatif olmalıdır.

Çalışmaya konu olan *Şâh u Gedâ* nüshasının ne zaman, nerede, nasıl ve kimin için üretildiği ile ilgili sorular bilgi yetersizliği nedeniyle cevapsız kalmakla birlikte eldeki mevcut bilgilerden ya da dönemin olaylarından bazı çıkarımlar yapabilmek mümkündür. Öncelikle kalıpla boyama tekniğinin görüldüğü ve tarihi belli bir eser olan 1565-66 tarihli *Muhibbi Divanı*'nı (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, R. 738) baz aldığımızda *Şâh u Gedâ*'nın kalıpla boyama tekniğinin sonraki bir tarihte yapılmış olması fikri daha doğru gibi durmaktadır. Çünkü son üç gazelinin bizzat *Kanunîn*'in eliyle yazıldığı ve süslemelerinin *Karamemî*'ye ithaf edildiği saray işi olan *Muhibbi Divanı* gibi önemli bir eserin bezemelerinin sonraki bir esere tesir etmiş olması akla daha yatkın gelmektedir. Böylece *Şâh u Gedâ*'nın süslemesinin, *Muhibbi Divanı*

59 Lâle Uluç, *Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006, s.226-229.

60 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1497, y. 312b-313a.

n'ını görmüş bir sanatçı tarafından yapılmış olduğu fikri de destek bulmuş olur. Bu kişi bizzat *Karamemi*'nin kendisi olabileceği gibi atölyesindeki öğrencilerinden biri de olabilir. Hatta *Muhibbi Divanı*'nda uygulanan bu yeni tekniğin sarayın dışında duyulması *Şâh u Gedâ*'nın süslemelerinin çarşı esnafından biri tarafından yapıldığını bile düşündürebilir. Örneğin dönemin ünlü şairlerinden *Zâtî*'nin, *Taşlıcalı*'nın yakın arkadaşı olması ve Beyazıt'ta bulunan kitapçı dükkânında tezhip işleriyle de uğraşması bu düşünceyi akla getirir. Çünkü *Zâtî*'nin dükkânı dönemin sanatçı ve yazarlarının uğrak yerlerinden biri olup aynı zamanda dönemin yeni tekniklerinin de konuşulduğu bir yer olmalıdır. Ancak *Zâtî*'nin 1546'da ölmüş olması bu düşünceyi zayıf kılar.

Süslemelerin içeriğinde yer alan lale, sümbül, sıklamen, karanfil, zambak, aynı safa, nergis gibi motifler dönemin İstanbul'unun bahçe kültüründen esinlenilmiş olan natüralist çiçek üslubu ile yakından ilişkilidir. Ancak belli sayfalarda bu natüralist bahçenin aralarına serpiştirilmiş papağan, tavuskuşu, öküz ve tavşan gibi hayvan tasvirleri ise doğulu etkiler taşır ve dolayısıyla eser Osmanlı-Safevi kültürleri arasındaki etkileşimin ürünü gibi durmaktadır. Bu sebeple kitabın tarihine ve üslubuna ilişkin soruya cevap olarak Şahkulu ve *Karamemi* arasında bir noktada olduğu söylenebilir. *Yavuz Sultan Selim*'le Çaldıran seferine katılan *Taşlıcalı*'nın bu sefer sırasında içlerinde *Karamemi*'nin hocası Şahkulu olmak üzere sanatçılarla daha en başında tanışıp dostluk kurmuş olma ihtimali de bu sentezi desteklemektedir. Sonuç olarak eserin, *Taşlıcalı*'nın daha hayattayken istinsah edilmiş nüshalarından biri olduğu kabul edersek, kitabın süslenmesinde *Taşlıcalı*'nın sanatçı çevresi etkili olmuştur.

Kaynakça

- And, Metin. *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatiür*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.
- Arıtan, Saim Ahmet. "Ciltçilik". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 7. Cilt. İstanbul: 1993.
- Artan, Tülay. "İfade Biçimleri ve Mecraları İstanbul ve Ötesi (1600-1800)". Osmanlı Dünyası. Christine Woodhead. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1. Bs., 2018.
- Atasoy, Nurhan. *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*. İstanbul: Aygaz A. Ş. Yayınları, 2002.
- Çağman, Filiz. *Kat'ı Osmanlı Dünyasında Kâğıt Oyma Sanatı ve Sanatçıları*. İstanbul: Aygaz A.Ş. Yayınları, 2004.
- Demiriz, Yıldız. "16. Yüzyıl Kitap Sanatında Çiçek". 16. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı Sempozyumu. İstanbul 11-12 Nisan 2000.
- Derman, Çiçek. "Osmanlı Asırlarında Üslûp ve Sanatkarlarıyla Tezhip Sanatı". Osmanlı Ansiklopedisi 11. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Derman, Çiçek. "Tezhip Sanatında Üslûplar ve Sanatkârlar". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 41. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, 2012.
- Duran, Gülnur. "Karamemi". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, 2012.

- Erünsal, E. İsmail. *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Eyice, Semavi. “Elçi Hanı”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- İnalcık, Halil. *Has-bağçede ‘Aş u Tarab Nedîmler Şâirler Mutrîbler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- İsen, Mustafa. “XVI. Yüzyılda Siyasal, Kültürel ve Edebî Hayat”. 16. Yüzyıl Türk Edebiyatı. Yekta Saraç, Muhsin Macit. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2011.
- Kaya, Ali Bayram. “Taşlıcalı Yahyâ”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 40. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Kut, Günay. “Payitaht İstanbul’un Sultan Şairleri (Seyf ve’l-Kalem Sahipleri)”. İlmi Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri *Dergisi*. 9 (2000): 161-178.
- Mesera, Gülbün. “Türk Tezhip ve Minyatür Sanatı. *Sandoz Bülteni*. 25 (1987): 9-21.
- Mesera, Gülbün. “Kanuni Sultan Süleyman’ın Sernakkaşı Karamemi”. Hat ve Tezhip Sanatı. Ali Rıza Özcan. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Öz, Zeynep. “Bâkî Divânında Bahâriyye”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 19 (2017): 217-254.
- Pala, İskender. “Divan Edebiyatında İstanbul”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 23. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Sönmez, Nedim, *Miniatur Geschichten Die Sammlung Indischer Malerei Im Dresdner Kupferstich- Kabinett*. Dresden: Sandstein; Bilingual edition, 2017.
- Şentürk, Atilla Ahmet. “En Hazin Mersiye’nin Şairi: Taşlıcalı Yahya Bey”. *Dil ve Edebiyat Dergisi*. 26 (2011): 26-41.
- Tavernier, Batiste Jean. *Bir Fransız Seyyahın Gözüyle Topkapı Sarayı’nda Yaşam, Büyük Senyörün Sarayı*. Çev., Hâluk Yanardağ. İstanbul: Parıltı Yayınları, 2005.
- Teply, Karl. “Nemçe İmparatorlarının İstanbul’a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları”. Çev., Bekir Sıtkı Baykal. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. 12 (1969): 247-263.
- Toprak, Adıgüzel Filiz. “1618 Tarihli Peter Mundy Albümü: Figürler Üzerine Bir İnceleme”. *Sanat Dergisi*. 22 (2012): 69-83.
- Uluç, Lâle. *Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006.
- Ünver, Süheyl Ahmet. “Türkiye’de Lale Tarihi”. *Vakıflar Dergisi*. 9 (1971): 265-276.
- Ünver, Süheyl Ahmet. *Müzehhip Karamemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951.
- Yoldaş, Kazım. “Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ (inceleme-metin)”. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 1993.
- İnternet Kaynakları
- The British Museum. “PeterMundyalbümü”. Son Güncelleme 30 Mayıs 2018. http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/search.aspx?people=27168&peoA=27168-3-18.

Koninklijke Bibliotheek. "Silhouette paper". Son Güncelleme 30 Mayıs 2018. <https://www.kb.nl/en/themes/book-art-and-illustrated-books/decorated-paper/silhouette-paper>.

Landesarchiv Baden-Württemberg. "Stammbuch Georg Ringler albümü". Son Güncelleme 29 Mayıs 2018. https://www.leobw.de/web/guest/detail/Detail/details/DOKUMENT/wlb_digitalisate/digibib-bsz4176277182/Stammbuch+Georg+Ringler+-+Codhistoct5.

A Different Practice in 16th Century Ottoman Book Arts: Flower Print Papers of Şâh u Gedâ Mathnawi

SAVAŞ MARAŞLI

Abstract: *The study originates from the similarities found in the page ornamentations, made with a different method, of copy of Şâh u Gedâ, one of the mathnawis of Taşlıcalı Yahya, a poet of 16th century registered in Amasya İİnd Bayezid Provincial Public Library inventory no 2067 and the ornamentations in some works of arts thought to have been created within the same century. Şâh u Gedâ's naturalist style flowers are reminiscent of the Karamemi style, the reference point for ornamentations of the era and are of a similar understanding and environment associated with the ornamentations included in Muhibbî Divanı (Topkapı Palace Museum Library: R.738 m.), dated 1565 and associated with Karamemi school. The fact that they are obtained through mould dressing method can be regarded as serial queries in technique. One of the reasons for this quest is the concerns in meeting the demands of foreigners crowding book markets emerging in certain localities of Istanbul of 16th century thus facilitating commercial activities in those markets. This can be seen in the albums thought to have been created with similar methods and having moved to Europe from Istanbul since 16th century. The inspiration for the flowers on the pages of Şâh u Gedâ, which is a love story taking place in Istanbul, originates from the flower gardens, a popular venue in Istanbul of the era, and the flowers raised there, the style is associated with flowers painted with mild colors and animal figures dispersed among them.*

Keywords: Ottoman, 16th century, Şâh u Gedâ, Book arts, Naturalist style.

İslamî Devrim Nedir?: 1979 İran Örneği

MEHMET TALHA PAŞAOĞLU*
pasaoglu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3427-0730

Öz: İran Devrimi (1979) sosyal bilimler literatüründe “İslamî devrim” adıyla anılmaktadır. Bu çalışmada, İslamî devrim kavramı, İran Devrimi örneğiyle ilişkili olarak ele alınmaktadır. İlk olarak devrim nedir sorusu etrafındaki tartışmalara göz atılmış ve kavramın hem sosyal bilimler literatüründe hem de İslam kaynaklarında nasıl geçtiğine bakılmıştır. Bu tartışmalardan hareketle İslamî devrimin tanımı yapıldıktan sonra, İran Devrimi hem bir süreklilik hem de kopuş olarak anlandırılmıştır. İslamî Devrim, Allah'ın el-Adl isminin bir yansıması olarak adaletin er ya da geç tecelli edeceği inancına referans verirken, aynı zamanda modernite tecrübesinin etkisiyle halkın kendi hayatının öznesi olduğu düşüncesiyle iç içe yorumlanmıştır. 20. yüzyılın bu açıdan bakıldığında en özgün ani ve köklü değişim örneği olan İran Devrimi, silinmez bir iz bırakmıştır.

Anahtar kelimeler: Devrim, İran, İslamî devrim, İslam.

Giriş

Devrim nedir sorusunun cevabı sosyal bilimler literatüründe çok defa verilmiş, ancak devrim kavramı hakkındaki tartışmalar nihayete ermemiştir. Devrimin tanımı ve tanımı, sosyal bilimcilerin baktığı açıya göre değişebilmektedir. Devrim derken neyi kast ettiğimiz ilk başta çok açık ve ortak gibi görülebilir. Ancak devrim kavramına ilişkin tartışmalar aynı zamanda Fransız Devrimi'nden (1789) bugüne birçok siyasi tarih tartışmasını da kendiliğinden içerdiği için muhtelifdir ve bu kavramın izahını zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada, devrim kavramı, günümüz sosyal bilimler literatüründeki tartışmalar ışığında yorumlandıktan sonra İslam'daki *inkılap* düşüncesi irdelenecek ve İran örneği üzerinden İslamî devrimin bir izahı yapılmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın yöntemi, vaka analizidir. Vaka analizinin yöntem olarak belirlenmesinin nedeni İran Devrimi'nin İngilizcedeki “Islamic Revolution” ifadesinin bir çevirisi olarak İslamî Devrim kavramını inceleyebileceğimiz en yetkin ve belki de yegane örnek olmasıdır. Günümüzde “İslamî Devrim” ifadesi neredeyse hiç tartışılmamak-

* Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

tadır. Tamamen kendine özgü bir olay olan 1979 İran Devrimi'nden sonra dünya böyle bir olaya hiç şahit olmadı. Muhtelif coğrafyalarda İslam adına savaştığı (*cihad*) iddiasında olan çok sayıda siyasi grup bulunuyor fakat İran Devrimi'nin 1977-1979 yılları arasında halkın nerdeyse tamamında kazandığı meşruiyeti, hiçbir Müslüman topluluk ve hareket kendi özelinde sağlayamamıştır. Şu halde, "Islamic Revolution" ifadesini İran örneğini anmadan incelemek akademik literatür dahilinde mümkün görünmemektedir. Hatta bu ifade bazen 1979 İran örneği ile o denli özdeşleşir ki onu İranlıların tecrübesinden bağımsız olarak düşünmemiz zorlaşır.¹

İran örneğinin önemi, aynı zamanda devrimler tarihinde de kendine özgü bir konum işgal etmesi ve "devrim" kavramıyla ilgili anlaşılma biçimlerini yerinden etmiş olması ile ilgilidir. Fransız Devrimi, iki yüzyıla yakın bir süre boyunca takip eden tüm diğer devrimci deneyimlerin ana referans noktasıydı. 20. yüzyılın devrimci/milliyetçi bağımsızlık mücadelelerinin hemen hemen hepsi 1789'dan esinlenmeye veya etkilenmeye devam etmişlerdir. Sadece 1979'daki İran Devrimi, 20. yüzyılda Fransız Devrimi'nin hegemonyasını kıran bir deneyim oldu. Bundan böyle devrimci hareketler, Fransız Devrimi'ni merkeze almakla sınırlı kalmayacaktı. Devrimler artık sadece Fransız Devrimi'nden kaynaklanan Aydınlanma fikirleriyle açıklanamamaktadır ve yine, devrimci hareketlerin artık zorunlu olarak ulusal talepler veya milliyetçi nedenlerle oluşması gerekmemektedir.

Bugün "devrim" tanımlarının ortak bir noktası varsa hepsinin ani ve köklü bir değişimden söz etmeleridir. Choncheh Tazmini, onu hem devletin kurumlarında ve meşruiyet kaynaklarında, hem de toplumsal yapılarda gerçekleşen ani ve köklü değişim olarak tanımlar.² Bu tanım, devrim kavramı tartışmalarına dair önemli bir ipucu sunmaktadır: 1. Devletin iktidar mekanizmalarının tepesinde ve kurumsal yapılarda bir alaşağı olma; 2. yalnızca devletin kurumlarında ve kadrolarında değil toplumun yaşayışında bir değişim; 3. bu değişimin doğal seyirinden çok daha hızlı olması; 4. "doğal seyir" derken kast ettiğimiz sistem içi meşruiyet kanallarını aşan yeni bir meşruiyet kaynağı bulması veya doğurması söz konusudur. Theda Skocpol ise devrimi, toplum yapılarının aşağıdan sınıf merkezli bir isyan sonucu ani dönüşümüne bağlamakla birlikte, onun halklar tarafından yapılan bir şey değil (bir yerden) gelen bir olgu olduğuna inanır.³ Burada da yeni bir tartışma söz konusudur: Devlet ve toplum yapılarını kökten değiştiren bu olgu meşruiyetini nereden, kimden alır ve buradan hareketle devrimin bir öznesi var mıdır? Devrim eğer *yapılan* bir şeyse onu kim yapar, eğer *gelen* bir şeyse kimden gelir, şayet bir yerden gelen değil de *ortaya çıkan* bir olguysa onu ortaya çıkaran nedir/kimdir?

Zhand Shakibi, Fransa, Rusya ve İran devrimlerinin karşılaştırmalı analizini yaptığı çalışmada devrilen liderlerin karakterine vurgu yapar ve yapısal değişkenlerin bi-

1 Söz konusu ifadenin Türkçeye genellikle "İslam Devrimi" diye çevrilmesi, İslam ve devrim arasındaki ilişkinin doğrudan 1979 İran örneğini imlemesi bakımından kayda değerdir. Şahsen "İslamî Devrim" ifadesinin daha doğru bir çeviri olduğunu düşünüyorum. İslam devrimi tek bir olayı ima ederken, İslamî devrim bir türü ifade etmektedir.

2 Choncheh Tazmini, *Revolution and Reform in Russia and Iran*, New York: I.B.Tauris, 2012, s.20.

3 Theda Skocpol, "Rentier State and Shia Islam in the Iranian Revolution", *Theory and Society*, 11/3 (1982), s.265-283.

reylerin tutumlarıyla etkileşimli olarak devrimi getirdiğini savunur.⁴ İran Devrimi ile ilgili literatürün neredeyse tamamı, Ayetullah Humeyni'nin inkılabın lideri olduğunu kabul eder. Gerçekten sürgünden gönderdiği yazılarla Humeyni, muhtelif direniş hareketlerinin ortak sembolü haline gelir. 1970'lerde devrimci gruplar sık sık hükümeti eleştiren bildirimler yayımlar ve taleplerini sıralarlar. Bu taleplerin başında, Humeyni'nin sürgünden geri dönmesine izin verilmesi de yer alır ve sokaklar, "Humeyni'ye özgürlük!" sloganlarıyla yankılanır.

Skocpol, 1979'dan önce devrimlerin "yapılan" değil ülke dışından "gelen" bir müdahale sonucu gerçekleştiğini iddia ederken, İran Devrimi örneğinde devrimin dışardan gelen değil içerden yapılan, failin faaliyetiyle ortaya çıkan gerçekliğini kabul etmiştir.⁵ Ervand Abrahamian ise, İran Devrimi'nin yapısal sebeplerini yazarken, ülke dışından değil içerden bir toplumsal hareket vurgusu yapmaktadır.⁶ Benzer şekilde, Misagh Parsa İran Devrimi'ni *collective action* (kolektif eylem) kavramıyla açıklamakta ve muhtelif grupların ortak bir eylemliliğe katkı yaparak Şah rejimini devirdiğini anlatmaktadır.⁷ Asef Bayat, 1979 öncesi ve sonrası işçi sınıfını mercek altına aldığı kitabında, pazar esnafının, küçük burjuva, proleterleşmiş kitleler ve görece iyi durumdaki işçi sınıfı ile devrimi gerçekleştirdiğini söyler.⁸ İran Devrimi'nin İslamî bir arayışın ve haykırışın neticesi olup olmadığına gelince, Mehrzad Boroujerdi, 1979'un öncesi ve sonrasında öne çıkan İranlı entelektüelleri incelediği çalışmasında "Şiilik devrimin anahtarıydı fakat tek ideolojik bileşeni değildi" der.⁹ Boroujerdi'nin bu şerhini kabul etmekle birlikte, Asef Bayat'ın yorumunu da dikkate alarak, diğer ideolojik bileşenlerin değil, "devrimin anahtarı" ve "gayretin kaynağı" olan kültürün (İran özelinde Şiiliğin) belirleyiciliğini es geçmemek gerekir; Isaac Kramnick'in dediği gibi, devrim, bir açıdan kültürel bir fenomen olup insanların dünyayla ilişkilene biçimlerini değiştirir ve onların dünya görüşünde köklü bir kabuk değişimi demektir.¹⁰ Mamafih bu dönüşüm, ilginç bir şekilde, zaten var olan toplumsal ifade biçimlerinden neşet eder.

Burada, her hâlükârda bir olgudan, yani sonradan adı konan ve *devrim* adını almış bir olaydan söz edilmektedir. Böylece bu olayın bir tarihsel süreç içerdiği ima edilmektedir. Yani devrimlerin bir sürecin sonunda olgunlaştığını dolayısıyla bir çeşit süreklilik taşıdığını söylemiş oluyoruz. Devrimler, eğer bu anlamda birer süreklilik ise onları "ani ve köklü değişim" olarak açıklamak yeterli midir? *Köklü değişim* bir önceki toplumsal ve siyasi yapının, yerini yeni bir yönetime ve toplumsallığa bırakışını ifade eder. Değişimin kurulu düzen içindeki meşru kanalları aşması ve doğal seyrinden çıkması ise eskisinden bir kopuş ve *ani değişim* anlamına gelir. Öyleyse

4 Zhand Shakibi, *Revolution and the Collapse of the Monarchy: Human Agency and the Making of Revolution in France, Russia and Iran*, London: I.B.Tauris, 2007.

5 Skocpol, "Rentier State and Shia Islam in the Iranian Revolution", s.265-283.

6 Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton: Princeton University Press, 1982.

7 Misagh Parsa, *Social Origins of the Iranian Revolution*, Rutgers: Rutgers University Press, 1989.

8 Asef Bayat, *Workers and Revolution in Iran: A Third World of Experience of Workers' Control*, London: Zed Books Ltd., 1987.

9 Mehrzad Boroujerdi, *Iran Entelektüelleri ve Batı*, çev., Fethi Gedikli, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2011, s.17.

10 Isaac Kramnick, "Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship", *History and Theory*, 11 (1972), s.26-63.

devrimleri, yalnızca ani ve köklü bir değişim değil, aynı zamanda hem bir süreklilik, hem de bir kopuş olarak tarif etmek gerekir.

Süreklilik ve Kopuş

Alain Rey'e göre, devrim kavramı süreklilik ve kopuş, geçmiş ve gelecek, yıkma ve yeniden kurma gibi zıt anlamları zaten birlikte barındırır.¹¹ Onu tartışmayı bu kadar zor kılan da budur. Kavramın "ideolojik yükünün"¹² ağırlığını da düşününce, ortak bir tanım bulmanın mümkün olmadığı ortaya çıkar. Devrimci sahiplenmeler, tarihsel bir birikime yaslanmak istiyorsa geçmiş ve süreklilik vurguları ön plana çıkacaktır. Eski ve bozuk düzenin ilgası kutsanıyorsa, kopuşun ve yeni bir gelecek kurmanın şarkıları söylenir. Öte yandan kimileri için aynı devrim, eski ve özlenen günlerden kopuşu ve yıkımı simgeleyebilir. Yıkım ve yeniden yapılanma her devrimde vardır ama yıkıma yüklenen olumlu ve olumsuz anlamlar tartışmanın saflarını belirler.

Aynı şekilde ani ve köklü değişimin şiddeti içerip içermediği de böyle tartışmalarda anahtardır; örneğin bir devrimi olumsuzlayan yazarlar onun teorikte ve/veya pratikte şiddet olgusunu içerdiğini vurgularlar...¹³ Arthur Hatto, devrimi "basitçe, bir hükümeti değiştirmenin tanınmış, yasa-üstü bir yöntemi"¹⁴ diye tanımlarken eski rejimin yasa dışı olmakla birlikte halk nezdinde kabul görmüş bir yolla devrilmesinden söz eder ve böylece bize devrimde yeni bir meşruiyet, dolayısıyla yeni bir toplumsallık doğduğunu hatırlatır. Paul Schrecker, siyasal değişimi devrim diye adlandırmamız hukukun etkilenmesi ve değişimin yıktığı hukuk nezdinde illegal olmasıyla mümkündür, der; yani devrim, anayasanın ya da bizzat yasallığın illegal değişimi demektir.¹⁵

Devrim kavramının şiddet içerikli olup olmadığını buradan hareketle yorumlayabiliriz. Georges Sorel, devletin insanlara uyguladığı fiziksel kuvveti "güç" ile, işçi sınıfının ortaya çıkardığı isyanı ise "şiddet" ile açıklar: "Böylece gücün, azınlığın yönettiği belli bir sosyal düzene sahip örgütlenmeyi benimsetmek amacı taşıdığını, şiddetin ise bu düzeni yok etmeye yeltendiğini söyleyebiliriz."¹⁶ Devrim, var olan düzeni (*statüko*) değiştirmenin "illegal metodu" ise şiddet kavramından ayrı düşünülemez. Bununla birlikte, devrim tartışmalarında bu kavrama "zor kullanımı" yerine "ihlâl olarak şiddet"¹⁷ diye bakmak yerinde olur. Çünkü kurulu düzeni, bizzatı bozan, sekteye uğratan, ihlâl eden durumlar şiddeti ifade eder ki böylece, hali hazırdaki toplumsal işleyiş biçimlerini yıkan (bir kopuş olan) devrimi görmek mümkün olur.

Perez Zagorin'e göre, bastırılan grupların hükümeti, rejimi veya toplumu şiddet

11 Alain Rey, "Révolution", *Histoire d'un mot*, Paris: Gallimard, 1989, s.18.

12 Felsefe Ansiklopedisi, ed., Ahmet Cevizci, 4. cilt, Ankara: Babil Yayınları, 2006, "Devrim" maddesi.

13 "Devrimin "nasıl" gerçekleştiğine cevap arayanlar tanımda şiddete öncelik vermekte, "neyi" değiştirdiğine cevap arayanlar ise devrim tanımına şiddeti katmamaktadırlar." Felsefe Ansiklopedisi, s.282.

14 Arthur Hatto, "Revolution: An Inquiry into the Usefulness of an Historical Term", *Revolution: Critical Concepts in Political Science*, ed., Rosemary H. T. O'Kane, London: Routledge, 2000, s.18.

15 Paul Schrecker, "Revolution as a Problem in the History of Philosophy", *Revolution*, ed., Card J.Friedrich, Atherton: Atherton Press, 2009. s.34-53.

16 Georges Sorel, *Réflexions sur la Violence*, Paris: Librairie des Sciences Politiques et Sociales, 1910, s.240.

17 Aykut Çelebi, "Bir Parıltı... Sonra Gece", Şiddetin Eleştirisi Üzerine, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s.12.

yoluyla değiştirme girişimleri devrimi ifade eder.¹⁸ Karl Griewank için devrim, devletin ve hukukun kurumlarını değiştiren, doğası gereği yıkıcı ve şedit bir süreçtir.¹⁹ Ne var ki, sürecin ideolojik programlar dahilinde bir yeniden yapılanmayı içerdiği unutulmamalıdır. Devrimleri incelerken bu yapıcı ve yıkıcı, pozitif ve negatif unsurların birlikte başat ve etkin olduğu süreçleri devrimci durum kavramıyla açıklayabiliriz. Eric Hobsbawm'a göre devrimci durum, çeşitli ve kısa dönemli krizlerin uzun dönemli iç çatışmalarla devrimci sonucu doğurması olarak tanımlanabilir.²⁰ Yani devrimci durumlar, farklı çatışma alanlarıyla muhtelif ihtimale açık, yaratıcı süreçlerdir. Yeni bir toplumsallık ve *köklü değişim* oradan çıkmaktadır. Ne var ki, devrimci durum esnasında yeşeren her ihtimal sonradan yaşama şansı bulamaz. Charles Tilly, devrimleri devrimci örgütlerin siyasal rekabetinin sonucuna bağlarken, onların gelecek programlarının başarısının, yapısal ve toplumsal değişimle sınırlı olduğunu vurgular.²¹ Ani ve köklü değişim sonrasında kurulan yeni yönetim ve yeni toplumsal yapı, devrimci durum sırasında belirmiş muhtelif ihtimali dışlayacaktır. Çoğu zaman yeni yönetim, yeni güç gösterme biçimleriyle yeni rejimi güçlendirmeye çalışacaktır. Yani toplumsal değişimin de pozitif olduğu kadar negatif, özgürleştirici olduğu kadar baskıcı sonuçları olacaktır. Devrim kavramının “ideolojik yükü” ensemizdeyken bir tercih yapmak zorundayız: Devrimleri radikal iyimserliğe de, muhafazakâr yergi alışkanlığına da kapılmadan nasıl okuyacağız? Bu soru, devrimlerin kendine özgü tarihsel şartları kadar devrim kavramının tarihselliği ile birlikte tartışıldığında daha anlamlı olacaktır.

İslamî Devrim Kavramı

Devrim kavramının bugünkü anlamlarını alması, 1789 Fransız Devrimi'nden sonra olmuştur. Nerdeyse tüm devrim literatürü varlığını 1789'a borçludur. Fransız Devrimi, “ani ve köklü değişimi” tanımlayan ilk halk ayaklanmasıdır ve önündeki iki asrın referans noktası olmuştur. Burada, Fransız Devrimi'nin tarihsel, sosyolojik ve düşünsel etkileri bir yana, devrim kelimesinin bugünkü anlamlarına katkısını hatırlamak gerekir. 14 Temmuz 1789 günü Bastille'in düştüğü haberini alan XVI. Louis'nin “*c'est une révolte*” (bu bir isyan!) deyişine cevaben Duc de la Rouchfoucauld-Liancourt'un “*non, sire, c'est une révolution*” (hayır, efendim, bu bir devrim!) dediği söylenir. Hannah Arendt'in de vurguladığı gibi, bu, devrimin kaçınılmaz, karşı koyulamaz bir olay olarak yeni bir kullanımına tekabül eder.²² Liancourt olayların çığırından çıktığını söylemektedir aslında. Olayların doğal seyrinden yani çığırından çıkması olarak anığımız şey, budur. Karşı konulamaz, geri döndürülemez bir şey haline gelen devrim, isyandan farklı olarak, bu türden bir “kopuşu” ifade eder. Bu kopuş, legal meşruiyet sınırlarını aşarken aynı zamanda kendi meşruiyetini bulmakta veya doğurmaktadır.

Devrim kavramının tarihselliğinde yer alan bu döngüsellik, karşı konulamazlık ve

18 Perez Zagorin, “Prolegomena to the Comparative History of Revolution in Early Modern Europe”, *Comparative Studies in Society and History*, XVIII (1976), s.151-174.

19 Karl Griewank, *Der neuzetliche Revolutionsbegriff*, Suhrkamp: Frankfurt-am-Main, 1973, s.85-86.

20 Eric Hobsbawm, “Revolution”, *Revolutions in History*, ed., Roy Porter and Mikulas Teich, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, s.94-95.

21 Charles Tilly, “Does Modernization Breed Revolution?”, *Comparative Politics*, 5 (1973), s.425-447.

22 Hannah Arendt, *On Revolution*, New York: Viking Press, 1963, s.40.

kopuş aslında İslam kaynaklarında da izleri bulunabilecek olgulardır. Devrim sözcüğü, Kur'an-ı Kerim'de de geçer. "Révolution" kelimesinin Arapça'daki en yakın karşılığı olan *inkılap*'a Şuara suresinin son ayetlerinde rastlarız. Fransızca meallerde "le revirement" (yön değiştirme) diye geçen, İngilizce tefsirlerde "vicissitude" (değişim), "turn back" (geri dönüş) gibi ifadelerle çevrilen terim, hem değişim, hem de gündönümü anlamına gelmektedir. 20.yüzyılın ünlü Kur'an yorumcusu Muhammed Esed'in İngilizce çevirisi ise oldukça anlamlıdır:

[Most of them are of this kind] save those who have attained to faith and do righteous deeds, and remember God unceasingly, and defend themselves [only] after having been wronged, and [trust in God's promise that] those who are bent on wrong doing will in time come to know *how evil a turn their destinies are bound to take!*²³ (Ash-Shuara 227, vurgular bana ait).

"Onların talihini döndürecek" şey, Türkçe çevirilerde yine devrim/inkılap kavramıyla anılır:

Ama inanan, dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyan, Allah'ı sıkça anan, [sadece] haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunan ve haksızlık yapanların, hangi devrimle devrileceklerini er geç görecekları [konusunda Allah'ın vaadine güvenen şairler] bu hükmün dışındadır!²⁴ (Şuara 227).

Ancak iman edip iyi ameller işleyenler, Allah'ı çokça zikredenler ve kendilerine haksızlık edildikten sonra öçlerini alanlar müstesna. O haksızlık edenler hangi inkılabı münkalib olacaklarını (hangi akibete yuvarlanacaklarını) yarın bilecekler.²⁵ (Şuara 227).

Devrim'in Allah'ın bir vaadi olarak karşı koyulamazlığı ne anlama gelir? Şu ana dek ondan kaçınılmaz, geri döndürülemez bir süreç olarak bahsettik ama dinî referanslarına işaret etmedik. Devrim fikri, Müslümanlar için zalimlerin elbet bir gün – bu dünyada ya da öte dünyada – yenilecekleri anlamını taşımaktadır. Kur'an-ı Kerim'e göre, o gün hak yerini bulacak ve adalet sağlanacaktır. Bu vaatın kendisi ister dünyevi, ister uhrevi bir mutlu sonu işaret etsin, etkileri tamamen bu dünyaya aittir. Müslümanların tecrübeleri, Kur'an-ı Kerim'i ve bu dünyayı anlamlandırma biçimleri de aynı şekilde bu dünyaya içkindir. Dinin öte dünyayı olduğu kadar bu dünyayı da ilgilendirmesi, onun her durum ve zamanda politik olduğunu hatırlatır. Bununla birlikte, inancın politik sonuçlarını afaki değil tarihsel olgular etrafında tartışmak gerekir ki bu noktada İran Devrimi İslamî Devrim olgusunun en yetkin örneğini verdiği için sırf bu yönüyle dahi incelenmeye muhtaçtır.

23 "The Message of the Qur'an", haz., Muhammad Asad, son güncelleme 25 Mart, 2018, http://www.kuran.gen.tr/?x=s_main&y=s_middle&kid=33&sid=26.

24 "Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali", haz., Elmalılı Hamdi Yazır, son güncelleme 25 Mart, 2018, http://www.kuran.gen.tr/?x=s_main&y=s_middle&kid=31&sid=26.

25 "Kur'an Mesajı Meal ve Tefsir", haz., Ahmet Ertürk ve Cahit Koytak, son güncelleme 25 Mart, 2018, http://www.kuran.gen.tr/?x=s_main&kid=31&sid=1&y=s_middle.

İran Devrimi Örneği

İslamî Devrim kavramı İran Devrimi ile ilgili çalışmalarda çoğunlukla İslamcılık ideolojisi ile birlikte anılır. İslamcılık, genel olarak, “ne tür bir İslam yorumuna sahip olduğu önemli olmaksızın siyasal pratiğinin merkezine İslam’ı koyan her türlü Müslüman oluşumu”²⁶ ifade eder. Aslında İran Devrimi’nin aktörleri içinde İslamcılar da vardır, İslamcı olmayıp İslamî söylemleri belli oranlarda benimseyenler de. Devrimi bir gerçeklik haline getiren toplumsal muhalefet içinde çok çeşitli siyasal gruplar olup, bunlardan bazıları İslamî bir yönetim idealine bir ölçüde iştirak etmektedir fakat kendini “İslamcı” diye tanımlamıyor olabilir. Bununla birlikte, İslamcılık düşüncesi modern-tarihsel karakteri içinde ele alındığında, İran Devrimi’ni “İslamcılığın zaferi” olarak tarif etmek, kolay ve acele yapılmış bir tespit olur. İslamcılık ile ilgili hali hazırdaki çalışmaların yetersizliği bir yana, İran Devrimi için yapılan İslamcı Fundamentalizm yakıştırmaları, oryantalist tarih yazımının bir örneğidir.

Bu bağlamda İranlıların İslam anlayışında egemen olan Şiilik, doğrudan dinî veya ideolojik bir tercihi değil, dolaşımda olan esnek fakat dominant bir kültürel dili ifade eder. Onun esnekliği dogmalar ve doktrinler etrafında değil insanların günlük yaşamlarında örülü olmasından ileri gelmektedir. Şiiliğin dominant olması ise, dolaşımda olduğu coğrafya özelinde hakîm hayat tarzlarını ve düşünme pratiklerini doğurmasını ifade eder. Şiiliği özü itibarıyla devrimci bir inanç veya ideoloji olarak görmek yerine, İranlıların tarihsel serencamı içerisinde yorumlamak gerekir. Şiiliğe farklı ideolojilerden ve toplumsal sınıflardan insanları devrimci bir güç haline getiren ortak bir dil olarak bakmak gerekir. Bu çerçevede, Şiiliğin moderniteyle ilişkisi es geçilmemelidir.

İran Devrimi’nin İranlıların modernite tecrübesine içkin bir ayaklanma ve 20. yüzyıla has, özgün bir olay olduğu unutulmamalıdır. Hamid Dabashi, İran’da siyasal kültürün Şiilikle örülü olduğuna vurgu yaparken Şii olmanın anlamlarının sosyo-ekonomik duruma göre değiştiğini söyler. Örneğin yoksullar ve orta sınıf esnaf için din bütün boyutlarıyla hayatı kuşatır ve Şii ulema onlar için önemli bir otoritedir. Diğer İranlılar içinse o, daha çok “kültürel karakter, duygular evreni, normatif davranış, etik prensipler, ahlaki emirler veya kültürel dağarcık” olarak vücut bulur.²⁷ Bu bağlamda Şiilik derken kastımız, onun sadece dinî değil, daha ziyade bütün bu boyutları içine alan bir toplumsal gramer olmasıdır.

İranlıların İslam’ı anlama ve yaşama pratikleri Şiilikten ayrı düşünülemez; aynı şekilde Şiiliği idrak ediş ve yaşayış biçimleri de sadece İslam ile açıklanamaz. İranlıların kolektif hafızasına ve anlam dünyalarına dair topyekün bir fikir edinmek yerine, bir-biriyle tamamlayıcı görünen parçalı tecrübelerle bakmak gerekir. 1979’a gelene kadar, İran’ın siyasal kültüründe ve dönüşüm serüveninde yaklaşık 100 yıllık bir protesto geleneği olduğunu söylemek mümkündür. Bu protesto geleneği nasıl oluşmuştur, farklı biçimlerde yıllarca süren iktidar karşıtı protestolar ve grevler meşruiyetlerini nereden almaktadır? 1979 İran Devrimi ona tanıklık eden halk kitleleri nezdinde

26 Yasin Aktay, “Sunuş”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: İslamcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.18.

27 Hamid Dabashi, *Iran: A People Interrupted*, New York: New Press, 2008, s.149.

ne anlama gelmektedir? İran Devrimi bir “İslamî Devrim” ise onun öznesi kimdir, Müslümanlar mı, İslamcılar mı, yoksa bir başkası mı?

İran’da İslamî Devrim düşünün sokak protestoları ve grevler yoluyla taze tutulduğunu, halkın muhtelif kesimleri tarafından sahiplenildiğini ve bir hakikat söyleminin gün be gün oluşturulduğunu söylemek mümkündür. İşçilerin, esnafın ve öğrencilerin hem ekonomik hem siyasi temelli itirazları ve isyanları, çok parçalı bir direnişin tekil tecrübeleri olmakla birlikte, ortak bir “iyi yönetim” idealine dayanıyordu ve giderek kolektif hale gelen bir muhalefet hareketiydi. Şiiler, 1970’lerde Şah rejimiyle mücadelelerini Hz. Hüseyin-Yezid karşıtlığına benzeterek, devrimci bir söylem kurmayı başardılar. Michel Foucault’ya göre Şii ulema devrimci değildi ama İranlı Müslümanlar Şah’a karşı ortak bir irade göstererek dinin toplumun afyonu olmadığını gösteriyorlardı.²⁸ Foucault’nun 1978 sonbaharında İran’a yaptığı iki yolculuk onu etkilemişti. *Corriere della Serra* gazetesine yazdığı yazılarda insanların İslam için ölüme koştuğunu, “siyasal maneviyatın” dünyaya yeni bir şey getirebileceğini söylüyordu. Yazıları Avrupalı birçok aydın tarafından sert eleştirilere maruz kaldı. Özellikle 1979’da, Şah’ın devrilmesinden sonra kurulan yeni yönetimin baskıcı bir kimlik kazanması, feministlerin ve liberallerin hışmına uğramasına neden oldu. Aslında o da bu ani ve köklü değişimin varabileceği noktaları öngöremediğini fakat muhalif hareketlerin modern-liberal hegemonyayı²⁹ aşan bir mahiyet içerdiğini vurguluyordu.

Ervand Abrahamian’a göre Muhammed Rıza Şah da tıpkı babası gibi iktidarını silahlı kuvvetler, patronaj ağı ve bürokrasi üstüne oturtmuştu. Ayrıca Pehlevi ailesi ülkenin en büyük toprak zengini ve sahip olduğu fabrikalar sayesinde en müreffeh girişimcisi olmuştu.³⁰ İki partili İngiliz modeline geçen Şah, 1963’te Yeni İran Partisi’ni kurdurdu ve başkanı Hasan Mansur’u başbakan yaptı. Mansur yabancı şirketlere yeni petrol imtiyazları vermeye kalkınca 1965’te muhalif öğrenciler tarafından öldürüldü. İki ay sonra bu kez Şah, silahlı saldırıya uğradı. 1965-1970 yılları arasında gerilla teşkilatı kurup dağa çıkan Marksist-Leninist gençler bir polis karakoluna saldırarak iki jandarmayı öldürdüler ve yakalanıp idam edildiler;³¹ yine, 50 üyesi bulunan ve Hürriyet Hareketi ve Milli Cephe’den kopmuş gençlerden oluşan Mücahidin-i Halk ise, hükümeti silahla devirmeyi amaçladı ancak 1971’de planladığı gerilla savaşını başlatmadan yakalandı.³² 1973’te bir SAVAK ajanı ve birkaç Amerikan elçiliği çalışanı, 1974’te iki yıl önceki bir grevde öldürülen işçilerin patronu, 1975’te bir muhafız birliği komutanı ve iki Amerikalı albay suikasta uğradılar.³³ Silahlı mücadele küçük devrimci gruplar tarafından başlatılmış fakat henüz halka yayılmamıştı.

28 Janet Afary ve Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları*, çev., Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2015.

29 Hegemonya, Ranajit Guha’nın tanımladığı “mecburen ve indirgenemez bir biçimde zora ve rızaya dayanan somut tarihsel ilişkidir”. Ranajit Guha, *Dominance without hegemony: History and power in colonial India*, Cambridge: Harvard University Press, 1997, s.23.

30 Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, s.440.

31 Hamide Muhammed, *İran İslam İnkılabı*, çev., M. Selman, Ankara : Kevser Yayınları, 1993, s.175.

32 Muhammed, *İran İslam İnkılabı*, s.174-176.

33 Muhammed, *İran İslam İnkılabı*, s.284.

1975 yılında Şah, Rastakhiz Partisi'ni kurdu ve tek parti yönetimine geçti. Humeyni, Nefes'ten gönderdiği mesajda halkı bu partiye rağbet etmemeye ve Fezziye Medresesi'nde toplanmaya çağırdı. Kalabalıklar toplandıktan bir gün sonra medrese polis tarafından işgal edildi, 500 kişi tutuklandı.³⁴ Bütün mebusları Rastakhiz Partisi mensubu olan meclis, Ekim ayında Hicrî takvimi kaldırdı ve 2500 yıl önceki İmparatorluk dönemini milat kabul eden yeni bir takvime geçmeyi kabul etti.⁴⁸ Bu hamle, Şii muhalefeti gözünde akıl almaz bir cüretti. Daha önce de dinî kitapların basımının yasaklanması, kimi ulemanın faili meçhullere kurban gitmesi ve birçok ayetullahın tutuklanması rejimi güçlendirmemiş, zayıflatmıştır.³⁵

Bu arada Ağustos 1971'de kurulan "dinî polis güçleri" köy köy dolaşıp halka "gerçek İslam'ın" Humeyni ve yanlılarının temsil ettiği din olmadığını anlatmaya çalışıyorlardı. Hükümet üç aşamalı bir plan hazırlamıştı: 1. Ulemanın siyasete karışmasının kabul edilmeyeceği anlatılacak; 2. Muhalefet eden ulema, devletin din adamlarına sağladığı haklardan yararlanamayacak; 3. Israr eden din adamları hapse atılıp cezalandırılacak.³⁶ 1975'te Meşhed'de, Kum'da ve Tahran'da ne kadar muhalif kurum ve medrese varsa hepsi kapatıldı. 1976'da Şah'ın İslam öncesi Pers takvimine geçme kararı alması, ulema da büyük tepki uyandırdı. Humeyni'nin eski öğrencilerinin öncülük ettiği muhalif ulemanın önde gelenleri, Şah'a açıkça karşı çıktıkları için tutuklandılar. Hüccetülislam ve Ayetullah gibi yüksek makamlara gelmiş din adamları işkence gördüler ve öldürüldüler.

Ekim 1977'de Humeyni'nin oğlu Mustafa, Irak'ın Nefes kentinde aniden vefat etti. O da babası ile birlikte sürgündeydi ve İranlılar için onun ölümü, Şah'ın güvenlik politikasını sorumlu tutmak için yeterliydi. Bu sebeple başlayan kitlesel gösteriler Ocak 1978'de Humeyni karşıtı bir gazete yazısının etkisiyle isyana dönüştü. Kum'daki isyan sırasında ölenler, yeni isyanların habercisiydiler. 1978'in ilk ayları Kum, Tebriz, Yezd ve Tahran'da ilahiyat öğrencilerinin ve mollanın örgütlediği gösterilerle geçti.

Şah rejimine muhalif olmakla birlikte, Humeyni'den ve onun etrafında örgütlenen ulemadan farklı konum alan din adamları da vardı. Örneğin, Ayetullah Şeriatmedari'nin görüşleri Humeyni'den farklıydı. O, Şah'ı anayasaya uymaya davet etmiştir ve ancak başka seçenek kalmadığı zaman silahlı mücadeleye geçebileceğini söylemiştir. Humeyni "insan kanının nehir gibi akacağı" günlere vurgu yaparken o, daha fazla kan dökülmeden seçimlere gidilmesini istemiştir.³⁷ Bununla birlikte, muhalefetin bölünmesini istemediği için Humeyni'nin İran halkını temsil ettiğini belirtiyor ve "biz halk içinden halk için bir hükümet istiyoruz" diyordu.³⁸ Şeriatmedari yalnız değildi, hem Şah yönetimine karşı olup hem talepleri siyasi tutsakların salıverilmesi, İslamî olmayan yasaların yürürlükten kaldırılması ve Savak'ın lağvedilmesi ile sınırlı olan çok sayıda molla vardı. Parsa'ya göre ulemanın çoğu bu çizgideydi; talepleri İslamî yönetimdi ama ulemanın ayrıcalıklı bir konuma çıkacağı bir İslam

34 Ehsan Yar-Shater, *Iran Faces the Seventies*, New York: Praeger Publishers, 1971, s.203-204.

35 Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, s.445-446.

36 Ahavi, *İran'da Din ve Siyaset*, s.239-240.

37 Ahavi, *İran'da Din ve Siyaset*, s.297.

38 Ahavi, *İran'da Din ve Siyaset*, s.296.

Devleti'nden söz etmiyorlardı. Aralarında Humeyni'nin liderliğini kabul edenler kadar, siyasal vizyonuna uzak olan ve devlet işlerine karışmak istemeyen bir kesim de vardı. Bu kesim, öldürülenlerin cenaze törenlerini politik sloganlardan uzak yapma arzusundaydı. Bunun dışında küçük bir kesim de Şah'ın yanında yer alıyordu. Ancak ölümler arttıkça bunların ne kadarının aynı çizgide kaldığını bilmiyoruz.

Ayetullah Humeyni'nin azmi on beş yıla dayanan mücadelesiyle birlikte onu devrimin sembolik lideri haline getirmiştir. Yaşananların uzağında oluşu onun isminin mitleştirilmesine olanak sağlamıştır. Öte yandan Humeyni 12. İmam (*Mehdi*) geleceğe kadar bekleyip zamanı geldiğinde onunla birlikte hareket etmek gerektiğini vaaz edenlere şiddetle karşı çıkmıştır ve beklemenin (*intizar*) sorumluluğa ve mesafe almaya işaret ettiğini söylemiştir. Humeyni İslamî devrim tabirini ilk kez kullandığı Ağustos 1978'de bu isyan ateşini şehitlik söylemiyle körükleyip ölenlerin devrimi kanlarıyla suladığından bahsetmiştir. Bu kutsama ile Humeyni insanları siyasal maneviyat uğruna ölüme koşmaya çağırmaktadır.

Bütün Müslümanlarca kutsal olan Ramazan ayının sonunda (Eylül 1978) gösteriler artmış ve büyük çaplı grevler başlamıştı. Humeyni yayınladığı mesajda muhalif hareketlerin daha da büyümesini, askerlerin ve kamu görevlilerinin de isyan etmesini istiyordu.³⁹ Aşağıdaki tabloda verilen çatışmalar, baskıcı bir yönetim karşısında muhalif grupların sivil direnişten silahlı mücadeleye nasıl geçtiklerinin veya geçmek zorunda kaldıklarının birer örneğidir:

Tablo 1. Devrim Yolunda

Tarih	Olay	Kim / Nerede?	İçerik / Sonuç
Ekim 1978	Yürüyüş	Tebriizde 5000 kişi, Tahran Üniv'de 5000 öğrenci ve Raşt'te 2000 kişi yürüdü.	Ellerinde 50'lerde asılan bir Komünist Fedayin üyesinin fotoğrafı vardı. İşçi, köylü ve yazarlar da destek verdiler.
31 Ekim 1978	Yürüyüş	25000 Kürt Senendec'de protestolara katıldı, diğer illere de yayıldı.	Keşan'da silahlandılar. Baneht'te köylüler de yürüyüşe katıldılar.
3-4 Kasım 1978	Çatışma	Polis Akademisi ateşe verildi. Kermanşah'ta 6 holigan esir alındı.	Protestolar yayıldı, Ahvaz'da Condi Şapur Üniv. eylemcilerce ele geçirildi.
4-5 Kasım 1978	Katliam	Ordu, Tahran Üniv. öğrencilerinin üzerine ateş açtı, çok sayıda kişi öldü.	Ertesi gün Şah'ın heykeli indirilip yüzlerce hükümet binası ve banka ateşe verildi.
6 Kasım 1978	Sıkıyönetim, Katliam	Arak'ta 40 gösterici katledildi.	Sıkıyönetime rağmen heykel ve binalara saldırılar dinmedi
12 Kasım 1978	Yürüyüş	Mazendaran'da protesto	Muhalifler şehrin kontrolünü ele geçirdi.

39 Ahavi, İran'da Din ve Siyaset, s.236.

16 Kasım 1978	Çatışma	Öğrenciler, polis evlerine saldırdı. İsfahan'da 3 er el bombasıyla öldürüldü.	Olaylar Zanjan'da büyük bir yürüyüşe dönüştü, Şah'ın ve kraliçenin heykelleri yıkıldı.
19 Kasım 1978	Yürüyüş	Nişabur'da iki gösterici öldürüldü.	Karşılığında iki polis öldürüldü.
21 Kasım 1978	Miting	Gonabad'da konuşmalar yapıldı, Amol'da öğrenciler silahlandı.	Konuşmada rejimi savunan bir asker, Amol'da da 3 polisin silahlarına el kondu.
22 Kasım 1978	Yürüyüş	İsfahan'da polis yürüyen kalabalığa ateş açtı.	Polis müdahalesi molotofla karşılandı, esnaf tutuklandı.
22 Kasım 1978	Çatışma	Rafsanjan'da siyasi mahkumların karşılanması iki göstericinin ölümü ile sonuçlandı.	Karşılığında İslamcı gerilla iki polis şefini infaz etti.
24 Kasım 1978	Çatışma	Dezful'da 7 asker el bombasıyla öldürüldü.	Birkaç gün sonra 10 asker daha öldürüldü.
Kasım sonu/ Aralık başı 1978	Çatışma	Ahvaz'da 2 polis ateş açıp 6 yaşında bir kızı öldürdü.	Ahvaz sakinleri ateş eden iki polisi öldürdüler.
9 Aralık 1978	Çatışma	Ahvaz'da çok sayıda polis öldürüldü, silahları alındı.	Karşılığında Amol'da göstericiler katledildi.
9 Aralık 1978	Çatışma	Zanjan'da polis kadınlar hamamına gaz bombası attı.	Halk 4 güvenlik görevlisi ve 20 askeri öldürerek cevap verdi.
11 Aralık 1978	Yürüyüş	Najaf Abad ve İsfahan'da olaylar çıktı.	Heykellere, karakol, banka ve sinemalara saldırı oldu.
26 Aralık 1978	Çatışma	Tahran'da 3 güvenlik timi ve 4 askerî görevli öldürüldü.	İddiaya göre, daha önce petrol işçilerine ateş açmış ve bir camiye bombalamışlardı.
26-27 Aralık 1978	Çatışma	İran Genelinde çatışmalar devam etti. Nahavand'da köylüler de protestoya katıldılar.	1 askerî görevli öldü, 5 asker yaralandı; ertesi gün 2 asker daha öldü.

Tablo 1'de görüldüğü üzere, halkın içindeki muhtelif gruplar, devlet terörüne silahlı-silahsız direnişle mukavemet gösteriyordu. Artık rejimle uzlaşmanın imkanı kalmamıştı. Muhalif grupların yeknesak bir örgütlenme olmadığını ancak birleşerek ortak bir söylemi hakim kıldıklarını söyleyebiliriz. Elimizde bu söylemin İslam'dan ayrı düşünülmemeyeceğini gösteren yeterli veri var. Örneğin 1978'in sonunda Şiiler için kutsal olan Muharrem ayı ülke genelinde görülmemiş büyüklükte protestolara ve devlet terörü nedeniyle yeni ölümlere sahne oldu. Onları başka bir zaman değil de bu kutsal günlerde bir araya getiren, Muharrem ayının Şiiliğin tarihselliği içindeki merkezî önemi idi.

Şia inancı, Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin Muharrem ayının 10. gününde şehit edilmesi üzerine inşa edilmiştir ve “icat edilmiş gelenekler”⁴⁰ sayesinde yüzyıllardır yaşatılmış, siyasal anlamlar kazanmıştır. 2 Aralık 1978’de başlayan gösterilerde sokaklar “Allahu ekber” sesleriyle yankılanmıştır. Abrahamian, üç gün içinde 700 kişinin öldüğünü, Gazvin’de 135 kişinin, Meşhed’de 200 öğrencinin tanklarla katledildiğini yazmaktadır.⁴¹ Charles Kurzman ise, 10-11 Aralık’ta ülke nüfusunun %10’undan fazlasının yürüyüşlere katıldığını belirtmektedir.⁴² Bu, devletin ilga olduğunun ve Şah rejiminin sona erdiğinin herhalde en açık göstergesiydi.

Bu gösteriler sırasında gönderdiği bildirimlerde Humeyni, hem İslam için hem de İran için savaşmayı öğütlemiştir. Bu gözü pek mesajlar tereddütsüz ölüme koşan insanları etkilemiştir. 1978’in sonuna gelindiğinde o, artık fikirlerinden görece bağımsız bir imgeye dönüşmüştür. Şiilerin ortak hafızasında o, Şah’a başkaldıran kahraman ve Yezid’e isyan eden din adamıdır. Artık o, 12 İmam’ı hatırlatan “İmam Humeyni” ismiyle anılacaktır. Bununla birlikte, İran’da devrimin aktif bir liderinden söz etmek mümkün değildir. Yalnızca Humeyni’nin sembolik liderliğinden söz edilebilir ki o da muhalif hareketlerin en yoğun olduğu 1964-1979 arasındaki on beş yıl boyunca sürgünde kaldığı için devrimci grupları bizzat örgütleme imkanı bulamamıştır. Humeyni’nin sürgünden yolladığı bildirimler şüphesiz etkili olmuştur, ancak o, bu devrimin bedel ödeyeni, daha açık bir ifadeyle öznesi değildir. Humeyni’nin 1963’te gönderildiği sürgünden verdiği mesajlar, rejimin meşruiyet kanallarını aşan başka bir meşruiyet kaynağının oluşturulmasına katkı yapmıştı ve aslında söz konusu meşruiyet, İran topraklarında bir süreklilik taşıyan “İslamî yönetim” tasavvuruna dayanmaktadır.

Michel Foucault, İran’da tanıştığı Ayetullah Şeriatmedari’nin şöyle dediğini nakleder: «Mehdi’yi bekliyoruz ama iyi bir hükümetimiz olsun diye her gün savaşıyoruz.»⁴³ «İyi hükümet» İslamî yönetim demektir. Michel Foucault İranlılara ne istediğini sorduğunda beş kişiden dördünün İslamî yönetim cevabını verdiğini söyler. Fakat İslamî Yönetim kavramı herkesin kafasında aynı değildir. Misagh Parsa’ya göre Humeyni’yi destekleyenler de onun İslamî Yönetim ile neyi kast ettiğini bilmemektedir.⁴⁴ Foucault muhalif hareketlerin sistem içi bir çözüme razı edilemeyeceğini vurgular. Onu heyecanlandıran ise, bu isyanın, bildiğimiz Batı normlarında bir şey olmayışdır. Yeni İran’ın nasıl kurulacağı, İslamî devrimin ne getireceği meçhuldür ama bu mücadeleye saygı duyulmalıdır.⁴⁵

O, İranlıların bir arkaizm olan modernleşmeyi aştığını iddia etmiştir. İran’daki tüm toplumsal sınıflar rejimin temeli olan modernleşmeden rahatsızdır. Şah’ın suçu, mo-

40 Eric J. Hobsbawn ve Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, çev., Mehmet Murat Şahin, Ankara: Agora Kitaplığı, 2005, s.303.

41 Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, s.521.

42 Charles Kurzman, *The Unthinkable Revolution in Iran*, Cambridge: Harvard University Press, 2009, s.121.

43 Janet Afary ve Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları*, çev., Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2015, s.256.

44 Misagh Parsa, “Ideology and Political Action in the Iranian Revolution”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 31/1 (2011), s.66.

45 Afary ve Anderson, *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları*, s.319.

dernizmle uyumlu bir despotluk kurmuş olmasıdır. Şah, çağının gerisindedir; onun modernleşme projesi yıkılmaya mahkûmdur.

Misagh Parsa'ya göre devrimin yapısal temelinde, devlet merkezli modernleşme ve onun yıkıcı etkileri vardır. Choncheh Tazmini ise, rejimin tepeden inme modernizmine reaksiyon olarak İranlıların modern bir tepki verdiklerini vurgular ve devrim sürecini “aşağıdan modernleşme” olarak tarif eder.⁴⁶

Gerçekten, 1970'ler İran'ında kitlelere yön veren fikirler modern fikirlerdi. Ali Mirsepassi'nin de vurguladığı gibi, 20. yüzyıl Müslüman entelektüelleri, ‘Batı’yı, moderniteyi ve demokrasiyi ağırlıklı olarak aydınlanma karşıtı metinler üzerinden okudular.⁴⁷ Dolayısıyla hem Avrupa’da yapılan teknik, endüstri, modernite vesaire hakkındaki tartışmalara yakın oldular, hem de bu metinlerin etkisiyle kendi eleştirel konumlarını aldılar. Mirsepassi’ye göre modernite, İranlı Müslümanların coğrafi, kültürel ve tarihsel deneyimine yabancı değildi, dolayısıyla onu yalnızca Avrupa Tarihi’ne ait bir anlatı ya da Avrupalı bir fenomen olarak okumak mümkün değildir.⁴⁸ Eğer modern devleti, Peter Amman’ın dediği gibi “geniş bir alanda fiziksel güç, yönetim ve adaleti elinde bulunduran kurum”⁴⁹ diye tanımlarsak, bu tekeli kırmaya yönelik devrimci hareketlerin modern devletin hakimiyet biçimlerine karşıt geliştiğini söyleyebiliriz. Ancak bu konum, devrimci hareketleri modernite tecrübesine içkin olmaktan alıkoymaz. Dolayısıyla İran’daki İslamî Devrim olgusu da, tıpkı İslamcılık gibi modern bir tecrübedir, diyebiliriz.

Sonuç

Devrim kavramının hangi tartışmaları çağırdığını, hangi tartışmalardan yola çıkılarak hangi anlamları aldığını anlamaya çalıştık. Bu bağlamda, devrim kelimesinin akademik literatür dahilinde hep “değişim” olgusuyla birlikte anıldığını gördük. Hem İngilizce hem Fransızca hem de Arapçada devrim kavramının farklı etkilerle bugünkü siyasi anlamına evrildiği söylenebilir. Devrim kavramının Fransız Devrimi’nden sonra aldığı siyasi anlamlara paralel olarak Kur’an çevirilerindeki “inkılap” sözcüğünün anlaşılma biçimlerine değindik.

Girişteki teorik tartışmaların çerçevesinde İran’daki İslamî devrimi ani ve köklü değişim olarak tanımlamamız ve hem bir süreklilik hem de bir kopuş olarak tarif etmemiz yerinde olur. Sosyal bilimler literatürünün devrim kavramına yaptığı izahlar ışığında İran Devrimi’nde, 1. hem devletin kurumlarında ve kadrolarında alaşağı olma (Şah’ın ülkeyi terk etmesi, hükümetin istifa etmesi ve ordunun yenilgiyi kabul etmesi); 2. yalnız devletin iktidar mekanizmalarında değil toplumsal yaşayışta radikal bir değişim (1977-1979 döneminde esnaf ve işçi grevlerinin piyasayı alt üst etmesiyle alternatif ağların kurulmuş olması ve güvenliğin muhalif molla ve silahlı gruplar tarafından sağlanması); 3. bu değişimin doğal seyrinden çok daha hızlı ol-

46 Tazmini, *Revolution and Reform in Russia and Iran*, s.24.

47 Mirsepassi, *Political Islam, Iran, and the Enlightenment: Philosophies of Hope and Despair*, s.117.

48 Mirsepassi, *Political Islam, Iran, and the Enlightenment: Philosophies of Hope and Despair*, s 71.

49 Peter Amman, “Revolution: A Redefinition”, *Political Science Quarterly* LXXVII (1962) kaynağından aktaran Lawrence Stone, “Theories of Revolution”, *World Politics* 18, 1966, s.173.

ması (yani Şah rejiminin yasal sınırları içinde gerçekleşemeyecek yollarla); 4. bütün yasal ve meşru sınırları aşan ve alaşağı eden yeni bir meşruiyet kaynağı bulup doğurması (İranlı Müslümanlar nezdinde bir İslamî yönetim tahayyülü) söz konusudur.

İslamî yönetim tahayyülü, Şiiliğin tarihselliği içinde anlam kazanan, tekrar tekrar oluşturulan bir en iyi yönetim idealinden başka bir şey değildir. Kendiliğinden, Allah'ın dini olması sebebiyle en iyi olacağına inanılan İslamî yönetimin adaleti tesis edeceğine şu veya bu ölçüde iman edilmiş görünüyor. Ancak bu yönetimin, gökten inmeyeceği, çok çalışarak ve çabalayarak oluşturulacağı da biliniyordu. İranlılar, daha iyisini hak ettiklerine, (Müslümanlar ve/veya İranlılar olarak en iyisine layık olduklarına) tüm dünyaya örnek olacak adil bir yönetimi kuracaklarına inanmışlardı. Materyal koşullar dahilinde bir hakikat söylemi ve protesto geleneği inşa eden İranlılar, siyasetin düzenleyici gücüne karşı infial, direniş veya kabullenmeler yoluyla cevap verdiler. İşçinin, esnafın, öğrencinin, aydının ve mollanın Şah karşıtı mücadelesinin zamanla topyekün bir toplumsal harekete dönüşmesi bunun en açık göstergesiydi.

Görüldüğü gibi, İslamî Devrim'in etkin bir liderinden bahsetmek ya da devrimin belirli gruplar ya da toplumsal sınıflar tarafından gerçekleştirildiğini söylemek mümkün değildir. Sadece Humeyni'nin "önderliği" hakkında konuşulabilir: İslamî yönetim tahayyülü, Humeyni'nin sembolik rolü çerçevesinde ortak bir dile dönüştürüldü. Ne var ki o da muhalif hareketin en yoğun olduğu 1964-1979 yılları arasında 15 yıl boyunca sürgünde olduğu için devrimci grupları bizzat örgütleme fırsatı bulamamıştır. Adalet ve eşitlik uğrunda ölen çok sayıda insana kıyasla o, sürgüne gitmek dışında herhangi bir bedel ödememiştir. Daha açık bir ifadeyle, Humeyni, Şah rejimine açıkça meydan okuyabilen bir figür olması sebebiyle İslamî Devrim'in sembolü olmuştu fakat devrimin öznesi değildi. İyi bir yönetim idealiyle bir araya gelen kişilerin/grupların eylemliliğini geleceğe taşıyanlar da sadece Humeyni ve muhalif ulema değil, aynı zamanda petrol işçileri, maden işçileri, kamu çalışanları, entelektüeller, her sınıftan tüccarlar, esnaf, beyaz yakalılar ve öğrencilerdi.

Bir kopuş olarak İran devrimi gittikçe ortaklaşan muhalif hareketlerin Humeyni tarafından nasıl üstlenilip eskisinden tamamen farklı olacak yeni bir yönetime nasıl ortam hazırlandığını göstermiştir. 1978'de yoğunlaşan eylemler karşısında hükümetin tek yapabildiği ordu ve güvenlik güçleriyle şiddet üretmekti. Ancak, "zor kullanımı" anlamındaki bu şiddet karşısında, muhalifler "ihlal olarak şiddet" yaratan grevlerle direndiler. Dolayısıyla İran devrimi özelinde İslamî Devrim de (diğer devrimler gibi) şiddet olgusundan bağımsız değildir ve tıpkı diğer devrimler gibi halkın öznelğine dayanır. Bununla birlikte, İslamî Devrim kavramı, söz konusu devrimin öznesi olan Müslümanlar için bir meşruiyeti imlediği sürece süreklilik taşır. İranda devrim, kendi meşruiyetini İslamî yönetim isteğini dile getiren, çoğunluğu Müslüman olan halk nezdinde sağlamıştır. Bu meşruiyet, eski rejimden kopuşu ve yeni bir kurumsallaşmayı getirmiştir. Öte yandan bu çalışmadaki tartışmalar ışığında İslamî devrim, halkların özneliği kadar Allah'ın adaletinin er geç geleceği ve zulmü kendi haline bırakmadığı inancına dayanır.

Kaynakça

- Abrahamian, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton: Princeton University Press, 1982.
- Afary, Janet ve Kevin B. Anderson. *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları*. Çev., Mehmet Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Aktay, Yasin. "Sunuş". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Amman, Peter. "Revolution: A Redefinition". *Political Science Quarterly*. LXXVII (1962): 36-53.
- Arendt, Hannah. *On Revolution*. New York: Viking Press, 1963.
- Bayat, Asef. *Workers and Revolution in Iran: A Third World of Experience of Workers' Control*. London: Zed Books Ltd., 1987.
- Boroujerdi, Mehrzad. *İran Entelektüelleri ve Batı*. Çev., Fethi Gedikli. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2011.
- Çelebi, Aykut. "Bir Parıltı... Sonra Gece". *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Dabashi, Hamid. *Iran: A People Interrupted*. New York: New Press, 2008.
- Felsefe Ansiklopedisi. Ed., Ahmet Cevizci . 4. cilt. Ankara: Babil Yayınları, 2006.
- Griewank, Karl. *Der neuzetliche Revolutionsbegriff*. Suhrkamp: Frankfurt-am-Main, 1973.
- Guha, Ranajit. *Dominance without hegemony: History and power in colonial India*. Cambridge: Harvard University Press, 1997.
- Hatto, Arthur. "Revolution: An Inquiry into the Usefulness of an Historical Term". *Revolution: Critical Concepts in Political Science*. Ed., Rosemary H. T. O'Kane. London: Routledge, 2000.
- Hobsbawm, Eric. "Revolution". *Revolutions in History*. Ed., Roy Porter and Mikulas Teich. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Hobsbawm, Eric J. ve Terence Ranger. *Geleneğin İcadı*. Çev., Mehmet Murat Şahin. Ankara: Agora Kitaplığı. 2005.
- "Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali". Haz., Elmalılı Hamdi Yazır. Son güncelleme 25 Mart, 2018, http://www.kuran.gen.tr/?x=s_main&y=s_middle&kid=31&sid=26.
- "Kur'an Mesajı Meal ve Tefsir". Haz., Ahmet Ertürk ve Cahit Koytak. Son güncelleme 25 Mart, 2018, http://www.kuran.gen.tr/?x=s_main&kid=31&sid=1&y=s_middle.
- Kurzman, Charles. *The Unthinkable Revolution in Iran*. Cambridge: Harvard University Press, 2009.
- Kramnick, Isaac. "Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship". *History and Theory*. 11 (1972): 26-63.
- Mirsepasi, Ali. *Political Islam, Iran, and the Enlightenment: Philosophies of Hope and Despair*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

- Muhammed, Hamide. *İran İslam İnkılabı*. Çev., M. Selman. Ankara: Kevser Yayınları, 1993.
- Parsa, Misagh. *Social Origins of the Iranian Revolution*. Rutgers: Rutgers University Press, 1989.
- Parsa, Misagh. "Ideology and Political Action in the Iranian Revolution". *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 31/1 (2011): 53-68.
- Rey, Alain. "Révolution". *Histoire d'un mot*. Paris: Gallimard, 1989.
- Schrecker, Paul. "Revolution as a Problem in the History of Philosophy". *Revolution*. Ed., Card J.Friedrich, Atherton: Atherton Press, 2009.
- Shakibi, Zhand. *Revolution and the Collapse of the Monarchy: Human Agency and the Making of Revolution in France, Russia and Iran*. London: I.B.Tauris, 2007.
- Skocpol, Theda. "Rentier State and Shia Islam in the Iranian Revolution". *Theory and Society*. 11/3 (1982): 265-283.
- Sorel, Georges. *Réflexions sur la Violence*. Paris: Libraire des Sciences Politiques et Sociales, 1910.
- Stone, Lawrence. "Theories of Revolution". *World Politics* 18, 1966.
- Tazmini, Chonchek. *Revolution and Reform in Russia and Iran*. I.B.Tauris, New York 2012.
- "The Message of the Qur'an". Haz., Muhammad Asad. Son güncelleme 25 Mart, 2018. http://www.kuran.gen.tr/?x=s_main&y=s_middle&kid=33&sid=26.
- Tilly, Charles. "Does Modernization Breed Revolution?". *Comparative Politics*. 5 (1973): 425-447.
- Yar-Shater, Ehsan. *Iran Faces the Seventies*. New York: Praeger Publishers, 1971.
- Zagorin, Perez. "Prolegomena to the Comparative History of Revolution in Early Modern Europe". *Comparative Studies in Society and History*. XVIII (1976): 151-174.

What is Islamic Revolution?: The Case of Iran (1979)

MEHMET TALHA PAŞAOĞLU

Abstract: *Iranian Revolution (1979) is known within the literature of social sciences as the “Islamic Revolution”. In this study, Islamic Revolution will be discussed in relation to the example of Iranian Revolution. First, we will look at the discussions regarding the question of “what is revolution” and we will focus on the issue of how the concept is used both within the literature of social sciences and within Islamic sources. After making a definition of Islamic Revolution with reference to these discussions, Iranian Revolution will be analyzed both as continuity and as rupture. Islamic Revolution in this study refers to the faith that justice, soon or late, will become a fact as a reflection of Allah’s name, al-Adl. And from this perspective, Iranian Revolution, a unique example of the radical and rapid change in the 20th century, has left an indelible mark.*

Keywords: *Revolution, Iran, Islamic Revolution, Islam.*

J. S. Bach'ın Çello Süitlerine İlişkin Bir Literatür İncelemesi

EVİN ERDEN TOPOĞLU
evinerden@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6731-5790

Öz: J. S. Bach'ın eserleri el yazması veya kopya durumunda olup bu eserlerin bir kısmı kaybolmuştur. Bu durum, bestecinin ne istediğinin tam olarak bilinmemesine neden olmakta ve eserlerinin yorumlanmasını daha da zorlaştırmaktadır. J. S. Bach'ın Çello Süitlerinin günümüze kadar ulaşan dört kopya el yazması bulunmaktadır. Bu eserlere ilişkin günümüze kadar ulaşılmış otograf olan tek kaynak ise 5. süitin lavta transkripsiyonudur. Bu süitlerin otograflarının kayıp olması nedeniyle, ne zaman ve ne sürede yazıldıkları ancak tahminlere dayanmaktadır. Hakkında sahip olunan bilgilerin kısıtlı olması bir taraftan eserlerin yorumlanması konusunda belirsizliklere yol açsa da diğer taraftan zengin bir yorumlama anlayışı fırsatı sunmuştur. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı barok dönem içerisinde ve günümüzde J. S. Bach'ın çello süitlerinin yerini irdeleyerek bu eserlere ilişkin literatürü incelemektir.

Anahtar kelimeler: J. S. Bach, Çello süitleri, El yazmaları.

Giriş

Johann Sebastian Bach kendisinden önce ve sonraki besteciler arasında köprü oluşturmuş, yaşamı süresince çok sayıda önemli eserler vermiş, yalnızca döneminin müziğini doruk noktasına ulaştırmakla kalmayıp müziği ile modern sanatlar üzerinde de etki yaratmış olan, gelmiş geçmiş en önemli bestecilerden biri olarak kabul edilmektedir. J. S. Bach'ın en büyük temsilcilerinden olduğu, görkemli, süslü ve ağırbaşlı bir stili yansıtan “Barok Dönem” 17. ve 18. yüzyıllarda Alman ve Avusturya mimarisinde ortaya çıkmış, müzik alanında yaygınlaşmıştır.¹ Barok müziğin genel özelliklerine 1600'lerden önce de rastlansa da, 1600-1750 yılları arasındaki süreç bestecilerin müziği nasıl şekillendireceklerine, nasıl bir yol izleyeceklerine karar verdikleri ve bunu bir gelenek haline getirdikleri dönem olması nedeniyle bu yılları kapsamaktadır.²

* Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı.

1 Lale Feridunoğlu, *İz Bırakan Besteciler Yaşamları ve Yapıtları*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2005, s.16.

2 İlke Boran ve Kıvılcım Şenürkmez, *Kültürel Tarih Işığında Çoksesli Batı Müziği*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015, s.84.

Barok müzikte, hepsi birbirine karışmış mistisizm, taşkınlık, karmaşıklık, süs, alegori, çarpıtma, doğüstü ya da muhteşem olanı kullanma gibi üslupsal abartı söz konusudur. Barok dönem hareketi, çalkantıyı ve kuşkuyu temsil etmiştir. Bu dönem sürekli bas ve dört parçalı armoniye, eski kilise makamlarının unutulmasına, majör/minör dizeleri ve bunlarla bağlantılı anahtarların pekişmesine, müziği vurgulu ölçü çizgilerine bölen ritmik düşüncelerin gelişmesine tanık olmuştur.³ Yaklaşık olarak 1600 yılından itibaren iki zamanlı olan nota değerlerine uzatma noktası, bağ veya üçleme sayıları sonradan eklenmiş ve pek çok şey seslendirme pratiğine bırakılmıştı.⁴ Barok dönem yorumcuları için besteci tarafından yazılmış bir yapıta doğaçlamalar eklemek bir gelenektir. Günümüzde müzikologlar, şefler ve yorumcular barok müzik yorumu ile ilgili araştırmalar yapmaktadırlar ancak bu uygulamalar yazılı kaynaklara dayanmadıkları için tahminlerde bulunmak oldukça zordur.⁵

Bach'ın eserleri el yazması veya kopya durumunda olup bir kısmı kaybolmuştur. Müziğine ilişkin 20. yüzyılda karşımıza çıkan en önemli sorunlardan biri, performans pratiği konusudur. Eserlerine yönelik performans pratiğinin bazı detaylarına ulaşmak bugün mümkün değildir ve çalgılar, süsleme, renklendirme, dengeleme, ritim, tempo gibi kavramlar hakkında yalnızca tahminlerde bulunulabilir. Bach'ın zamanında yapılanı tekrarlayacak bir performansı yeniden yaratmak olanaksızdır. Solo yaylı çalgılar için yazdığı müzikler yaratıcılık, karmaşıklık ve zorluk bakımından aşılammıştır. Bu bağlamda, çello sütlerinin bölümleri de son derece karmaşık ve zordur.⁶

J. S. Bach solo çello için olan 6 çello sütüni, Prens Leopold'un büyük desteğini almasının yanı sıra, provalara yeterli zaman ayırabildiği, harika müzisyenlerle bir arada olduğu Köthen Dönemi'nde yazmıştır. Bu dönem J. S. Bach için başka çalgısal eserler yazmış olması bakımından da oldukça verimli bir dönemdir ve bu dönemi bazı tarihçiler, Bach'ın en mutlu dönemlerinden biri olarak tanımlamaktadır.⁷ Bach'ın müziğinden oldukça etkilenen Köthen Prensi ona kendi sarayında şeflik teklif etmiş bunun üzerine Bach, Dük Willhem Ernst'e Weimar'daki görevinden ayrılmak istediğini söylemiş ve ardından bu sebeple hapse atılmıştır. Bach'ın çello sütlerini büyük ihtimalle cezaevindeyken tasarlamaya başladığı ve cezaevinden çıktıktan sonra yaklaşık olarak 1720'de, çalgısal müziğe yoğunlaştığı dönemde yazdığı tahmin edilmektedir ancak bazı sütünlerin birbirinden ayrı zamanlarda yazıldığı daha sonra bu altı sütün bir araya getirilmiş olabileceği ihtimali de vardır. Dolayısıyla uzun sürede yazılmış olma ihtimali de söz konusudur.⁸ Weimer Dönemi ve onu izleyen Leipzig Döneminin aksine Köthen Dönemi'nin (1717-1723), Bach'ın yalnızca saray müziğinden sorumlu olması nedeniyle çalgısal eserlere yoğunlaştığı bir dönemdir bu nedenle

3 Harold Schonberg, *Büyük Besteciler*, çev., Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2013, s.42-43.

4 Ulrich Michels ve Gunter Vogel, *Müzik Atlası*, çev. Semih Uçar, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2013, s.273.

5 Boran ve Şenürkmez, *Kültürel Tarih Işığında Çoksesli Batı Müziği*, s.117.

6 Schonberg, *Büyük Besteciler*, s.42-50.

7 Allen Winold, *Bach's Cello Suites Analyses and Explorations Volume I: Text*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2007, s.3.

8 Eric Sibling, *The Cello Suites: J. S. Bach, Pablo Casals, and The Search For a Baroque Masterpiece*. New York: Atlantic Monthly Press, 2009, s.27.

bestecinin çalgısal müzikte çeşitli formlar deneme fırsatı olmuştur. Bach'ın bu süitleri kimin için yazdığı bilinmemekle birlikte Köthen saray şapelinin gambist ve çellisti Christian Ferdinand Abel veya Köthen sarayında çalışan çellist Christian Bernhard Linike için yazmış olabileceği düşünülmektedir.⁹

J. S. Bach'ın Çello Süitlerinin günümüze kadar ulaşan el yazmaları kopya durumda olup Kaynak A (A. Magdalena Bach), Kaynak B (J. P. Kellner), Kaynak C (Anonim Berlin), Kaynak D (Anonim Viyana) olarak kategorize edilmiştir. Araştırmacılar J. S. Bach'ın Çello süitlerinin kayıp durumda olan kendi el yazması ve yine kendi kopyası olan ikinci bir el yazması olduğunu tahmin etmektedirler. Bu eserlere ilişkin günümüze kadar ulaşmış otograf olan tek kaynak ise 5. süitin lavta transkripsiyonudur. Bu süitlerin otograflarının kayıp olması nedeniyle, ne zaman ve ne sürede yazıldıkları ancak tahminlere dayanmaktadır.

Bu süitler 19. yy'da yalnızca teknik çalışmalar olarak kullanılsa da yakın geçmişte konser eserleri olarak çalınmaktadır.¹⁰ J. S. Bach'ın eğitim amacıyla yazıldığı düşünülen solo çello süitleri, 20. yüzyılda efsanevi çellist Pablo Casals sayesinde unutulmaktan kurtularak popüler olmuştur. Bu eserler, 1824'teki ilk basılmış edisyonuna kadar neredeyse 100 yıldan daha fazla süre seslendirilmemiştir. Bestelenmesinden yaklaşık iki yüzyıl sonra yalnızca küçük bir grup profesyonel müzisyen ve Bach araştırmacılarının haberdar olduğu bu eserlerin konser salonlarında çalınmaya uygun eserler olmadıkları yalnızca teknik egzersizler oldukları ve çellonun solo bir çalgı olarak tek başına konser salonlarını doldurmaya yetecek denli önemli görülmemiştir. Uzun yıllar sonra Casals ilk kez seslendirmiş ve müzik dünyasını hayrete düşüren performansından sonra çello repertuarındaki önemi gittikçe artmıştır.¹¹

Yo-Yo Ma, süitleri sergilediği altı kısa film yapmış, rock sanatçısı Sting birinci süitin *prelude* bölümünü gitarla çaldığı bir kısa film yapmıştır. Bu süitler özellikle Ingmar Bergman'ın filmlerinde yer almıştır. Ayrıca telefonlar için zil sesi olarak da çok sık kullanılmaktadır. Son yıllarda otantik müzik yaklaşımı da dahil, pek çok çalgı ile caz ve geleneksel Güney Afrika müzikleri olarak da yorumlanmıştır. 2007 yılında, yani eserler bestelendikten üç yüzyıl sonra, Rostropovich'in kaydı iTunes'da liste başı olarak kayda geçmiştir.¹²

J. S. Bach'ın çello süitleri yorumcular için teknik açıdan olduğu kadar yorumlama açısından da zengin bir kaynaktır. Hakkında sahip olunan bilgilerin az sayıda ve gizemli olması bir taraftan eserlerin yorumlanması konusunda belirsizliklere yol açsa da diğer taraftan zengin bir yorumlama anlayışı fırsatı sunmuştur. Bu bilgiler doğrultusunda, söz konusu eserlere ilişkin bir literatür incelemesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı barok dönem içerisinde ve gü-

9 Bettina Schwemer ve Douglas Woodfull-Harison, *6 Suites a Violoncello Solo senza Basso BWV 1007-1012*. Kassel: Bärenreiter 2014, s.9.

10 Jungmook Lim, "A Performance Guide to J.S. Bach's Suite No. 5 For Violoncello Solo: The Interpretation of The Ornaments, Rhythm, Bowing and Phrasing, and Polyphonic Texture", Doctor of Musical Arts Dissertation, University of Cincinnati, 2004, s.9.

11 Siblin, *The Cello Suites*, s.5-71.

12 Siblin, *The Cello Suites*, s.7-8.

nümüzde J. S. Bach'ın çello süitlerinin yerini irdeleyerek bu eserlere ilişkin literatürü incelemektir. Literatüre bakıldığında, söz konusu eserlerin yorumlanmasına ilişkin araştırmalar olduğu gibi bu eserlerin yalnızca bir materyal olarak kullanıldığı farklı bilimsel amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmiş çalışmalar olduğu da görülmektedir.

Eserlerin Yorumlanmasına İlişkin Literatür

Karakelle, J. S. Bach'ın hayatı, müziği, yorumu ve stili, eserleri, çello için bestelediği 6 Solo Süitine ilişkin bilgiler vermiştir. Çalışmanın sonucunda, bu süitlerin çalıcıya teknik ve müzikal anlamda büyük katkı sağladığına vurgu yapılmıştır.¹³ Pridle, Barok *prelude* formunu J. S. Bach Çello Süitleri bağlamında tonal yapı, form ve motif yapısı açısından incelemiştir,¹⁴ Markovic ise, armoni, form, melodi, ritim, artikülasyon bakımından karşılaştırmış, aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyarak, Pieter Wispelwey ve Daniel Muller-Schott'ın kayıtlarından da yararlanmış, modern ve barok çello ile yayları arasındaki farklılıkları incelemiştir ve eserin yorumlanmasına ilişkin kendi görüşlerini detaylı şekilde ortaya koymuştur.¹⁵ Davis ise, barok çellonun en çarpıcı özellikleri hakkında bilgi vererek, J. S. Bach'ın Çello Süitlerinin yorumlanmasında barok çellonun etkisini incelemiştir. Çalışmada, bu süitlerin yorumlanmasında barok çello ve modern çello arasındaki ilişki irdelenmiş, barok çello uzmanı Judith Davidoff, Myron Lutzke, William Monical ve Kenneth Slowik ile gerçekleştirilen görüşmelere de yer verilmiştir. Sonuç olarak, keman ailesinin barok dönemden bu yana şekillenmesinde estetik hazzın rol oynadığı, modern yorumcuların bu eserleri barok çello ile kendi otantik barok tınlarını yaratarak icra ettikleri sonuçlarına ulaşılmıştır.¹⁶

Lim'in çalışmasında, J. S. Bach'ın solo çello için yazılmış 5. süitinin süslemeler, ritim, yay, cümleme ve polifoni yapısı açılarından yorumlanmasında rehber niteliğinde bir çalışma oluşturmak amaçlanmıştır. Çalışmada, J. S. Bach Çello Süitlerine ilişkin bilgiler verilerek, 5. Süitin yorumlanması ile ilgili örneklemelerde bulunulmuştur. Sonuç olarak, bu eserlerin yorumlanmasında bestecinin niyetinin anlaşılabilmesi adına, birçok edisyona göre el yazmalarının daha doğru kaynaklar olduğu vurgulanarak, yazarın kendi oluşturduğu açıklamalı bir J. S. Bach 5. Çello Süiti edisyonuna da yer verilmiştir.¹⁷ Dube ise, J. S. Bach'ın 5. Çello Süitinin *prelude* bölümünün üç farklı el yazmasını ve J. S. Bach'ın otografı olan lavta transkripsiyonunu karşılaştırmalı olarak inceleyerek bu bölümün yorumlanmasına ilişkin önerilerde bulunmuştur.

13 Tayfun Karakelle, "Johann Sebastian Bach Viyolonsel Süitlerinin İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006.

14 Daniel E. Pridle, "The Form of The Preludes to Bach's Unaccompanied Cello Suites, Master Thesis, University of Massachusetts Amherst, 2011.

15 Nemanja Markovic, "The Interpretation of The Fifth Cello Suite BWV 1011 by Johann Sebastian Bach (1685-1750)", Master Thesis, Agder University, 2009.

16 Nathan J. Davis, "The Baroque Violoncello and the Unaccompanied Cello- Suites of J. S. Bach, B.W.V. 1007-1012", Doctor of Philosophy Dissertation, New York University School of Education, Health, Nursing, and Arts Professions, 1986.

17 Jungmook Lim, "A Performance Guide to J.S. Bach's Suite No. 5 For Violoncello Solo: The Interpretation of The Ornaments, Rhythm, Bowing and Phrasing, and Polyphonic Texture", Doctor of Musical Arts Dissertation, University of Cincinnati, 2004.

Bu çalışmada, eserin el yazmaları, bestecinin kendi el yazması olan lavta transkripsiyonu ve Dimitri Markevich'in edisyonu, Fransız uvertürüne ilişkin bilgiler verilerek karşılaştırmalarda bulunulmuş ayrıca araştırmacının kendi yorumunu ortaya koyan bir edisyona da yer verilmiştir.¹⁸

Lawrence, J. S. Bach'ın Çello süitlerinin yazıldıkları döneme ve daha sonraki dönemlere etkisini araştırmıştır. Lawrence'ın araştırmasında bu süitlerin, aynı dönemde yazılan başka eserlerle kıyaslandıklarında, yaygın olarak daha çok sürekli bas ve eşlik çalgısı olarak kullanılan çellonun melodik ve armonik sınırlarını genişleten, hem klavsen ve org gibi klavyeli çalgıların hem de yaylı çalgıların özelliklerini bir araya getirerek solo bir çalgı için yazılmış olan, dönemini ve daha sonraki dönemleri etkileyecek olan başlıca eserler oldukları ileri sürülmüştür.¹⁹

Chambers, J. S. Bach'ın 5. Çello Süitinde kullanılan scordatura akortlama tekniği, bu tekniğin kökenini incelemiştir. Çalışmada, J. S. Bach'ın 5. Çello Süitinin yapısı, el yazmaları ve edisyonları hakkında bilgi verilerek bu eserin literatürde, basımı 1915'te olan Zoltan Kodaly'nin Solo Çello için sonatı (Op. 8)'na kadar scordatura akortlama tekniği ile yazılmış son eser olması bakımından önemine değinilmiştir. Çalışma sonucunda, eserin günümüzde scordatura akortlama ve normal akortlama olarak iki farklı şekilde de seslendirildiğine, ancak normal akortlamamanın bestecinin niyetinden ve beğenisinden uzaklaştırdığı vurgulanmıştır.²⁰ Green, J. S. Bach 5. Çello Süitinin Anna Magdalena Bach ve Kellner el yazmalarını, 1824 Paris edisyonunu ve 1939 Schirmer edisyonunu karşılaştırarak incelememiştir. Çalışmada J. S. Bach'ın kendi el yazması olan lavta transkripsiyonu ise, öncelikli olarak diğer edisyonlar arasındaki çelişkileri çözüme ulaştırmak için kullanılmıştır. Bu çalışma ile, Kellner'in el yazmasında önemli ölçüde daha çok tril ve bağ bakımından farklılıkların olduğu sonucuna varılmıştır. Anna Magdalena Bach'ın el yazması ile ilgili olarak ise, kopyalarken trilleri ihmal etmiş olma veya tril olup olmadığının icracının değerlendirmesine bırakılmış olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Kellner'in el yazmasında, orijinal scordatura edisyonunda "do-diyez"den kopyalanan çok sayıda "si natürel" niyetiyle yazılan "si-diyez"e rastlanmış olması nedeniyle bu edisyonun performans için düzenlenmemiş gibi görüldüğü, belki de orga uyarlamak için düzenlendiği ve o nedenle gösterişli trillere daha çok önem verdiği, eğer org için uyarladıysa "sarabande" bölümünün uygun olmayacağını düşündüğü ya da o sayfanın kaybolmuş olduğu ihtimallerini ileri sürmüştür.²¹

Jarwis, J. S. Bach'ın Çello Süitlerinin gerçekten J. S. Bach tarafından yazılıp yazılmadığını incelemeyi amaçlamış ve bu çalışma ile Anna Magdalena Bach'ın, J. S. Bach'ın yazılarını ve nota yazılarını ayrıntılı bir şekilde karşılaştırılarak irdelemiş ve bu süit-

18 Michelle Clair Dube, "Prelude of Suite V for Cello Solo by J. S. Bach: Options For Performance", Doctor of Musical Arts Dissertation, Arizona University, 1993.

19 Meredith Lawrence, "The Influence of the Unaccompanied Bach Suites", Proceedings of the National Conference on Undergraduate Research, Weber State University, 2012.

20 Mark Chambers, "The "Mistuned" Cello: Precursors to J. S. Bach's Suite V in C Minor for Unaccompanied Violoncello", 1996.

21 Curtis Green, "A Comparison of Selected Editions of Bach's Suite No. 5 in C", Master of Music Thesis, Ball State University, 2009.

lerin J. S. Bach tarafından yazılmamış olabileceğine işaret eden sonuçlar bulunduğunu ileri sürmüştür.²² Hill, J. S. Bach 5. Çello Sütündeki ayrıntılı olarak bütün kaynaklar arasındaki farklılıklarını, artikülasyon ve süslemeleri incelemiştir. Sonuç olarak; her bir kaynağın önemi ve güvenilirliği ile ilgili olarak, modern edisyonların hepsinin temel aldığı, çellistler ve editörler için önemli olan ve bu nedenle en sık kullanılan Anna Magdalena'nın kopyasının en az güvenilir olabileceği sonucuna ulaşmıştır.²³

Kıran, J. S. Bach'ın Viyolonsel Sütlerinin yorumlanmasında farklı edisyonların etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda, Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, Anadolu Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, Dokuz Eylül Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, Mimar Sinan Üniversitesi Devlet Konservatuvarı ve Uludağ Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'nda görev alan ve gönüllü olarak çalışmaya katılmayı kabul eden, 6'sı lisans, 3'ü yüksek lisans ve 5'i sanatta yeterlik mezunu 14 viyolonsel sanatçısı/eğitmeni ile görüşmeler yapılmıştır. Katılımcıların 7'si kadın 7'si erkek olup, yaşları 24 ile 47 arasında değişmektedir. J. S. Bach'ın 6 Viyolonsel Sütünden No. 1 Sol Majör Süt ile sınırlandırılan bu araştırmanın verileri, 17 soruluk bir görüşme formu ile toplanmıştır. Araştırmanın sonucunda; viyolonsel sanatçıları/eğitmenlerinin ortak bir edisyon kullanmadıkları ve eserin el yazmalarından nadiren faydalandıkları, edisyon tercihlerinde bağ ve parmak numaralarının kendi müzikal anlayışlarıyla örtüşmesine dikkat ettikleri ancak edisyona birebir bağlı kalmadıkları, zaman zaman değişiklikler yaptıkları, genel olarak eserin el yazmalarına sahip olmadıkları, el yazmalarındaki bağlardan yararlanma oranının yarı yarıya olduğu ve çoğunlukla bu bağları günümüz viyolonselinde icra etmek için uygun bulmadıkları, Barok dönem özelliklerini yansıtabilmek için otantik enstrüman kullanımının önemli olduğunu düşündükleri, çoğunlukla eseri kendilerine öğreten sanatçının/eğitmenin kullandığı edisyonu temel aldıkları ve aynı şekilde kendilerinin de eseri öğrencilerine kendi parmak numaraları ve bağlarla öğrettikleri bilgisine ulaşılmıştır.²⁴

Erden, J. S. Bach'ın 5. Çello Sütünün el yazmalarını, lavta transkripsiyonunu ve farklı edisyonlarını inceleyerek nota farklılıkları açısından karşılaştırmış ve Bach performansı konusunda uzman çellistlerin bu sütünün el yazmalarına, farklı edisyonlarına ve 5. Sütünün yorumlanmasına ilişkin görüşlerini ortaya koymuştur. J. S. Bach'ın 5. Çello Sütünün el yazması kopyalar olan A. Magdalena Bach, J. P. Kellner, Anonim Berlin, Anonim Viyana, J.S. Bach'ın otografı lavta transkripsiyonu ile Cotelle Edisyonu, Dörffel Edisyonu ve Dotzauer Edisyonu karşılaştırılmış, bu karşılaştırmalara ilişkin veriler doküman analizi formu ile toplanmıştır. Çalışma grubunu belirlenen ölçütlere uyan çello sanatçılarından/eğitimcilerinden Jirí Bárta, Anner Bylsma, Nicholas Deletaille, Roel Dieltiens, Leonid Gorokhov, Frans Helmerson, Ümit İşgörür, Laurence Lesser ve Alexander Rudin'in oluşturduğu çalışmada görüşmelere ilişkin veriler yarı

22 Martin W. B. Jarwis, "Did Johann Sebastian Bach write the six cello suites?", PhD Thesis, Faculty of Law Charles Darwin University, 2007.

23 Andrew John Hill, "A Critical Investigation and Re-Assessment of The Composition History of J. S. Bach's 5th Suite for Unaccompanied Violoncello BWV 1011", PhD Thesis, The Open University, 2011.

24 Sezgi Sevi Kıran, "J. S. Bach'ın Viyolonsel Sütlerinin Yorumlarında Farklı Edisyonların Etkileri", Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2012.

yapılandırılmış görüşme formu yoluyla elde edilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde doküman analizi ve içerik analizi uygulanan araştırmanın sonucunda, en çok hata içeren el yazmasının Kellner'in kopyası olduğu, çalışma grubunun tamamına yakınının eserin yorumlanmasında el yazmalarından yararlandıkları ve çoğunlukla Magdalena'nın el yazmasını tercih ettikleri, el yazmaları dışında edisyon kullanmadıkları, tamamına yakınının 5. Süiti scordatura akortlama ile çaldıkları, bu süitin yorumlanmasında dönemin stili ve müziği hakkında bilgi sahibi olarak özgün bir yorumun benimsenmesi gerektiğini düşündükleri ortaya konmuştur.²⁵

Kramer, J. S. Bach Çello Süitlerindeki artikülasyonu dört farklı açıdan incelemeyi ve genel olarak modern icraya yönelik çıkarımlarda bulunmayı amaçlamıştır. Bu amaçlar doğrultusunda, çalıcıların ve teorisyenlerin ifade ettiği şekilde yay kullanımına ve retorik bir stilin oluşmasında rolü olan artikülasyona bakışı, çalgısal ve vokal stillerin yanı sıra, artikülasyon ile armoni, ölçü, nüans arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bunun yanı sıra çalışmada, bu süitlerin el yazmalarındaki artikülasyon işaretleri ile 19.yy ve 20.yy editörlerinin yorumu arasındaki ilişki, kopyaların doğruluğu ve modern yorumlama için yapılan çıkarımlar, Bach'ın yaylı çalgılar için yazdığı solo eserlerdeki artikülasyon işaretleri ve müzikal düşünüm arasındaki ilişki, artikülasyon ve barok çalgı tekniği ile Bach'ın bağ, ses aralığı düzeni, armoni, süsleme, motif yapısı ve dans ritimleri arasındaki ilişki, Fransız ve İtalyan stilinde yazılmış bölümlerin artikülasyon bağlamındaki farklılıkları incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, cümlelemenin 18.yy'a ait el yazmalarında daha çok, az sayıda nota ile özellikle de 4 bağlı notayı geçmeyecek şekilde kullanıldığı buna karşın 20.yy edisyonlarında daha çok *legato* bir anlayışın benimsenmesiyle mümkün olduğunca notaların bağlı kullanıldığı ortaya konmuştur. Bununla birlikte 18.yy kaynaklarında asimetrik bir yapısı olan üç bağlı bir ayrı (3+1) veya bir ayrı üç bağlı (1+3) nota kullanımına daha çok rastlanırken, 20.yy edisyonlarında simetrik yapıya sahip iki bağlı (2+2) veya dört bağlı (4+4) notaların daha çok kullanıldığı ileri sürülmüştür.²⁶

Sung ve Fabian, ana akım performans ile tarihsel özelliklere uygun performanslar arasındaki ilişkiyi, J. S. Bach'ın 6. Çello Süitinin 20.yy'ın ikinci yarısındaki icrasında meydana gelen farklılıkları, zaman içerisinde bireysel profillerdeki gelişmeleri ve modanın, daha çok sosyal-kültürel eğilimlerin bu dönemdeki sanatçıların performansları üzerine olan etkilerini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda; 90'lı yıllarda ana akım performanslar ile tarihsel özelliklere uygun performanslar arasındaki etkileşimin artmasıyla performans çeşitliliğinin de arttığı gözlenmiş ve bu durumun 20. yüzyılın son on yılında yaygınlaşan postmodern etkinin hâkim olmasından kaynaklanabileceği ileri sürülmüştür. Çalışmada belirtilen süreç içinde J. S. Bach Çello Süitlerini iki kez kayda almış olan Paul Tortelier (1961; 1982), János Starker (1963; 1992), Anner Bylsma (1979; 1992), Yo-Yo Ma (1983; 1995) ve Pieter Wispelwey (1990; 1998)'in kayıtları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Detaylı bir tempo, ritmik esneklik, yay ve artikülasyon, vibrato ve portamento tablosu oluşturmak için

25 Evin Erden, "J. S. Bach'ın Çello Süitlerinin El Yazmaları ve Farklı Edisyonlarının Karşılaştırılması", Sanatta Yeterlik Tezi, Yaşar Üniversitesi, 2015.

26 Laura Elizabeth Kramer, "Articulation in Johann Sebastian Bach's Six Suites for Violoncello Solo (BWV 1007-1012): History, Analysis and Performance", Doctor of Musical Arts Dissertation, Cornell University, 1998.

kayıtlar tekrar tekrar dinlenmiş, ses dosyalarının görüntülenmesi ve analizi “Sonic Visualiser” yazılım programı ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, bütün icracıların kendi çalma stillerinin bazı yönlerini muhafaza ettiklerini, bununla birlikte farklı eğilimlerin ortaya çıkmasına da katkı sağladıklarını ortaya koymuştur.²⁷

Eserin Araştırma Sürecinde Materyal Olarak Kullanımına İlişkin Literatür

Sherwin ve Sajda'nın araştırması müzikal bir anomali sırasında uzman ve uzman olmayan denekler arasında fark olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 3'ü kadın 2'si erkek olan 5 uzaman ve 2'si kadın, 3'ü erkek 5 uzman olmayan toplam 10 kişi oluşturmuştur. Uzman denekler konser çellistleri ile sınırlandırılmıştır. Deneyde Yo Yo Ma'nın J. S. Bach'ın 1. Çello Sütinin *prelude* bölümü kaydı üzerinde toplamda 140 ton değişikliği yapılmıştır. Tanımlanan sinirsel işaretlerle, müzikal bağlamda, uzmanlar ve uzman olmayanlar arasında farklılık olduğu, tonal değişimlerde uzman deneklerde somatosensorik (bedensel-duyusal) ve motor tepkilerin uzman olmayanlara göre daha çok örtüştüğü tespit edilmiştir.²⁸

Bangert ve diğ., çalgı çalan müzisyenlerin uzmanlık sürecinde müzikal fikirlerinin nasıl oluştuğu, çift yönlü bilişsel teoriler olarak tanımlanan sezgi yoluyla keşfedilen (1.tip) ve bilinçli (2.tip) süreçler arasındaki ayrım incelenmiştir. Çellist Daniel Yeadon'un durum çalışması, 2 yıl sürmüş ve veriler Yeadon'un J. S. Bach Çello Sütleri'ne ilişkin görüşmeleri ile toplanmıştır. Analizler sonucunda 134 müzikal fikir sezgisel, yöntemsel, bilinçli veya tarihsel bilinçli performans olarak kategorize edilmiştir. Yöntemsel kararların, zamanla otomatik hale gelmiş olan ve önceki bilinçli kararlar olarak tanımlanan sezgisel sürecin altkütmesi olduğu ileri sürülmüş ve tarihsel bilinçli performansın kategorileri tarihsel bilgi uygulamalarına özgü bilgileri kullanma ile açıklanmıştır.²⁹

Hong, nüans ile performansının kendine özgü zamanlaması arasındaki motor süreci yeniden incelemiş ve bu inceleme sürecinde J. S. Bach Do Majör Çello Sütinin *sarabande* bölümünün belirlenen 20 kaydının zamanlama ve nüans analizine yer vermiştir. Çalışmada, 20. yüzyıl kapsamında örneklem olarak alınan çellistlerin genellikle motor hareket ile zamanlama ve nüans arasındaki gerekli disiplini motor mantık yoluyla yaptıkları sonucuna ulaşmıştır.³⁰

Brothers, diziyi, melodik aralıkların nitelikleri ile ilişkilendirerek açıklamıştır. 6 çello sütinden seçilmiş 36 kısma uygulanan ilişkili ses analizi ile çözümlemeler yapmıştır. Çalışmanın sonucunda, belirli bestecilerin eserlerinde bu tarz bir doğal denge bulma eğiliminde olabileceği ve eserlerinin bir ölçüde karakterize edilmiş olabileceğine dikkat çekilmiştir. Bu çalışma ile J. S. Bach'ın eserlerindeki fraktal dizilimin incelenerek

27 Alistair Sung ve Dorotyya Fabian, “Variety in Performance: A Comparative Analysis of Recorded Performances of Bach's Sixth Suite for Solo Cello from 1961 to 1998”, *Empirical Musicology*, 6/1 (2011): 20-42.

28 Jason Samuel Sherwin ve Paul Sajda, “Musical Experts Recruit Action-Related Neural Structures in Harmonic Anomaly Detection: Evidence For Embodied Cognition in Expertise”. *Brain and Cognition*, 83/2 (2013): 190-202.

29 Daniel Bangert, Dorotyya Fabian, Emery Schubert ve Daniel Yeadon, “Performing Solo Bach: A Case Study of musical decision-making”, *Musicae Scientiæ*, 18/1, (2014): 35-52.

30 Ju-Lee Hong, “Investigating Expressive Timing and Dynamics in Recorded Cello Performance. Society for Education”, *Music and Psychology Research*, 31/3 (2003): 340-352.

analiz edilmesi, bestecinin yaratıcılığını bu boyutuyla ortaya koymuştur.³¹

Sonuç

Bu çalışmanın amacı barok dönem içerisinde ve günümüzde J. S. Bach'ın çello süitlerinin yerini irdeleyerek bu eserlere ilişkin literatürü incelemektir. J. S. Bach'ın eşliksiz çello için süitlerinin el yazmalarının kayıp olması, birbirinden farklı dört el yazması bulunması ve bu eserlerle ilgili bilginin yetersiz olması nedeniyle eserlerin günümüzde yorumlanması konusu yorumcular için oldukça önemli bir sorundur. Bu durum diğer yandan eserle ilgili zengin yorumlama fırsatını da beraberinde getirmiştir. Literatür incelendiğinde söz konusu eserlere ilişkin çalışmaların, eserin yorumlanmasına yönelik veya bu eserlerin bir materyal olarak kullanıldığı farklı bilimsel amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmiş araştırmalar olduğu görülmektedir. Eserlerin yorumlanmasına yönelik çalışmalar genel anlamda yorumcuların eserin yazıldığı döneme ait tarihsel bilgi ve üslup bilgisi ile icracılık deneyimleri doğrultusunda öne sürdükleri teknik ve müzikal fikirleri içermektedir ve bunların sayısı oldukça azdır. Diğer yandan bu eserlerin bir materyal olarak kullanıldığı çalışmaların sayısı da yine oldukça azdır. J. S. Bach'ın çello süitleri kendi dönemi içerisinde oldukça modern eserlerdir ve daha sonraki dönemlerde olduğu gibi günümüzde de farklı yorumlamalarla tekrar tekrar ele alınması eserlerin önemini ortaya koymaktadır. Yazıldıktan sonra neredeyse iki yüzyıl unutulmuş olan bu süitler Pablo Casals ile romantik bir üslup kazanmış ve günümüzde oldukça farklı yorumları olmasının yanı sıra pek çok yorumcu eski dönem çalgılarıyla, yaylarıyla ve stili ile yüzünü otantik üsluba çevirmiştir. Bu bakımdan, 21. yy 'da el yazmaları yalnızca müzikologların başvurduğu kaynaklardan çıkıp yorumcuların da 20. yy edisyonları yerine öncelikle başvurdukları kaynaklara başlamışlardır. Bärenreiter, bu doğrultuda, içinde el yazmalarının ve bir adet yorumcunun özgün bağlarını ve yorumunu oluşturmasına imkan veren boş bir nota yazısının bulunduğu bir edisyon basmıştır.³² Bu anlamda, J. S. Bach'ın çello süitlerinin yorumlanması öncelikle bu eserlere ve yazdıkları döneme ilişkin yeterli bilgiye sahip olmayı gerektirmektedir. Belirli bir bilgi düzeyine ulaşmanın yolu ise daha fazla bilimsel çalışmadan geçmektedir. Sonuç olarak, söz konusu eserlerin el yazmalarına, eserlerin yazıldığı dönemin üslubuna ve Bach yorumculuğuna yönelik bilimsel çalışmaların sayısının artmasının, bu konuda bir yandan yorumculara kaynak oluşturacağı diğer yandan daha zengin ve özgün yorumların ortaya çıkmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bangert, Daniel, Dorottoya Fabian, Emery Schubert ve Daniel Yeadon. "Performing Solo Bach: A Case Study of Musical Decision-making". *Musicae Scientiæ*. 18/1 (2014): 35-52.
- Boran, İlke ve Kıvılcım Şenürkmez. *Kültürel Tarih Işığında Çoksesli Batı Müziği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.

31 Harlan J. Brothers, "Intervallic Scaling in The Bach Cello Suites", *World Scientific*, 17/4 (2009): 537-545.

32 Bettina Schwemer, Douglas Woodfull Harisson, *6 Suites a Violoncello Solo senza Basso BWV 1007-1012*.

- Brothers, Harlan J. "Intervallic Scaling in The Bach Cello Suites". *World Scientific*. 17/4 (2009): 537-545.
- Chambers, Mark. "The "Mistuned" Cello: Precursors to J. S. Bach's Suite V in C Minor for Unaccompanied Violoncello". 1996.
- Davis, Nathan J. "The Baroque Violoncello and The Unaccompanied Cello- Suites of J. S. Bach, B.W.V. 1007-1012". Doctor of Philosophy Dissertation. New York University School of Education, Health, Nursing, and Arts Professions, 1986.
- Dube, Michelle Clair. "Prelude of Suite V For Cello Solo By J. S. Bach: Options For Performance". Doctor of Musical Arts Dissertation. Arizona University, 1993.
- Erden, Evin. "J. S. Bach'ın Çello Sütlerinin El Yazmaları ve Farklı Edisyonlarının Karşılaştırılması". Sanatta Yeterlik Tezi. Yaşar Üniversitesi, 2015.
- Feridunoğlu, Lale. *İz Bırakan Besteciler Yaşamları ve Yapıtları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2005.
- Green, Curtis. "A Comparison of Selected Editions of Bach's Suite No. 5 in C". Master of Music Thesis. Ball State University, 2009.
- Hill, Andrew John. "A Critical Investigation and Re-Assessment of The Composition History of J. S. Bach's 5th Suite for Unaccompanied Violoncello BWV 1011". PhD Thesis. The Open University, 2011.
- Hong, Ju-Lee. "Investigating Expressive Timing and Dynamics in Recorded Cello Performance. Society for Education". *Music and Psychology Research*. 31/3 (2003): 340-352.
- Jarwis, Martin W. B. "Did Johann Sebastian Bach Write The Six Cello Suites?". PhD Thesis. Faculty of Law Charles Darwin University, 2007.
- Karakelle, Tayfun. "Johann Sebastian Bach Viyolonsel Sütlerinin İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, 2006.
- Kıran, Sezgi Sevi. "J. S. Bach'ın Viyolonsel Sütlerinin Yorumlarında Farklı Edisyonların Etkileri", Sanatta Yeterlik Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2012.
- Kramer, Laura Elizabeth. "Articulation in Johann Sebastian Bach's Six Suites for Violoncello Solo (BWV 1007-1012): History, Analysis and Performance". Doctor of Musical Arts Dissertation. Cornell University, 1998.
- Lawrence, Meredith. "The Influence of the Unaccompanied Bach Suites". Proceedings of the National Conference On Undergraduate Research. Weber State University, 2012.
- Lim, Jungmook. "A Performance Guide to J.S. Bach's Suite No. 5 For Violoncello Solo: The Interpretation of The Ornaments, Rhythm, Bowing and Phrasing, and Polyphonic Texture". Doctor of Musical Arts Dissertation. University of Cincinnati, 2004.
- Markovic, Nemanja. "The Interpretation of The Fifth Cello Suite BWV 1011 by Johann Sebastian Bach (1685-1750). Master Thesis. Agder University, 2009.
- Michels, Ulrich ve Gunter Vogel. *Müzik Atlası*. Çev. Semih Uçar. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2013.
- Pridle, Daniel E. "The Form of The Preludes To Bach's Unaccompanied Cello Suites". Master Thesis. University of Massachusetts Amherst, 2011.

- Schonberg, Harold. *Büyük Besteciler*. Çev., Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2013.
- Schwemer, Bettina ve Douglas Woodfull-Harisson. *6 Suites a Violoncello Solo senza Basso BWV 1007-1012*. Kassel: Bärenreiter, 2014.
- Sherwin, Jason Samuel ve Paul Sajda. “Musical Experts Recruit Action-Related Neural Structures in Harmonic Anomaly Detection: Evidence For Embodied Cognition in Expertise”. *Brain and Cognition*, 83/2 (2013): 190–202.
- Siblin, Eric. *The Cello Suites: J. S. Bach, Pablo Casals and The Search for a Baroque Masterpiece*. New York: Atlantic Monthly Press, 2009.
- Sung, Alistair ve Dorottya Fabian. “Variety in Performance: A Comparative Analysis of Recorded Performances of Bach’s Sixth Suite for Solo Cello from 1961 to 1998”. *Empirical Musicology*. 6/1 (2011): 20-42.
- Winold, Allen. *Bach’s Cello Suites Analyses and Explorations Volume I: Text*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2007.

A Literature Review of J. S. Bach's Cello Suites

EVİN ERDEN TOPOĞLU

Abstract: *The works of J. S. Bach are autographs or copies and some of them are lost. In this sense it is much more difficult for performers to know what the composer exactly wants. There are four manuscripts of J.S. Bach Cello Suites that has survived. The only source that has been reached to the present day is the autograph of the 5th suite's lute transcription. Due to the missing autographs of these suites, when and for how long they were written is based on estimates. Limited and mysterious knowledge of these works cause uncertainty about the interpretation, but on the other hand, it offered a substantial sense of interpretation. In this sense, the aim of this study is to examine the literature about the role of the J. S. Bach cello suites in the Baroque period and in the present.*

Keywords: *J. S. Bach, Cello suites, Manuscripts.*

Terörle Mücadele Kanunu'na Göre Mutlak ve Nispi Terör Suçları

FARUK Y. TURİNAY
f.turinay@gmail.com
ORCID-ID: 0000-0003-2427-2062

Öz: Terör kavramı gerek ulusal gerekse uluslararası bağlamda tanımlanması güç bir kavram olarak bilinmektedir. Aynı zorluk, terör örgütü, terör amaçlı örgütlenme suçu teşkil eden fiiller ve terör suçlarının kanuni tanımları hususunda da mevcuttur. Bu çalışmada terör suçu kavramı, mutlak terör suçu ve nispi terör suçu Terörle Mücadele Kanunu çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü, terör suçu kavramı ile mutlak terör suçu ve nispi terör suçu arasındaki farklara yönelik genel bir yaklaşıma yer vermektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türk Ceza Kanunu'ndaki mutlak terör suçları - Devletin birliğini ve ülke bütünlüğünü bozmak, askerî tesisleri tahrip ve düşman askerî hareketleri yararına anlaşma, anayasayı ihlal, yasama organına karşı suç, hükümete karşı suç, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine karşı silâhlı isyan, silâhlı örgüt, silah sağlama, yabancı hizmetine askere yazma, yazılma ve Cumhurbaşkanı suikast- Terörle Mücadele Kanunu çerçevesinde değerlendirilmektedir. Nispi terör suçlarının kavramsal ve hukuki çerçevesi ise son bölümün konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mutlak terör suçları, Nispi terör suçları, Terörle Mücadele Kanunu, Türk Ceza Kanunu.

Giriş

“Terörizm”, “terör suçu” kavramları gerek siyasi ve sosyolojik, gerekse hukuki açıdan tanımlanması güç kavramlardır.

Terör suçu ile ilgili olarak en genel ve pozitivist bir yaklaşımla, terör suçunun, kanunun terör suçu olarak kabul ettiği suçlar olduğu söylenebilir. İkinci olarak, terör suçu, zıddıyla tanımlanabilecektir: Adi suç kapsamına girmeyen ve belli kanuni nitelikleri taşıyan suçlar terör suçlarıdır. Fakat her halükarda terör suçu bir suç tipi değil, bir suç kategorisidir. Bir başka deyişle, Bir kişinin “terör suçu” işlemesinden değil, “terör suçları kapsamına giren bir suç” işlemesinden söz etmek daha doğru olacaktır.

Terör suçları çeşitlilik arz etmektedir. Türk ve yabancı hukuk düzenlemeleri de göz

* Dr., Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Bu makale, “Türk Ceza Hukukunda Terör Amaçlı Örgütlenme Suçu” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

önünde bulundurulursa, terör amaçlı örgütlenme suçu, terörizmin finansmanı, terörizm propagandası, terörizm amaçlı eğitim, terörizme eleman sağlama, ekolojik terör suçları gibi çok çeşitli suçlar terör suçları kapsamında yer almaktadır.

Türk hukuku bakımından terör suçları 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nda doğrudan terör suçu sayılan suçlar ve terör örgütü faaliyeti kapsamında işlendiği takdirde terör suçu sayılan suçlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. “Türk Ceza Hukukunda Terör Amaçlı Örgütlenme Suçu” adlı doktora tezimizde belli ölçüde incelediğimiz mutlak ve nispi terör suçlarının başlı başına ele alınarak hukuki mahiyetinin ayrıntılı olarak aydınlatılması bu çalışmamızın temel maksadıdır.

Terör Suçu Kavramı ve Mutlak-Nispi Terör Suçu Ayrımına Genel Bakış

Terör Suçu Kavramı

Terör suçunun, genel bir bakış açısıyla, terör saikiyle işlenmiş suç olarak tanımlanması mümkündür.

Terör suçları esasen tali bir suç kategorisi olup ceza kanunlarında suç olarak tanımlanan ve belli nitelikleri taşıyan suçları ifade etmektedir.¹ Bu nitelikler birtakım suçların anayasal düzeni ve kamu barışını sarsmayı veya ortadan kaldırmayı amaçlayan bir terör örgütünün faaliyeti kapsamında işlenmesiyle somutlaşmış olacak, böylece daha ağır cezalandırılması gereken suçlardan oluşan bir suç kategorisi oluşmuş sayılacaktır.²

Terör suçu, bir suç tipi değildir.³ Tahir Taner'in de belirttiği üzere “Hakikatte bir tethişçilik suçu yoktur, tethişçilik mahiyetinde bir takım suçlar vardır”⁴

Belli bir terör suçu incelendiğinde o suçtaki terör unsuru, suçun özünden değil niteliğinden kaynaklanmaktadır.⁵ Yine de adi suç oluşturan bir fiil, anayasal düzeni hedef alıyorsa bu niteliğin fiilin tamamı bakımından “icra hareketi” değerinde olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır.⁶

Bir suç kategorisi olarak terör suçlarının, suçun unsurları bakımından da ele alındığı gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda, herhangi bir suçun kurucu unsurları maddi unsur ve manevi unsur olarak ifade edilirken, terör suçları için bağlamsal unsur (élément contextuel) olarak ifade edilen üçüncü bir ögenin dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir.⁷ Bağlamsal unsur, eylemi terör eylemi haline getiren ve yargıç

1 Miguel Polaino Navarrete, “Apología y Encubrimiento del Terrorismo”, Ed. Faustino Gutiérrez-Alviz Conradi, *La Criminalidad Organizada Ante la Justicia*, Sevilla: Editorial Universidad de Sevilla, 1996, s.50.

2 Navarrete, “Apología y Encubrimiento del Terrorismo”, s.50.

3 Şükrü Alparslan, *Hukuk ve Kriminoloji Açısından Tedhişçilik*, İstanbul: Teknik Yayınları, 1983, s.95; Tahir Taner, “Tedhişçilik ve 16 İkinci Teşrin 1937 Cenevre Mukavenameleri”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, (Cemil Birselle Armağan), 1939, s.467.

4 Taner, “Tedhişçilik ve 16 İkinci Teşrin 1937 Cenevre Mukavenameleri”, s.467.

5 Çetin Özek, “Terör ve Terörle Mücadele Kanunu”, İstanbul Barosu Dergisi, 65/4-5-6 (1991), s.355.

6 Özek, “Terör ve Terörle Mücadele Kanunu”, s.360-361.

7 Ignacio de la Serna, “Des Infractions Terroristes”, Eds. Christian De Valkeneer and Ignacio de la Serna, *À la Découverte de la Justice Pénale: Paroles de Juriste*, Bruxelles: Éditions Larcier, 2015, s.204.

tarafından takdir edilecek bağlam ve çerçeve olarak tarif edilmektedir.⁸ Terör suçu işleyen kişinin bir eylemi gerçekleştirme niyeti ya da eyleme geçmesi halinde değil; bu suçun doğası ve bağlamı gereği bir ülkeye ya da uluslararası kuruluşa karşı ağır bir saldırı teşkil etmesi halinde bağlamsal unsurun sağlanmış sayılacağı söylenebilecektir.⁹ Dolayısıyla bağlamsal unsur, bir suça terör niteliğini failin yaklaşımı bakımından değil, yöneldiği sonuç bakımından vermektedir.

Terör suçları suçla hedeflenen amaç (saik), suçun işleniş biçimi (yöntem) ve suçun mahiyeti açısından karakterize edilebilecektir.¹⁰ Bu kriterler ile terör suçları, diğer suç kategorilerinden ayrılabilir.

Mutlak-Nispi Terör Suçu Ayrımının Ana Hatları

“Mutlak terör suçu” ve “nispi terör suçu” kavramları esas olarak doktrinin ürettiği kavramlar olup Terörle Mücadele Kanunu’nda bu terimler kullanılmamaktadır. Bununla beraber Yargıtay kararlarında da bu ayrımın esas alındığı görülmektedir.¹¹ 3713 sayılı Kanun’da bu kavramlar yerine “terör suçları” (m. 3) ve “terör amacı ile işlenen suçlar” (m. 4) kavramlarının tercih edildiği görülmektedir. Söz konusu ayırma göre Kanun’un “terör suçu” olarak adlandırdığı suçlar, “mutlak terör suçları”nı, “terör amacı ile işlenen suç” ise nispi terör suçlarını ifade etmektedir.

Terör suçlarının mutlak terör suçu ve nispi terör suçu olarak sınıflandırılması, suç teşkil eden maddi fiilin, kanunun doğrudan belirtmesi ya da kanunun belli bir tanıma bağlı olarak “terör suçu” şeklinde nitelendirilmesine dayanmaktadır.

Sadece Türk hukukunda değil, Fransız hukukunda da terör suçlarının benzer biçimde tasnif edildiği söylenebilecektir. Fransız Ceza Kanunu’nda düzenlenen terör suçlarının nispi terör suçları (*terrorisme par référence*) ve özerk / mutlak terör suçları (*infractions terroristes autonomes*) şeklinde sınıflandırıldığı gözlemlenmektedir.¹² Mutlak terör suçları mahiyeti ya da kanunun doğrudan belirtmesi dolayısıyla bu kategoriye dahil olan terör suçlarıdır. Bu ayırım çerçevesinde nispi terör suçlarının da adi suçlara dayalı terörizm (*terrorisme dérivé du droit commun*) olarak tarif edilmesi mümkündür.¹³

3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, 3. maddesinde sayılan suçların ayrı bir kriter aranmaksızın terör suçu olduğunu belirtmektedir. Buna karşılık, Kanun’un 4. maddesi, belli bir takım suçlara yer vermekle birlikte bu suçların terör suçu sayılmasını Kanun’un 1. maddesinde belirtilen amaçlar doğrultusunda suç işlemek üzere kurulmuş bir terör örgütünün faaliyeti çerçevesinde işlenmesi koşuluna bağlamaktadır.

8 Serna, “Des Infractions Terroristes”, s.204.

9 Serna, “Des Infractions Terroristes”, s.204.

10 Ahmet Ulutaş ve Ömer Serdar Atabey, *Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Terörle Mücadele Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2012, s.14.

11 Yakın tarihli birkaç örnek için bkz: Yargıtay 16. Ceza Dairesi, E. 2017/3415, K. 2018/495, T. 16.01.2018; Yargıtay 16. Ceza Dairesi, E. 2018/1339, K. 2018/1279, T. 26.04.2018; Yargıtay 16. Ceza Dairesi, E. 2018/1450, K. 2018/1893, T. 29.03.2018; Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/giris.htm>, erişim tarihi: 26.10.2018.

12 Christophe André, *Droit Pénal Spécial*, 3e édition, Paris: Éditions Dalloz, 2015, s.357.

13 Romain Ollard and François Rousseau, *Droit Pénal Spécial*, Mesnil-sur-l’Estrée: Éditions Bréal, 2015, s.442.

Kanun koyucunun yaklaşımı birtakım suçların terör amacı, terör yöntemi ve terör örgütü faaliyeti kapsamında işlenmesine bakılmaksızın mahiyeti gereği terör suçu olarak sayılması gerektiği yönündedir. Bu suçlar, mutlak terör suçlarıdır. Mutlak terör suçları 3713 sayılı Kanun'un 1. maddesindeki terör tanımına, deyim yerindeyse, içkindir. Buna mukabil, Kanun'un 4. maddede sayılan nispi terör suçları, suçun "niteliği"ne, "doğası"na, "kanuni tanımlarının mahiyetine" bakılırsa terör suçu değil, adi suçtur. Bununla beraber terör örgütü faaliyeti kapsamında işlenmesi bu suçlara terör suçu niteliği vermektedir.

Mutlak Terör Suçları

Kavram

Mutlak terör suçları, suçun kanuni tanımı ve mahiyeti gereği terör amacına yönelik suçlar olarak tarif edilebilir. Aşağıda belirtileceği üzere, bu suçların 3713 sayılı Kanun'un 1. maddesindeki terör tanımıyla içerik açısından ilişkileri doğrudan niteliktedir. Dolayısıyla, söz konusu 1. maddedeki terör tanımına mahiyeti gereği, bağlamsal unsur (élément contextuel)¹⁴ bakımından dahil olmayan bir mutlak terör suçundan söz edilmesi mümkün değildir. Keza kanun koyucunun bu suçlar bakımından terör örgütü faaliyetinin varlığını kanuni bir karine olarak varsaydığı da söylenebilecektir.¹⁵ Nitekim kanun koyucu, bu suçları, Kanun'un 1. maddesinde belirtilen amaçlar doğrultusunda suç işlemek üzere kurulmuş bir terör örgütünün faaliyeti çerçevesinde işlenmesi koşuluna bağlamamış¹⁶, doğrudan terör suçu olarak düzenlemiştir. Yargıtay içtihadında da görüldüğü üzere, mutlak terör suçlarında mahkemenin uygulaması gereken 3713 sayılı Kanun'un 5. maddesinden kaynaklanan ceza artırımı, takdiri değil, zorunludur.¹⁷

Terörle Mücadele Kanun'un 3. maddesine göre, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 302, 307, 309, 311, 312, 313, 314, 315 ve 320. maddeleri ile 310. maddesinin birinci fıkrasında yazılı suçlar, terör suçlarıdır. Devletin birliğini ve ülke bütünlüğünü bozmak, askerî tesisleri tahrip ve düşman askerî hareketleri yararına anlaşma, anayasayı ihlal, yasama organına karşı suç, hükümete karşı suç, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine karşı silahlı isyan, silahlı örgüt, silah sağlama, yabancı hizmetine askere yazma, yazılma ve Cumhurbaşkanı suikast suçları bu kapsamdadır. Ayrıca terör amaçlı örgütlenme suçu düzenleyen 3713 sayılı Kanun'un m. 7/1 hükmünde 5237 sayılı Kanun'un 314. maddesine yapılan gönderme ve 3713 sayılı Kanun'un 3. maddesinde 5237 sayılı Kanun'un 314. maddesine yer verilmesi dolayısıyla, terör amaçlı örgütlenme suçu mutlak anlamda bir terör suçudur.

14 Serna, "Des Infractions Terroristes", s.204.

15 Faruk Turinay, "Ceza Hukukunda Terör Örgütü Kavramı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 116 (2015), s.67.

16 Osman Serkan Gülfidan, "AİHM İçtihatları ve Demokratik Toplum Gereklere Karşısında 5532 Sayılı Kanunla Değişik 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (2007), s.296.

17 "...suçlarının 3713 Sayılı TMK'nın 3. maddesinde düzenlenen mutlak terör suçlarından olması, aynı Kanun'un 5. maddesi kapsamında mutlak terör suçlarında her halükarda 3713 Sayılı TMK'nın 5. maddesinin herhangi bir takdir hakkı olmaksızın uygulanmasının zorunlu olduğu" Yargıtay 16. Ceza Dairesi, E. 2017/3415, K. 2018/495, T. 16.01.2018, Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/dsp.php?fn=16cd-2017-3415.htm&kw='mutlak+ter%C3%B6r+su%C3%A7' #fm>, erişim tarihi: 26.10.2018.

Mutlak terör suçlarının ortak yönü mahiyet bakımından incelendiğinde, bu suçların doğrudan şiddet unsurunu¹⁸ ya da şiddet tehlikesi unsurunu¹⁹ içerdiği söylenebilecektir.

Mutlak terör suçları örgütlü olarak işlenebilecek yapıda olmalarına rağmen özellikle yabancı hizmetine asker yazma, yazılma (m. 320) ve Cumhurbaşkanına suikast (m. 310/1) suçunun teorik olarak tek bir kişi tarafından işlenmesi mümkündür. Bu suçlar doğrudan mutlak terör suçu sayıldığından; bunların terör suçu niteliği taşıması için örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenmesi koşulunun sağlanması gerekli değildir.

Genel olarak, terörle mücadeleye ilişkin düzenlemelerde, olağan ceza hükümleriyle yargılama ve infaz usullerinin dışına çıkılması ve özel hükümlerin öngörülmesi, terörün örgüt ve devamlılık unsurlarıyla ilişkilendirildiğinden, kanun koyucunun kendisinin terör yaklaşımıyla çelişmesi bakımından eleştirildiği görülmektedir.²⁰ Yine bu doğrultuda, her ne kadar 3713 sayılı Kanun'daki terör tanımı amaç, şiddet ve örgüt unsurlarına yer vermiş olsa da Kanun'un 4. maddesi uyarınca bir suçun terör suçu sayılmasında amaç unsurunun yeterli görülmesinin, kanun koyucunun yapısı gereği örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenmesi zorunlu olmayan "tahrik ve teşvik cürümlerini terör suçu saymak istemesinden kaynaklan"dığı yönünde görüşlere rastlanmaktadır.²¹ Görüldüğü üzere mutlak ve nispi terör suçu tasnifi, sadece terör tanımına ilişkin değil, bir bütün olarak terörle mücadele mevzuatına ilişkin sorunlarla da iç içe geçmiş bir konumdadır.

Devletin Birliğini ve Ülke Bütünlüğünü Bozmak (m. 302)

5237 sayılı Kanun'un 302. maddesine göre, Devlet topraklarının tamamını veya bir kısmını yabancı bir devletin egemenliği altına koymaya veya Devletin bağımsızlığını zayıflatmaya veya birliğini bozmaya veya Devletin egemenliği altında bulunan topraklardan bir kısmını Devlet idaresinden ayırmaya yönelik bir fiil işleyen kimse devletin birliğini ve ülke bütünlüğünü bozmak suçunu işlemiş sayılmaktadır.

Bu suçun mutlak terör suçu olması oldukça doğaldır. Zira 3713 sayılı Kanun'un 1. maddesindeki terör tanımında "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozma" amacına da terörün amaçları arasında yer verildiği görülmektedir. Bu itibarla, devletin birliğini ve ülke bütünlüğünü bozma suçu, mutlak, doğal bir terör suçudur.

Askerî Tesisleri Tahrip ve Düşman Askerî Hareketleri Yararına Anlaşma (m. 307)

Askerî tesisleri tahrip suçu, 5237 sayılı Kanun tarafından Devletin silahlı kuvvetlerine ait olan veya hizmetine verilmiş bulunan kara, deniz ve hava ulaşım araçlarını, yolları, müesseseleri, depoları ve diğer askerî tesisleri, bunlar henüz tamamlanmamış

18 Bülent Tanör, "Terörle Mücadele Kanunu Üzerine İlk Düşünceler", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 10/1-2 (1990), s.168.

19 Hamide Zafer, *Ceza Hukukunda Terörizm*, İstanbul: Beta Yayınları, 1999, s.124.

20 Zafer, *Ceza Hukukunda Terörizm*, s.125.

21 Zafer, *Ceza Hukukunda Terörizm*, s.278; Nur Centel, Hamide Zafer ve Özlem Çakmut, *Türk Ceza Hukukuna Giriş*, 8. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2014, s.185.

bulunsalar bile, kısmen veya tamamen tahrip eden veya geçici bir süre için olsa bile kullanılmayacak hale getirmek olarak tanımlanmıştır. Düşman askerî hareketleri yararına anlaşma suçu ise aynı Kanun'a göre savaş zamanında Türkiye Devleti zararına olmak üzere, düşman askerî hareketlerini kolaylaştırmak veya Türkiye Devletinin askerî hareketlerine zarar vermek maksadıyla yabancıyla anlaşmak veya anlaşma olmasa da aynı sonuçları meydana getirmeye yönelik fiilleri işlemeyi ifade etmektedir.

Her iki suç askerî suçlar kapsamına girmekteseyse de bu suçların yöneldiği amaç, 3713 sayılı Kanun'un terör tanımındaki Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek amacıyla belli ölçüde örtüşmektedir. Bir başka deyişle askerî tesislerin tahribi ve düşman askerî hareketleri yararına anlaşma ile anlaşma olmasa da düzenlemede belirtilen sonuçları meydana getirmeye yönelik fiiller, devletin varlığını tehlikeye düşürecek, devlet otoritesini zaafa uğratacak niteliktedir. Dolayısıyla, bu suçların mutlak terör suçu kapsamında sayılması, devletin birliğini ve ülke bütünlüğünü bozma suçu kadar doğrudan olmamakla beraber isabetlidir.

Anayasayı İhlal (m. 309)

Bir teşebbüs suçu olan anayasayı ihlal suçu, Kanun'da cebir ve şiddet kullanarak, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının öngördüğü düzeni ortadan kaldırmaya veya bu düzen yerine başka bir düzen getirmeye veya bu düzenin fiilen uygulanmasını önlemeye teşebbüs etmek olarak tarif edilmiştir.

Suçun maddi unsuru, 3713 sayılı Kanun'un terör tanımındaki "Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasî, hukukî, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek" amacıyla doğrudan ve açıkça örtüşmektedir. O yüzden anayasayı ihlal suçu doğası gereği mutlak terör suçu olup kanun koyucunun 3713 sayılı Kanun'un bu suçu 3. madde kapsamında sayması kaçınılmaz bir durumdur.

Yasama Organına Karşı Suç (m. 311), Hükûmete Karşı Suç (m. 312) ve Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine Karşı Silahlı İsyân (m. 313)

5237 sayılı Kanun'un 311 ve 312. maddelerinde düzenlenen suçlar, cebir ve şiddet kullanarak Türkiye Büyük Millet Meclisini ve Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetini ortadan kaldırmaya²² veya söz konusu temel anayasal kurumların görevlerini kısmen veya tamamen yapmasını engellemeye teşebbüs etmeyi ifade etmekte olup maddi unsur bakımından kurumun taşıdığı ad dışında benzer mahiyettedir.

311. ve 312. maddede düzenlenen suçların hedef aldığı kurumlar, devletin yalnızca anayasal nitelikteki değil, aynı zamanda "kurucu" organlarıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, devletin yegane yasama organı iken, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti devletin esas yürütme organıdır. Bu kurumların devletin varlığından ayrı telakki edilmesi mümkün değildir. Yasama organı ve yürütme organı olmayan bir devletin varlığın-

22 Yargıtay da hükûmete karşı suçu mutlak terör suçu olarak nitelendirmektedir. Yargıtay 16. Ceza Dairesi, E. 2015/3, K. 2017/3, T. 24.04.2017, <https://www.kararara.com/forum/viewtopic.php?f=46&t=232069&start=5>, erişim tarihi: 03.08.2018.

dan söz edilemez. Bu yüzden söz konusu organlara karşı işlenen, yukarıda tanımına yer verilen suçların yöneldiği amaç, 3713 sayılı Kanun'un 1. maddesindeki terör tanımında, "Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek" şeklinde ifade edilen terör amacıyla doğrudan bağlantılıdır.

5237 sayılı Kanun'un 313. maddesinde düzenlenen suç, halkı, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine karşı silahlı bir isyana tahrik, silahlı isyanı idare etmek ve isyana katılmak fiillerini kapsamaktadır. Bu suç bakımından yukarıda Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'ne karşı suç bağlamında belirtilen hususlar geçerlidir. Ayrıca, 3713 sayılı Kanundaki terör tanımında yer verilen, "devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini bozmak" amaçları da Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine karşı silahlı isyan suçunun amaçlarıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla her üç suç tipinin de terör olgusu ve amaçlarıyla bağlantısı dolaysızdır.

Silahlı Örgüt (m. 314), Terör Amaçlı Örgütlenme Suçu (TMK m. 7/1) ve Silah Sağlama (m. 315)

5237 sayılı Kanun'un 314. maddesinin terör kavramıyla ilişkisi, sadece 3713 sayılı Kanun'un 3. maddesindeki mutlak terör suçları arasında yer almasından değil, aynı zamanda 3713 sayılı Kanun'un 7. maddesinin ilk fıkrasında düzenlenen terör amaçlı örgütlenme suçuyla (yaptırım ve mahiyeti içeren) atıf bağlantısından kaynaklanmaktadır.

Düzenlemeye göre, millete ve devlete karşı suçlar ve son hükümlere ayrılan dördüncü kısmın "devletin güvenliğine karşı suçlar" başlığını taşıyan dördüncü bölümü ile "anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar"ı düzenleyen beşinci bölümünde yer alan suçları işlemek amacıyla silahlı örgüt kurma, yönetme ve üye olma fiillerini kapsayan örgütlenme faaliyeti "silahlı örgütlenme suçu"nu oluşturmaktadır.

Silahlı örgütün yöneldiği amaçlar ile 3713 sayılı Kanun'un 1. maddesi karşılaştırıldığında "Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasî, hukukî, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek" ve "devletin iç ve dış güvenliğini bozmak" amaçlarının tam anlamıyla örtüştüğü görülmektedir. Dolayısıyla, 314. maddedeki suçun mutlak terör suçu olması hem kanun sistematigi hem de sözü edilen amaçların içeriği bakımından kaçınılmazdır.

Terör amaçlı örgütlenme suçu, 3713 sayılı Kanun'un 7. maddesinin ilk fıkrasında düzenlenmektedir. Hükme göre cebir ve şiddet kullanılarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemleriyle, Kanun'un 1. maddesinde belirtilen amaçlara yönelik olarak suç işlemek üzere, terör örgütü kuranlar, yönetenler ile bu örgüte üye olanlar Türk Ceza Kanununun 314. maddesinde düzenlenen silahlı örgütlenme suçuna ilişkin hükümlere göre cezalandırılır. Örgütün faaliyetini düzenleyenler de örgütün yöneticisi olarak cezalandırılmaktadır. Terör amaçlı örgütlenme suçu söz konusu atıf ilişkisi nedeniyle silahlı örgütlenme suçuyla çok yakın nitelikte olup tanım gereği mutlak terör suçudur.

Silah sağlama suçu ise 314. maddede tanımlanan örgütlerin faaliyetlerinde kullanılmak maksadıyla bunların amaçlarını bilerek, bu örgütlere üretmek, satın almak veya ülkeye sokmak suretiyle silah temin etmek, nakletmek veya depolamaktan ibaret olup yardım etmek suretiyle iştirakin özel olarak düzenlendiği bir suç tipidir. Silahlı örgütlenme suçundan ayrı değerlendirilemeyeceği için bu suç hakkında yukarıda belirtilen hususlar, silah sağlama suçu bakımından da geçerlidir.

Yabancı Hizmetine Askere Yazma, Yazılma (m. 320)

Yabancı hizmetine askere yazma, yazılma suçu, hükümetin izni olmaksızın bir yabancı veya yabancı Devlet hizmetinde veya bunların lehinde çalışmak üzere ülke içinde vatandaşlardan asker almak veya vatandaşları silahlandırmak olarak tanımlanmaktadır. Yabancı hizmetine askere yazma, yazılma suçunun mahiyetinin terör olgusu ve amacıyla doğrudan ilişkilendirilmesi ilk bakışta yukarıda yer verilen suçlar kadar kolay olmamakla birlikte, asker toplama ve asker olarak hizmet verme faaliyetinin, terör tanımındaki “devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini bozmak” amacına matuf bir nitelik taşıdığı, özellikle yabancı devlet hizmetinde bu faaliyetlerin yürütülmesi bakımından bu suçun mutlak terör suçu sayılmasının isabetsiz olmadığı söylenebilecektir.

Cumhurbaşkanına Suikast (m. 310/1)

Ceza kanunları çok nadir olarak belli bir sıfatı taşıyan kişiye karşı işlenen fiilleri özel olarak düzenler. Cumhurbaşkanına suikast suçu da 5237 sayılı Kanun’daki istisnai düzenlemeyi oluşturmaktadır.

Cumhurbaşkanının Anayasa’ya göre devletin başı olması (AY m. 104/1), devlet başkanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletinin birliğini temsil etmesi (AY m. 104/2) bu düzenlemenin hukuki ve mantıksal gerekçesi olarak değerlendirilebilir. Cumhurbaşkanının söz konusu anayasal nitelikleri, ona karşı işlenen “suikast” fiilinin doğal amaçlarıyla, 3713 sayılı Kanun’daki terör tanımında yer verilen “devlet otoritesini zaafa uğratmak”, devletin iç ve dış güvenliğini bozmak” amaçlarının örtüşmesinin mantıksal dayanağı olarak gösterilebilecektir. Bu itibarla, Cumhurbaşkanına suikast suçunun mutlak terör suçu sayılması, hukuk tekniği ve suçla korunan hukuki değer bakımından tutarlı görünmektedir.

Nispi Terör Suçları

Kavram

Nispi terör suçları kural olarak terör suçu değil, adi suç niteliğindedir. Bu suçlar, terör dışında herhangi bir saikle ya da saik olmaksızın işlendiklerinde adi suç olma özelliklerini korumaktadır. Fakat sözü edilen suçlar, ancak ve ancak “terör amaç ve yöntemleriyle hareket eden bir suç örgütünün faaliyeti kapsamında” işlenmesi halinde terör suçu sayılmaktadır.

Düzenlemenin Mahiyeti

Terör örgütleri her zaman anayasayı ihlal, hükûmete karşı suç, Cumhurbaşkanına suikast gibi suçları işlemek suretiyle faaliyet göstermezler. Terör örgütlerinin işledikleri ya da işleme potansiyeli taşıdıkları suçlar arasında kasten öldürmeden orman yakmaya, eziyetten genel güvenliğin kasten tehlikeye sokulmasına, kıt'a sahanlığında veya münhasır ekonomik bölgedeki sabit platformların işgalinden gözaltına alınanın veya tutuklunun kaçmasını sağlamaya kadar çok çeşitli suçlar yer almaktadır. Kanun koyucu bu sebeple pek çok adi suç belli hallerde terör suçu sayılabilecek kapsamda düzenlemiştir.

3713 sayılı Kanun'un 4. maddesine göre, aynı Kanun'un 1. maddesinde belirtilen amaçlar doğrultusunda suç işlemek üzere kurulmuş bir terör örgütünün faaliyeti çerçevesinde işlendiği takdirde, terör suçu sayılacak nispi terör suçları şunlardır:

- a) Türk Ceza Kanununun 79, 80, 81, 82, 84, 86, 87, 96, 106, 107, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 142, 148, 149, 151, 152, 170, 172, 173, 174, 185, 188, 199, 200, 202, 204, 210, 213, 214, 215, 223, 224, 243, 244, 265, 294, 300, 316, 317, 318 ve 319'uncu maddeleri ile 310'uncu maddesinin ikinci fıkrasında yer alan suçlar.
- b) 10/7/1953 tarihli ve 6136 sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanunda tanımlanan suçlar.
- c) 31/8/1956 tarihli ve 6831 sayılı Orman Kanununun 110'uncu maddesinin dördüncü ve beşinci fıkralarında tanımlanan kasten orman yakma suçları.
- ç) 10/7/2003 tarihli ve 4926 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanununda tanımlanan ve hapis cezasını gerektiren suçlar.
- d) Anayasanın 120'nci maddesi gereğince olağanüstü hal ilan edilen bölgelerde, olağanüstü halin ilanına neden olan olaylara ilişkin suçlar.
- e) 21/7/1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 68'inci maddesinde tanımlanan suç.

Yukarıda da vurgulandığı üzere, nispi anlamda terör suçlarının çok çeşitli olduğu açıktır. Hayata karşı suçlar, malvarlığına karşı suçlar, genel tehlike yaratan suçlar, kamu güvenine karşı suçlar, kamu barışına karşı suçlar, bilişim alanında suçlar gibi çok çeşitli suç kategorilerine giren fiiller, terör saikiyle ve bir terör örgütünün faaliyeti çerçevesinde işlenmesi koşuluyla terör suçu kabul edilmektedir.

Kanun koyucunun nispi terör suçlarını düzenlerken bazı hallerde suçun ağırlığını gözettiği de görülmektedir. Örneğin Cumhurbaşkanına suikast suçu (m. 310/1) mutlak terör suçu olarak düzenlenmişken, Cumhurbaşkanına fiili saldırı suçu (m. 310/2) nispi terör suçu olarak düzenlenmiştir.

3713 sayılı Kanun'un nispi terör suçlarına ilişkin 4. maddesi, 2006 yılında 5532 sayılı Kanun'la değiştirilmiş olup bu düzenlemeden önce madde metni yalnız 1. maddede terör amacı unsuruna atıf yapmakta ve örgüt unsuruna yer vermemekteydi. Bu

durum ise o dönemde doktrinde eleştirilmekteydi.²³ 5532 sayılı Kanun'la yapılan değişiklikle söz konusu suçların terör tanımı kapsamındaki amaçlar doğrultusunda suç işlemek üzere kurulmuş bir terör örgütünün faaliyeti çerçevesinde işlendiği takdirde terör suçu sayılacağı düzenlenerek; örgüt unsuru nispi terör suçları kategorisinin kriteri olarak sayılmış, ayrıca terör amaçlı örgütlenme ve terör örgütü kavramıyla 1. madde düzenlenen terör amacı arasında doğrudan bağlantı kurulmuştur. 5532 sayılı Kanun'un öngördüğü değişikliğin nispi terör suçları açısından, tek başına hareket eden failer ile terör örgütleri arasında yapay bağlantılar kurulması ihtimaline karşı bir hukuki bir önlem olarak değerlendirildiği söylenebilir.²⁴

5532 sayılı Kanun tasarısında değişiklik gerekçesi şu şekildedir:

Terörle Mücadele Kanununun 4'üncü maddesinde yapılan değişiklikle, terör örgütünün faaliyeti çerçevesinde işlenen çeşitli suçların da terör suçu sayılacağı kabul edilmiştir. Çeşitli suçlar, mahiyeti gereğince cebir, şiddet veya tehdit içermeseler bile bir terör örgütünün faaliyeti çerçevesinde işlenmeleri halinde terör suçu sayılacaklardır. Örneğin, uyuşturucu madde imal ve ticareti, belgede sahtecilik, parada sahtecilik, kaçakçılık gibi suçlar bir terör örgütünün faaliyeti çerçevesinde sıklıkla işlenebilmektedirler. 3713 sayılı Kanunun 4'üncü maddesinin mevcut metninde mülga 765 sayılı Türk Ceza Kanununda yer alan sınırlı suç maddesine yollamada bulunulduğu için, bu örnek suçlar terör suçu olarak kabul edilememektedir. Bu durum özellikle görevli mahkemenin belirlenmesi açısından bir sorun oluşturmaktadır. Örneğin terör örgütünü kurmak ve yönetmek suçundan dolayı açılan dava özel yetkili bir mahkemede görülürken, bu örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenen belgede sahtecilik suçuna ilişkin davaya genel yetkili mahkemelerde bakılmaktadır. Bu sakıncanın önüne geçebilmek amacıyla madde metninde değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliğe göre, söz konusu 4'üncü madde metninde 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun atıfta bulunulan maddelerinde tanımlanan suçların bir terör örgütünün faaliyeti çerçevesinde işlenmiş olması halinde terör suçu sayılması mümkün olacaktır.²⁵

Tasarıdaki nispi suçların çok kapsamlı olması eleştirilmiştir. Bu eleştiri doğrultusunda tasarıdaki metin yeniden düzenlenmiş, "kasten öldürme ve yaralama suçları, cebir ve şiddet içeren suçlar" ibaresi ile bazı suç tipleri metinden çıkarılmış, kasten öldürme ve yaralama suçları, cebir ve şiddet içeren söz konusu suçların ise madde numaralarına metinde yer verilerek²⁶ nispi terör suçlarının kapsamı daraltılmış ve somutlaştırılmıştır. Bu değişikliğin kanunilik ilkesi bakımından isabetli olduğu kanaatindeyiz.

Öte yandan nispi terör suçlarının kapsamının dar olduğu yönünde bir eleştiriye de rastlanmaktadır. Bu görüşe göre terör amacıyla işlenen suçlar kapsamında 5237

23 Zafer, *Ceza Hukukunda Terörizm*, s.125.

24 Nevzat Toroslu, "Ceza Hukuku Açısından Terörle Mücadele Yasası", *Terörle Mücadele Yasası ve İnsan Hakları*, Ankara: İnsan Hakları Derneği Yayınları, 1991, s.21.

25 Vahit Baltacı, *Yeni TCK ve CMK'da Terör Suçları ve Yargılaması*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007, s.324.

26 Baltacı, *Yeni TCK ve CMK'da Terör Suçları ve Yargılaması*, s.324.

sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 220. maddesinde düzenlenen genel amaçlı örgütlenme suçuna yer verilmemesi "önemli bir eksiklikler".²⁷ Bu görüşe katılmamaktayız; çünkü örgütlenme suçu terör saikiyle olduğunda terör amaçlı örgütlenme suçunu oluşturmakta olup bu suç zaten mutlak terör suçu teşkil etmektedir.

Nispi anlamda terör suçları kategorisi, terör örgütü faaliyeti kapsamında işleme kriterine, dolayısıyla böyle bir terör örgütünün varlığına doğrudan bağlıdır. Bu bağlamda hukuk güvenliği bakımından terör amaçlı örgütlenme faaliyetinin hukuki niteliğinin açıkça saptanmaması halinde "terör suçları" kategorisinin kanun koyucunun amacını aşacak şekilde genişlemesi mümkün görünmektedir. Dolayısıyla nispi terör suçlarının ceza mahkemelerince değerlendirilmesinde bu hususun üzerinde önemle durulması zorunludur.

Nispi terör suçu olma kriteri bakımından ayrıca not etmek gerekir ki "terör örgütünün faaliyeti çerçevesinde" işlenen fiiller tabiri, "terör örgütünün faydasına işlenen" veya "terörle ilgili" fiiller şeklinde ifade edilen kategorilerden farklı olup daha dar kapsamlıdır.²⁸

Sonuç

Terör suçu kavramı öncelikle terör ve terörizmin tanımının muğlaklığından dolayı tanımlanması güç bir kavramdır. İkinci olarak terör suçunun bir suç kategorisi olarak, örneğin hayata karşı suçlar ya da malvarlığına karşı suçlar kategorilerinde olduğu gibi belirgin, sınırlayıcı, basit ve somutlaştırıcı bir tarifini yapmak güçtür.

Terör suçlarının mutlak terör suçu ve nispi terör suçu olarak sınıflandırılması, ceza hukukunun inceleme alanına giren suçların hukuki yapısından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, bazı suçlar kanundaki hukuki tanımı ve mahiyeti gereği terör olgusuyla iç içeyken, başka bazı suçlar da ilk bakışta terör olgusuyla doğrudan ilgili görünmemektedir. Bu yüzden, ilk kategoride yer alan, terörün tanımıyla örtüşen mahiyete sahip suçlar mutlak terör suçu olarak görülmekte; terör olgusuyla mahiyet bakımından örtüşmediği halde "terör amacı ve yöntemiyle" hareket eden bir terör örgütü faaliyeti kapsamında işlendiğinde artık hukuki anlamda bir terör suçundan söz etmek gerektiği için nispi terör suçu olarak adlandırılmaktadır.

Pek çok suç mutlak terör suçu olmaya elverişli değildir. Buna mukabil, gerek Türk Ceza Kanunu'nda, gerekse özel ceza kanunlarıyla suç ve ceza içeren diğer kanunlarda düzenlenen çok sayıda suç, terör örgütü kapsamında işlenmeye elverişlidir. Dolayısıyla nispi terör suçlarının mutlak terör suçlarına göre çok daha geniş kapsamlı olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim 3713 sayılı Kanun'un 3. ve 4. maddesi incelendiğinde bu olgunun düzenlemelere yansıdığı görülmektedir.

Bir suçun terör suçu olması, 3713 sayılı Kanun'un 5. maddesi uyarınca cezanın artırılması sonucu yaratması itibarıyla özel bir önem arz etmektedir. Bu hükme göre 3713 sayılı Kanun'un 3. ve 4. maddelerinde yazılı suçları işleyenler hakkında ilgili

²⁷ Hikmet Sami Türk, *Terörizmle Mücadelenin Hukuki Boyutları*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2012, s.7.

²⁸ Baltacı, *Yeni TCK ve CMK'da Terör Suçları ve Yargılaması*, s.325.

kanunlara göre tayin edilecek hapis cezaları veya adli para cezaları yarı oranında artırılmakta, bu suretle tayin olunacak cezalarda, gerek o fiil için, gerek her nevi ceza için muayyen olan cezanın yukarı sınırı aşılabilmekte, müebbet hapis cezası yerine ise ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına hükmolunmaktadır. Mutlak terör suçları bakımından bu nitelik doğrudan etkiliyken nispi terör suçları bakımından söz konusu Kanun'un 1. maddesi esas alınmaktadır. Bu bağlamda nispi terör suçlarından kurulacak mahkumiyet hükümlerinde "terör örgütü" olgusunun ve işlenen suçun "terör örgütü faaliyeti kapsamında" işlenmesinin önemi çok büyük ve hukuk devleti ilkesi ve suçta ve cezada kanunilik prensibi bakımından çok daha hassastır. Yargı mercilerinin bu hususta özel bir duyarlılık göstermeleri, ceza hukuku vasıtasıyla terörle mücadele faaliyetlerinin etkililiği, meşruiyeti ve sürdürülebilirliği bakımından lüzumludur.

Kaynakça

- Alparıslan, Şükrü. *Hukuk ve Kriminoloji Açısından Tedhişçilik*. İstanbul: Teknik Yayınları, 1983.
- André, Christophe. *Droit Pénal Spécial*. 3e édition, Paris: Éditions Dalloz, 2015.
- Baltacı, Vahit. *Yeni TCK ve CMK'da Terör Suçları ve Yargılaması*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007.
- Centel, Nur, Hamide Zafer ve Özlem Çakmut. *Türk Ceza Hukukuna Giriş*. 8. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2014.
- De la Serna, Ignacio. "Des Infractions Terroristes". Eds. Christian De Valkeneer and Ignacio de la Serna. *À la Découverte de la Justice Pénale: Paroles de Juriste*. Bruxelles: Éditions Larcier, 2015, 199-233.
- Gülfidan, Osman Serkan. "AİHM İctihatları ve Demokratik Toplum Gereklere Karşısında 5532 Sayılı Kanunla Değişik 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu". *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1 (2007): 257-328.
- Navarrete, Miguel Polaino. "Apología y Encubrimiento del Terrorismo". Ed. Faustino Gutiérrez and Alviz Conradi. *La Criminalidad Organizada Ante la Justicia*. Sevilla: Editorial Universidad de Sevilla, 1996, 37-52.
- Ollard, Romain and François Rousseau. *Droit Pénal Spécial*. Mesnil-sur-l'Estrée: Éditions Bréal, 2015.
- Özek, Çetin. "Terör ve Terörle Mücadele Kanunu". İstanbul Barosu *Dergisi*. 65/4-5-6 (1991): 352-385.
- Taner, Tahir. «Tedhişçilik ve 16 İkinci Teşrin 1937 Cenevre Mukavelenameleri». İÜHFİM. (Cemil Birselle Armağan). 1939, 461-487.
- Tanör, Bülent. "Terörle Mücadele Kanunu Üzerine İlk Düşünceler". *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*. 10/1-2 (1990): 165-173.
- Toroslulu, Nevzat. "Ceza Hukuku Açısından Terörle Mücadele Yasası". *Terörle Mücadele Yasası ve İnsan Hakları*. Ankara: İnsan Hakları Derneği Yayınları, 1991, 19-29.
- Turinay, Faruk. "Ceza Hukukunda Terör Örgütü Kavramı". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*. 116 (2015): 39-84.

- Türk, Hikmet Sami. *Terörizmle Mücadelenin Hukuki Boyutları*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2012.
- Ulutaş, Ahmet ve Ömer Serdar Atabey. *Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Terörle Mücadele Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2012.
- Zafer, Hamide. *Ceza Hukukunda Terörizm*. İstanbul: Beta Yayınları, 1999.

The Absolute and Relative Crimes of Terrorism according to the Turkish Counter Terrorism Law

FARUK Y. TURİNAY

Abstract: *The phenomenon of terrorism is known as a concept which is hardly defined in the national and international contexts. We come across with this difficulty in defining by laws the terrorist association, the acts which create the crime of terrorist association and the crimes of terrorism. In this study, the concept of the crime of terrorism as defined in the framework of Turkish Counter Terrorism Law is mentioned as the absolute crimes of terrorism and the relative crimes of terrorism. The first part of this study deals with the concept of the crime of terrorism and a general approach to the differences between the absolute crimes of terrorism and the relative crimes of terrorism. In the second part of this study, the absolute crimes of terrorism in the Turkish Penal Code - Disrupting the Unity and Integrity of the State, Destruction of Military Facilities and Conspiracy which Benefits Enemy Military Movements, Violation of the Constitution, Offences against the Legislative Body, Offences against the Government, Armed Revolt against the Government of Turkish Republic, Armed Organisation, Supplying Arms, Enlistment of Soldiers in Foreign Service, Assassination of the President and the crime of terrorist organization- are examined according to the Turkish Counter Terrorism Law. The conceptual and legal framework of the relative crimes of terrorism is mentioned in the last part of the study.*

Keywords: *Absolute crimes of terrorism, The relative crimes of terrorism, Turkish Counter Terrorism Law, Turkish Penal Code.*

Gelişmiş Batı Demokrasilerinde Sivil-Asker İlişkilerine Dair Farklı Çözümler

MUTLU YILDIRIM*
yildirimmumlu@hotmail.com
ORCID ID:0000-0002-0465-1949

Öz: *Demokrasi, siyasal katılım, özgürlük, insan hakları, eşitlik gibi temel evrensel değerlere dayanan, bugünün çoğunluğunun yarının azınlığına dönüşebileceği, azınlığın haklarının çoğunluk hakları kadar tanındığı bir yönetim biçimidir. Bugün siyasi yelpazenin farklı kesitlerini temsil etmesine rağmen, demokratik olduğunu iddia etmeyen bir rejim bulmak oldukça güçtür. Ancak o kadar geniş bir alanı etkisi altına almasına rağmen demokrasi üzerinde yapılan tartışmalar nihayete ermemiş, ortak kabul gören bir demokrasi modeli benimsenmemiştir. Ülkelerin farklı sivil-asker ilişkileri tecrübeleri ile toplumsal yapıları birbirinden farklı demokratik sistemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak en son kertede özellikle gelişmiş Batı ülkelerin evrensel demokratik ilkelerin kabul gördüğü bir sisteme evrilmesine, sivil-asker ilişkilerinde katetmiş oldukları mesafe ve sahip oldukları siyasi kültür katkı sağlamıştır. Bu çalışma, gelişmiş Batı ülkelerin farklı sivil-asker ilişkileri tecrübelerine ışık tutarak ortak, pekişmiş bir demokrasi kültürüne sahip olduklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.*

Anahtar kelimeler: *Siyaset, Demokrasi, Batı ülkeleri, Sivil, Asker.*

Giriş

Demokratik rejim dünya çapında özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında yaygın bir kabul görmeye başlamıştır. 1989'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Doğu Bloku'nun çökmesiyle başlayan süreçte, tüm dikkatler Doğu Avrupa ülkelerine çevrilmiş, Huntington'un "demokratikleşmenin üçüncü dalgası" adını verdiği liberal demokrasinin küresel yükselişi, demokratikleşme çabalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Demokratik gelişme sürecini tamamlama anlamında ciddi mesafeler almış Batılı ülkeler ise geçmişinde ciddi bir sivil-asker ilişkileri bagajını taşıyarak bugünlere ulaşmıştır. Söz konusu bu ülke örneklerine geçmeden önce nihai hedef olarak belirlenmiş olan demokrasi konusuna eğilmek çalışmaya ışık tutacaktır.

Tüm siyasi topluluğun üyelerinin veya vatandaşların devlet politikasını şekillendirmede eşit hakka sahip olduğu bir yönetim biçimi olan demokrasi, Oxford Kla-

* Dr., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi.

sık Sözlüğü'ne göre ilk olarak Atina'da bir tiranlar hanedanlığını iktidardan indiren ayaklanmaların ardından, İ.Ö. 5. yüzyıldan İ.Ö. 4. yüzyıla geçilirken ortaya çıkmıştır. Demokrasi genellikle devlet yönetim biçimi olarak değerlendirilmesine rağmen özellikle eski Yunan'daki filozoflar Aristo ve Eflatun tarafından eleştirilmiş, halk içinde "ayak takımının yönetimi" gibi aşağılayıcı kavramlarla nitelendirilmiştir. En başından itibaren partizan, çatışmalı, siyasi yönetim felsefelerini ve toplumsal sınıfları ayıran bir sözcük olarak kabul edilip, iyi bir siyasi yönetimin zorunlu koşulu olmakla birlikte, yeter koşulu olmaktan uzak olduğu belirtilmiştir.¹ Fakat demokrasi diğer yönetim şekillerinin arasından sıyrılarak günümüzde en yaygın kullanılan devlet sistemi haline gelmiştir.

Asıl dönüm noktasını 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve 1789 Fransız İhtilali ile yaşayan demokrasi, özellikle insan hakları, özgürlük ve eşitlik anlayışı konusunda oldukça önemli konuları dünya gündemine taşımıştır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde bütün insanların özgür doğup yaşadığı, devletin görevinin bu özgürlükleri korumak ve herkesin eşit olarak yararlanmasını temin etmek olduğu hükmü yer alırken, bu özgürlüklere dokunan devletin kendi varlık nedenini yitireceği, böyle bir devlete karşı ayaklanmanın da hem bir hak hem de ödev olduğu vurgulanmıştır.

Bugün artık siyasi yelpazenin farklı kesitlerini temsil etmesine rağmen demokratik olduğunu iddia etmeyen bir rejim bulmak oldukça güçtür. Çok sayıda farklı tanımlanan demokrasinin, Diamond'ın belirttiğine göre, Collier ve Levitsky tarafından 550 farklı biçimi ortaya koymuştur.² Bu kadar farklı demokrasi biçiminin olmasının nedeni siyasal rejimlerin demokrasiye referansla kendilerini meşrulaştırma çabası içinde olmalarıdır. Finer 1962 yılı sonunda kaleme aldığı "At Sirtındaki Adam" adlı eserinde, askeri diktatörlerin bile rejimlerini süsledikleri resmi etiketlere demokrasi kelimesini eklediklerini söylemiştir. Kendi şekillendirdiği rejimi, Başkanlık Demokrasisi olarak niteleyen Nasır'ın yanı sıra, Eyüp Han Temel Demokrasi, Sukarno Güdümlü Demokrasi, Franco Organik Demokrasi, Stroessner Seçici Demokrasi ve son olarak Trujillo rejimi Yeni-Demokrasi gibi kavramlarla nitelemiş, kendi yönetimlerine demokratik nitelik kazandırmak istemişlerdir.³ Artık siyaset bilimciler hangi sistemin daha iyi işlediğinden çok, hangi demokrasinin daha iyi işlediği tartışmalarına girmişler ve kendi demokratik sistemlerinin erdemlerini ön plana çıkarmaya çalışmışlardır.

Halkın kendi kendini yönetmesi ya da diğer bir tabirle ülke yönetiminde halk iradesinin ağır basması veya yönetimi oluşturan siyasilerin halk tarafından denetlenmesi anlamlarına⁴ gelen demokrasi rejimini Kışlalı, azınlıkta olanların haklarına saygı gösterildiği ve günü geldiğinde çoğunluğa dönüşebilme yollarının açık tutulduğu özgürlükçü bir çoğunluk yönetimi olarak tanımlamaktadır.⁵ Demokrasi, Crick'e göre özgürlük hatta liberalizm ya da bireycilik anlamına gelmektedir. Ona göre yasalar

1 Bernard Crick, *Demokrasi*, çev., Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara: Dost Yayınevi, 2012, s.21.

2 Larry Diamond, "Is The Third Wave Over?", *Journal of Democracy*, 7/3 (1996), s21.

3 Crick, *Demokrasi*, s.16.

4 Meydan Gazetecilik, *Meydan Larousse*, cilt. 3, İstanbul: 1987, s.514.

5 Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara: İmge Kitapevi, 2003, s.17.

bireyi devlete karşı korumalıdır.⁶ Diğer taraftan Maurice Duverger gerçek demokrasinin daha mütevazı ve daha gerçekçi bir şey olduğunu, bunun her şeyden önce, devrim sonrası Fransa'nın 1793 Kurucu Meclis'inde denildiği gibi "halk için ve halkın her kesimi için özgürlük" olarak tanımlanması gerektiğini vurgulamıştır.⁷ Lijphart ise bir rejimin demokratik olabilmesi için, halk bütününün arzularına cevap vermesi gerektiğine inanmaktadır. Ona göre böylesine halkın eğilimlerinin tamamına cevap verebilen bir yönetim hiçbir zaman olmamıştır ve belki de hiç olmayacaktır.⁸ Sartori'ye göre demokrasi, çoğunluğun egemen olduğu bir baskı rejimi değildir. Diğer bir ifadeyle, çoğunluk düşüncesinin hâkim olup, diğer düşüncelerin baskı altına alınmasının, demokrasi ile hiçbir ilişkisi yoktur. Üstelik bu azınlığın çoğunluk tarafından istibdat altına alınması anlamına gelmektedir. Demokrasi, azınlıkta kalan düşüncelerin baskı altına alınması da değildir. Diğer taraftan çoğunluk karşısında azınlıkta kalan düşünceler, çoğunluk üzerinde "bilimsel doğruluklarını", "tarihsel haklılıklarını" ya da başka benzer gerçekleri ileri sürerek, çoğunluğun yerine geçme iddiasında bulunamazlar.⁹ Alain Touraine, demokrasiyi "en çok sayıda bireye en büyük özgürlüğü veren, olası en büyük çeşitliliği tanıyan ve koruyan siyasal yaşam biçimi"¹⁰ olarak tanımlamaktadır. Przeworski ise demokrasiyi siyasal partilerin seçim kaybettikleri bir sistem olarak tanımlarken seçimlerin yapıldığı, muhalefetin iktidara gelme şansının olduğu bir rejim olarak kabul etmektedir.¹¹

Tilly'e göre demokrasi her zaman tamamlanmadan kalan ve sürekli olarak tersine çevrilme riski bulunan dinamik bir süreçtir.¹² Nitekim 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloku'nun çökmesiyle başlayan demokrasi dalgası, konu hakkında araştırma yapan akademisyenlerin dikkatlerini, Doğu Avrupa ülkelerine yöneltmelerine neden olmuş, liberal demokrasinin küresel yükselişi de demokratikleşme çabalarına yeni bir ivme kazandırmıştır. Bugün ise demokratikleşme hareketi, Arap dünyasındaki diktatörlerin yıkılmaya başlamasıyla yeni bir sürece girmiştir.

Çağdaş Demokrasinin Temel Nitelikleri

Çağdaş demokrasinin ne tür özelliklere sahip olması gerektiği, siyaset bilimcilerce günümüzde yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Demokrasinin birçok uygulama biçiminin olmasına rağmen üzerinde uzlaşılacak niteliklerin sayısı da sınırlıdır. Bunun en önemli nedeni sosyal bilimlerde yoğun olarak yaşanan kavram kargaşaları ve demokratik rejimin uygulama aşamasında ortaya çıkan sorunlarıdır. Bu karmaşıklığa rağmen demokrasilerde bulunması gereken nitelikleri Kışlalı, şöyle sıralamaktadır: Siyasal iktidarın özgür ve genel seçimlerle oluşması, gerektiğinde siyasal

6 Crick, *Demokrasi*, s.17.

7 Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, çev., Ergun Özbudun, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1993, s.538.

8 Arend Lijphart, *Çağdaş Demokrasiler*, çev., Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, Ankara: Yetkin Yayınları, 2002, s.112.

9 Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev., T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan, Ankara: Yetkin Yayınları, 1996, s.8.

10 Alain Touraine, *Demokrasi Nedir?*, çev., Olcay Kunal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s.25.

11 Adam Przeworski, *Kapitalizm ve Sosyal Demokrasi*, çev., Naim Atabağsoy, Funda Çoban, İlkay Ata ve Soner Torlak, Ankara: Phoenix, 2012, s.10.

12 Charles Tilly, *Demokrasi*, çev., Ebru Arıcan, Ankara: Phoenix, 2007, s.9.

iktidarın karar ve uygulamalarını da denetleyebilen bağımsız yargı, farklı toplumsal çıkar ve görüşleri temsil eden siyasal partiler, farklı toplum kesimlerini temsil eden ve siyasal katılımı kolaylaştıran, dernekler ve sendikalar gibi kitle örgütleri, yurttaşların gelişmelerden doğru bilgi edinme haklarını sağlayacak özgür kitle iletişim araçları.¹³

Demokrasiyi bir denge ve uzlaşma rejimi olarak niteleyen Kışlalı ancak birbirlerini dengeleyebilecek güçler, uzlaşmayı zorunlu kılar demektir. Demokrasinin olabilmesi için her şeyden önce toplumların ulusal bütünlüğünü sağlamış olması gerekmektedir. Hiçbir toplumsal sınıfın diğerleri üzerinde kesin bir üstünlüğünün bulunmadığı; toplumsal sınıflar arasındaki geçiş akışkanlığının yüksek olduğu; toplumda çoğunluğun, kitle iletişim araçlarını izleyebilecek bir eğitim düzeyine sahip olması ve insanların eşitlik, özgürlük, hoşgörü ve uzmanlaşmaya dayalı bir sistemin, ulusa egemen olması gerekmektedir.¹⁴ Dahl ise ideal demokrasiyi tanımlarken beş kritik etkenden bahsetmektedir. Ona göre;

- “Bir ülkedeki demokratik kurumlar başka bir ülkenin müdahalesine maruz kalıyorsa orada demokrasinin gelişmesi mümkün değildir”.
- “Asker ve polis güçleri, demokratik yollarla seçilmiş resmi görevlilerin tam denetimi altında olmadığı sürece demokratik siyasi kurumların gelişmesi ya da varlığını sürdürmesi mümkün değildir”.
- “Yine, demokratik siyasi kurumların, keskin farklılıklar gösteren ve çatışan aktörlerin olduğu bir ülkeden çok, kültürel açıdan yeterli derecede homojen olan bir ülkede gelişmesi ve varlığını sürdürmesi daha yüksek bir ihtimaldir”.
- “Hemen hemen bütün ülkeler er ya da geç politik, ideolojik, ekonomik, askeri, uluslararası ciddi krizler yaşarlar. Eğer demokratik sistem ayakta kalacaksa bu tür krizlerin neden olacağı zorluklarla ve karmaşayla başa çıkması gerekmektedir”.
- “Demokratik bir kültürün gelişmesi piyasa ekonomisiyle yakından ilgilidir. Diğer bir deyişle demokratik kurumlar için çok elverişli olan bir durum, özel sektörün sahip olduğu yani sosyalist ya da devletçi ekonomiden ziyade kapitalist olan bir piyasa ekonomisiyle mevcuttur; fakat bu aynı zamanda bir paradoksa da neden olmaktadır. Çünkü ekonomik açıdan eşit olunan bir toplumda siyasi manada da eşitlikten söz etmek çok güçtür. Bu nedenle demokrasi ile kapitalist piyasa arasında sürekli bir gerginlik vardır. Ama diğer taraftan da kapitalist toplumun ortaya çıkardığı ekonomik büyümenin demokratik siyasi kurumları geliştirmek ve sürdürmek için çok elverişli koşullar olduklarını da göz ardı edemeyiz”.

Yazara göre bu beş koşulun hepsinin de var olduğu bir ülkede demokrasinin konsolide olması ve korunması neredeyse kesindir. Bu beş koşulun tamamından mahrum

13 Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s.250.

14 Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s.211.

olan bir ülkede demokrasinin pekişmesi veya korunması oldukça zordur.¹⁵

Demokrasi konusunda kafa yoran Dahl, ideal bir demokratik yönetim için bazı kriterleri ortaya koymuş; fakat bunların sağlıklı bir şekilde uygulanacağına ve sağlıklı bir demokratik süreç ve yönetimin gerçekleşeceğine inanmadığını belirtmiştir. Ona göre bu standartların ilki toplumu oluşturan üyelerin, politikanın ne olması gerektiği konusunda görüşlerini diğer üyelerin dikkatine sunan ve etkin imkânlarla sahip olma anlamına gelen “etkin katılımıdır”. Politikanın ne olacağıyla ilgili karar verildikten sonra her üyenin oy vermek için eşit ve etkin hakka sahip olması anlamına gelen “oy kullanma eşitliği” de ikinci standart olarak görülmektedir. Her üyenin ilgili alternatif politikalar ve onların sebep olduğu muhtemel sonuçlar hakkında “bilgi edinmesi”, üçüncü standart olarak ileri sürülmüştür. Dördüncü standart olan “gündemin kontrolü” ise üyelerin gündeme konacak maddelerin hangilerinin olacağı konusunda karar verme haklarının olmasıdır. Dahl’ın bahsetmiş olduğu son standart ise sürece “bir ülkede sürekli olarak ikamet eden erişkinlerin” diye tabir edilen yetişkinlerin dâhil edilmesidir.¹⁶

Yine Dahl’a ilaveten günümüzde ideal demokrasiyi tanımlamada kullanılan ve hangi ülkelerin demokratik hangilerinin olmadığı konusunda uluslararası örgütlerin hazırlamış olduğu bir takım veriler de, referans kaynağı olarak dikkat çeker. Bunların içinden belki de en önemlisi New York merkezli, demokrasiyi izleme örgütü olan Freedom House olup her yıl, araştırma kapsamına aldığı devletler hakkında, sivil özgürlükler ve siyasal haklar yönünden birden yediye kadar derecelendirme yapmaktadır. Freedom House siyasal haklar bağlamında ülkeleri incelerken; adil seçimlerin yapılıp yapılmadığı, insanların ordu, dış güçler, totaliter partiler, dinsel hiyerarşiler ve ekonomik oligarşilerin tahakkümü altında olup olmadıkları, kültürel farklılıklara ve azınlık haklarına saygı, tartışmaya imkân tanıyan politik sistemin varlığı, toplantı ve gösteri yapma özgürlüğü, siyasi örgütlenme özgürlüğü, sendikal haklar, hukukun üstünlüğü, bağımsız yargı, kişisel özerklik, mülkiyet haklarının güvence altında olup olmadığı, cinsiyet eşitliği gibi¹⁷ konuları incelemektedir.

Tilly ise demokratik rejimleri, yüksek kapasiteli demokratik olmayan, düşük kapasiteli demokratik olmayan, yüksek kapasiteli demokratik ve düşük kapasiteli demokratik olmak üzere 4 gruba ayırmaktadır. Yüksek kapasiteli demokratik olmayan yönetimde söz hakkına önem verilmeyen, devletin güvenlik güçlerine her türlü kamu politikasına girme hakkı sağlanan, yukarıdan müdahale veya alttan kitle isyanlarıyla yapılan rejim değişiklikleri uygulamaları görülmektedir. Yazar’a göre İran ve Kazakistan bu grup içerisinde yer alan ülkelerdir. Düşük kapasiteli demokratik olmayan yönetimlerin özelliği ise iç savaş gibi sıkça yaşanan şiddet içeren mücadelelerin görülmesi, siyasi aktörlerin dâhil birçok kişinin öldürücü şiddete başvurmasıdır. Somali, Kongo bu grupta yer almaktadır. Yüksek kapasiteli demokratik yönetimlerin özellikleri ise sık görülen toplumsal hareketler, çıkar grubu faaliyetleri, siyasi parti hareketlilikleri, rekabete dayalı seçimler ile devletin kamu politikalarını görece dü-

15 Robert Dahl, *Demokrasi Üzerine*, çev., Betül Kadioğlu, Ankara: Phoenix, 2010, s.162-174.

16 Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s.47-48.

17 Tilly, *Demokrasi*, s.16-17.

şük düzeylerdeki politik şiddetle birleşmiş yaygın gözetimidir. Norveç ve Japonya bu grubun içinde yer almaktadır. Yine sık görülen toplumsal hareketlilik, çıkar grubu faaliyetleri ve siyasi parti hareketliliğine ek olarak daha az etkin devlet gözetimi, yarı yasal ya da yasal olmayan aktörlerin kamu politikalarına daha fazla müdahalesi ve kamu politikalarında fazla ve yüksek düzeyde öldürücü şiddet, düşük kapasiteli demokratik yönetimlerin özellikleri olup Jamaika örnek olarak verilmektedir.¹⁸ Her ne kadar demokrasi farklı gruplar altında incelenip ülkeler kategorize edilerek anlamlandırılmaya çalışılsa da üzerinde durmamız gereken bir diğer husus, demokratik sistemin vesayetten arındırılmış olmasıdır. Bunun için bakılması gereken alan demokratik bir sistemde var olan sivil-asker ilişkilerinin niteliği ve etkisidir.

Sivil-Asker İlişkilerine Dair Kavramsal Bir Çerçeve

Yürütmeye bağlı ve ülke savunmasından sorumlu bir kurum olan ordu, modern demokratik ülkelerde siyasetin bir aktöründen çok kendi sınırları içinde hareket eden bir yapı görüntüsü vermektedir. Diğer taraftan modernleşme sürecini tamamlayamamış ve bu yolda demokrasiyi yönetim biçimi olarak tercih etmiş ülkelerde ise ordu, gerek ideolojik gerekse kurumsal çıkar anlamında kendi sınırları içerisinde kalmayarak siyasette aktif bir rol üstlenebilmiş, modernleşmeye önderlik eden itici bir güç olarak siyasal ve ekonomik kararların alınmasında etkili olabilmektedir.¹⁹ Bu durum ise demokrasinin tam anlamıyla istikrara kavuşamaması ya da diğer bir ifade ile pekişmemesine neden olan vesayetçi uygulamaları akla getirmektedir. Siyasi ortamda çeşitli vesayetçi uygulamalar görülmekle beraber en sık rastlanılan ordu kurumunun siyasetteki hâkimiyetidir. Askerin fiili olarak güç kullandığı veya var olduğu bir toplumda bağımsız bir siyasal aktör haline geldiği, çeşitli nedenlerle askerlerin üzerindeki sivil kontrolün ortadan kalktığı veya azaldığı, siyasal sahnede hâkim siyasal güç olarak sivil siyasetçilerin değil askerlerin yer aldığı bu ortam “pretoryenizm” olarak telaffuz edilmekte ve daha çok yeni kurulan demokrasilerde veya demokratikleşme çabası içinde olan ülkelerde önemli bir sorun teşkil etmektedir.²⁰

Bugün sivil-asker ilişkilerine baktığımızda Samuel Huntington, Morris Janowitz, Douglas Bland, Nordlinger, Rebecca L. Schiff ve Amos Perlmutter’i sivil-asker ilişkilerinin teorik altyapısının oluşturulmasında katkıları olan önemli akademisyenler olarak görmekteyiz. İdeal sivil-asker ilişkileri konusunda akademisyenler arasında, üzerinde uzlaşmış bir model olmadığı gibi konu üzerinde çok sayıda farklı fikir ortaya atılmıştır.²¹ Hepsinin ortak görüşü; demokrasiyi korumak için ordunun hem sivil otoritenin -hükümetin- kontrolüne tabi olması hem de profesyonel özerklik ve siyasi tarafsızlığa sahip bulunması gerektiği yönündedir.²²

Huntington pretoryanizmi; oligarşik pretoryanizm, radikal pretoryanizm ve kitle

18 Tilly, *Demokrasi*, s.41-44.

19 Öztürk, *Ordu ve Politika*, s.30.

20 Birsen Örs, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler Bir Açıklama Modeli*, İstanbul: Der Yayıncılık, 1996, s.3.

21 Mutlu Yıldırım, “Türkiye’de Sivil Asker İlişkileri Bağlamında 1966-1973 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2010, s.4.

22 Eva Etzioni-Halevy, “Civil-Military Relations and Democracy: The Case of the Military-Political Elites’ Connection in Israel”, *Armed Forces and Society*, 22/3 (1996), s.402.

pretoryanizmi olarak üç aşamada ele almaktadır. Oligarşik pretoryanizmde hâkim olan sınıf, büyük toprak sahipleri, din adamları ve kılıç kullananlar iken sosyal kurumlar farklılaşmamış, yönetici sınıfa mensup olanlar siyasal, askeri, dini, sosyal ve ekonomik anlamda liderlik özelliklerini aynı anda üstlenebilmektedirler. Radikal modelde ise siyasal katılma sınırlı, yönetsel etki ise yüksek düzeydedir. Siyaset orta sınıfların ortaya çıkışına hazır değildir. İlk aşamada siyaset sahnesinde aktif rol alanlar askerlerdir. Bu radikal modele Huntington 1908-1922 yıllarındaki Türkiye'yi örnek göstermektedir. Ordu içinde bulunan subaylar, kontrolü ele geçirmek için sürekli mücadele içindedir. Bu modelde ordu, siyasete tamamen siyasal nedenlerle müdahale etmekte, askeri müdahaleyi çözüm olarak görüp bunu sivil sosyal unsurlarla birlikte gerçekleştirmektedir. Kitle pretoryanizminde, ordu siyasetin üstünde ve değişimi engelleme adına hareket etmektedir. Böyle bir toplumda askerler gardiyan rolünü üstlenirken müdahalelere sebep olarak siyasal sistemdeki geçici ve olağanüstü çatlama göstermeler de asıl neden, siyasal sistemin kendisiyle ilişkilidir ve burada toplumun modernleşme süreci üzerinde durulmalıdır.²³

Askerin sivil siyaset sahnesindeki rolü üzerinde duran Huntington, askeri gücü en aza indirme adına "sivil kontrolü" yani sivil unsurların kendi güçlerini askerî unsurlar karşısında hâkim kılması şeklinde statik bir önerme ortaya koymaktadır. Ona göre bunu gerçekleştirmenin objektif ve sübjektif sivil kontrol olmak üzere iki yolu bulunmaktadır ve her iki önermede de askerin profesyonelleşmesine vurgu vardır. Objektif sivil kontrolde amaçlanan orduyu askerileştirip devletin aracı yapmak suretiyle askerin siyasetin dışında tutulmasıdır. Sübjektif sivil kontrol, siyasi ve askeri sorumlulukları bir araya getiren ve askeri işlemlerin kontrolünü tek bir yasal otoriteye veren yöntemdir. Askerin siyasete katılmasını öngörür.²⁴

Janowitz ise *Profesyonel Ordu* isimli eserinde profesyonel silahlı kuvvetlerin kurumsal bir analizini yaparak, Huntington'un önermiş olduğu sivil kontrol modeli yerine farklı toplumsal koşullara göre değişiklik gösterebilen, dinamik bir profesyonelleşme önermektedir. Modern demokratik toplumlarda askeri teşkilatlarla ilgili oluşturduğu hipotezleri bu konuda daha sonra yapılacak araştırmaların temelini oluşturmuştur.²⁵ Ona göre Huntington'ın objektif sivil kontrol kavramında tavsiye ettiği izolasyon, yani ordunun izole edilmesi, yanlış anlaşılmaya sebep olup çatışmanın kapısını aralamaktadır. Çünkü siviller ordunun yeterli donanıma sahip olmadığı alanlardaki açılımları desteklerken; ordu da kendini, savunmak için sorumlu olduğu toplumun karşısında bulmaktadır. Bu endişeler, Morris Janowitz'in sivil-asker ilişkilerindeki soruna çizdiği çerçevenin temelinde yer alır.²⁶ Janowitz siyasi bilince sahip, sivillerle örtüşebilen subayları tercih etmektedir.²⁷ Apolitik ve tarafsız, toplumdan göreceli olarak ayrılmış bir askerlik mesleğini öngören Huntington'un aksine Janowitz, siyasi

23 Örs, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler Bir Açıklama Modeli*, s.17-24.

24 Samuel Huntington, "Civilian Control and the Constitution", *The American Political Science Review*, I (1956), s.678.

25 James Burk, "Morris Janowitz and the Origins of Sociological Research", *Armed Forces and Society*, 19/2 (1993) s.168.

26 Yıldırım, "Türkiye'de Sivil Asker İlişkileri", s.5.

27 Burk, "Morris Janowitz and the Origins of Sociological Research", s.177.

bilince sahip, işlev ve uzmanlıkları sivillerinkiyle örtüşen subayları kabul etmekle birlikte politikaya duyarlı ve toplumla bütünleşmiş bir ordu modelini savunmaktadır.

Pretoryanizm konusunda çalışan akademisyenlerin bir diğeri Perlmutter'dir. Ona göre, pek çok durumda siviller; sivil siyasi yapı ve kurumlar işlemediği, fraksiyonlara bölünmenin gerçekleştiği ve siyasi hareketin yönetilmesi için gerekli anayasal araçlar bulunmadığı zamanlarda siyasi destek için orduya başvururlar.²⁸ Bu, pretoryanizmin temel özelliklerinden biridir ve demokratik kurumların yerleşmediği ülkelerde diğerlerine göre daha sıklıkla görülen bir durumdur. Bu toplumlarda anayasal değişiklikler ordu tarafından yapılır ve ordu sık sık yönetime müdahil olur. Ona göre iki çeşit pretoryan ordu vardır: hakem ve yönetici ordular. Hakem tipinde ordu, "koruyucu zihniyetle" askeri idare için bir zaman sınırlaması koyar ve hükümeti "kabul edilebilir" bir sivil rejime devretmek için gerekli düzenlemeleri yapar.²⁹ Yönetici tip, iktidarı bir araç değil amaç olarak görmekte ve düzenlemelerini kalıcı olmak üzere yapmaktadır.

Nordlinger ise pretoryanizmi, sivil kontrolün zıddı olarak tarif etmiş ve askerler ile sivil hükümet arasında sivil üstünlüğün çöküşüyle sonuçlanan bir çatışma olduğu zaman ortaya çıktığını söylemiştir.³⁰ Nordlinger, pretoryan sistemleri arabulucu, muhafız ve yönetici olarak üç aşamada ele almıştır. Ona göre arabulucular daha çok statükoyu koruma hedefinde olup etkili bir şekilde veto gücünü kullanma eğilimindedirler. Muhafızlar, yönetimi kendi ellerinde tutarak sivil yöneticilerin yapmış oldukları hataları düzeltme eğilimi sergilerken, yöneticiler siyasal hâkimiyeti kesin olarak eline geçirmiş siyasal, sosyal ve ekonomik olarak kesin değişimleri desteklemektedirler. Bu grubun siyaset müdahalesi çok sert ve yüksek düzeyde olup kalıcıdır. Özellikle "ciddi siyasal, sosyal veya ekonomik krizlerde, savaş yenilgilerinde ve prestij kayıplarında, rejimin tipi ne olursa olsun, ordunun daha etkili bir rol oynaması olasıdır".³¹

Mevcut sivil-asker ilişkileri teorilerinin başlıca bulgularından birisi, orduların fiziksel ve ideolojik olarak siyasi kurumlardan ayrılmış olmaları gerektiğidir. Bunun aksi ise Rebecca L. Schiff ve Douglas Bland tarafından ortaya konmuş olan uyum teorisidir. Schiff, ordu ile siviller arasında bir ayırmadan ziyade; ordu, sivil elitler ve vatandaşlar arasında oluşturulabilecek bir ahenkten, iş birliğinden bahseder.³² Toplumun, sivil-asker ilişkisini etkilediğini ve bunu da kültür üzerinden yaptığını savunan Schiff'e göre bu üç aktörün, yani ordu, sivil elitler ve vatandaşların, oluşturduğu uyumun içerisinde ayırım söz konusu olabilir; ancak bu ayırım uyumun oluşabilmesi için şart değildir. Kurumlar ve sektörler arasında oluşacak karşılıklı diyalogun daha önemli olduğunu belirtir. Teori, ilişkiselliğe üçüncü bir boyut katarak vatandaşları da

28 Amos Perlmutter, "The Praetorian State and the Praetorian Army", *Comparative Politics*, 1/3, (1969), s.382.

29 Perlmutter, "The Praetorian State and the Praetorian Army", s.390.

30 David Albright, "Comparative Conceptualization of Civil-Military Relations", *World Politics*, 32/4 (1980), s.555.

31 Juan J. Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, çev., Ergun Özbudun. Ankara: Liberte Yayınları, 2008, s.183.

32 Douglas Bland, "Managing the 'Expert Problem' in Civil-Military Relations", *European Security*, 8/3 (1999), s.7-9.

çerçeveye dâhil etmesiyle diğer birçok sivil-asker ilişkisini anlatan teorilerden farkını ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle, sivil-asker konusu kurumsal öğelerin dışına taşınarak kültürü oluşturan bireyleri de olaya dâhil eder. Askerin sivil güce destek vermesi olarak da kabul edilen bu olgu, sivil hükümetlerin yetersiz kaldığı durumlarda ordunun devreye girmesini kabul eder. İç düzenin sağlanması, doğal afetler veya polisin görev alanı içinde olup da yetersiz kaldıkları durumlarda ordu, bir aktör olarak inisiyatif alabilir, bunu da sivil yönetim ve vatandaşlar ile iş birliği içinde yerine getirebilir. Ulusların özgün tarihsel ve kültürel deneyimlerini ve çeşitli diğer sivil-asker ilişkileri olasılıklarını da göz önüne alarak farklı bir alternatifi ortaya serer. Mevcut teoriler, sivil ve askeri kurumların birbirinden ayrılmasını savunurken uyum teorisi bir ulusun kültürüyle ilgili konulara işaret ederek kurumsal analizin ötesine geçmeye çalışır. Uyum teorisi yukarıda bahsedilen belirli kurumsal ve kültürel göstergeleri işler; ordu, hükümet ve toplumun iç politikaya askeri müdahaleyi engellemek amacıyla üzerinde anlaşacakları ayrı olsun, bütünleşmiş olsun, sivil-asker ilişkileri biçimlerinin oluştuğu ampirik koşulları açıklar.³³

Bland ise daha çok kurumlar arası uyumdan söz etmektedir ki bu da demokrasinin gelişmişliğiyle paralellik arz eder. Demokrasi konusunda ciddi mesafeler almış çoğu Batılı ülkelerde sözü geçen kurumsal uyum gözlenebilmektedir. Özellikle uluslararası konjonktür gereği asker ile sivil unsurlar birlikte hareket edebilmektedir. Bir başka uyum da kurumlar arası değil yöneticiler arası uyumdur ve hemen hemen her ülkede görülme olasılığı vardır. Demokrasi kültürünün yerleşmiş olduğu ülkelerde çok fazla ağırlığı olmamakla birlikte atılması gereken önemli adımlarda bu uyuma ihtiyaç vardır.³⁴ ABD'nin Körfez Savaşını yürüten komutan olan Colin Powel, daha sonraki hükümette Savunma Bakanı olarak Başkana en yakın biri durumuna gelip ABD dış politikasında söz sahibi olabildiği. Diğer taraftan demokrasi bağlamında daha alması gereken epey mesafe bulunan ülkelerde de benzer durumlara şahit olabilmekteyiz. Yalnız buradaki temel fark, ortak politika belirlemekten çok askerin sivil otoriteye tabi kılınmasını sağlamaktır. Mevcut sivil-asker ilişkileri teorileri, sivil ve askeri kurumların ayrışmasına ve iç politikaya askeri müdahalenin önlenmesi için sivil alanın hâkim olmasına vurgu yaparlar. Bunun tersine uyum teorisi, ordu, siyasi seçkinler ve toplum arasında diyalog, değer ve amaçların paylaşımı konularına ağırlık verir.

Askerin asli görevinin dışına çıkarak kuvvet kullanması ve bunun sonucunda siyasi hayata müdahale etmesi, siyasal karar alma mekanizmalarına dâhil olması “askeri darbe” olarak nitelendirilmektedir.

Tüm Latin Amerika ülkeleri, bazı Arap ülkeleri, birçok Afrika ve Güneydoğu Asya ülkeleri ile bazı Akdeniz ülkeleri, yaşadıkları darbe ve karşı darbe girişimleriyle sivil-asker ilişkileri bakımından olumsuz örneklerle sahne olmuştur. Bu girişimler salt ordunun sivil iktidarın yerini alması şeklinde ortaya çıkarken bazen de iktidara do-

33 Rebecca Schiff, “Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory Of Concordance”, *Armed Forces & Society*, 22/1 (1995), s.10.

34 Bland, “Managing the ‘Expert Problem’ in Civil-Military Relations”, s.10-11.

laylı olarak müdahalesi şeklinde olmaktadır.³⁵ Huntington Üçüncü *Demokrasi Dalgası* eserinde askerî müdahaleleri, demokrasiye karşı girişilen ters dalgalar olarak adlandırmıştır. Bu müdahalelerin ilki 1922-1942 yılları arasında görülmüş olup Roma yürüyüşü ve Mussolini'nin zayıf ve hayli yozlaşmış İtalyan demokrasisinin kolayca çözülmesiyle başlamış; akabinde Polonya, Estonya ve Letonya'da siyasi çöküşler gerçekleşmiştir. İkincisi ters dalga ise 1958-1975 yılları arasında yaşanan olaylar sonucunda başta Peru olmak üzere Brezilya ve Bolivya'da yaşanmış, sivil hükümetler askerler tarafından devrilmiş³⁶ ve yerlerine askerî rejim hükümetleri ikame edilmiştir.

Finer, askerî rejimleri, hükümetin silahlı kuvvetlerin eline geçtiği rejimler ya da silahlı kuvvetlerin emirleriyle hareket eden yapılar olarak ifade ederken³⁷ Atay ise bu rejimleri genellikle siyasi bağımsızlıklarını yeni kazanmış, demokratik unsurların kök salmadığı az gelişmiş ülkelerde görülen, siyasal iktidarın tamamen askerî idarenin kontrolü altında bulunduğu, burjuvazinin genel çıkarlarına uygun hareket eden ve kendi meşruiyetini devrilen yönetimin olumsuz uygulamalarına bağlayıp hedeflerini anayasal ve yasal düzenlemelerle destekleyen plebisiter oylamayla meşrulaştıran rejimler olarak tanımlamaktadır.³⁸

Varol ise askerî darbeleri genel olarak anti-demokratik bir uygulama olarak zikretse de bazen de demokratik sonuçlar doğurabileceğine dikkat çekerek açıkça demokrasiyle çelişen bir düşünceyi ortaya koymaktadır. Darbelerin daha çok otoriter ve totaliter rejimlere karşı gerçekleştiğine değinen Varol, darbeleri genel anlamda demokratik olanlar³⁹ ile olmayanlar olarak ikiye ayırmakta, darbe eyleminden demokratik sonuç uman bir yanılğı içine düşmektedir. Ona göre demokratik olmayan askerî darbelerde sonuç siyasal rejim anlamında değişmezken, değişen tek şey liderler olmaktadır. Oysa demokratik darbelerde hem otoriter veya totaliter rejim yerini demokratik sisteme bırakır hem de liderliğe daha demokratik kişiler gelmektedir. Bu bağlamda 1974 Portekiz, 1960 Türkiye ve 2011 Mısır askerî müdahalelerini demokratik sonuçlar doğuran darbeler olarak nitelemektedir.⁴⁰

Askerî müdahaleler ve akabinde ortaya çıkan askerî rejimlerin nedenleri konusunda Ünsaldı, siyasi istikrarsızlıklara ve toplumsal değişimlere vurgu yapmaktadır.⁴¹ Ona göre ordunun siyasete müdahalesi her ülke için aynı değildir. Farklı toplumlarda farklı zamanlarda görülen askerî müdahalelerin nedenleri de farklı olabilmektedir. Modernleşmenin neden olduğu hızlı ve planlı olmayan ani sosyal değişimler, siyasal katılma talebini yükseltecek, bu talep baskısı ise siyasal sistemin demokratik arzında sorun yaşamasına neden olacaktır. Nitekim Huntington geleneksel yapılardan mo-

35 Örs, *Türkiye'de Askerî Müdahaleler Bir Açıklama Modeli*, s.7.

36 Samuel Huntington, *Üçüncü Dalga* 20.yy. Sonlarında Demokratlaşma, çev., Ergun Özbudun, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 2007, s.11.

37 Samuel E. Finer, *The Man on Horseback: The Role of Military in Politics*, Middlesex: Penguin Books, 1975, s.164.

38 Ağah Sabri Atay, *Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*, İstanbul: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998, s.48-49.

39 Demokratik askerî darbelerin özellikleri hakkında bkz. Ozan O. Varol, "The Democratic Coup d'État", *Harvard International Law Journal*, 53/2 (2012), s.292-356.

40 Varol, "The Democratic Coup d'État", s.289, 299, 294.

41 Levent Ünsaldı, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, İstanbul: Kitap Yayıncılık, 2008, s.259.

dern yapılara geçişte bir çalkantı yaşanacağı, bunun da bozulmaya sebep olacağı varsayımından yola çıkarak, bizatihi modernleşme sürecinin (kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, okur-yazar oranında artışı, kentleşme, sanayileşme, pazar ekonomisi) bile askeri müdahaleye sebep olabileceği endişesini paylaşmaktadır.⁴² Bu ise bozulma ile sonuçlanacak, ordunun siyasete dolaylı ve dolaysız yoldan müdahalelerine uygun ortam teşkil edecektir.

Finer'e göre, ordunun siyasal hayata farklı yöntemlerle ve değişik derecelere varan müdahale biçimleri bulunmaktadır. Bu müdahale biçimlerinin başında "etkileme" veya "tavsiye etme" biçiminde ifade edilen ve normal anayasal kurallardan yola çıkarak gerçekleşen etkiler yer almaktadır. Bu yöntem ordunun müdahale yöntemlerinden en hafif olanıdır ve bunun mevcut pozitif hukuk kurallarına aykırı bir yönü yoktur. Ordunun ikinci müdahale biçimi ise "şantaj" biçiminde kendini göstermektedir. Sivil otoritenin gözünü korkutma, sivillerle iş birliği yapmayı reddetme ve şiddet kullanma bu yöntemin temel özelliklerini ifade eder. Üçüncüsü ise "siyasal iktidarı değiştirme" veya onun "yerini alma" biçiminde gerçekleşir ve bu aşamada sivillere karşı açıkça zor ve şiddet kullanılabilir.⁴³

Demokratik bir sistem modelinde askerin yönetim üzerindeki etkisi ülkenin siyasi kültürü ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim, siyasi kültür pek çok ülkenin sorunlarını anlamada ve çözümünde bir referans noktası alınmaktadır. Bu kavram toplumsal değişmeyi, sisteme yönelen desteği, bireylerin siyasal sistemle ilişki kurma biçimlerini anlamakta, siyasa yapma ve uygulama yollarını tespit etmekte önemli sonuçlar vermiştir. Siyasi kültürü siyasal tutumların, duyguların, bilgi ve becerilerin toplum içinde belirli bir biçimde dağılımı, siyasal yönelimler ve sisteme yönelik tutumlar olarak tarif eden Almond ve Verba, bu kültürü aynı zamanda askerin siyasete müdahale etmesi konusunda etkili olan çevresel faktörlerden birisi olarak görerek, toplumun gelişmişlik düzeyiyle ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Toplumlara üç temel kategoride irdeleyen Almond ve Verba, 'dar görüşlü, cemaatçi' (Parochial) diye tanımladıkları ilk grupta toplumlara henüz modernleşmemiş, dolayısıyla siyasal aktör ve kurumların henüz tam anlamıyla oluşmadığı ve kurumsallaşmadığı ilkel cemaatler olarak nitelendirmişlerdir. 'Tebaa' (Subject) adı verilen ikinci grup toplumlarda ise siyasal hayat ve aktörler kurumsallaşmış olmasına rağmen, bu kurumsallaşma demokrasi yönünde olmamış ve halk karar alma sürecinden dışlanan pasif bir kitle haline getirilmiştir. 'Katılımcı' (Participant) adını verdikleri Batı tipi toplumlar ise demokrasinin ve demokratik sivil kültürünün davranışsal ve tutumsal olarak halka yerleştiği ve demokrasinin şehirdeki tek oyun olarak benimsendiği ülkeleri anlatır.⁴⁴

Finer askerlerin siyasal hayata müdahalelerinin kapsam ve biçimi, içinde bulunduğu ülkenin siyasal kültür düzeyi ile yakından ilişkilidir demektir.⁴⁵ Köklü katılımcı demokratik siyasal kültüre sahip toplumlarda askeri güçlerin sivil yönetimlere

42 Örs, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler Bir Açıklama Modeli*, s.61-63.

43 Finer, *The Man on Horseback*, s.163-133.

44 Gabriel Almond ve Sidney Verba, "Civic Culture", bkz. <http://academic.regis.edu/jriley/205civicculture> (erişim 4 Şubat, 2015).

45 Finer, *The Man on Horseback*, s.108-126.

müdahalesi tavsiye sınırını aşmazken, daha düşük siyasal kültüre sahip toplumlarda bu durum şantaj, sivil iktidarı değiştirme denemeleri ve hatta iktidarı doğrudan ele geçirmeye kadar varabilmektedir. Siyasal kültür düzeyinin zayıf olduğu ülkelerde, askeri müdahalelere karşı gelişmiş yerleşik siyasal kurumlar ile güçlü ve bilinçli sivil toplum görülmemektedir. Halkın siyasal kurumlara bağlılık düzeyi düşük olmakla birlikte toplumsal örgütlenme gelişmemiş ya da gelişmesi yasaklarla engellenmiştir. Siyasal iktidar değişiklikleri tecrübe edilmemiş, iktidara karşı oluşması beklenen muhalefet anlayışı gelişmemiştir. Ordu, şiddet veya tehdit ile sivil yönetimi istediği şekilde değiştirmekte veya sivil rejimi tamamen ortadan kaldırabilmektedir. Bu uygulamaları da halk tarafından meşru kabul edilip tepki verilmemektedir.⁴⁶

Halkın kişiler üstü amaçlar veya ortak çıkarlar uğruna kendi çıkarlarından feragat etmesi de zayıf siyasal kültürün özelliği olup, siyasette hiyerarşiye ve katılığa sebep olmaktadır. Bu özellik dış tehlikelere karşı ulusu korumakta yarar sağlarken demokrasinin işleyişini zorlaştırmaktadır. Ortak menfaatler amacıyla yapılan askeri müdahalede halkın desteğinin alınmasını kolaylaştırmaktadır. Önemli olan ulusun birliği ve bütünlüğüdür, söz konusu bu olunca kişisel ve grupsal çıkarlar önemli olmaktan çıkmaktadır. Çünkü devlet her türlü bireysel çıkarın üstündedir ve tüm toplumun kolektif çıkar ve amaçlarını temsil etmektedir. Devletin çıkarlarını korumak aynı zamanda toplumun da çıkarlarını korumak demektir. Bu da seçkin zümrelerin işini gerek gündelik siyasete katılmak bakımından gerekse askeri müdahalede bulunmak açısından kolaylaştırmaktadır.

Finer ordunun müdahale düzeyi ile toplumun siyasal kültür düzeyini dört grupta toplamaktadır. Bunlardan ilki İsveç, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Hollanda gibi ülkelerde görülen “olgunlaşmış siyasal kültür”dür. İkincisi gelişmiş siyasal kültür olup Hitler dönemine kadar Almanya, iki savaş arası Japonya, III. Cumhuriyet’ten itibaren Fransa ve SSCB örnek gösterilmektedir. Bu gibi toplumlarda sivil kurumlar oldukça gelişmiş, askeri müdahalelere karşı güçlü bir direniş vardır. Diğer siyasal kültür ise “zayıf siyasal kültürdür”. Türkiye, Arjantin ve İspanya zayıf kültür ile gelişmiş siyasal kültür arasında, Mısır, Suriye, Pakistan, Irak ve Sudan zayıf siyasal kültürün altında yer almıştır.⁴⁷ İkinci grubun sivil toplum örgütlenmesi oldukça zayıftır. Askeri müdahalelere karşı gelişmiş ülkelerdeki gibi güçlü bir direniş yoktur. Kamuoyu zayıf ve yer yer kendi içinde bölünmüş durumdadır. Dördüncü kültür tipi ise Meksika, Arjantin, Haiti ve Paraguay’ın tecrübe etmiş olduğu ve kamuoyunun pek dikkate alınmadığı “minimal siyasal kültür” olarak adlandırılmaktadır.

Toplumsal yapı ve özellikleri de siyasi kültürün içinde en önemli unsurlarından biri olarak askeri müdahalelerde etkin bir rol oynamaktadır. Toplumun gelişmesiyle ortaya çıkan daha girift yapılar, askerin siyasete dolaylı veya direkt olarak müdahalesini engellemektedir. Ters durumlar için Örs, “görece olarak daha az karmaşık ve farklılaşmamış bir toplumda daha homojen, disiplinli ve uyumlu bir grup olan ordu,

46 Finer’e göre Arjantin, İspanya, Yunanistan ve Türkiye siyasal kültür düzeyi zayıf olan ülkeler olmalarına rağmen günümüzde siyasetin temel prensiplerinin işlediği ülkeler arasında yer almaktadırlar, bkz. Finer, *The Man on Horseback*, s.108-126.

47 Örs, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler Bir Açıklama Modeli*, s.45-46.

etkili bir biçimde siyasal liderlik rolünü oynayabilmektedir” demektir.⁴⁸ Nitekim birçok geri kalmış ve siyasal çalkantılar içinde boğuşan toplumlarda söz konusu askeri yönetimleri görmek hiç de şaşırtıcı değildir. Turhan da az gelişmiş ülkelerin toplumsal yapılarında toplumsal güçsüzlüğün egemen olması ve bu ortamda en iyi örgütlenmiş ve en etkili gücün orduda bulunmasını müdahalenin nedeni olarak görmektedir.⁴⁹ Toplumun görece karmaşık ve örgütsüz bir tabiata sahip olması, orduyu özerk bir güç haline getirmektedir. Buna karşın siyasal katılım yaygınlaşıp toplum daha karmaşık hale gelince, askeri müdahalenin gerçekleşme ihtimali azalmaktadır. Karmaşık, gelişen ve aynı zamanda çeşitlenen toplum, askere karşı kendi argümanlarını geliştirmeye başlar; bu da bir darbe durumunda askerin kullanacağı gücü daha acımasız hale getirir. Çünkü karşısında daha organize olmuş bir grup durmaktadır.

Bugün demokrasi konusunda önemli mesafeler almış gelişmiş ülkeler, farklı sivil-asker ilişkilerine sahip örnekleriyle karşımızda durmaktadır. Her biri kendine has farklı modellere sahipse de ortak noktaları nihayi demokrasiye ulaşma hedefinden vazgeçmemiş olmaları, dahası bu çaba için çağın gereklerine uygun hareket etmeleridir. Farklı sivil-asker ilişkileri modellerine sahip gelişmiş ülkelerin yüksek demokrasi standartlarına sahip olmaları o ülkelerin siyasal kültür düzeyi ile yakından ilişkilidir.

Gelişmiş Ülkelerde Ordu Tecrübesi

1950-2010 tarihleri arasında dünyadaki askeri müdahaleleri irdeleyen Powell ve Thyne, 457 tespitle askeri müdahaleler konusunda çarpıcı bir gerçeği ortaya koymuşlardır. Bu darbelerin 12 tanesi Avrupada, 72 tanesi Ortadoğuda, 59 tanesi Asyada, 169 tanesi Afrikada ve 145 tanesi Latin Amerikada gerçekleşmiş, yapılan müdahaleler % 46,96 ortalama ile başarıyla sonuçlanmıştır.⁵⁰ Bu tablodan da anlaşılacağı gibi gelişmiş ülkelerin yer aldığı bölgelerde sivil-asker ilişkileri durağan seyretmekte, askeri müdahalelere pek rastlanmamaktadır. Sanayileşmesini tamamlamış bu ülkelerde silahlı kuvvetler, tamamen siyasal otoritenin buyruğu altında olup⁵¹ “doğrudan doğruya siyasete karışmayarak ulusal bir çıkar anlayışının bekçiliğini yapmaktadır”.⁵² Bu durum ilk olarak bu ülkelerin sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi ve zengin demokratik siyasal kültürleri ile açıklanabilir. İkincisi bu biçimdeki bir sonuç gelişmiş ülkelerdeki silahlı kuvvetlerin etkisinin ülkelerin ekonomik yönüyle yakından ilgili olduğunu da ortaya koymaktadır.

Siyasal kültür düzeyi bakımından olgunlaşan, kurumsal yapısı yerleşip düzene giren ve tüm kamusal kurumların rol ve sorumlulukları herkes tarafından benimsenen ülkelerde siyasal sistemin işleyişi de kolay olacağından, askerlerin siyasal hayata doğrudan müdahale etme olasılığı da azalmaktadır. Bu ülkelerdeki silahlı kuvvetlerin siyasal hayata etkisi, hukuki düzenin dışına çıkamayacak biçimde mevcut kurallar çerçevesinde gerçekleşmekte, “etkili olduğu alanlar daha çok dış politika ve ülke sa-

48 Örs, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler Bir Açıklama Modeli*, s.23.

49 Mehmet Turhan, *Siyasal Elitler*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 2000, s.193.

50 Jonattan M. Powell ve Clayton. L. Thyne, “Global Instances of Coups from 1950 to 2010: A New Dataset”, *Journal of Peace Research*, 48 (2), 2011, s. 255.

51 Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 50.

52 Gül Tuba Dağcı, *Osmanlıdan Günümüze Ordu ve Siyaset İlişkisi*, İstanbul: İlgı Yayınları, 2006, s.22.

vunmasıyla⁵³ sınırlı kalmaktadır. Asker tamamen sivil idarenin kontrolünde olduğu için de yasa ve kanunlarda askerin “çıkış güvenceleri” bağlamında, ayrıcalıklı bir konumda yer aldığını gösteren hükümlere yer verme gereği duyulmamıştır. Çünkü siyasal ve ekonomik anlamda gelişmiş tüm demokratik ülkelerde askeri konularla ilgili milli güvenlik politikalarının uygulanması ve kontrolü, yürütmenin elindedir. Sadece askeri harcamalarda askeri temsilciler siyasiler ile istişare görevini yerine getirmektedirler. İcra organı parlamenter rejimlerde söz konusu politikaların yürütülmesinde yasama organına karşı sorumludur ve siyasal yönü kuvvetli olan bu erk de anayasa ve kanunların izin verdiği ölçüde, hükümet politikasını belirleyip uygulama yetkisini kullanmaktadır. Tıpkı milli eğitim, sağlık, ekonomi konularında olduğu gibi milli güvenliği ilgilendiren askeri konularda da tek sorumlu mercii yürütme organıdır. Aşağıda demokrasi ve sivil irade üstünlüğünü benimseyen ülkelerden ABD, İngiltere, Fransa, İspanya ve Yunanistan ile kendine has karakteristik demokratik yönetim modeliyle İsrail’i ve militarizmi geliştirmekte model almış olan Almanya ve Japonya örneklerini sivil-asker ilişkileri özelinde irdelemeye çalışacağız.

Bunların en başında mevcut dünya düzeninin en etkili aktörü, ABD’dir. ABD’nin bu konumu hakkında farklı düşünceler ortaya konmuş olsa da kesin olan bir şey var ki o da bu ülkenin dünyaya hâkim bir güç haline gelmesinde ordunun önemli bir role sahip olmasıdır. Sivil-asker ilişkileri konusunda başvuru ve düşünceleriyle bu alana yol gösteren Huntington’a göre ABD’deki sivil-asker ilişkileri, askerî realizm ve sivil liberalizm fikrine dayanmaktadır. Ordunun sivil idareye tabi olması ise savaşçı rolün dış dünyaya dönük olmasından kaynaklanmaktadır. Yani daha çok dış politika ve dış unsurlarla hem hal olan ABD ordusu, ülkenin iç siyasetini etkileyecek bir çaba içerisinde değildir. Bu da onun tamamen sivil siyasetin kontrolünde olmasını sağlamaktadır.⁵⁴ Ordunun siyasetteki konumu ve etki alanları, sivil siyasetçiler tarafından bugün dahi tartışılan en temel konuların başında gelmektedir. Cumhuriyetçi kanadı temsil eden siyasetçiler, ordunun dış müdahalelerde kullanılmasını ülke güvenliği açısından elzem görürken, Demokratlar, ordunun dış müdahalelerde kullanılmasını ülke ekonomisini olumsuz etkilediği ve Amerikan halkının menfaatlerine uymadığı gerekçesiyle karşı çıkmaktadırlar. Bu durum ordu mensuplarını da etkilemiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan askerlerini ülke dışında kullanıp kullanmama konusunda devlet adamları ve askerlerin davranışlarını inceleyen Betts, askeri danışmanların genellikle kendi içlerinde bölünmüş olduklarını ve tavsiyelerinin sivil siyasetçilerden farklı olması gerekirken onlarla benzer tutumlara sahip olduklarını gözlemlemiştir.⁵⁵ Yani bir bakıma ordu, kendi önerilerini sunup sivil siyasetçilere alternatif olma seçeneğini kullanıp hakem rolünü oynamak yerine siyasetçiler gibi bölünmüş durumdadır. Bu durum bir yandan ordunun siyasileştiği ve ulusal güvenlik bağlamında zaafa düşmüş olduğu izlenimini yaratırken diğer yandan da Huntington’un bahsetmiş olduğu sivil kontrol prensibinin de bir zaferi olarak değerlendirilebilmektedir.

53 George A. Kelly, “The Global Civil-Military Dilemma”, *The Review of Politics*, 25/3 (1963), s.296.

54 Burk, “Morris Janowitz and the Origins of Sociological Research”, s.457.

55 William O. Chittick, “The Politicization of Security Policy”, *The Journal of Politics*, 50/1 (1988), s.181.

Desch'e göre meşruiyet noktasını insani nedenlere ve dünya barışını korumaya bağlayan dışa yönelmiş bir ordu, devletin sahip olduğu dış misyonları sürdürerek gerekli kaynakları sağlıyorsa iç politikaya karışma ihtiyacı duymayacaktır. Yani ordunun dış işlerle uğraşması ve dış mücadelelerde kullanılması sivil kontrolü hâkim kılacaktır. Tersine hem dış hem de iç tehditler önemsiz boyutlarda cereyan ediyorsa o zaman sivil kontrol zayıflayacak ve bazı durumlarda askeri öncelikler ön plana çıkacaktır. O nedenle dışa yönelik askeri doktrinler, sivil kontrol için en uygun olanlardır. İçe yönelik olanlar ise sivil kontrolü sarsar ki bu da Amerikan demokrasisini olumsuz yönde etkiler.⁵⁶

ABD'nin en karakteristik yönünü oluşturan kökleşmiş demokrasi tecrübesi, sivil kontrol ve sivil üstünlük ilkeleri, dünya üzerindeki hâkim güç konumunda yer alan Amerikan ordusunu da etkilemiş, yalnızca anayasanın yapısal özelliklerinden biri olarak değil, ahlaki bir ihtiyaç olarak da kabul edilmiştir. Bu belki de böyle olduğu için Körfez Savaşı'nın Genelkurmay Başkanı Colin Powell hiçbir endişe duyulmayarak Bush yönetimi tarafından Savunma Bakanlığı'na getirilebilmiştir.

İngiltere ise diğer Avrupa ülkeleriyle benzerlik gösterse de kendine özgü siyasi tarihi, geçmişi ve yazılı olmayan bir anayasa tarafından yönetilmesi, demokrasinin beşiği etiketinin yakıştırılmasına rağmen tecrübe etmiş olduğu sivil-asker ilişkileri, onu diğer Avrupa devletlerinden ayırmaktadır. İngiltere büyük bir iç savaştan sonra 17. yüzyıl sonu 18. yüzyılın başlarında şartların da uygun olmasıyla ülke içinde var olan gerilimi sona erdirebilmiş, uzlaşma çabası gösterebilmiştir. Arkasından başlayan restorasyon döneminde bu uzlaşma çabası sonuç vermiştir.⁵⁷ Fakat sonrasında 1900'lü yılların başında yaşanan Kuzey sorunu İngiltere'nin güvenlik algısını revize etmesine neden olmuştur.

Konu hakkında Christopher Dandeker İngiltere'nin ulusal güvenlik algısını Kuzey İrlanda sorunu, İngiltere'nin ulusal güvenliğinin gelişmesini tetikleyen bir iç sorun, Soğuk Savaş süreci boyunca ortaya çıkan nükleer tehlike, kargaşa ve tahribat ortamı ile güvenlik devleti algısında önem verilen gizlilik politikası şeklinde özetlemektedir.⁵⁸ Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan Soğuk Savaş dönemi ve Kuzey İrlandadaki ayrılıkçı İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA) örgütünün sürdürmüş olduğu terör faaliyetleri İngiltere'de güvenlik devletinin oluşmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda güvenlik devleti kontrol ağının daha da genişlemesine sebebiyet vermiştir. Nitekim Soğuk Savaşın etkileri uzun bir döneme yayılmış, sivil-asker ilişkileri sorunsalının bugünlere gelmesinde etkili olmuştur. Keza güvenlik devletinin varlık nedenini oluşturan Soğuk Savaş dönemi ve ortaya çıkan nükleer silahlanma süreci akabinde, 1960 ve 1970'li yıllarda gündeme gelen profesyonel ordu kavramı da, güvenlik devleti anlayışının devamını sağlamakla kalmamış, ordunun devamlı savaşa hazır bir yapı olarak durmasına neden olmuştur.⁵⁹ Diğer yandan Birleşik Krallığın

56 Michael Desch, "Soldiers, States, and Structures: The End of the Cold War and Weakening U.S. Civilian Control" *Armed Forces and Society*, 24/3 (1998), s.396.

57 Murat Belge, *Militarist Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.39.

58 Christopher Dandeker, "The Military in Democratic Societies", *Society*, 38/6 (2001), s.362.

59 Dandeker, "The Military in Democratic Societies", s.360.

kendine has iç sorunları da bahsi geçen güvenlik devleti olgusunu canlı tutmuştur. Özellikle Kuzey İrlanda'da yaşanan ve iç huzuru tehdit eden terör eylemleri bir taraftan güvenlik algısını diri tutarken, diğer taraftan temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına gerekçe olarak gösterilmiştir.

Monarşi ve Lordlar Kamarası gibi bugün demokratik görünmeyen kurumlara sahip olmasına rağmen, demokratik siyaset kültürün toplumca özümsemiş olmasından dolayı İngiltere, sivil-asker ilişkileri bağlamında kayda değer bir krizle karşı karşıya kalmamıştır⁶⁰, sivil otoritenin itibarını sarsacak bir olay vuku bulmamıştır. Kuzey İrlanda'da meydana gelen terör eylemlerine rağmen İngiltere'de sivil unsur hâkimiyetini başarıyla sürdürebilmiştir. Bunda güçlü ve bağımsız bir parlamento, ticari ve endüstri çevrelerin varlığı ile ciddi bir köylü sorununun olmaması önemli etkenler olarak göze çarpmaktadır. 19. yüzyılda hızla gelişen kapitalizm ve toprak sahibi üst sınıfların varlığı demokrasinin gelişmesinde etkili olmuştur.⁶¹ Bu süreçte ordunun militarist bir geçmişe sahip olmamasının da payı büyüktür. İngiliz toplumu da bu paya katkı sağlamıştır; zira toplum, ordunun kendi sınırları içerisinde var olmasını istemiş ve ordu dışında her hangi bir yerde askeri bir ideolojinin var olmasını ve bunun kışla dışına taşınmasını kabul etmemiştir.⁶²

Sivil-asker ilişkilerinde demokrasi bağlamında gelişmiş bir diğer ülke Fransa'dır. V. Cumhuriyet'ten itibaren Fransa'da sivil kontrol diğer ülkelere göre daha başarılı ilerlemiş, ordunun sivil iradeye olan bağlılığında sorun kalmamıştır. Bunda Fransa'nın tecrübe etmiş olduğu beş Cumhuriyetteki ordunun tutumu etkili olmuştur. Zira savunma mekanizmalarının en küçük düzeyde bile kullanımı siyasi yetkililere bırakılmıştır. Diğer devletlerle ortaya çıkan sorunların çözümü veya askeri kararlardaki caydırıcılık düşüncesi de sivil inisiyatifte bırakılmıştır. Bu durum Fransa'nın dış siyasetine bakıldığında çok rahat fark edilmektedir. Artık Fransa savunması iki ayaktan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) müttefikleriyle iş birliği olan uluslararası ayak, ikincisi de kendi nükleer güçleri ve askeri endüstri yapısını da içine alan ulusal bağımsızlık ayağı. Fransa bunu üç yolla yerine getirmektedir. Bunlardan ilki Fransa'nın nükleer güçlerinin koruduğu ulusal sığınak, ikincisi Avrupa'daki sorumluluklar ve son olarak Afrika ve diğer uzak bölgelerdeki çıkarlarını kapsayan denizaşırı boyuttur.⁶³

Savunma konusu dâhil Fransa'da sahip olunan gelenek, vatandaşa karşı sorumlu olanların yani sivil siyasetçilerin gereken riskleri almasına dayalıdır. Bu durum ise seçilmişlerin üzerine büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Fransız Devrimi'ni gerçekleştirmiş ve halk yönetimi idealinin yayılmasına öncülük etmiş olan Fransız siyasetçiler, askeri konularda da yetkiyi ellerinde tutmayı başarabilmişlerdir. Tabii bunda Fransız toplumunun özgürlüklere olan bağlılığı ve her türlü militarizme karşı olan şiddetli karşı duruşunun da payı büyüktür. Bu aynı zamanda siyasal, toplum-

60 Belge, *Militarist Modernleşme*, s.39.

61 Barrington Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev., Şirin Tekeli ve Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Kitapevi, 2012, s.69-70.

62 Belge, *Militarist Modernleşme*, s.48.

63 David Yost, "France in the New Europe", *Foreign Affairs*, 69/5 (1991), s.257.

sal sivil üstünlük kültürünün de bir sonucudur. Diğer taraftan ordu yurt dışı alanlarda kullanılmamış değildir. Nitekim özellikle eski sömürge alanlarında ne zaman bir problem yaşansa Fransa müdahalede bulunmaktan çekinmemiş, 1960 yılından bugüne, yaklaşık 30 müdahale gerçekleştirmiştir. Libya'ya yapılan son askeri müdahale bunun canlı örneğidir. Bu orduyu çok önemli bir politik araç haline getirmiştir.⁶⁴ Ordu özellikle dış politikada aktif olarak kullanılsa dâhi sivil kontrol prensiplerinden uzaklaşmamıştır. Ordunun tekelinde olan teknik konular bile Fransız siyasetinin kontrolü altındadır. Bu durum ise ordunun yetki alanını diğer ülkelerle kıyasla oldukça daraltmıştır.⁶⁵ Fransız siyasetinin askeri konularındaki bu hâkimiyeti kendi yönetim sisteminden kaynaklanmaktadır. Uygulanmakta olan yarı-başkanlık sisteminde cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, diğer demokrasilerle karşılaştırıldığında cumhurbaşkanının oldukça geniş yetkilere sahip olmasını sağlayarak meclis gücünün de üstünde yer alması anlamına gelmektedir.

Gerek Fransa ve İngiltere gerekse ABD, burjuvazinin devrim yaparak iktidar olduğu üç ülkedir ve bu devrimler burjuva devrimlerinin birer örneğidir. Bunların başlıca özelliği burjuva sınıfının böyle zor bir işi başarabilecek kadar gelişmiş ve güçlü olmasıdır. Bu güce kendileri ulaştıkları için devrim sonrası kurdukları rejimlerde de ipleri ellerine almış ve askeri yapının sivil siyasi iktidara alternatif olmasına imkân vermemişlerdir. Devrimlerle birlikte yeni ve demokratik bir başlangıç yapma imkânı bulan ordular da daha sonraki süreçlerde bütün bu değişimlere rağmen bu temiz demokratik başlangıç hedeflerinde sadık kalmayı başarmışlardır.⁶⁶

Sivil-asker ilişkileri özelinde belki de en özgün ülke İsrail'dir. Ülkenin jeopolitik konumu, din referansı ve yayılcı politikası, sürekli tehdit algısıyla beraber yaşıyor olması onu diğer devletlerden ayıran en karakteristik özellikleri arasındadır. Artan Filistin nüfusu ile Batı Şeria ve Gazze'de Filistin halkına karşı saldırıları, İsrail'in bu bölgeleri doğrudan tehdit görmesi sonucunda ortaya çıkan tehdit algısı, İsrail hükümetini istim üzerinde tutmaya yetmiştir. Güvenlik önceliğini ülke siyasetinin merkezine koyan İsrail, Mim Kemal Öke'ye göre "varlığını tanımayan ve onu Ortadoğu haritasından kazımaya uğraşan komşuları ile çevrili bu küçük devletin uluslararası ilişkilere bakış açısı hep güvenlik fobisinin oluşturduğu prizmadan"⁶⁷ şekillenmektedir. Daha önce ABD bölümünde vurgulanan dış müdahale veya tehdit algısının, ordunun iç işlerine karışmasına engel olduğu düşüncesi, İsrail için geçerli değildir.

Nitekim Batı demokrasilerinin aksine İsrail farklı bir sivil-asker ilişkileri modeli sergilemektedir. Burada sivil siyasetçiler ile askeri kadrolar arasında ciddi bir ayrım bulunmamaktadır. Bu organik bağa rağmen, İsrail demokrasisi oldukça başarılı bir tecrübeye sahiptir. Bugün gelişmiş veya diğer tabirle konsolide olmuş Batı demokrasilerin aksine İsrail, demokratik olgunluğu, sivil-asker ilişkilerindeki uyuma borç-

64 Adrian Treacher, "A Case of Reinvention: France and Military Intervention in the 1990s", *International Peacekeeping*, 7/2 (2000), s.34-37.

65 Maryvonne L. Martin, "National Security and Democracy: The Dilemma from a French Perspective", *Armed Forces and Society*, 20/3 (1994), s.403.

66 Belge, *Militarist Modernleşme*, s.86-97.

67 Mim Kemal Öke, *Din Ordu Gerilimi: Küresel Toplumda Dışlanan Demokrasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s.336.

ludur. Horowitz, Lissak ve Schiff ordu ve iktidar seçkinlerinin yakınlığını sadece demokrasiyi korumakla kalmadığı, aynı zamanda aralarında ortaya çıkması muhtemel çatışmaları önlediği ve demokrasiyi tamamen ortadan kaldıracak darbe olasılıklarını azalttığını iddia etmektedirler.⁶⁸ Bu nedenle Huntington'un ideal sivil-asker ilişkileri şeklinde kavramlaştırdığı objektif sivil kontrol modeli, İsrail özelinde uygulanabilir görünmemektedir.

İsrail ordusu mensubu olan subay kadrosu, emeklilik döneminde de önemli görevlere getirilebilmektedir. Bu asker ile sivil siyasetin devamlı etkileşimde olduğunun da kanıtıdır. Ordu, siyasi hayatın ve politika yapım sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Öyle ki ordunun siyaset hakkındaki görüşleri halkın gözü önünde tartışılabilir. Genelkurmay Başkanı'nın kabine toplantılarına katılması da bu görüşü doğrulayan bir uygulamadır.⁶⁹ İsrail'de sivil-asker ilişkileri konusunda çalışmaları bulunan Peri de, büyük küçük her partinin aday listelerinde yüksek rütbeli subaylara yer vererek seçim kazanma şanslarını arttırdıklarını ileri sürmektedir.⁷⁰ Demokrasinin evrensel prensipleri bağlamında olumlu adımlar gözlense de İsrail'de halen ordu-sivil ayrışması bulunmamaktadır. Öke, bu durumu şu şekilde tahlil etmektedir. Devletin ve milletin askerleşmesi yani İsrail militarizmi, ülkede pretoryan bir rejim riskini bertaraf etmiştir. Ordu, siyaset ve toplum ayrımının ortadan kalkması ülkede silahlı kuvvetlerin darbe gibi teşebbüslerde bulunmasını engellemektedir.⁷¹ Diğer taraftan Ortadoğudaki mevcut siyasi istikrarsızlık sorunu, İsrail sivil-asker ilişkilerinin en azından bir müddet daha beraber gitmesini sağlamaktadır.

İspanya ise yukarıda kısaca değinilen Fransa ve İngiltere gibi ülkelerden farklı bir demokrasi tecrübesine sahip olmuştur. Sivil-asker ilişkileri bakımından Türkiye ile benzerlikleri bulunması, bizim için de İspanya'yı değerli kılmaktadır. İspanya rejimine bağlı olan ordu, yakın geçmişte "koruyucu" bir kimlikle hareket ederek kurucu felsefeye olan bağlılığını ortaya koymuştur. "İspanya birdir ve bölünmesine izin vermeyeceğiz" yaklaşımıyla hareket edip siyasete müdahale hakkını kendinde gören, kendisini "imtiyazlı" bir kesim olarak kabul eden ordu, İspanya'nın siyasi hayatında ciddi rol oynamıştır.⁷² Ordunun bu konumunda ise özellikle 19. yüzyıl siyasi çalkantılarının etkisi büyük olmuştur. 1936-1939 yılları arasında yaşanan İspanya İç Savaşı'nda Halk Cephesi'ne karşı milliyetçilerin komutanı olarak mücadele etmiş, faşist İtalya ve Almanya'nın desteğiyle zaferle çıkan ve parlamentoyu feshederek Katolik, milliyetçi muhafazakâr ve anti-komünist bir rejiminin başına geçen Franco, toplumu siyasi mücadelelerden uzak tutmak için demokratik kurumları kaldırmış, devlet güdümündeki resmi sendikalar hariç, diğer tüm sivil toplum örgütleri ve siyasi partileri yasaklamış, yasama, yürütme ve yargı organlarını tek elde toplamıştır.⁷³

68 Etzioni-Halevy, "Civil-Military Relations and Democracy", s.402-403.

69 Etzioni-Halevy, "Civil-Military Relations and Democracy", s.407.

70 Yoram Peri, *Between Battles and Ballots: Israeli Military in Politics*, Cambridge University Press, 1982, s.249.

71 Öke, *Din Ordu Gerilimi: Küresel Toplumda Dışlanan Demokrasi*, s.340.

72 Narcis Serra, *Demokratikleşme Sürecinde Ordu, Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.59-60.

73 Selin Esen Arnwine, "İspanya'da Diktatörlükten Demokrasiye Geçiş Süreci: 1975-1982", *Amme İdaresi Dergisi*, 36/4 (2003), s.103-105.

Ancak Franco'nun ölümü, İspanya için dönüm noktası oldu. Aslında Parlamento, Kraliyet Konseyi gibi belli başlı kurumlar Franco'nun yandaşlarının elinde olması nedeniyle var olan otoriter rejimin değişmeden devam edeceği umuluyordu. Fakat otoriter rejimin 1973'teki ekonomik bunalım, yeraltındaki partilerle sendikaların rejim karşıtı muhalefeti, yasadışı grevlerin yükselmesi, Franco'nun artan sağlık sorunları nedeniyle zayıfladığı da iddia edilmekteydi. Toplumun tüm kesimleri ise demokratik bir dönüşümün iktidar eliyle değişebileceği konusunda beklenti içine girdi. Daha Franco hayattayken bile hareketlenmeler başlamış, ekonomik ve sendikal hak talepleri, öğrenci eylemleri hep bu değişimi isteyen çevrelerin eylemleri olarak görülmüştür. Özellikle Bask ve Katalan bölgesinde anadilde eğitim, özerk yönetim talepleri sistemi zor durumda bırakan gelişmeler olarak değerlendirilmiştir.⁷⁴

Franco'dan yönetimi devralan Kral XIII. Alfonso'nun torunu Juan Carlos, demokratik parlamenter bir monarşinin sembolik yetkilerine sahip devlet başkanlığını tercih etmiştir. Akabinde pragmatik olarak gördüğü Adolfo Suarez'i başbakan olarak atamıştır. Suarez, hükümeti talep edilen reform sürecine toplumsal mutabakatı sağlayarak ve tüm toplum kesimlerinin desteğini alarak başlamış, ordunun desteğini en azından tarafsız kalmasını talep ederek hükümet reformlarına karşı koymasına engel olmuştur. Çünkü Franco'ya bağlılıkları bilinen ordu ikna edilemezse demokrasi sürecini nihai hedefe ulaşması imkânsız kabul ediliyordu. Ordu konusundaki asıl demokratik baskı, Franco'nun seçtiği Kral Juan Carlos'tan gelmiş ve hedeflenen reformlar mecliste kabul edilmiştir. Sivil-asker ilişkilerindeki "uyum teorisinin" emellerini taşıyan bu uzlaşma sayesinde, demokratikleşme yolunda ciddi siyasi reformlar hayata geçirilmiştir. Gerek seçimler gerekse seçimlerden sonra oluşacak olan Meclis ve Senato'nun daha ileri adımlar atabilmesi, halkoyuyla kabul edilen bu yasayla yapılabilmektedir. Siyasi parti yasakları kaldırılmış, Kilise'nin reformlara karşı çıkmasına engel olunmuş, yüksek enflasyon, artan dış ticaret açığı ve işsizlik gibi ağırlaşan ekonomik sorunların çözümü de Parlamento'da 1977'de 'Mocloa Paketi' ile sağlanmıştır.⁷⁵ Bu gelişmeler de sanayi burjuvazisinin Avrupa Birliği'ne girme talepleri de oldukça önemli bir etken olmuştur. 1978 yılında yapılan yeni anayasa ile da milletlere ve bölgelere özerk yönetim hakkı tanınmış, ülkenin çok kültürlülüğü ve çok dilliliği kabul edilmiştir. Atılan bu demokratik adımlar, ülkede demokrasinin pekişmesi amacıyla hayata geçirilmiş ve süreç öğrenciler, işçiler, girişimciler gibi sivil toplum kesimleri ile Kilise, siyasi partiler ve ordu mensupları gibi seçkinlerin etkili rol aldığı toplumsal bir mutabakatla sağlanmıştır.

Tabii bütün bu süreç sıkıntısız geçmemiş, özellikle her şeyin yolunda gittiği bir anda gerek ülkenin üniter yapısının bozulmasından endişe edip söz konusu demokratik gelişmelerden rahatsız olan gerekse kendisine karşı yapılan bir takım yasal düzenlemelerden çekince duyan askeri kanat, ayrılıkçı terör örgütünün de kışkırtmasıyla 23 Şubat 1981 yılında darbe girişiminde bulunmuştur. Arnwine'a göre, İspanya Ordusu 1980 yılında Türkiye'de ordunun iktidarı ele geçirmesinden etkilenmiştir.⁷⁶

74 Arnwine, "İspanya'da Diktatörlükten Demokrasiye Geçiş Süreci", s.107-109.

75 Arnwine, "İspanya'da Diktatörlükten Demokrasiye Geçiş Süreci", s.113-116.

76 Arnwine, "İspanya'da Diktatörlükten Demokrasiye Geçiş Süreci", s.120.

Bu girişimi destekleyenler arasında yer alan Franco yanlılarına sivil kesimden de çok sayıda destekçi vardı. Bunlar daha çok demokratikleşmeye karşı çıkan ve kendilerine “yeni güç” diyen faşist bir gruptu. Ordunun bu müdahalesini Serra üç faktörle açıklamaktadır. Ona göre;

- İspanya Ordusu mensupları, 1967 tarihli Devlet Teşkilatı Yasası gereği, kendilerini kurumsal düzenin garantörleri sayıyorlardı.
- Ordu, Franco'nun ölümünden sonra onun isteğiyle tahta çıkan Juan Carlos'a sadakatle bağlıydı.
- Ordu'yu, sivil toplumun paylaşmadığı ulusalcı değerlerin savunucusu ve koruyucusu olarak görüyorlardı.⁷⁷

Müdahale sonrasında ordu kendi içinde ikiye ayrıldı; ancak gerek Kral Juan Carlos, gerek Başbakan Adolf Suarez gerekse muhalefet lideri Felipe Gonzales'in kararlı tutumları sayesinde ordu içindeki demokrasi yanlıları ağırlık kazandı ve darbe girişimi başarıya ulaşamadı. Serra'ya göre bunda İspanya ordusunun özerk bir kurum değil, devletin birçok organından sadece biri olduğunun anlaşılmasının ortaya çıkması önemli olmuştur.⁷⁸ Her ne kadar Avrupa Birliği'ne (AB) katılım süreci hayati derecede önemli olsa da İspanya'daki siyasi ve askeri aktörlerin demokrasi konusundaki kararlı tutumları hem İspanya'nın demokratikleşmesini sağlamış hem de AB sürecine katılmasını kolaylaştırmıştır.

Sonuçta İspanya'daki demokratikleşme süreci sivil-asker ilişkilerinin merkeze alınmasıyla etkili olmaya başlamıştır. Gerek yapılan yenilikler gerekse kabul edilen reform yasaları ve düzenlemeler, 1975 yılından 1990'lara kadar birçok kez gözden geçirilip değiştirilerek İspanya'nın demokratikleşmesini sağlamıştır. Bu sürecin ilk uygulamaları ordunun siyasete müdahalesini engelleyecek, özerk bir kurum gibi davranmasının önünü alacak ve Genelkurmay başkanının emir komuta zincirinin tepesinde yer almakla birlikte hükümet başkanına siyaseten bağlı olduğunu gösteren “sivil kontrolün” sağlandığı yapısal reformlarla yerine getirilmiştir.

Tıpkı İspanya gibi Türkiye'ye benzeyen bir diğer ülke de Yunanistan'dır. Coğrafi açıdan komşu olmaları, bu iki devleti, birçok konuda kesişen politikalar ve olaylar çerçevesinde ortak paydada buluşturmaktadır. Zaman zaman siyasi istikrarsızlıklar yaşayan bu iki ülkenin yakın tarihlerde askeri darbelerle maruz kalması, oluşumu, gelişimi ve sonuçları bakımından bu darbelerin benzerlik göstermesi tesadüf değildir. Fakat Yunanistan'ın AB'ye üye olması ile birlikte, kendi iç düzeninde Avrupa'nın temel değerlerini kurumsallaştırmaya yönelik çabası, siyasi otoritenin sivilleşmesine olanak tanımış, siyasi dengeler demokratik bir yönetim temelinde kurulmuştur. Bağımsızlığın kabul edildiği 1828'den bugüne sayısız darbe⁷⁹ tecrübesi yaşayan Yu-

77 Yasemin Çongar, “Ordu Nasıl Demokratikleşir-3, Askeri Vesayeti Bitirmenin Yolları” 2010, <http://www.haberform.com/yazi/ordu-nasil-demokratiklesir-3-1647.htm> (erişim 21.05.2013), s.4.

78 Çongar, “Ordu Nasıl Demokratikleşir-3”, s.2.

79 “Darbe günlüğünü” 1831'de iki ayrı darbe ile başlatan Yunanistan, sırasıyla 1843, 1862, 1909, 1916, 1922, 1925, 1926, 1935 ve en son 1967'de askeri darbelerle yüzleşmek durumunda kaldı. Bunlara ek olarak 1923, 1933, 1935, 1938, 1951, 1967 (ikinci kez), 1973 ve son olarak 1975'te başarısız ya da son anda önlenen darbe girişimleri

nanistan, bugün demokratik gelişme yolunda ciddi mesafeler alarak yoluna devam etmektedir.

Yunan tarihine baktığımızda ordunun sık sık müdahalede bulunmuş olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte nedeni geçmişinde geleneksel mânâda bir “yönetici sınıfın” olmamasıdır. Bu yokluktan gelen siyasi boşluk, silahı elinde bulunduran ordu tarafından doldurulmuştur.⁸⁰

1967-1974 yılları arasında askeri idareyle yönetilen Yunanistan, Avrupa'nın tam ortasında çok büyük bir demokrasi sorunu ile karşılaşmıştır. Albaylar Cuntası olarak bilinen bir dizi sağ görüşlü askeri yönetimin, 21 Nisan 1967 yılında ele geçirdikleri siyasi güç, 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sonucu gerilemiş ve yerini tekrar demokrasinin temel araçlarından biri olan sivil yönetime bırakmıştır. Askeri darbeye kadar uzanan sürecin temelinde, Yunanistan'daki monarşik düzenin hükümet sistemi ile çatışması yatmaktadır.⁸¹

Darbe, aşırı sol yapılanmaya karşı sert müdahaleler, sansürler, geniş çaplı tutuklamalar, anayasal hakların askıya alınması, bürokraside ve eğitim kurumlarında tasfiye sürecini beraberinde getirmiştir. 1968 yılında kabul edilen yeni anayasaya göre yürütmenin tüm yetkilerini elinde toplamış ordunun, devlet düzeninde öncelikli yere sahip olduğunu vurgulamıştır. Tüm bu süreçte, Avrupa Yunanistan'daki gelişmeleri kaygıyla karşılayarak baskı yapmaya çalışmıştır.⁸²

Askeri cuntanın Kıbrıs'ta kurguladığı politikalar başarısızlıkla sonuçlanınca, gücü ve etkisi zayıflamaya başlamıştır. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios ile anlaşmazlığa düşen askeri yönetim, Enosis'e karşı darbe girişiminde bulunmuştur. Tam bu sırada, Türkiye'nin adaya çıkarma yaparak müdahalede bulunması, askeri yönetim için bunalımı derinleştirmiş ve sonunda yönetim sivillere bırakılmıştır. İktidarı eline geçiren Karamanlis başkanlığındaki sivil yönetim aşırı sağdan ilerici sola kadar birçok siyasal eğilimi temsil eden farklı görüşteki siyasi liderleri bir araya getirerek geçici hükümet kurmuş, sivil-kolluk güçleri arasındaki kopan bağı yeniden kurmak için, ordu, polis ve güvenlik güçlerinde tasfiyeler gerçekleştirmiştir. Darbeyi gerçekleştiren askeri cuntanın üst kadrosunu yargı önüne çıkartan Karamanlis, idam cezası almalarına karşın, darbe önderlerinin ömür boyu hapis ile cezalandırılmalarında etkili olmuştur.⁸³

Darbe teşebbüsleri süreci 1981'deki temizlik operasyonu ve emir komuta zincirinin kırılmasıyla sona ermiştir. 1981 seçimlerinden % 48 gibi ezici bir çoğunlukla çıkan PASOK lideri Andreas Papandreu, Yunan siyasi ve askeri tarihinde önemli adımlar

yaşandı, bkz. Dimitris Tsarouhas, “Explaining an Activist Military: Greece until 1975”, *Southeast European Politics*, 6/1 (2005), s.1-13.

80 Belge, *Militarist Modernleşme*, s.777-778.

81 John S. Koliopoulos ve Thanos M. Veremis, *Modern Greece Since 1821*, Wiley Blackwell, 2010, <http://5595mg.s3.amazonaws.com/Modern-Greece-History.pdf> (erişim 04.02.2015), s.142-143.

82 Bkz., Stelyo Berberakis, “Yunanistan darbe ve teşebbüsleri 31 yıl önce ortadan kaldırdı”, Batı Trakya Haber Ajansı, erişim: 6 Nisan, 2019. <https://www.batitrakya.org/yazar/stelyo-berberakis/yunanistan-darbe-ve-tesebbusleri-31-yil-once-ortadan-kaldirdi.html>.

83Koliopoulos ve Veremis, *Modern Greece Since 1821*, s.192-196.

atmıştır. Kendisi iktidara gelir gelmez Yunan Silahlı Kuvvetleri içinde büyük bir temizlik operasyonu başlattı. Bu çerçevede ordunun tüzüğünde radikal değişiklikler yapmış ve Savunma Bakanlığı görevini de kendisi üstlenmiştir. Buna göre; “darbe hazırlıkları emrini alan; ya da aldığı emrin olası darbelere yol açabileceği kanısına varan alt rütbeli subaylara, hatta erlere, bir üstlerinden aldıkları bu emri cumhurbaşkanına, Başbakanına ya da hükümet üyelerine bildirme yetkisi verildi”. Aynı tüzüğe göre, darbe ya da darbeye yol açabilecek emirleri alan ve bunu siyasetçilere bildirmeyen alt rütbeliler, bu emri aldıkları üstleri kadar “darbe yapmak ya da darbe teşebbüsünde bulunmak” suçu ile aynı derecede sorumlu gösterilecek ve ömür boyu hapis cezası hükmü giymeleri kaçınılmaz olacaktı. Yani bu değişikliklerle “yalnız ve yalnız darbe ya da darbe teşebbüsü şüphesi arz eden emir ve talimatlar için geçerli olması kaydıyla” Yunan Silahlı Kuvvetleri içindeki emir-komuta zinciri, demokratik bir biçimde ve demokrasi uğruna kırılmış oluyordu. 1831’den 1967 yılına kadar 12 askeri darbe ve 8 darbe teşebbüsüne şahit olan bugünün 10 milyonluk Yunanistan’ı, ancak 1981’de emir komuta zincirini kıran tüzük değişikliği ile Yunan halkı üzerinde adeta Demokles’in Kılıcı gibi sallanan “askeri vesayet korkusundan” arınabildi.⁸⁴

Askeri cuntanın yönetimden çekilmesinden sonra Yunanistan, zaman zaman politik sisteminde tıkanıklıklar yaşasa da, genel anlamda sivilleşmiş parti sistemi ile demokrasinin işletilmesine özen göstermiştir. Elbette bunda, AB’nin payı inkâr edilemeyecek derecede önemlidir. AB üyeliği için yerine getirilen kriterler, Yunanistan’ın siyasi çerçevesini belirlerken, yapılan reformlar da AB’nin temel değerlerini göz önünde bulunduran yenilikleri içermektedir. Öyle ki, artık Yunan Genelkurmay Başkanı veya kuvvet komutanlarının adları bile geniş çapta bilinmez. Çağdaş Yunanistan için, genelkurmay başkanları ya da ordu komutanları «biri devlet memurudur.» Genelkurmay başkanı ise savunma bakanlarının “emrindedir”.⁸⁵ Özetle her ne kadar Yunanistan sayısız darbe teşebbüslerine maruz kalsa da geçmişinde barındırmış olduğu siyasi tecrübesi yani Sparta’yı değilde Atina’yı seçmesi, her şeyden önce “silaha” değil de “söze” önem vermesi⁸⁶ ve orta sınıfın varlığında örgütlü toplum yapısı, söz konusu askeri müdahalelerin kalıcı olmasına fırsat vermemiştir.

Almanya ve Japonya’nın modernleşme süreçlerinin altında “askeri norm ve kuralları toplumun tamamına yani asker olmayan kesime de kabul ettirmeyi amaç edinmiş bir zihniyet”⁸⁷ olan militarist modernleşme tecrübesi yatmaktadır. Toplumu modernleştirirken biçim vermeyi ve bir ulus devlet kurmayı amaçlayan militarizm, toplumun tamamını, çocukluktan başlayarak askeri değerler ve normlar çerçevesinde eğitmek, bu çerçevede davranmaya çağırmak, askerliği askerliğin dışına çıkarmak ve genel bir yaşama üslubu haline getirmek demektir. Bunun da anlamı bunu seçen toplumun yapmaya kalkıştığı her işi askeri yöntemle yapmaya karar vermiş olmasıdır.⁸⁸

Gerek Almanya gerekse Japonya’da ordular, entelektüel dünyalarını kendi toplumla-

84 Bkz., Berberakis, “Yunanistan darbe ve teşebbüsleri 31 yıl önce ortadan kaldırdı”.

85 Tsarouhas, “Explaining an Activist Military: Greece until 1975”.

86 Belge, *Militarist Modernleşme*, s.782.

87 Belge, *Militarist Modernleşme*, s.147.

88 Belge, *Militarist Modernleşme*, s.150-164.

rından tamamen koparmış ve yalnız kendilerine özgü belki “zümresel” denilebilecek bir ideoloji geliştirmişlerdir. Bu tavır onların devlet olarak tanıdıkları, aynı zamanda bir imparator da cisimleşen yüceliğe karşı bir ideolojik sadakat durumu haline gelmiştir.⁸⁹ Bugün modernleşmiş ülkelerin hiç birisi, Almanya'nın sahip olduğu geniş bir sivil-asker ilişkileri kültürünü tecrübe etmemiştir.

Birliğini Almanya'yı kılıç ve kanla kuracağını söyleyen Bismarck'a borçlu olan bu ülke, kısa bir zaman içerisinde baş döndürücü bir başarıya ulus devlet bilinci ve ekonomik gelişmeyle ulaşmıştır. Avrupada güçlü bir ülke olmanın zorluğuna inanan Bismarck, sistemi ordunun kesin politik hâkimiyetine dayandırmıştır. Bismarck, iktidar denen şeyin kaynaklarını ve işleyişini çok iyi bildiği ve askerinin potansiyel gücünü iyi hesapladığı için, anayasada askere doğrudan siyasi ayrıcalıklar tanıyan maddelere yer vermemiştir. Ayrıca bütün siyasi deneyimiyle askeri olan veya olmayan bütün etkenleri, çevresindeki askerlerden daha iyi hesaplama özelliğine sahipti. O nedenledir ki asker de kendisine meydan okuma teşebbüsünde bulunmamıştır. Yani ordu kendisini, militarizmi kendi kadar iyi yapan Bismarck'ın yanında geri planda tutmuştur.⁹⁰ Ama güvence ortadan kalktığında da işlere el koymaya hazır olduğunu göstermiştir. Fransa, İngiltere ve ABD'de modernleşmede öncülük görevini yapan burjuva sınıfı Almanya'da da mevcuttu. Ancak burjuvazi burada modernleşmeyi hızlandıracak güce sahip değildi. O nedenle ordu bu süreçte etkin rol aldı. Öyle ki Almanya için “ordusu olan bir ülke değil, ülkesi olan bir ordu” tabiri kullanılmıştır.⁹¹

Modernleşmenin öncülüğünü aristokrasinin ve ordunun ele aldığı bir yönetim tarzında kimse bu militarist kültürün sonucunun Hitler ve Nazizm olacağını kestirememiştir. “Bismarck modeli birlik ve modernleşme, “zor” kavramını Alman toplumuna “tek geçerli gerçek” olarak tanıttığı ve benimsediği içindir ki Almanya (...) zor koşullarda Nazizimi seçti ya da Nazizm Almanya'ya kendini “en inandırıcı” yöntemin sahibi olarak gösterebilmişti.”⁹² Bu manada militarizm, Nazizmin bir bekleme odası işlevini görmüştür.

Başta geçen Hitler bu militarist mirası alıp ülkeyi askerileştirerek modernleşme çalışmalarına hız verdi. Askeri sivilleştirerek değil sivil toplumu askerileştirecek bir model uygulamaya soktu. Bürokrasiyi askerileştirdi. Sanayi alanında atılan adımlarda askeri hedeflere öncelik verdi. Ekonomide de aynı yöntemi uygulandı. İşleyen ekonominin tek tek birimleri de toplumun merkezinde yer alan ordunun genel örgütlenme mantığıyla çalıştırıldı. Sanayiden tarıma kadar her bir fert üniformalı hale getirildi. İşverenler gibi işçilerde kendi çıkarlarından çok ulusal çıkarları gözetecek ölçüde organize edildi. Hedeflediği işleri salt askerle yapmayacağı anlayan Hitler, kendisine ait yarı askeri bir örgüt de kurdu ve bürokrasiyi, burjuvaziye ve özellikle bürokrasinin askeri kanadını bu adamlarla idare etme yolunu tercih etti. Fakat sonrasında hırsları, Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nı kaybetmesine ve I. Dünya Savaşı'ndan daha ağır bir hezimete uğramasına neden oldu.

89 Belge, *Militarist Modernleşme*, s.172.

90 Belge, *Militarist Modernleşme*, s.233-236.

91 Belge, *Militarist Modernleşme*, s.279.

92 Belge, *Militarist Modernleşme*, s.256.

Bugün genel anlamda bakıldığında tarihten dersler çıkarmış bir Almanya vardır. Askeri yetkinin kapsamı, sadece askeri meselelerle sınırlı tutulmuş, yönetimi direkt savunma bakanlığına bağlanmış, sadece dış politikada görüşlerinin alınması olağan karşılanmıştır. Yapının bu şekli almasında Alman halkının korkularının ve savaş sonrası anayasanın da önemli bir payı vardır. Silahlanmaya karşı çıkan Alman halkı, siyasetin içine askerin karışmasını ve devletin içinde devlet olmasını kabul etmemiştir.⁹³ Artık Alman toplumu, üçüncü seferde ve uluslararası destekle demokrasiyi kurmayı ve yaşatmayı, militarist geçmişiyle yüzleşerek başarmıştır. Bugün Avrupa'nın en güçlü ekonomisine sahip olan Almanya, kurucusu olduğu AB bünyesinde geçmişinden ders çıkarmış; ama geçmişini unutmayan bir anlayışla modern demokrasinin örneklerini sergilemektedir.

Demokrasisini değil; ama modernleşmesini II. Dünya Savaşı'na kadar tamamlamış olan Japonya, karşımıza çıkan bir diğer militarist modernleşme örneğidir.⁹⁴ Japonya'nın 1868'de başlayan Meiji Dönemi'ndeki modernleşme hamlesinde başlıca faktör, Türkiye'de olduğu gibi, Batı teknolojisinin üstünlüğünün anlaşılması ve uçurumun bir an önce kapatılması arzusudur. Yukarıdan aşağıya askeri bir seçkinler grubu eliyle yürütülen bu hareket, Batı'da var olan; ama geleneksel toplumlarda pek rastlanılmayan millet gibi soyut kavramlara dayandırılan ve millî çıkarları ön plânda tutan "milliyetçilikti".

1868'de modernleşme hareketini başlatan Meiji Dönemi liderlerinin önemli rolü kabul edilmekle beraber, Japonya'nın Batı'yı yakalamasında, merkezî hükümet bürokrasisi ile güçlü şirketlerin ve eğitim programlarının büyük rolü olduğu belirtilmektedir. Amaç, Japonya'nın kendi değerlerini koruyarak dünyanın efendisi olmasını sağlamaktı. Bunu da ancak toplumsal skalanın en üst basamağında yer alan askerin etkisiyle yerine getirdi. Meiji dönemi geçmiş dönemin askeri olan samurayları yok etmişti; ama modern ordu yönetici elitler arasında en üst basamağı işgal etti.

Eski Japonya'da her türlü ayrıcalık, savaşçı sınıfın elindeydi. Bu nedenle modernleşme hareketinin de bu sınıftan gelenler tarafından başlatılması kaçınılmazdı. Ama burada bir paradoks vardı, bir yandan modernleşme bu sınıf tarafından başlatılacak; ama bir yandan da kendisi yok olacaktı. Çözüm bireysel olarak samurayların yeni rejimin belirleyicileri ve yöneticileri kabul edilirken, diğer taraftan bir sınıf olarak samuraylığın ortadan kalkmasıydı. Nitekim bunda da başarı sağlandı, samuraylar modern ordunun bir unsuru haline geldiler; buna direnenlerse bastırılarak yok edildiler.⁹⁵

Batı tipi bir sanayileşme sürecine girmek için Japonya, önceki izolasyon dönemini terk ederek dünün "feodal ağaları", bugünün uluslararası dev şirketleri olan Zaibatsuların öncülüğünde modernizasyonu gerçekleştirdi. Bunda süratli değişim için gerekli direktifleri vermek üzere kurulan Japon bürokrasisinin de katkısı vardı. Büro-

93 Öztürk, *Ordu ve Politika*, s.233.

94 Ömer Laçiner, "Türk Militarizmi-I-II", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu*, Der. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel, İstanbul: Birikim Yayınları, 2006, s.14.

95 Belge, *Militarist Modernleşme*, s.390-447.

rasi Zaibatsularla beraber 20. yüzyılın ikinci yarısında, Japonya'nın endüstrileşmesini sağlayarak, bu ülkeyi "endüstri sonrası" bir toplum haline soktu. Meiji Dönemi'nde başarıyı ve modernleşmeyi sağlayan temellerden birisi de "merkezden yönetim" sisteminin Japonya'da yürürlüğe sokulması olmuştur. Feodal dönemin idarî bölgeleri 1871'de kaldırılarak, yerine merkezden tayin edilen valilerle yönetilen vilâyetler esası kabul edilmiş ve silahlı kuvvetler de hükümetin denetimi altına sokulmuştur.⁹⁶

Bugün Japonya II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin de etkisiyle sivil, demokratik, liberal bir toplum yapısına kavuşmuştur. Bu bağlamda sağlanan en önemli gelişme ordunun gerçek anlamda etkisizleştirilmesidir. Savaşı kaybetmesinin sonucunda alınan bu karar, 1946 Anayasası'nın 9. maddesinde yapılan düzenlemeyle sadece savunma amaçlı askeri güç bulundurmasıyla vücut bulmuştur.⁹⁷

Günümüzde bulunduğu bölgedeki silahlanma yarışı, Japonya'yı güçlü bir orduya sahip olma ihtiyacını getirmiştir. Gelenen noktada Japonya'nın ulusal çıkarlarının ancak güçlü bir savunma gücü ile elde edilebileceği yaygın bir kanaattir. Bu bağlamda Japon ordusu, siyasetin bir unsuru olmaksızın salt Batı orduları gibi uluslararası sorunlarda sorumluluk alabilen bir yapıya kavuşmuştur.

Sonuç

Yukarıda da görüleceği üzere gelişmişliğini nihayete erdirmiş modern Batı ülkeler sivil-asker ilişkileri bağlamında farklı modeller ortaya koymuşlardır. Bu ülkelerin kendine has sivil-asker ilişkileri tecrübeleri ile toplumsal yapıları birbirinden farklı demokratik sistemlerin ortaya çıkmasına neden olmuşsa da son kertede gelişmiş evrensel demokratik ilkelerin kabul gördüğü bir sisteme evrilmesine bir engel teşkil etmemiştir. Bu ise söz konusu ülkelerin geçmişten günümüze intikal eden tecrübeleriyle oluşan sivil siyasi kültürün bir sonucudur. Nitekim demokratik açıdan farklı yönetim biçimlerine sahip olmasına rağmen gerek ABD, İngiltere gerekse Fransa sivil-asker ilişkileri bağlamında önemli mesafeler almış, Huntington'un askeri gücün en aza indirildiği ve sivil unsurların kendi güçlerini askeri unsurlar karşısında hâkim kılması şeklinde özetlediği sivil kontrol modelinin kabul gördüğü bir demokrasi kültürünü geliştirebilmiştir. Kökleşmiş demokrasi tecrübesi ve sivil üstünlük ilkeleri bu anlayışta önemli bir rol oynamıştır. Ordu sadece dış politik alanda bir danışma organı olarak kabul edilmiştir. İsrail ise ideal demokrasi konusunda ciddi mesafeler almış olmasına rağmen sivil-asker ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda Douglas Bland tarafından ortaya konmuş olan uyum teorisinin en çarpıcı örneği olarak karşımızda durmaktadır. Öyle ki üst kademedeki askeri yetkililer siyasi kararların alınmasına direkt katkıda bulunarak anahtar bir rol üstlenmişlerdir. Onun bu karakteristik özelliği jeopolitik konumu, din referansı ve yayılcı politikası ile sürekli tehdit algısıyla beraber yaşıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan İspanya ve Yunanistan kendi geçmiş çalkantılı siyasi tecrübelerinden ders çıkararak demokratikleşme süreci içinde yol katedebilmişlerdir. Daha çok AB üyelik süreci içinde hayat bulan ve sivil-asker ilişkilerini önceleyerek sivil kontrolün sağlanması adına

⁹⁶ Belge, *Militarist Modernleşme*, s.425-442.

⁹⁷ Öztürk, *Ordu ve Politika*, s.247.

kabul edilen reformlar ve yasal düzenlemeler bu ülkelerin demokratikleşme sürecine olumlu katkılar sağlamıştır. Geçmişinde militarist modernleşme tecrübesi yatan Almanya ve Japonya ise tarihten gerekli dersleri çıkarmış, sivil kontrolün sağlandığı Batı demokrasileri olarak karşımızda durmaktadır. Her iki ülkede de sistem demokratik, liberal bir toplum yapısına kavuşmuş, ordu siyasete müdahil olma anlamında etkisizleştirilmiş, askeri yetkinin kapsamı sadece dış politika ve askeri meselelerle sınırlı tutulmuştur. Özetle, gelişmiş Batı demokrasilerinde birbirinden farklı sivil-asker ilişkileri tecrübeleri yaşanmış olsada ideal demokrasiye ulaşmak için üzerinde mutabık kalınan ortak demokratik değerlere ulaşma bağlamında bir çabanın sergilendiği görülmektedir. Söz konusu ideal hedefe ulaşmak için asıl önemli olan siyaset kurumunda ve toplumda içselleştirilmiş bir gayretin var olmasıdır.

Kaynakça

- Albright, David. "Comparative Conceptualization of Civil-Military Relations". *World Politics*. 32/4 (1980): 553-576.
- Almond, Gabriel ve Sidney Verba. *Civic Culture*. Erişim 4 Şubat 2015. <http://academic.regis.edu/jriley/205civicculture>.
- Atay, Ağâh Sabri. *Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*. İstanbul: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998.
- Arnwine, Selin Esen. "İspanya'da Diktatörlükten Demokrasiye Geçiş Süreci: 1975-1982". *Amme İdaresi Dergisi*. 36/4 (2003): 103-126.
- Belge, Murat. *Militarist Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Berberakis, Stelyo. "Yunanistan darbe ve teşebbüsleri 31 yıl önce ortadan kaldırdı". *Batı Trakya Haber Ajansı*. Erişim 6 Nisan, 2019. <https://www.batitrakya.org/yazar/stelyo-berberakis/yunanistan-darbe-ve-tesebbusleri-31-yil-once-ortadan-kaldirdi.html>.
- Bland, Douglas. "Managing the 'Expert Problem' in Civil-Military Relations". *European Security*. 8/3 (1999): 25-43.
- Burk, James. "Morris Janowitz and the Origins of Sociological Research". *Armed Forces and Society*. 19/2 (1993): 167-185.
- Chittick, William O. "The Politicization of Security Policy". *The Journal of Politics*. 50/1 (1988): 180-191.
- Crick, Bernard. *Demokrasi*. Çev., Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Dost Yayınevi, 2012.
- Çongar, Yasemin. "Ordu Nasıl Demokratikleş-3, Askeri Vesayeti Bitirmenin Yolları". Erişim 21 Mayıs 2013. <http://www.haberform.com/yazi/ordu-nasil-demokratiklesir-3-1647.htm>, 2010.
- Dahl, Robert. *Demokrasi Üzerine*. Çev., Betül Kadioğlu. Ankara: Phoenix, 2010.
- Dağcı, Gül Tuba. *Osmanlı'dan Günümüze Ordu ve Siyaset İlişkisi*. İstanbul: İlgi Yayınları, 2006.
- Dandeker, Christopher. "The Military in Democratic Societies". *Society*. 38/6 (2001): 16-24.

- Desch, Michael. "Soldiers, States, and Structures: The End of the Cold War and Weakening U.S. Civilian Control". *Armed Forces and Society*. 24/3 (1998): 389-405.
- Diamond, Larry. "Is The Third Wave Over?". *Journal of Democracy*. 7/3 (1996): 20-37.
- Duverger, Maurice. *Siyasi Partiler*. Çev., Ergun Özbudun. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1993.
- Etzioni-Halevy, Eva. "Civil-Military Relations and Democracy: The Case of the Military-Political Elites' Connection in Israel". *Armed Forces and Society*. 22/3 (1996): 401-417.
- Finer, Samuel E. *The Man on Horseback: The Role of Military in Politics*. Middlesex: Penguin Books, 1975.
- Huntington, Samuel. *Üçüncü Dalga 20. yy. Sonlarında Demokratlaşma*. Çev., Ergun Özbudun. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 2007.
- Huntington, Samuel. "Civilian Control and the Constitution". *The American Political Science Review*, L (1956): 676-699.
- Kelly, George A. "The Global Civil-Military Dilemma". *The Review of Politics*. 25/3 (1963): 291-308.
- Kışlalı, Ahmet Taner. *Siyasal Sitemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Kışlalı, Ahmet Taner. *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*. Ankara, İmge Kitabevi, 1994.
- Koliopoulos, John. S. ve Veremis, Thanos. M. *Modern Greece Since 1821*, Wiley Blackwell, 2010. Erişim 4 Şubat 2015. <http://5595mg.s3.amazonaws.com/Modern-Greece-History.pdf>.
- Laçiner, Ömer. "Türk Militarizmi-I-II". Der., Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnel. *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu*. İstanbul: Birikim Yayınları, 2006.
- Linz, Juan J. *Totaliter ve Otoriter Rejimler*. Çev., Ergun Özbudun. Ankara: Liberte Yayınları, 2008.
- Lijphart, Arend. *Çağdaş Demokrasiler*. Çev., Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran. Ankara: Yetkin Yayınları, 2002.
- Martin, Maryvonne. L. "National Security and Democracy: The Dilemma from a French Perspective". *Armed Forces and Society*. 20/3 (1994): 395-421.
- Meydan Gazetecilik. İstanbul, *Meydan Larousse*, cilt. 3,1987.
- Moore, Barrington. *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*. Çev., Şirin Tekeli ve Alaeddin Şenel. Ankara: İmge Kitabevi, 2012.
- Öke, Mim Kemal. *Din Ordu Gerilimi: Küresel Toplumda Dışlanan Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2002.
- Örs, Birsen. *Türkiye'de Askeri Müdahaleler Bir Açıklama Modeli*. İstanbul: Der Yayıncılık, 1996.
- Öztürk, Osman Metin. *Ordu ve Politika*. Ankara: Fark Yayınları, 2006.
- Peri, Yoram. *Between Battles and Ballots: Israeli Military in Politics*. New York: Cambridge University Press, 1982.

- Perlmutter, Amos. "The Praetorian State and the Praetorian Army". *Comparative Politics*. 1/3 (1969): 382-404.
- Powell, Jonattan M. ve Clayton. L. Thyne. "Global Instances of Coups from 1950 to 2010: A New Dataset". *Journal of Peace Research*. 48/2 (2011): 249-259.
- Przeworski, Adam. *Kapitalizm ve Sosyal Demokrasi*. Çev., Naim Atabağsoy, Funda Çoban, İlkay Ata ve Soner Torlak. Ankara: Phoenix, 2012.
- Sartori, Giovanni. *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. Çev., T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan. Ankara: Yetkin Yayınları, 1996.
- Serra, Narcis. *Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Schiff, Rebecca. "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory Of Concordance". *Armed Forces & Society*. 22/1 (1995): 7-24.
- Tilly, Charles. *Demokrasi*. Çev., Ebru Arıcan. Ankara: Phoenix, 2007.
- Touraine, Alain. *Demokrasi Nedir?*. Çev., Olcay Kunal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Treacher, Adrian. "A Case of Reinvention: France and Military Intervention in the 1990s". *International Peacekeeping*. 7/2 (2000): 23-40.
- Tsarouhas, Dimitris. "Explaining an Activist Military: Greece until 1975". *Southeast European Politics*. VI/1 (2005): 1-13.
- Turhan, Mehmet. *Siyasal Elitler*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 2000.
- Ünsaldı, Levent. *Türkiye'de Asker ve Siyaset*. İstanbul: Kitap Yayıncılık, 2008.
- Varol, Ozan O. "The Democratic Coup d'État". *Harvard International Law Journal*. 53/2 (2012): 292-356.
- Yıldırım, "Mutlu. *Türkiye'de Sivil Asker İlişkileri Bağlamında 1966-1973 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi, 2010.
- Yost, David. "France in the New Europe". *Foreign Affairs*. 69/5 (1991): 107-128.

Different Solutions for Civil-Military Relations in Advanced Western Democracies

MUTLU YILDIRIM

Abstract: *Democracy is a form of government based on basic universal values such as political participation, freedom, human rights, equality, where the today's majority can turn into the future's minority, as well as the majority rights of minority rights. Although today it does not represent the different sections of the political faction, it is very difficult to find a regime that does not claim to be democratic. Despite the fact that such a large area has been influenced, however, the debate on democracy has not been adopted as a model of democracy that has not been finalized. The experiences of the different civil-military relations of the countries and the social structures led to the emergence of different democratic systems. But at the last point, especially in the case of developed Western countries evolving into a system of universal democratic principles accepted, the distance they have gained in civil-military relations and the political culture they have contributed. This study aims to show that developed Western countries have a common, reinforced democracy culture by shedding light on the experiences of different civil-military relations.*

Keywords: *Politics, Democracy, Western countries, Civil, Military.*

Yayın Koşulları / Publication Rules

1. İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi üç ayda bir elektronik olarak yayımlanan, erişime açık hakemli bir dergidir. Bahar, Yaz, Güz ve Kış sayıları Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarında yayımlanır.
2. İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi çok alanlı bir dergidir. Çevre, edebiyat, eğitim, etik, felsefe, hukuk, iktisat, iletişim, işletme, sanat, siyaset, şehir, tarih, toplum, uluslararası ilişkiler, yönetim ve yöntembilim alanlarında insana dair, özgün bakış açısına sahip akademik araştırma, inceleme ve çalışmalara yer verir.
3. Dergiye gönderilecek yazılar özgün olmalıdır, daha önce başka bir yerde yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.
4. Dergiye gönderilen makalelerin yazım bakımından son denetimleri yapılmış; yayımlanmaya hazır olarak gönderilmiş olmalıdır. Bu kapsamda, yazım yanlışları bulunan veya yazım koşullarını sağlamayan makaleler değerlendirilmeye alınmaz.
5. Editörler tarafından ön/biçimsel incelemesi yapılan eserler, değerlendirilmek üzere Yayın Kurulu'na sunulur. Yayın Kurulunca incelenen eserler, anonim en az iki hakeme gönderilir; hakemlerin raporları doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına; hakemden gelen rapor çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da yayımlanmamasına karar verilir. Yazar, verilen karardan, en kısa zamanda ve e-posta yolu ile haberdar edilir. Tamamlanmış veya düzeltilmiş yazı, Yayın Kurulu'nca tekrar hakeme gönderilebilir.
6. Yazılar Microsoft Word (Microsoft Office 98 ve üzeri sürümler) formatında olmalıdır. Yazı içinde resim, grafik, şekil veya tablolar kullanılmışsa, bu öğeler orijinal resim veya excel dosya olarak ayrı ayrı gönderilmelidir.
7. Dergiye gönderilecek yazılar Türkçe veya İngilizce olabilir.
8. Başlık yazısının altında yazar veya yazarların adları sıralı olarak yazılmalıdır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazar veya yazarların unvanı ilk sayfanın altında (*) işareti ile gösterilir. Unvandan sonra, yazarın görev yaptığı kurum (Üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adı belirtilir. Akademik unvan dışında başka unvan kullanılmaz.
9. Makalelerde, 120-150 kelime arası Türkçe ve İngilizce öz / abstract, 3 ile 5 arası anahtar kelime yer almalıdır. Türkçe makalelerde, Türkçe öz ilk sayfada; İngilizce abstract ise başlığı ile birlikte yazının sonunda yer alır. İngilizce makalelerde ise İngilizce abstract ilk sayfada, Türkçe öz başlığı ile birlikte yazının sonunda yer alır.
10. Dergiye gönderilen yazılarda Chicago dipnot-kaynakça sistemi kullanılmalıdır. (bkz. Atıf ve kaynakça yazım kılavuzu ve son sayısında çıkan makale örnekleri).

11. Yazıyla birlikte yazarın (veya yazarların) iletişim bilgileri (adı, unvanı, çalıştığı kurum, açık adresi, kolay ulaşım sağlanabilecek telefon numaraları, elektronik posta adresleri, ORCID ID vb.) editörlere ulaştırılmalıdır.

12. Yayına kabul edilen yazıların yazar(lar)ı tarafından “Etik Sorumluluk Beyanı Formu” doldurularak editörlere iletilmelidir.

Ayrıntılı bilgi için bkz., <http://insanveinsan.org/yayin-kosullari>

For “Publication Rules” in English, see, <http://insanveinsan.org/en/yayin-kosullari>

Yazım Kuralları

A4 Kağıt düzeni

Kenar boşlukları: Sol: 3,5 cm Sağ: 3,5 cm Üst: 2,5 cm Alt: 2,5 cm

Metin içi

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraflarda girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 8 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Alıntı paragraflarda girinti boşluğu: Sol: 30 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Başlıklar

Yazı tipi biçimi: Koyu

Başlıklarda Yalnızca İlk Harfler Büyük olmalı (“ve”, “veya”, “ile” gibi bağlaçlar küçük harfle yazılmalıdır).

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 10 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Başlık numaralandırma

Çalışmalar Öz, Giriş, Sonuç, Kaynakça dışında uygun sayıda (en az iki) alt başlık içermelidir. Öz, Abstract, Giriş, Başlık ve Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça için hiçbir numaralandırma kullanılmamalıdır. Başlık ve alt başlıklarda kelimelerin ilk harfleri büyük, bağlaçlar küçük olmalıdır ve tümü koyu olmalıdır.

Dipnotlar

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 9 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 0 pt; Sonra: 0 pt; Satır aralığı: Tek

Kaynakça

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Asılı (Değer: 0,7 cm)

Paragraf aralığı: Önce: 2 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Tablo, Şekil, Grafik, Resim, Fotoğraf başlıkları

Yazı tipi biçimi: İtalik

Başlıklarda Yalnızca İlk Harfler Büyük olmalı (“ve”, “veya”, “ile” gibi bağlaçlar küçük harfle yazılmalıdır).

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 10 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Tablo başlıkları tablonun üzerinde, Şekil, Grafik, Resim başlıkları ise şekil veya grafiklerin altında verilmelidir.

Tablo veya Grafikler aşağıdaki gibi numaralandırılmalıdır.

Tablo 1. Tablo Başlığı

Grafik 2. Grafik Başlığı

Tablo içerikleri

Tablolar (satır, sütun ve hücreler) düzenleme sırasında karışıklığa ve veri kaybına yol açmayacak şekilde hazırlanmış olmalıdır. Bu çerçevede, makalelerde kullanılan tablolar, Word belgenin dışında, ayrıca Excel dosya içinde gönderilmelidir.

Şekil veya grafikler

Şekil veya grafikler Word dosya dışında, ayrıca Excel dosya olarak gönderilmelidir.

Resimler

Resim formatında olan öğelerin çözünürlüğü yüksek olmalı; resim öğeleri Word dosyanın haricinde, ayrıca yüksek çözünürlüklü resim dosyası olarak gönderilmelidir (Çözünürlük en az 300 DPI olmalıdır).

Yazıma ve atıflara dair diğer hususlar

Kitap, Dergi, Ansiklopedi vb. eserlerin yazımında bu tür eserler tırnak içine alınmamalı veya koyu yazılmamalıdır. Kitap gibi eserler genel yazım kurallarına göre italik yazılmalıdır.

Dipnot ve kaynakça için Chicago dipnot ve kaynakça sistemi kullanılmalıdır.

Atıf ve kaynakça yazım kılavuzu için bkz.

<http://insanveinsan.org/form/Dipnot-kaynakca-yontemi.pdf>

Ayrıca, atıf ve kaynakça örneği için son sayının makalelerini inceleyiniz.

